

د افغانستان اسلامي امارت
لوړو زده کړو وزارت
پکتيا پوهنتون

Islamic Emirate of Afghanistan
Ministry of Higher education
Paktia University

QALAM

Academic - Research Journal
Natural & Social Sciences

9th Year, 20th Issue, 2024 Winter

مجله علمی-تحقیقی
علمي-خبرنیزه مجله

سال نهم، شماره ۲۰، زمستان، ۱۴۰۳ هـ.ش

نهم کال، ۲۰ مه گڼه، ۱۴۰۳ ل.ل، ژمی

علمي-خبرنیزه مجله

مجله علمی-تحقیقی

(طبیعی او ټولنیز علوم)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قَالَ ت
وَيَقُولُ

پکتیا پوهنتون

د علمي څېړنو معاونیت

د علمي مجلې آمریت

مجله علمی - تحقیقی

علمي - څېړنیزه مجله

طبیعی او ټولنیز علوم / علوم طبیعی و اجتماعی

نهم کال، ۲۰مه گڼه، ۱۴۰۳ ل. ژمی

قلم

د پکتیا پوهنتون علمي - څېړنيزه مجله

مجله علمي - تحقيقي پوهنتون پکتیا

د هیئت تحریر غړي/ اعضای هیأت تحریر

طبیعی علوم/ علوم طبیعی	ټولنیز علوم/ علوم اجتماعی
پوهنوال دوکتور عبدالله احمدي	پوهنمل دوکتور نوراجان عاطف
پوهندوی دوکتور عبدالوهاب حکمت	پوهنمل دوکتور بلال احمد فضلي
پوهنمل دوکتور محمد داؤد احمدي	پوهنوال خواجه محمد چرخي
پوهنوال عبدالظاهر محسن	پوهندوی شفيع الله غوثي
پوهنوال هدايت الله سالاري	پوهندوی عبدالناصر ستانکزی
پوهنوال محیب الرحمن عارض	پوهندوی عبدالرحمن مبشر
پوهنوال ذکي زرمتي	پوهنمل روح الله حميدي

د امتیاز څښتن	پکتیا پوهنتون
مسؤل مدیر	پوهنمل نورالله شاداب
د طبیعي علومو سردبیر	پوهندوی حمیم الله وطن دوست
د ټولنیزو علومو سردبیر	پوهندوی کمال الدین کمال
د مجلې آمر	پوهندوی سید صدرالدین هاشمي
د مجلې عمومي مدیر	سیف الله ضیاخېل
د مجلې د نشریې مدیر	سید الرحمن څار
د متن سمونې مدیر	حفیظ الله محمدي

WWW.PU.EDU.AF

q.journals@pu.edu.af

+93 777294372 / +93 772192289

پکتیا پوهنتون، علمي څېړنو معاونیت، د علمي مجلې آمریت، پکتیا-افغانستان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وكفى والصلاة والسلام على عباده الذين اصطفى، اما بعد!

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (۱) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (۲) اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (۳) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (۵)

څېړنه د حقایقو منظم لټون دی. الله تعالی انسانان اشرف المخلوقات پیداکړي دي، د دې توان یې ورکړی دی چې، د ژوند په ټولو برخو کې حقایق وپلټي او د حقیقت پر بنا ژوند تېر کړي. اوس مهال په نړۍ کې د علم د تولید مهم مرکزونه پوهنتونونه گڼل کېږي، چې د علمي او څېړنیزو کړنو سربیره د دیني او عصري علومو په برخه کې فعالیت کوي. د نننۍ نړۍ گړندی پرمختګ د علمي څېړنو برکت دی او د نړۍ هېڅ اسانتیا هم له څېړنې پرته نه ده تر لاسه شوې. علمي څېړنې د پرمختګ، آبادۍ، هوساینې، لوړتیا او پراختیا بنسټ دی. علمي څېړنې د ستونزو حل او حقیقت ته د رسېدلو لار ده. د علمي څېړنو پر مټ کېدای شي چې نوي حقایق کشف، اختراعات رامینځته او نوښتونو ته لاره هواره شي. نننۍ نړۍ د څېړنو پر مټ حیرانوونکو پرمختګونو ته رسېدلې ده چې، پرته له پراخو او ژورو څېړنو څخه نه شي کېدای چې د پرمختللي نړۍ له کاروان سره روان شو. نننۍ نړۍ هغو څېړنو ته ډېر ارزښت ورکوي چې د یوې ټولنې علمي، فرهنګي، ټولنیزې او نورې اړونده ستونزې پکې حل شي. د ساینس او ټکنالوژۍ د پرمختګ له دې چټک بهیر سره د تګ لپاره اړتیا ده چې د ټولنې د ستونزو د حل او پرمختګ په موخه څېړنې تر سره شي او پایلې یې د علمي اصولو په پام کې نیولو سره ولیکل شي او تر نورو د رسولو په موخه په معتبرو علمي-څېړنیزو ملي او نړۍوالو ژورنالونو کې نشر شي.

له نیکه مرغه پکتیا پوهنتون د علمي او څېړنیزو کړنو تر څنګ د قلم په نوم د یوې علمي او څېړنیزې مجلې د چاپولو ویاړ هم له ځانه سره لري، چې د طبیعي او ټولنیزو علومو په برخه کې د هیواد د مختلفو پوهنتونونو د قدرمنو استادانو او محققینو علمي او څېړنیزو مقالو چاپ ته ځانگړې شوې ده. د خوښۍ ځای دی چې د پکتیا پوهنتون علمي څېړنو معاونیت د مجلې آمریت د زیارکښو مسئولینو له لورې د یادې مجلې شلمه گڼه هم د چاپ په درشل کې ده.

د مبارکۍ تر څنګ له ټولو هغو قدرمنو استادانو چې خپل علمي او څېړنیزې مقالې یې قلم مجلې ته رالېږلي او د مجلې له مسئولینو څخه چې، د قلم مجلې په ترتیب، ډیزاین او تخنیکي برخه کې یې نه سترې کېدونکې هڅې کړې دي، د زړه له تله مننه کوم او د لوی الله له دربار څخه د دوی لپاره په راتلونکي کې د لا ډیرو بریاوو غوښتونکی یم.

په درنښت

مولوي عبدالحکیم حمدي

د پکتیا پوهنتون رئیس

د مطالبو ليکلو

گڼه	د مقالې عنوان	ليکوال/ليکوالان	صفحي
۱	د منې پر مېوه نېونه باندې د ازادې او تېلې گرده افشاني اغېزې	نورالله رحمانې، کامران حقمل، صفې الله تنې، سميع الله هاشمي او يعقوب غفورزوی	۱۴- ۱
۲	په افغانستان کې دکوچنيو کروندگرو اقتصادي پياوړتيا ته کتنه	محمد معصوم حسين خيل	۳۰- ۱۵
۳	په افغانستان کې غذايي امنيت ته کتنه	محمود مهرووال او محمد معصوم حسين خيل	۴۵- ۳۱
۴	د ځانگړو ثابتو ارگومنونو سره د لېږد او خپرېدو جزوي تفاضلي معادلې نمونې د عددي حل خپړنه	نورالحق احمدي او حميدگل احمدزی	۵۹- ۴۷
۵	بررسی اثرات تغییر اقلیم بر منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعتی مطالعه موردی: ولایت فراه	پوهنيار نصيراحمد نصرت و محفوظ الله راشد	۸۳- ۶۱
۶	بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی مطالعه موردی: ولایت فراه	فواد مومند و نصيراحمد نصرت	۱۰۳- ۸۵
۷	مروری بر روش های مختلف تشخیص خاصیت آلوپاتیک در نباتات	مسلم حليمی و صبورخيرمحمدزاده	۱۲۴- ۱۰۵
۸	مروری به سیستم های پرازیتی در جگر و شش گوسفندان ذبح شده شهر گردیز	احمدالله جویان و نوراحمد اکبری	۱۳۷- ۱۲۵
۹	بازتاب تلمیحات سورة يوسف در دیوان حافظ	نورالله شاداب و دکتور بلال احمد فضلی	۱۵۳- ۱۳۹

۱۷۷ - ۱۵۵	محمدولي الهام	د غلام سرور عرفاني شاعري ته تحليلي کتنه	۱۰
۱۹۴ - ۱۷۹	محمد اياز ذکي	دافغاني ټولنې په پرمختګ کې د پرمختيايي ژورناليزم رول	۱۱
۲۱۰ - ۱۹۵	سعيد احمد فوزان	ځوانان او د اسلامي ټولنې په اصلاح کې يې رول	۱۲
۲۲۷ - ۲۱۱	عزيزالله امين او وفي الله امين زى	د بدر غزا د پېښېدو لاملونو ته کتنه	۱۳
۲۴۲ - ۲۲۹	عزيزالله امين او وفي الله امين زى	په تېوک غزا کې د اسلامي دولت د پراختيا او دفاع ستراتيژي	۱۴
۲۶۰ - ۲۴۳	فضل کريم شرف	د نبوي سنتو په رڼا کې د حقدار پلوى ته کتنه	۱۵
۲۷۲ - ۲۶۱	پوهندوى امام الدين ابراهيمى و پوهنمل حبيب الله حقيقت	بررسى مقاييسى چند حکايت از گلستان سعدى و روضه خلد بر اساس مختصات شکلى و محتوايى	۱۶
۳۰۱ - ۲۷۳	پوهندوى امام الدين ابراهيمى و پوهنمل امرالله نبيل	بررسى کاربرد انواع صنايع بديعى در نفقه المصدور و تاريخ جهان گشاى جوينى	۱۷

د مني پر مېوه نبونه باندې د ازادې او تړلې گرده افشاني اغېزې

نورالله رحمانې^۱، کامران حقمل^۲، صفی الله تنی^۳، سمیع الله هاشمي^۴، یعقوب غفورزوی^۵

هارتيکلچر خانگه، کرنې پوهنځی، پکتیا پوهنتون^۱

پکتیا پوهنتون، کرنې پوهنځی د هاتيکلچر خانگې د څلورم ټولگي محصلين^{۲-۳-۴-۵}

nrahmani4@outlook.com

لنډيز

دا څېړنه د ۱۴۰۲-۱۴۰۳ کلونو په اوږدو کې د پکتیا پوهنتون، کرنې پوهنځي اړوند د هارتيکلچر خانگې په څېړنيز فارم کې د مني په (گولډن ډليشيس) کلتیوار ترسره شوه، چې دوه چلندونه او درې تکراره يې لرل. د دې څېړنې اصلي موخه دا وه چې د یاد کلتیوار په مېوه نبونه باندې د (تړلې او ازادې) گرده افشاني اغېزې مالومې کړو. د دې څېړنې لپاره پنځه کلنه حاصل ورکونکي ونه وټاکل شوه. د پسرلي د پیل سره سم د ونې فینولوژیکي مرحلې په دوامداره توگه کتل کیدلې او هغه وخت چې زخې وپرسیدلې او شنه څوکه يې ښکاره شوه، نو مناسبې او صحتمندې خانگې پکې وټاکل شولې. په دې خانگو شته گلي زخې وشمېرل شوې او د گلي زخو له شمېرلو وروسته د تړلې گردې لیرنې خانگې په ټوکرینو خلتو وپوښل شوي. د څېړنې پایلو وښودله، چې د گرده افشاني ډول د مېوې د تشکیل او انکشاف په سلنه د پام وړ اغېزې لرلې او د لوړ حاصل لپاره گولډن ډليشيس کلتیوار د بل گردې ته اړتیا لري. د ارقامو له توپيري تجزيې دا څرگندېږي، چې تر ټولو زیاته سلنه مېوې (۷۸،۸۲) په ازاده گرده افشاني کې تشکیل شوې وې په داسې حال کې چې په تړلې گرده افشاني کې د تشکیل شویو مېوو سلنه په پام وړ توگه کمه (۲،۷۸) وه. د وروستۍ مېوې نېونې د ارقامو له توپيري تجزيې څرگندېږي، چې په ازاده گرده افشاني کې لوړه سلنه (۳۱،۲۰) مېوې حاصل ته رسیدلې وې په داسې حال کې چې په تړلې گرده افشاني کې یاده کچه په پام وړ توگه ټیټه (۱،۳۳) سلنه وه. د دې څېړنې له پایلو څرگندېږي، چې ازادې گرده افشاني د مېوې د تشکیل لومړنۍ او وروستۍ سلنه او حاصل په پام وړ توگه لوړ کړی و.

کلیدي کلیمې: ازاده گرده افشاني، تړلې گرده افشاني، مینه، مېوه نبونه.

سريزه

بسم الله الرحمن الرحيم،

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على خاتم الأنبياء والمرسلين ورحمة الله العالمين سيدنا محمد وعلى اله وصحبه اجمعين.

منه مشهوره معتدله مېوه ده، چې د ارزښت له پلوه په ټولو مېوو کې له کيلي وروسته دوهم ځای لري. په افغانستان کې منه د عمده مېوو له ډلې شميرل کيږي او د غوره توافق او گټورتوب له امله يې روزنه د پخوا په پرتله پراخه شوې ده، چې د هېواد په زياتره مرکزي، شمالي او جنوب ختيځو ولايتونو کې کرل کېږي (رحماني، ۱۳۹۹: ۸-۹). په منو کې د ښه حاصل د لاسته راوړلو په وړاندې د نورو تهديدوونکو عواملو ترڅنگ د گلاتو د سپړنې او د مېوې نېونې په مرحله کې د بشپړې گردې ليرنې مسئله ځانگړې ارزښت لري. منه، بهي او ناک د مېوې نېونې لپاره د بل گردې ته اړتيا لري او خپل ځان په خپله نشي القاح کولی. په منه کې د گميتوپايټيک عدم مطابقت ډول شتون لري، چې د اليل لرونکي لوکس (S لوکس) د دوه جينونو لخوا کنټرولېږي (هېگلس او ملگري، ۲۰۱۲: ۲۰۱-۲۰۲). د دې جينونو له ډلې يې يو جين د سټايل برخه (S-RNases) (سونيويلډ او ملگري، ۲۰۰۶: ۳۰۴) او بل يې د گردې برخه (F-box protein) کنټرولوي (سونيويلډ او ملگري، ۲۰۰۵: ۳۹). نوموړې خودي عدم مطابقت په منو کې د گلاتو او مېوې د توپير، د کمې مېوې نېونې او په پايله کې د کم حاصل سبب کېږي. د څېړنو موندنې ښيي، چې د منو په باغونو کې بايد بېلابېل گرده توليدوونکي کلتیوارونه وکرل شي او هيڅکله د يو کلتیوار باغ جوړ نشي (مک گريگور، اس.ای. ۲۸۶: ۱۹۷-۲۸۷؛ او السټن، ۱۹۹۶: ۱۲۴). په افغانستان کې د منو زياتره بڼوالان په بڼ کې د گرده توليدوونکو کلتیوارونو مسئله په پام کې نه نيسي. که گلاتو ته سالمه گرده ونه رسېږي او په بشپړ ډول القاح نشي، مېوه نه تشکيلېږي. که نیمگړې گرده ورته ورسېږي نو مېوه د وده ايز فصل په اوږدو کې توپيري، چې په دواړه حالاتو کې حاصلات اغېزمن کېږي او بڼوال تاوان ويني. نو د يادې موضوع اړتيا او ارزښت ته په کتو (د مني پر مېوه نېونه باندې د ازادې او ټولې گرده افشاني اغيزي) تر سرليک لاندې نوموړې څېړنه د ۱۴۰۲-۱۴۰۳ کلونو په اوږدو کې د پکتيا پوهنتون، کرنې پوهنځي د هارټيکلچر څانگې په څېړنيز فارم کې ترسره شوه. د نوموړې څېړنې اصلي موخه دا وه، چې د مني د (گولډن ډيليشيس) کلتیوار

د مېوې پر تشکیل باندې د (تړلې او ازادې) گرده افشاني اغېزې معلومي کړو. د دې څېړنې لپاره فرضيې يانې (لومړۍ فرضيه: د منې پر مېوه نېونه باندې د گرده افشاني ډول هيڅ اغېزه نه لري او دويمه يا متبادله فرضيه: د منې پر مېوه نېونه باندې د گرده افشاني ډول د پام وړ اغېزه لري) وټاکل شوې. همدارنگه (د منې پر مېوه نېونه باندې د ازادې گرده افشاني د غوره اغېزو او تړلې گرده افشاني اړوند د ناوړه اغېزو پوښتنو ته) ځوابونه وويل شول.

تېرو څېړنو ته کتنه

منه د روزاسي Rosaceae په کورنۍ، د پوموئيدې Pomoidea په فرعي کورنۍ پورې اړه لري، چې د اروپا او اسيا له معتدلو سيمو په ځانگړي توگه له مرکزي اسيا څخه يې منشأ اخيستي ده (رحماني، ۱۳۹۹: ۷؛ شيرزاد او صمدي، ۱۳۹۷: ۱۳۹-۱۳۸؛ او ډينس، ف. ۲۰۰۳: ۱۵۳). په افغانستان کې له هر هکتار ساحې څخه په منځنۍ توگه ۹،۰۸ متریک ټنه منې توليديږي، چې دا کچه په پرمختللو هېوادونو کې تر ۳۰ متریک ټنو پورې رسېږي (رحماني، ۱۳۹۹: ۹)، دا ټيټه توليدي وړتيا په ټوله کې په افغانستان کې د دوديزې کرنې له امله بلل کېږي. بېلابېل ماخذونه د منو د ورايتيگانو بېلابېلې شمېرې ښيي، چې زياتره يې د لس زره په شاوخوا کې (رحماني، ۱۳۹۹: ۱۲؛ جانيک، او ملگري، ۱۹۹۶: ۶-۴) او ځينې يې بيا د ۷۵۰۰ په شاوخوا کې کلتیوارونه تاييدوي (حسني، ۲۰۰۱: ۷). د منو د دومره شمېر کلتیوارونو د شتون ترڅنگ دا تل روښانه ده، چې کوم کلتیوار په کوم ځای کې وکرل شي ترڅو د گرده توليدوونکو کلتیوارونو يو مناسب مخلوط بڼې تاسيس شي. د منو عمده کلتیوارونه د گل کولو د وخت په اساس په درو يانې، وختي گل کوونکي، منځني ناوخته گل کوونکي، او ناوخته گل کوونکي گروپونو باندې وېشل شوي. د بڼ جوړولو په مهال بايد نوموړې وېش په پام کې ونيول شي او د اقليم او سيمې مطابق اړونده کلتیوارونه وټاکل شي (شفيلد، ۲۰۱۴: ۱۲۰-۱۲۱). د منو شاوخوا ټول کلتیوارونه يا خودي مطابقت نه لري يا نسبي خودي مطابقت لري نو له دې امله د غوره مېوه نېونې او حاصل لپاره د نورو مطابقت لرونکې ورايتيگانو گرده افشاني ته اړتيا لري. که چيرې په گلانو کې بشپړه گرده ليرنه ترسره نه شي، القاح نه ترسره کېږي او گلان يا مېوه په مختلفو پړاونو کې توييږي (مک گريگور، ۱۹۷۶: ۱۸، ۲۸۶؛ او السټن، ۱۹۹۶: ۱۱۹-۱۲۱ او جانيک او ملگري، ۱۹۹۶: ۵۴). په ډېرو کمو کلتیوارونو کې ډېره کمه اندازه خودي گرده افشاني ترسره کېدلای شي (لسيناس، ۱۹۹۲: ۵۸۱)، چې له

دې ډلې څخه د گولډن ډيليشيس نوم اخيستلای شو. دا کلتیوار ډیپلايډ کروموزومونه لري، په زیاته اندازه گرده تولیدوي او په نسبي ډول خپل ځان په خپله گرده القاح (Self-fertile) کولی شي (شیرزاد او صمدي، ۱۳۹۷: ۱۴۴). د منې هر گل لس تخمې لري، په هره کچه چې د القاح شوې تخمو شمېر ډیريږي، په همغه اندازه د مېوې سايډ غټیږي. که چیري د مېوې یو قسم ونې خپل گلان په خپلو منځونو کې گرده افشاني (Self-pollination) کړي؛ نو په منځني ډول په هره مڼه کې له ۳ څخه تر ۵ زړو پوري تولیدیږي، خو که چیري مڼې د بل کلتیوار د گردې په واسطه گرده افشاني (Cross-pollination) شې، نو په منځني ډول په هره مڼه کې له ۵ څخه تر ۸ زړو پوري تولیدیږي. که چیري د مېوې په ونو باندې د مېوې حاصل زیات وي نو هغه مڼې چې له ۳ څخه کم زړې ولري هغه له ونو توپیري او حاصل ته نه رسېږي. هر څومره چې په یوه مڼه کې د زړو شمېر زیات وي په هغه اندازه ښه وده کوي او غټیږي. (شیرزاد او صمدي، ۱۳۹۷: ۱۸۳). بلال او مرستیالانو یې د مڼې په (گولډن ډيليشيس، رید گراونستین، رید گولډ، گالا مست، رویل گالا، ایرلی رید گالا، لا رید روم، سکارلیټ سپر، اورنج سپر او ځینو نورو) کلتیوارونو کې په مېوه نېونه او انکشاف باندې د گرده افشاني د بېلابېلو ډولونو اغېزې وڅېړلې، د دوی موندنې دا څرگندوي چې د تړلې گرده افشاني په پرتله په خلاصه گرده افشاني کې د لومړنۍ او اخري مېوې نېونې سلنه په پام وړ توگه لوړه، یانې (۱۸۵.۱۸ او ۳۲.۴۹ سلنه) وه، په داسې حال کې چې په تړلې گرده افشاني کې دا سلنه په پام وړ توگه ټیټه (۱.۲۹ او صفر) وه (بلال او ملگري، ۲۰۱۸: ۲۳۹۸-۲۳۹۹). د مڼې په رویل گالا او گولډن ډيليشيس کلتیوارونو کې د گرده افشاني د بېلابېلو ډولونو له څېړلو دا پایله ترلاسه شوه، چې دواړه کلتیوارونو کې لوړه سلنه مېوه نېونه په خلاصه گرده لیږنه کې ترلاسه شوې وه، په داسې حال کې چې په تړلې گرده افشاني کې هېڅ مېوه نه وه تشکیل شوې (جانیانا او ملگري، ۲۰۱۸: ۱۵۶). د اکثریت څېړنو موندنې دا څرگندوي، چې په مڼو کې لوړه کچه مېوه نېونه په ازاده گرده افشاني کې ترلاسه شوې، په داسې حال کې چې په تړلې گرده لیږنه کې مېوه نېونه په پام وړ ډول کمه او یا هېڅ وه (ترومپ او رومر، ۱۹۸۷: ۲۴؛ کومار، ۱۹۸۷: ۲۵۱ او ۲۵۸؛ بلال او ملگري، ۲۰۱۸: ۲۳۹۹).

مواد او کړنلاره

دا څېړنه په ۱۴۰۳ کال په اوږدو کې د پکتیا پوهنتون د کرنې پوهنځي د هارټیکلچر څانگې په څېړنیز فارم کې ترسره شوه. د دې څېړنې لپاره د مڼو رسیدلې متراکم باغ وټاکل شو، چې د دوه ونو تر منځ

بې يو متر او د دوه کتارونو ترمنځ بې درې متره واټن پرېښودل شوی و. د بې خاوره متوسطه ژوره او متوسطه حاصلخيزه وه. ټول کرنيز عمليات لکه، اوبه کول، سره ورکول، د هرزه بوټو، ناروغيو او افتونو کنټرول پکې په خپل وخت ترسره کيدل. د دې څېړنې لپاره يوه حاصل ورکونکې او صحتمنده ونه وټاکل شوه. د ونې فينولوژيکي مرحلې په دوامداره توگه کتل کيدلې او هغه وخت، چې زخې وپرسيدلې او شنې څوکې بې ښکاره کړې، نو مناسبې او صحتمندې څانگې پکې وټاکل شوې. ياده څېړنه د مېې په (گولډن ډيليشيس) کلتیوار ترسره شوه چې دوه چلندونه او درې تکراره يې لرل. په ټوله کې شپږ حاصل ورکونکي څانگې په دريو اړخونو کې د ازادې او تړلې گرده ليرني لپاره انتخاب شوې. په نوموړې څېړنه کې د ازادې او تړلې گرده افشاني په پايله کې د لومړنۍ او وروستۍ مېوې نېونې سلنه وڅېړل شوه او ترلاسه شوي ارقام د ټيټې په مرسته تحليل شول. په نوموړي څېړنه کې لاندې پارامترونه وڅېړل شول:

۱- د تړلې گرده افشاني په واسطه د لومړنۍ او وروستۍ تشکیل شوې مېوې سلنه (%)

۲- د ازادې گرده افشاني په واسطه د لومړنۍ او وروستۍ تشکیل شوې مېوې سلنه (%)

په دې څېړنه کې د هر چلند په تکرار يانې په څانگو باندې هغه وخت شته گلې زخې وشمېرل شوي، چې شنه څوکه بې ښکاره شوه. د گلې زخو له شمېرلو وروسته د تړلې گرده ليرنې څانگې په ټوکړينو خلتو ويو بېل شوې او د ازادې گرده ليرنې څانگې خلاصې پرېښودل شوې. درې اونۍ وروسته هغه وخت چې ستايل وچ او تخمدان د پرسوب نښې څرگندې کړې، د تړلې گرده ليرنې څانگو څخه ټوکړينې خلتې لرې شوې او د ازادې او تړلې گرده افشاني په هر تکرار (څانگه) باندې تشکیل شوې مېوې وشميرل شوې.

په هر چلند کې د تشکیل شويو مېوو سلنه د لاندې فورمول په مرسته محاسبه شوه:

[د لومړنۍ مېوې د تشکیل سلنه = د تشکیل شويو مېوو شمېر / ټول شمېرل شوي گلان $\times 100$]

$$\text{Initial Fruit set \%} = \frac{\text{Number of fruit set}}{\text{Total no. of flowers counted}} \times 100$$

د وروستۍ مېوې نېونې سلنه د لاندې فورمول په مرسته محاسبه شوه:

[د لومړنۍ مېوې د تشکیل شمېر - د وروستۍ مېوې د تشکیل شمېر / د لومړنۍ مېوې د تشکیل شمېر $\times 100$]

$$\frac{\text{Number of initila fruit set} - \text{Number of final fruit set}}{\text{Number of initial fruit set}} \times 100$$

د مېوو تولیدنې سلنه به د وروستۍ مېوې نېونې له سلنې څخه د (۱۰۰) په تفریق کولو سره محاسبه شي. د دې څېړنې څخه لاسته راغلي ارقام د پام وړ احصایوي تفاوت لپاره د (T-test) په مرسته تجزیه او تحلیل شول. د اغېزو د معلومولو او د اوسطونو د پرتله کولو لپاره د د (P) ارزښت آزمایشیت څخه په ۵ سلنه احتمال سره کار واخیستل شو.

پایلی

د ازادې او تړلې غرده افشاني په واسطه د لومړنۍ تشکیل شوې مېوې سلنه (%)

د دې څېړنې د ارقامو د واریانس انالیز یا توپیري تجزیې وښوده، چې د گردې لیرنې ډول د لومړنۍ تشکیل شوې مېوې پر سلنه د پاملرنې وړ اغېزې لري (۲- جدول او ۱- شکل). د (F) آزمایشیت په واسطه د واریانسونو مالومولو او ارقامو له تجزیې مالومه شوه چې واریانسونو له یو بل سره د پام وړ تفاوتونه درلودل ($P < 0.0288$) (۱- جدول).

۱- جدول: د (F) آزمایشیت په مرسته د ازادې او تړلې غرده افشاني په پایله کې د تشکیل شوې مېوې سلنې د اړونده ارقامو د واریانس انالیز (توپیري تجزیه).

تړلې غرده افشاني	ازاده غرده افشاني	
2.78	78.82	اوسط
0.35	11.76	واریانس
	2	د ازادۍ درجه
	0.0288	P

د (T) آزمایشیت په واسطه د واریانس انالیز څخه څرگندېږي، چې ترټولو زیاته سلنه مېوې (۷۸.۸۲) په ازاده غرده افشاني کې تشکیل شوې وې، په داسې حال کې چې په تړلې غرده افشاني کې د تشکیل شویو مېوو سلنه په پام وړ توګه کمه (۲.۷۸) وه (۲- جدول). د اغېزو ترمنځ د فېشر د آزمایشیت پر بنسټ په سلو کې په ۵ برخې احتمال سره د پاملرنې وړ توپیر ($P < 0.0003$) موجود و (۲- جدول).

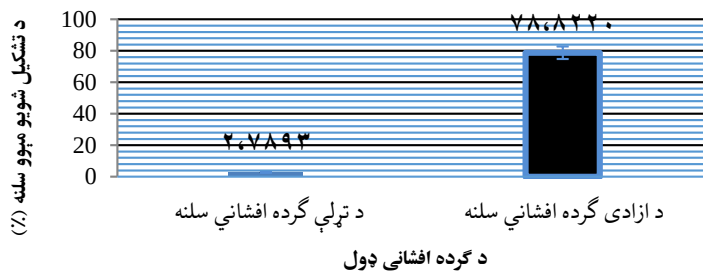

د ازادې او تړلې گردې افشاني په واسطه د وروستۍ مېوې سلنه (%)

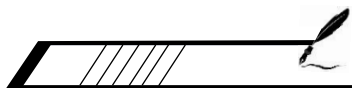
د دې څېړنې د ارقامو د واريانس اناليز يا توپيري تجزيې وښودله، چې د گردې افشاني ډول د وروستۍ مېوې او حاصل ته د رسيدلې مېوې په سلنه د پاملرنې وړ اغېزې لري (۳- جدول او ۴- شکل). د (T) ازمايښت په واسطه د واريانس اناليز څخه څرگنديږي، چې په ازاده گردې افشاني کې د وروستۍ مېوې سلنه په پام وړ توگه لوړه (۳۱،۲۰) وه، په داسې حال کې چې په تړلې گردې افشاني کې ډيره کمه سلنه مېوه (۱،۳۳) تر حاصل ټولونې پورې رسيدلې وه (۳- جدول). د اغېزو ترمنځ د فېشر د ازمايښت پر بنسټ په سلو کې په ۵ برخې احتمال سره د پاملرنې وړ توپير ($P < 0.006$) موجود وو (۲- جدول). د ترلاسه شويو ارقامو څخه څرگنديږي، چې په ازاده گردې افشاني کې شاوخوا (۶۸) سلنه او په تړلې گردې افشاني کې شاوخوا (۹۹) سلنه مېوه توييدنه رامنځته شوې وه.

۲- جدول: د ازادې او تړلې گردې افشاني په پايله کې د تشکيل شوې مېوې سلنې د اړونده ارقامو د واريانس اناليز (توپيري تجزيه).

ازاده گردې افشاني	تړلې گردې افشاني
اوسط	78.8220
واريانس	11.7632
د ازادۍ درجه	2
P	0.0003

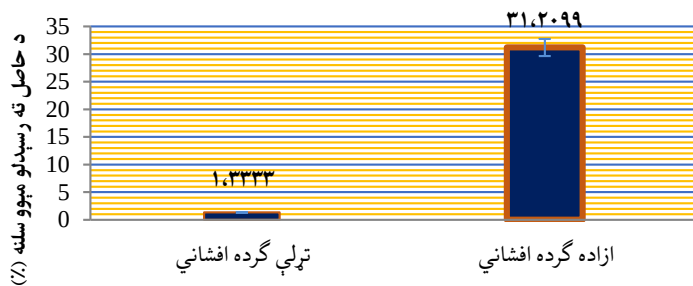

۱- شکل: د مېوې په تشکيل باندې د گردې افشاني د ډول اغېزه.

۳- جدول. د ازادې او تړلې ګرده افشاني په پايله کې د وروستۍ مېوې سلنې د اړونده ارقامو د واريانس انالېز (توپيري تجزيه).

تړلې ګرده افشاني	ازاده ګرده افشاني	
1.3333	31.2099	اوسط
0.3333	36.7758	واريانس
	2	د ازادۍ درجه
	0.006	P

د ګرده افشاني ډول

۲- شکل: د وروستۍ يا حاصل ته رسېدلو مېوو په سلنه باندې د ګرده افشاني د ډول اغېزه.

مناقشه

د دې څېړنې د پايلو موندنې دا بيانوي، چې د گرده افشاني ډول د مېوې د لومړنۍ او وروستۍ تشكيل په سلنه، د مېوې په انكشاف او حاصل باندې د پام وړ اغېزې لري. پايلې دا ښيي چې په ازاده گرده افشاني كې ترټولو لوړه سلنه مېوه تشكيل او حاصل ته رسيدلې وه، په داسې حال كې چې په تېرې گرده افشاني كې د مېوې د تشكيل او د حاصل ته رسيدلو مېوه سلنه په پام وړ توگه كمه وه. دا ډول موندنې څرگندوي چې د منځې په گولډن ډليشيس كلتيورا كې د لوړ سلنه مېوه د تشكيل او لوړ حاصل لپاره ازادې گرده افشاني ته اړتيا لري، چې د (ټروپ او رومر، ۲۴:۱۹۸۷؛ كومار، ۱۹۸۷:۲۵۱ او ۲۵۸؛ او بلال او ملگري، ۲۰۱۸:۲۳۹۹) موندنو هم د منځ په بېلابېلو كلتيوارونو كې ورته راپورونه ورکړي. ورته مهال (تاتاري، ۲۰۲۳: ۹۴۱-۹۵۲) په بهي كې او (شريفاني او جاكسن، ۱۹۹۵: ۲۸) په ناك كې د څېړنو ورته موندنې ترلاسه كړې. د (مک گريگور، ۱۹۷۶: ۱۸، ۲۸۶-۲۸۷ او السټن، ۱۹۹۶: ۱۱۹، ۱۲۱؛ جانېك، او ملگري، ۱۹۹۶: ۵۴ او كيوليمنز او ملگري، ۱۹۹۶: ۲۰۱-۲۰۱) د څېړنو د موندنو له مخې كه گلان په بشپړه توگه گرده افشاني او القاح نشي، نو گلان او مېوې په مختلفو مرحلو كې توييږي، ځكه د منځ شاوخوا ټول كلتيوارونه يا خودي مطابقت نلري يا نسبي خودي مطابقت لري نو له دې امله د غوره مېوه نېونې او حاصل لپاره د نورو مطابقت لرونكې ورايتيانو گرده افشاني ته اړتيا لري. د دې څېړنې د موندنو له مخې په گولډن ډليشيس ورايتي كې يوه اندازه يانې شاوخوا درې سلنه مېوه په تېرې گرده افشاني كې تشكيل شوې وه او شاوخوا يو سلنه مېوه تر حاصل رسيدلې وه او دا بيانوي چې نوموړې ورايتي په نسبي توگه ځان په خپله گرده القاح كولاى شي. د (شيرزاد او صمدي، ۱۳۹۷ او لسپيناس، ۱۹۹۲: ۵۸۱) د اخذليكونو له مخې په ډېرو كمو كلتيوارونو كې ډېره كمه اندازه خودي گرده افشاني ترسره كيدلى شي او گولډن ډليشيس هم د هغه ورايتيو له ډلې ده، چې په نسبي ډول خپل ځان په خپله گرده القاح كولى شي.

پايله اخيسته

د دې څېړنې د پايلو موندنې دا څرگندوي، چې د گرده افشاني ډول د منځې پر مېوه نېونه او حاصل باندې د پام وړ اغيزي لري او د منځې په بڼ كې د غوره حاصل اخيستو لپاره بايد مختلف مناسب گرده توليدوونكي كلتيوارونه په پام كې ونېول شي. دا موندنې د څېړنې دويمه يا متبادل فرضيه يانې،

د منې پر مېوه نېونه باندې د گرده افشاني ډول د پام وړ اغېزه لري، تاييدوي ځکه په منو کې خودي عدم مطابقت د گلاتو او مېوې د توييدو، د کمې مېوې نېونې او په پايله د کم حاصل سبب کېږي. د دې څېړنې پايلو ته په کتو سره بېوالانو ته وړانديز کېږي، چې په بې کې د منو د بېلابېلو کلتیوارونو تنظيمول بايد د مطابقت لرونکو گرده توليدوونکو ورايتيو په بنياد چې د گل کولو يو ډول موده ولري، تنظيم شي ترڅو د گردې شتون او د ستگما منبته په يو وخت کې ترسره شي. د (راپر او فرنک، ۲۰۱۱: ۶-۹) د سپارښتنو له مخې په بې کې بايد د گولېن ډيليشيس کلتیوار ترڅنگ منځنۍ/ناوخته گل سپړونکي کلتیوارونه لکه، هانی گولې، گالا، جوناتان، ماکاون، ريډ ډيليشيس، او ايمپاير د گرده توليدوونکو (پولينایزر) په توگه وکرل شي. سپارښتنه کېږي، چې د منې په نورو کلتیوارونو هم ورته څېړنې ترسره شي.

اخځليکونه

شيرزاد، ب.م. او صمدي، غ.ر. (۱۳۹۷). د افغانستان پانېرېزې مېوې: کابل پوهنتون خپرونې.
رحماني، ن. (۱۳۹۹). د منې پر زخه سپړيدنه د ژمي د سرې هوا اغېزې. څېړنيزه رساله. پکتيا پوهنتون.
۷-۱۴ مخونه

Alston, F.H. (1996). Incompatibility alleles and apple pollination. *Acta Horticulturae*. 423: 119-124.

Bilal A. Pandit, M. Ashraf Bhat, Mumtaz A. Ganie, T. Rasool and Parmeet Singh. (2018). Methods of Pollination Influencing Fruit Development Stages of Exotic Apple Cultivars at High Altitudes of Kashmir Valley. *Int. J. Curr. Microbiol. App. Sci.* 7(09): 2398-2406.

Dennis, F. (2003), "Flowering, pollination and fruit set, and development", in D.C. Ferree and I.J. Warrington (eds.), *Apples: Botany, Production and Uses*, CAB International, Wallingford, UK, pp. 153-166.

Giannina, V.; Elena, D.; Maila, M. and Raffaele, T. (2018). Effect of Flower Pollination on Fruit Set and Cropping in Apple. *American Journal of Agriculture and Forestry*. 2018; 6(5): 156-161.
<http://www.sciencepublishinggroup.com/j/ajaf>

- Hegedus, A., Lenart, J. and Halasz, J. (2012). Sexual Incompatibility in Rosaceae Fruit Tree Species: Molecular Interactions and Evolutionary Dynamics. *Biol. Plant*, 56: 201-209.
- Hosni, W. (2001). Apple Value Chain Analysis. NAPC. Working paper No. 48.
- Janick, J., J. N. Cummins, S. K. Brown and M. Hemmat (1996) Apples. In: Janick J. and J. N. Moore (eds.): *Fruit breeding, Vol. II. Tree and tropical fruits*. Wiley, N. Y., 1-76.
- Keulemans, J., A. Brusselle, R. Eyssen, J. Vercammen and G. van Daele (1996) Fruit weight in apple as influenced by seed number and pollinizer. *Acta Hort.* 423, 201-210.
- Kumar A. (1988). Feminization of androcious papaya leading to fruit set by ethereal and chlorflurenol Proc. 8th *Symposium Plant Bioregulators, Acta Hort.*; 463:251-259.
- Lepinasse, Y. (1992) Le Pommier. In: Gallais A. and H. Bannerot (eds.): *Amélioration des espèces végétales cultivées* objectifs et critères de sélection. *INRA*, Paris, 579-594.
- McGregor, S.E. (1976). Insect pollination of cultivated crop plants, US Department of Agriculture Handbook No. 496. PP; 281-287.
- Roper, T.R. Frank, G.G. (2011). Planning and Establishing Commercial Apple Orchards in Wisconsin. University of Wisconsin, USA. PP; 6-9.
- Sharifani, M.M., L.F. Jackson. (1995). Pollination efficiency in a pear orchard. *New Zealand Society for Horticulture Science*. PP; 28
- Sheffield, C.S. (2014). Pollination, seed set and fruit quality in apple: studies with *Osmia lignaria* (Hymenoptera: Megachilidae) in the Annapolis Valley, Nova Scotia, Canada. *J. Pollination Ecol.*, 12(13): 120-128.
- Sonneveld, T., Robbins, T. P. and Tobutt, K. R. (2006). Improved Discrimination of Self-Incompatibility S-RNase Alleles in Cherry and High throughput Genotyping by Automated Sizing of

- First Intron Polymerase Chain Reaction Products. *Plant Breed.*, 125: 305-307.
- Sonneveld, T., Tobutt, K. R., Vaughan, S. P. and Robbins, T. P. (2005). Loss of Pollen S Function in Two Self-Compatible Selections of *Prunus avium* Is Associated with Deletion/Mutation of an S Haplotype Specific F-Box Gene. *Plant Cell*, 17: 37-51.
- Tatari, M. (2023). Effect of self-and Cross -pollination on Fruit Set and other Characteristics of 'Isfahan' Quince Cultivar. *J. Agric. Sci. Technol.* 25(4): 941-952.
- Tromp, J. and Romer, C.A.R. (1987). Temperature and fruit set in apples. *Fruiteelt* 77(1): 24-26.

Effect of Cross and Self-Pollination on Fruit Set in Apple

¹Noorullah Rahmani, ²Kamran Haqmal, ³Safiullah Tani, ⁴Samiullah Hashimi, ⁵M. Yaqoub Ghaforzai

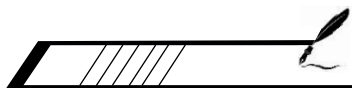
¹Department of Horticulture, faculty of Agriculture, Paktia University, Afghanistan

²⁻³⁻⁴⁻⁵B.Sc. Students, Department of Horticulture, Agriculture faculty, Paktia University, Afghanistan

nrahmani4@outlook.com

Abstract

This experiment was conducted at Horticulture research farm, Paktia University, Gardiz, Paktia during the year 2023-24 to study the effects of "cross and self- pollination on the fruit set of apple cv. "Golden Delicious". A five-year-old fruit bearing tree was selected for this research. The experiment was evaluated in a Randomized Block Design with two treatments and replicated thrice. With the onset of spring, the phonological stages of the tree were continuously observed, and when the flowers bloomed and the green tip appeared, appropriate and healthy branches were chosen. The existing flowers on these branches were counted, and after counting, the branches for cross pollination were covered with cloth bags. Results of the study revealed that pollination mode had a significant effect on the formation and development of the fruit. The "Golden Delicious" cultivar requires cross-pollination for higher yield. The analysis of data shows that the highest initial fruit percentage (78.82%) was achieved under open/cross pollination, while it was significantly lower (2.78%) under self-pollination. The final fruit set % was significantly higher (31.20%) under open pollination, while this was significantly lower (1.33%) under closed/self- pollination. In the

current investigation, the cross pollination proved most effective for improving initial and final fruit set and yield.

Keywords: Apple, Cross pollination, Fruit set, Self-pollination

په افغانستان کې د کوچنیو کروندګرو اقتصادي پیاوړتیا ته کتنه

محمد معصوم حسین خیل

د کرنیز اقتصاد او پراختیا خانګه، د کرنې پوهنځی، پکتیا پوهنتون

masoomsabarnak@gmail.com

لنډیز

د نړۍ د نفوس چټکې ودې ته په کتو د خوارځواکي له منځه وړلو له پاره د خوراکي موادو په تولید باندې تمرکز په کار دی. د خوراکي موادو د تولید پیاوړتیا له پاره باید تولیدي فکتورونه پیاوړي شي. د نړۍ غذايي موادو زیاته برخه د کوچنیو کروندګرو له خوا چمتو کېږي او په افغانستان کې اکثره کروندګر د کوچنیو کروندګرو په کتګورۍ کې راځي؛ نو په دې اساس د کوچنیو کروندګرو اقتصادي پیاوړتیا یوه مهمه موضوع شمیرل کېږي. کوچني کروندګر، چې اکثره په کلیوالي سیمو کې اوسېږي، د دوی حاصلاتو زیاتوالی او په اغېزمنه توګه یې د حاصلاتو په بازار کې ګډون د خوراکي توکو په تنوع او د تغذیې په کیفیت مهم تاثیر لري. دا مقاله په افغانستان کې د کوچنیو کروندګرو د اقتصادي پیاوړتیا لارې چارې لټوي ترڅو زموږ د هیواد، چې اکثره کروندګر یې د کوچنیو کروندګرو په قطار کې راځي په دې وتوانېږي، چې خپلو او د کورنۍ غوښتنو ته ځواب ووايي. موندنې ښيي چې د کوچنیو کروندګرو له پاره زیات فرصتونه او ننگونې موجودې دي چې د دوی په غوره مدیریت سره کولای شي له فرصتونو څخه ښه ګټه پورته کړي او د ننگونو له خطر څخه د خلاصون له پاره پر وخت تصمیم ونیسي. همدارنګه دا مقاله په ډاګه کوي چې د کوچنیو کروندګرو د اقتصادي پیاوړتیا له پاره په یوازې توګه دولتي سازمانونه کافي نه دي او شخصي سکتور هم باید لاس په کار شي.

کلیدي کلمې: افغانستان، اقتصادي پیاوړتیا، پایښت لرونکې کرنه، کوچني کروندګر.

سريزه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده، والصلوة والسلام على من لا نبي بعده ولا رسول بعده، و على آله و اصحابه الذين اوفو وعده، الذين هم مفاتيح الرحمة و مصابيح الغرر.

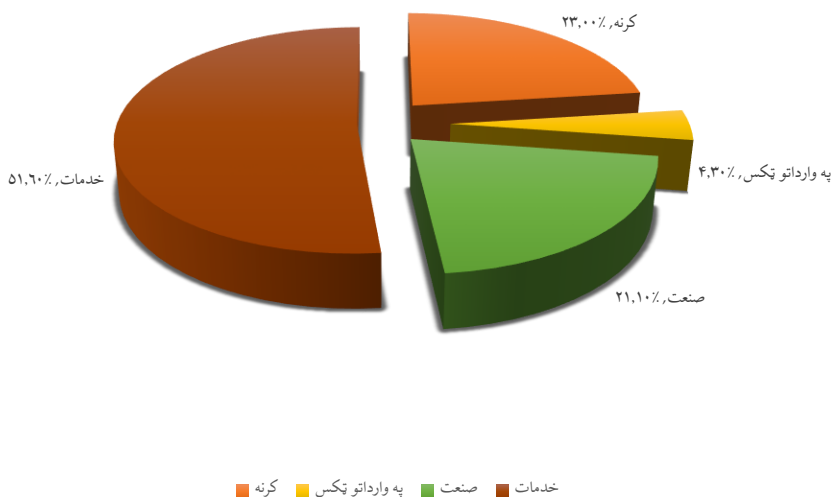
کوچني کروندگر له هغو کروندگرو څخه عبارت دي چې له درې هکتارو څمکې څخه کوچني کروندې لري او اکثره کرنیز فعالیتونه یې د کورنۍ د غړو (Family labor) په وسیله ترسره کېږي. کوچني کروندگر د نړۍ په کچه له ۵۰ څخه تر ۷۰ سلنه د خوراکي موادو تولید تر سره کوي؛ نو ځکه وایو چې کوچني کروندگر په غذايي سیستم کې ډیر مهم رول لوبوي (گیلر او ملگری، ۲۰۲۱: ۱۰۷۳-۱۰۹۹). له بلې خوا د افغانستان په څېر هېواد چې د وگړو زیاته برخه یې په کرنه او مالدارۍ بوخته ده، د کرنې سکتور د ودې او پراختیا له پاره یې د کوچنیو کروندگرو پراختیا یو اساسي شرط گڼل کیږي. په دې هیواد کې چې څمکې یې د میراث د قانون په اساس تقسیمېږي، د کوچنیو کروندگرو کچه ورځ تر بلې زیاتېدونکې او د پام وړ گرځي. د کوچنیو کروندگر محصولات د کلونو په اوږدو کې تیت دي او دوی یوازې د خپلو کورنیو د خوراکي اړتیاوو د پوره کولو له پاره تولید کوي. د افغانستان کروندگر له محدود تولید سره پانگه ایز سوداگریز مارکیټ ته داخلېږي، چې په عموم کې د نړیوال تجارت په برخه کې یوه لویه تشه موجوده ده (خالق، ۲۰۱۸: ۱۹۲-۱۹۷). د کوچنیو کروندگرو اقتصادي پیاوړتیا د پایښت لرونکي پرمختګ یو بنسټیز اړخ دی، چې نه یوازې د کروندگرو د ژوند سطحه لوړوي بلکې په ټولنیز او اقتصادي پرمختګ کې هم خورا مهمه ونډه لري.

کرنه د افغانستان د اقتصادي ودې یو مهم سکتور شمیرل کېږي. دا یو داسې هیواد دی چې د نفوس اتیا سلنه یې په کلیوالي سیمو کې اوسېږي او په مستقیم او یا غیر مستقیم ډول له کرنیز سکتور سره اړیکه لري. د دې هیواد د کرنې سکتور په ۲۰۱۶ او ۲۰۱۷م کال کې ۲۳ سلنه د هیواد GDP تشکیل کړې وه، چې په ۱- چارټ کې ښودل شوې ده. او همدارنګه ۶۱،۶ سلنه کاري قوه یې په دې سکتور کې په کار بوخته ده (مرادي او ملگری، ۲۰۱۸: ۷۵۰-۷۵۵). کرنه د دې هیواد د اقتصاد د ملا تیر حیثیت لري او په کرنیز سکتور کې یې د کوچنیو کروندگرو ونډه د پام وړ ده. د یادونې وړ ده

چې په اوسني وخت کې په دې هیواد کې د کوچنیو کروندګرو پر وړاندې ډیرې ننگونې شتون لري، چې له مالي محدودیتونو نیولې تر د نويو کرنیزو تخنیکونو محدودوالي او اقلیمي اغیزو پورې، چې د کروندګرو پرمختګ په مخ کې خنډ ګرځي. د دې ستونزو له امله د کوچنیو کروندګرو اقتصادي پیاوړتیا یوه مهمه موضوع ګرځیدلې ده، چې د دوی د ژوند سطحې د لوړوالي او د ټولنې اقتصادي پرمختګ سره تړاو لري (زرسا او ملګري، ۲۰۲۱: ۱-۲۵).

د کرنیز تولید او خوراکي توکو وده کولای شي، چې په نړیواله کچه د لوړې اندازه راکمه کړي (سیاتو او قیم، ۲۰۱۸: ۱-۱۸). د کرنې پرمختګ د خوراکي نا امنۍ له منځه وړلو لومړنۍ لار ده. د افغانستان په کلیوالي سیمو کې کرنیز فعالیتونه د خوراکي سیستم اساس تشکیلوي او د پایښت لرونکې پراختیا د موخو (SDG) په لاسته راوړلو کې مهم رول لوبوي (ګیلر او ملګري، ۲۰۲۱: ۱۰۷۳-۱۰۹۹). د کلیوالي سیمو اوسېدونکو له پاره کرڼه د معیشت یوه طبیعي سرچینه بلل کیږي، چې تر اوسه د دې کورنیو یوه زیاته اندازه د خوراکي توکو له نا امنۍ سره مخ دي (سارپوډین، ۲۰۲۱: ۱-۱۳). د کوچنیو کروندګرو له ملاتړ څخه پرته د خوراکي نا امنۍ له منځه وړل ستونزمنه ده. په هر حال کوچني کروندګر اکثره هغه وګړي دي چې لږې کرنیزې ځمکې لري او په کوچنۍ کچه فعالیتونه تر سره کوي. د دې کروندګرو له پاره فرصتونه او ننگونې دواړه موجود دي، چې په دې کتابتوني مقاله کې چې د مقالې له پاره د موادو په راټولونه او لیکنه کې له ملي او نړیوالو معتبرو مقالو، ژورنالونو، کنفرانسونو او راپورونو څخه پکې استفاده شوې. موږ به د کوچنیو کروندګرو د اقتصادي پیاوړتیا مفهوم او اهمیت او همدارنګه فرصتونه او ننگونې په تفصیل سره وڅیړو. د حکومت، خصوصي سکتور او نړیوالو ادارو رول به هم مطالعه کړو. په نتیجه کې به یې هغه لارې چارې پیدا شي چې د کروندګرو د اقتصادي ملاتړ سبب شي.

۱- چارټ: د افغانستان په GDP کې د کرنې رول

منبع: (مرادي او ملگري، ۲۰۱۸)

د کوچنيو کروندگرو وضعیت

د نړۍ په کچه له ۵۰۰ ميليونو څخه زيات کوچني کروندگر په کرنه بوخت دي، چې اکثره يې په پرمختيايي هېوادونو کې دي (ماندهار او ملگري، ۲۰۱۸: ۱-۲۱). کوچني کروندگر له هغو کروندگرو څخه عبارت دي چې، په کوچنيو ځمکو کرنه کوي، محدودې مالي سرچينې لري او د کرنيز توليد له پاره عصري وسايل او تکنالوژي نه لري. اکثره يې د خپلو کورنيو له پاره توليد کوي او اضافي توليد په محلي بازارونو کې پلوري. لکه څنگه چې يادونه وشوه چې کوچني کروندگر د ځمکې، مالي سرچينو او نوې تکنالوژۍ له محدوديتونو سره مخ دي؛ نو ويلاى شو چې د دوى پايښت لرونکى پرمختگ له ننگونو سره مخ دى. کوچني کروندگر د کوچنيو کروندو په لرلو سره هميشه د سوداگريزو کروندو په پرتله کم محصول لري، چې له همدې امله په سوداگريزو کړنو کې پاتې راځي. ياد کروندگر د څو اړخيزو ننگونو سربېره پراختيايي خدماتو ته هم محدود لاسرسى لري، چې د دوى د پايښت له پاره يو اساسي خنډ جوړ شوى دى. په اسيا کې عامه پراختيا د کوچنيو

کروندګرو د بدلون د پروسې له پاره ډیره مهمه بلل شوې ده، ځکه دا د دوی د کرنیزو معلوماتو لویه سرچینه شمیرل کېږي (مافي او ملګري، ۲۰۲۱). په افغانستان کې د میراث د قانون په اساس د ځمکو ویش د کوچنیو کروندګرو کچه ورځ تر بلې لوړوي چې په اقتصاد کې د دوی په رول او د دوی د ژوند د اړتیاوو د پوره کولو ستونزې یې د خپرلو اهمیت لوړ کړی دی.

کوچني کروندګر همیشه له خپل اقتصادي وضعیت څخه ناخوښ دي. د دوی خراب اقتصادي وضعیت له امله چې، نوې او عصري ټکنالوژۍ ته یې د دوی لاسرسی محدود کړی، د دې سبب شوی دی چې د تخمونو د عنعنوي وراثتو په کرلو سره کال په کال د دوی حاصلات کمېږي. نه یوازې دا چې محلي وراثتي کري بلکې په عنعنوي او دودیزو کرنیزو لارو په وسیله خپلې کروندې تر سره کوي. یاد خراب اقتصادي وضعیت کوچني کروندګر له عصري تخمي وراثتو او د کیمیاوي سرو له اخیستلو څخه عاجز کړي دي. که مونږ غواړو کره میکانیزه کړو نو باید په کره کې له عصري ټکنالوژي څخه ګټه واخلو، که غواړو چې له عصري ټکنالوژي څخه ګټه واخلو؛ نو باید د کوچنیو کروندګرو اقتصادي بیاوړتیا رامنځته کړو. د کوچنیو کروندګرو د اقتصادي بیاوړتیا رامنځته کولو له پاره باید دولتي او خصوصي سکتور په ګډه لاس سره یو کړي، تر څو مو هېواد له یو پایښت لرونکي کرنیز سیستم څخه برخمن شي (اف ای او، ۲۰۲۴). په افغانستان کې باید د کوچنیو کروندګر د تولیدي موادو، ځمکې، تولید او بازار موندنې، د کرنیزو بازارونو د بې ثباتي پیژندلو او مالي لاسرسي پیدا کولو له لارې ملاتړ وشي.

ننګونې او محدودیتونه

په نړۍ کې اکثره په خوارځواکۍ اخته خلک کوچني کروندګر دي. سره له دې چې کوچني کروندګر په نړیواله کچه د خوړو په تولید کې مهم رول لري چې تقریباً ۷۰-۸۰ سلنه د نړۍ خواړه تولیدوي. کوچني کروندګر له مختلفو ننګونو سره مخ دي چې د دوی کرنیز محصولات او کورنۍ معیشت ګواښوي. هغه څه چې د کوچنیو کروندګرو ظرفیت د خوراکي توکو د زیاتېدونکې تقاضا د پوره کولو په مقابل کې ګواښي چاپیریالي تخریبونه لکه د خاورې تخریب، د تنوع له لاسه ورکول او د اوبو کمښت ده، چې د کرنیزو محصولاتو د تولید په مخ کې خنډونه جوړوي. سربېره پر دې، کوچني کروندګر د ډېرېدونکو اقلیمي فشارونو سره مخ دي، لکه: اوږده وچکالي، سیلابونه، متغیر

باران، د تودوخې لوړېدنه، د تودوخې څپې، او د افتونو او ناروغيو زياتوالی. ټولنيز-اقتصادي عوامل د دوی ننگونې نورې هم پېچلې کوي، د بې وزلۍ په گډون، د کورنۍ پور، د کار کمښت، د کرنې د توليد لگښتونه، او د اجناسو ټيټ نرخونه (توچ او ملگري، ۲۰۲۴: ۱-۱۷).

کوچني کروندگر هغه څه چې توليدوي د پام وړ برخه يې مصرفوي او د خپلې غذايي تنوع او تغذيې د ښه والي له پاره د اضافي نباتاتو او حيواناتو د روزنې د ستراتيژۍ له پلې کولو څخه کار اخلي. په هر صورت د دې ستراتيژۍ د اغېزمنتوب سيستماتيک شواهد محدود دي، په داسې حال کې چې زياترو څېړنو د غذايي تنوع او تغذيې تر منځ اړيکې تحليل کړي دي، چې نتيجې يې مخلوطې او ځانگړې شرايط دي (سياتو او قيم، ۲۰۱۸: ۱-۱۸). په افغانستان کې کوچني کروندگر د محدودو ځمکو، مالي محدوديتونو، د بازار موندنې ستونزې، د اقليمي بدلونونو، معلوماتو او تخنيکي مرستو نشتوالي او ترانسپورتي ستونزو سره مخ دي، چې د کوچنيو کروندگرو د اقتصادي پياوړتيا په مخ کې خنډ گرځيدلي دي، چې د دولت په کچه د مرستو او ملاتړ کول ورته اړين دي (اف اې او، ۲۰۲۴). دا ټولې ستونزې او ننگونې په دې باندې تاثير کوي، چې کوچني کروندگر خپل عوايد لوړ کړي او اقتصادي پياوړتيا ترلاسه کړي. د دې لپاره اړينه ده چې مناسبه تگلاره او مرستندويي برنامې رامنځته شي، تر څو د دوی اقتصادي ستونزې حل شي.

د اقتصادي پياوړتيا لپاره ستراتيژۍ

د کرنې د ودې اصلي سرچينه د ټولو توليدي فکتورونو د مۇلدیت (TPF) زياتول بلل کيږي. TPF نه يوازې د ځمکې، کار او پانگې د ظرفيت لوړول په پام کې نيسي، بلکې د ټکنالوژۍ، نوښتونو، مؤثریت، بشري منابعو او حکومتدارۍ د ظرفيت لوړولو ته هم اړتيا لري. د TPF ودې په تير ۵۰ کلونو کې په اسيا کې د ۴۰ سلنې څخه تر ۷۰ سلنې پورې د کرنې د مۇلدیت په زياتوالي کې مرسته کړې ده. په افغانستان کې د دې له پاره چې د ټولو فکتورونو مۇلدیت لوړ شي؛ نو د کوچنيو کروندگرو د اقتصادي پياوړتيا له پاره بايد د پرمختللو کرنيزو ټکنالوژيو ته د کروندگرو لاسرسۍ، زمينه برابرولو، د پورونو او مالي خدمتونو په برخه کې د اسانتياوو رامنځته کولو، د کوچنيو پورونو د رامنځته کولو سيستمونو، د بيمې د سيستم رامنځته کولو، د کرنيزو تخنيکونو، د کروندگرو له پاره د روزنيزو پروگرامونو رامنځته کولو، د بازار موندنې او اقليمي بدلونونو په اړوند د خبراوي د سيستمونو

د رامنځته کولو، د دولتي ذخیره خانو جوړولو، د کوپراتیپونو او اتحادیو د رامنځته کولو ستراتیژیاې باید رامنځته شي (روکا، ۲۰۱۷: ۳۵۴-۳۷۵).

د کوچنیو کروندګرو له پاره د پایښت لرونکې کرنې زمینه مساعدول یو له مهمو کارونو څخه شمېرل کېږي. کرنه باید یوازې داسې تر سره نه شي، چې غذايي او مغذي مواد تولیدوه او بس، بلکې د طبیعي ایکو سیستم خدمات هم له منځه لاړ نه شي (ګیلر او ملګري، ۲۰۲۱: ۱۰۷۳-۱۰۹۹). داسې یو کرنیز تولیدي سیستم رامنځته کول چې له تولید څخه وروسته ایکو سیستم هم له خپل طبیعي حالت څخه برخمن شي د پایداره کرنیز سیستم په نوم یادېږي. په پایښت لرونکې کرنه کې د کرنې هغه فعالیتونه شامل دي چې اقتصادي، ټولنیز او چاپیریالي اړخونه لري، لکه: د خاورې ساتنه، د فصلونو تنوع، کمپوست کول، بیولوژیکي کنترول، د (نباتاتو/حیواناتو) پرمختللي او نوې ورايتي، د ځنګل او کرکيلې ګډ سیستم (Agro-forestry)، د سیمه ایزو تخمونو ساتنه، د باران اوبو راټولونه، د څارویو سرې، د اوبو ساتنه، عضوي سرې، د کرنې غوره مدیریت، د څړځایونو مدیریت او د خاورې او اوبو ساتنه (زیویل، ۲۰۱۷: ۷۱-۸۱).

د نړۍ د اکثره غریبو او کوچنیو کروندګرو د غذا، عاید او استخدام اصلي سرچینه کرنه بلل کېږي. کرنه له هغه صنعت څخه عبارت دی چې اساس یې طبیعي سرچینې دي؛ نو په همدې اساس کرنه د اقلیمي شرایطو په وسیله په اسانۍ سره اغېزمنه کېږي (مولوا، ۲۰۱۷: ۲۰۸-۲۲۱). که مونږ غواړو چې د کوچنیو کروندګرو عایدات لوړ کړو نو د عایداتو منبع یې باید غوره او ښه شي. همدارنګه د عایداتو د منبع د خطراتو منفي اثرات یې باید حد اصغر ته را ښکته شي، تر څو یاد کروندګر له کورني رضایت څخه برخمن شي. نو د کرنې میکانیزه کول او پرمختګ یوازینی لار ده چې یاد کروندګر د غربت له ناوړه پدیدې څخه خوندي کولای شي. همدارنګه د کرنې میکانیزه کول په کلیوالي سیمو کې د خوړو د عرضې د لوړوالي سبب کېږي، چې د کروندګرو د اقتصادي ودې او کورني رضایت اساس ګڼل کېږي (اوګوتو او قایم، ۲۰۱۹: ۲۸۱-۲۹۳).

اقلیمي بدلون یوه نړیواله ستونزه ده چې انسانان او د دوی ټولنیز-اقتصادی فعالیتونه، صحت، ژوند او د خوړو خونديتوب اغېزمنوي. په هر حال د اقلیمي بدلونونو له امله پرمختللي او پرمختیايي هیوادونه اغېزمن کېږي. د نړۍ په کچه شتمن او غریب خلک له اقلیمي بدلون څخه اغېزمن شوي

دي. پرمختيايي هيوادونه او غريب کوچني کروندگر د دوی د ضعيف حالت له امله تر نورو زيات اغېزمن کيږي. اقليمې بدلونونو پرمختيايي هيوادونه او غريب خلک زيات اغېزمن کړي دي. له بلې خوا په لملي کرڼه د کوچنيو کروندگرو تکيه هم د دې لامل شوې چې د اقليمې تغيراتو په وخت کې له زيات زيان سره مخ شي (نيانگا، ۲۰۲۱؛ ايانلا، او ملگري، ۲۰۱۷: ۲۴-۳۳). کوچني کروندگر يو له هغو گروپونو څخه شمېرل کيږي، چې د اقليمې بدلون په وړاندې خورا زيان منونکي دي، ځکه چې دوی په لرې پرتو سيمو کې موقعيت لري او د دوی فارمونه د مختلفو اقليمې خطرونو سره مخ دي. د فارمونو کوچنۍ اندازه، د ټکنالوژۍ ټيټه کچه، ټيټه پانگه اچونه، او متنوع غير اقليم فشارونه د کوچنيو کروندگرو زيان منونکي نور هم زياتوي. چې د کرنيزو محصولاتو د کمښت لامل کيږي او د خوړو خونديتوب، تغذيه، عايد او هوساينې باندې د پام وړ اغېزې لري. د اقليم د بدلون په اړه د حقايقو او ارقامو څو اړخيزه څارنه به د اقليم بدلون ته د ځواب ويلو له لارې د موافقت فرصتونه اسانه کړي. د مختلفو ننگونو او يو ډير خطرناک حالت سره - سره، په تېرو وختونو کې د افغانستان په اړه د اقليم د بدلون زيانونو په اړه خورا محدود ساينسي ادبيات شتون لري (امرخيل، ۲۰۲۰).

د دولت او غير دولتي سازمانونو رول

د کوچنيو کروندگرو اقتصادي پياوړتيا او ملاتړ د حکومت او خصوصي سازمانونو د گډو هڅو په نتيجه کې لاسته راټلای شي. د دوی په گډه همکارۍ سره، کوچني کروندگر کولی شي خپلو کرنيزو فعاليتونو کې ثبات او پرمختگ ترلاسه کړي. په تېرو ۲۵ کلونو کې، د زياتره پرمختللو هيوادونو د پراختيايي اجنډا په سر کې د کوچنيو فارمونو توليدوونکو له پاره د سوداگريز کولو فرصتونه رامنځته کول وو. په افغانستان کې د حکومت، خصوصي سکتور او غير دولتي ادارو يو ځای کار کول د کوچنيو کروندگرو د سوداگريز کولو په برخه کې د خنډ د کمولو او د دوی سوداگريزې کرڼې ته د بدلون له پاره اړين دي (مايېه او ملگري، ۲۰۲۱: ۱-۱۸). د کوچنيو کروندگرو د پرمختگ له پاره له دولتي سازمانونو څخه پرته غير دولتي سازمانونه هم خورا مهم رول لوبوي. دولتي سازمانونه د کرنې په برخه کې پاليسي جوړوي، چې له مخې يې کروندگر د بېلابېلو مرستو، سبسايدې، او د کرنيزو تخنيکونو لپاره اسانتياوې ترلاسه کوي. دولتي سازمانونه له کروندگرو سره د پورونو، سبسايدې او نورو مالي مرستو سره کرنيز توليداتو او خدماتو ته لار پراختيا او وده ورکوي. همدارنگه د کرنې د پراختيا له پاره د نويو تخنيکونو او کرنيزو ټکنالوژيو د رامنځته کولو له پاره څېړنيز مرکزونه رامنځته کوي. د

کروندګرو د ژوند د ښه والي له پاره بنیادي کارونه لکه د اوبو، بریښنا او سپړکونو په برخه کې اسانتیاوې رامنځته کوي (فارینګټن او لیوس، ۲۰۱۴: ۱-۴۹؛ مایه او ملګري، ۲۰۲۱: ۱-۱۸).

همدارنګه غیر دولتي سازمانونو (NGOs) هم له کروندګرو سره په ټولنیزه-اقتصادي برخه کې په مستقیمه توګه برخه اخلي. خصوصي سکتور کولی شي د کروندګرو لپاره د پورونو او مالي اسانتیاوو د برابرولو په برخه کې ونډه واخلي. کروندګرو ته د نویو تولیداتو د تخنیکونو په باره کې روزنیز پروګرامونه برابرکړي. خصوصي سکتور د بازار موندنې په برخه کې هم مهم رول لوبوي. د کرنیزو شرکتونو او د پلورونکو ادارو له لارې، خصوصي سکتور کولی شي د کروندګرو محصولاتو لپاره مناسب بازارونه پیدا کړي او د منځګرو له لارې د عاید زیاتولو زمینه برابره کړي. خصوصي سکتور کولی شي کروندګرو ته د خپلو محصولاتو لپاره د قراردادي کرنې سیستم هم وړاندیز کړي چې له مخې یې کروندګر د خرڅلاو ډاډ ترلاسه کوي. همدارنګه ځینې یې د کروندګرو د مالي ملاتړ له پاره د کوچنیو پورونو په رامنځته کولو سره د کروندګرو مالي ستونزې له منځه وړي په ځانګړې ډول د هغو کروندګرو له پاره ډېر اړین دی چې رسمي منابعو ته لاسرسی نه شي پیدا کولی. همدارنګه غیر رسمي سازمانونه له کروندګرو سره د کوپراتیفونو او همکاريو رامنځته کولو په برخه کې رهنمائي کوي، ترڅو د هغوی موقف پیاوړی کړي او په ګډه له فرصتونو څخه ګټه پورته کړي. خصوصي سکتور کولی شي د کرنیز نوښت او ابتکار د پرمختګ لپاره هڅونې رامنځته کړي. د ځمکې او اوبو ښه استعمال، د نویو تخمونو معرفي کولو، او د چاپېریال ساتنې په برخه کې د نوښتونو له لارې خصوصي سکتور کولی شي کرنیز فعالیتونه اغېزمن او چاپېریالي اغېزې کمې کړي. د حکومت او خصوصي سکتور ګډې هڅې کولی شي د کوچنیو کروندګرو اقتصادي پیاوړتیا لپاره لازمي ملاتړ چمتو کړي. حکومت باید د پالیسۍ او زیربناوو په برابرولو کې مخکښ رول ولري، په داسې حال کې چې خصوصي سکتور د بازار موندنې، روزنې، او ټکنالوژۍ په برخه کې ونډه واخلي. د دې دواړو ځواکونو ګډ فعالیت د کوچنیو کروندګرو د اقتصادي ثبات او پرمختګ لپاره یوه ښه لاره ده. نویلی شو چې د دولتي او غیر دولتي سازمانونو ترمنځ همکاري د دې باعث کېږي، چې کروندګر د پراختیا او پرمختګ لپاره دوامداره ملاتړ او اسانتیاوې ترلاسه کړي (فارینګټن او لیوس، ۲۰۱۴: ۱-۴۹).

مناقشه

له کوپراتيفي سيستم څخه گټه اخيستل د کوچنيو کروندگرو ستونزې کمولی شي. پياوړي کوپراتيفونه د دې وړتيا لري، چې د کروندگرو زياتره ستونزې له منځه يوسي. کوپراتيفونه د کوچنيو کروندگرو سرچينې سره يوځای کوي او د غوره محصول د لاسته راوړلو لار هواروي. په هندوستان کې چې ۸۵ سلنه يې کوچني او متوسط کروندگر دي، چې د کروندگرو د پياوړتيا له پاره کوپراتيفي سيستمونو بڼه نتيجه ورکړې ده. کوپراتيفونه په ټولو هيوادونو او نړدې په ټولو سکتورونو کې شتون لري، لکه: کرنه، خوراکي توکو، ماليې، روغتيا ساتنې، بازار موندنې، بيمه او کريډيټ. کوپراتيف د افرادو يوه خپلواکه ټولنه ده چې په داوطلبانه توگه د دوی گډې اقتصادي، ټولنيزې او کلتوري اړتياوې او هيلې د گډ ملکيت او ديموکراتيک کنترول شويو تصديو له لارې پوره کوي (کومار او ملگري، ۲۰۱۵: ۱۲۵۸-۱۲۶۶).

(چانډيو او ملگري، ۲۰۱۸: ۵۹۲-۶۱۰) په څيرنه کې دا څرگندېږي، چې په پاکستان کې د کرنيز کريډيټ رول له کوچنيو کروندگرو سره د غنمو د توليد په زياتوالي کې خورا مهم رول لوبولی دی. نو مونږ کولای شو په افغانستان کې چې د دې هيواد اکثره کروندگر د کوچنيو کروندگرو په ډله کې راځي او اکثره وخت د کرنيزو چارو د پرمخ بيولو له پاره له مالي ستونزو سره مخ وي د کرنيز کريډيټ د خدمتونو په چمتو کولو سره کولای شو، چې ياده ستونزه يې له منځه يوسو او د کرنيزو محصولاتو د زياتوالي سبب يې شي.

د (اکو، ۲۰۱۸: ۱-۱۳) موندنو په اساس تانزانيا کې د کوچنيو کروندگرو له پاره د بازار موندنې ستونزه يوه مهمه او د پام وړ اغېز لرونکې ستونزه گڼل کېږي. چې د کرنيزو سازمانونو په رامنځته کولو او د سازمانونو له لارې د خرڅلاو د مارکيتونو پيداکولو يې د خرڅلاو ستونزې کمې کړي او د عايدو د زياتوالي سبب يې گرځيدلی دي.

د (ابو کي او ملگري، ۲۰۲۰: ۱-۱۳) موندنو په اساس په گانا کې د دولتي ذخيروي خونو څخه په گټې اخيستني سره د کوچنيو کروندگرو په عايد کې مثبت بدلون راغلی دی. هغه کروندگر چې له دې ذخيروي ځايونو څخه يې گټه اخيستې وه، د دوی د کورنۍ عايد لږ تر لږه ۱۲٪ او د محصول د هر واحد عايد لږ تر لږه ۱۷٪ وده موندلې. د دې څيړنې پايلې په گوته کوي چې عمر، جنډر، بازار ته

لاسرسی، او د خدماتو کارول، او همدارنګه د ترانسپورت او بسته بندۍ لګښتونه، په ګانا کې له یادو ذخیره خانو څخه د کوچنیو کروندګرو ګلوون نور هم هڅوي.

(ټاکور، ۲۰۱۹: ۱۹-۲۲) د هند په پنجاب کې دا وموندله چې هغه کوچني کروندګر چې د شیدو په چمتو کولو بوخت وو د عاید په زیاتوالي یې د کرنیزو تیرینګونو اغېزې د پام وړ وې. کروندګرو ته د تولید، حاصل راټولولو، خرڅلاو، ذخیره کولو او پروسس له پاره باید کافي اندازه کرنیز زده کړیز پروګرامونه په پام کې ونیول شي.

پورته څېړنو ته په کتو سره مونږ کولای شو، چې په خپل هېواد افغانستان کې له دا ډول ستراتیژیو څخه په ګټې اخیستنې سره د هېواد د کروندګرو د تولید وضعه بدله کړو او د پایښت لرونکې پراختیا له موخو څخه د خوراکي توکو د خونديتوب په لاسته راوړلو کې یو ګام بل هم او چټ کړو. او همدارنګه له دا ډول ستراتیژیو په ګټه اخیستنې سره د کروندګرو د عاید په لوړولو سره د فقر کړنې ته د پای ټکی کېږدو او د بیکارۍ کچه را ښکته کړو.

پایله اخیستنه

په افغانستان کې د کرنې د میکانیزه کولو په مخ کې تر ټولو لوی خنډ د ځمکو ټوټه کیدنه او د کوچنیو کروندګرو ورځ تر بلې زیاتېدل دي. همدا کوچني کروندګر دي چې د هېواد ملي کرنیز تولید تولیدوي. په دې هېواد کې د کرنې د میکانیزه کولو او کرنیز تولید د زیاتوالي له پاره د کوچنیو کروندګرو اقتصادي پیاوړتیا یو له مهمو او اساسي کارونو څخه شمېرل کېږي. کوچني کروندګر خراب اقتصادي وضعیت له نوې او عصري ټکنالوژیکي استعمال څخه محروم کړي دي، چې د دوی حاصلات یې له کموالي سره مخ کړي دي. کوچني کروندګر په نړیواله کچه د خوراکي توکو په تولید کې خورا مهم رول لري چې په پیاوړتیا سره به یې زمونږ هېوادوال د خوراکي ناامنی څخه خلاص شي. په افغانستان کې کوچني کروندګر د محدودو ځمکو، مالي محدودیتونو، د بازار موندنې ستونزې، د اقلیمي بدلونونو، معلوماتو او تخنیکي مرستو نشتوالي او ترانسپورتي ستونزو سره مخ دي چې د کوچنیو کروندګرو د اقتصادي پیاوړتیا په مخ کې خنډ ګرځیدلي دي، چې د دولت په کچه د مرستو او ملاتړ کول ورته اړین دي. د دې لپاره اړینه ده چې مناسبه پالیسي او مرستندويي برنامې رامنځته شي، ترڅو د دوی اقتصادي ستونزې حل شي.

د کرنې د ودې اصلي سرچينه د ټولو توليدي فکتورونو د مؤلیدیت (TFP) زیاتول بلل کیږي. د ټولو توليدي فکتورونو د مؤلیدیت زیاتوالی د کوچنیو کروندگرو له توان څخه پورته دی. په افغانستان کې د حکومت، خصوصي سکتور او غیر دولتي ادارو یو ځای کار کول د کوچنیو کروندگرو د سوداگریز کولو په برخه کې د خنډ د کمولو او د دوی سوداگریزې کرنې ته د بدلون له پاره اړین دی. دولتي سازمانونه له کروندگرو سره د پوړونو، سبسایډي او نورو مالي مرستو سره کرنیز تولیداتو او خدماتو ته لا پراختیا او وده ورکوي. د دې دواړو ځواکونو ګډ فعالیت د کوچنیو کروندگرو د اقتصادي ثبات او پرمختګ لپاره یوه ښه لاره ده. نو ویلی شو چې د دولتي او غیر دولتي سازمانونو ترمنځ همکاري د دې باعث کیږي چې، کروندګر د پراختیا او پرمختګ لپاره دوامداره ملاتړ او اسانتیاوې ترلاسه کړي. له کوپراتیفي سیستم څخه ګټه اخیستل د کوچنیو کروندگرو ستونزې کمولی شي. دا څېړنه وړاندیز کوي چې د کوچنیو کروندگرو د اقتصادي پیاوړتیا له پاره حکومت باید د پالیسۍ او زیربناوو په برابرولو کې مخکښ رول ولري، په داسې حال کې چې خصوصي سکتور د بازار موندنې، روزنې، او ټکنالوژۍ په برخه کې ونډه واخلي.

د څېړنې محدودیتونه

۱- د افغانستان د کوچنیو کروندگرو په اړوند د ډیټا او ملي او نړۍ والو مقالو محدودیت.

۲- د موجوده څېړنو مختلفې پایلې.

۳- جغرافیوي محدودیت.

اخځلیکونه

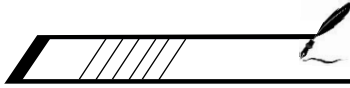
- Abokyi, E., Strijker, D., Asiedu, K. F., & Daams, M. N. (2020). The impact of output price support on smallholder farmers' income: evidence from maize farmers in Ghana. *Heliyon*, 6(9).
- Aku, A., Mshenga, P., Afari-Sefa, V., & Ochieng, J. (2018). Effect of market access provided by farmer organizations on smallholder vegetable farmer's income in Tanzania. *Cogent Food & Agriculture*, 4(1), 1560596.
- Ayanlade, A., Radeny, M., & Morton, J. F. (2017). Comparing smallholder farmers' perception of climate change with

- meteorological data: A case study from southwestern Nigeria. *Weather and climate extremes*, 15, 24-33.
- Chandio, A. A., Jiang, Y., Wei, F., & Guangshun, X. (2018). Effects of agricultural credit on wheat productivity of small farms in Sindh, Pakistan: are short-term loans better. *Agricultural Finance Review*, 78(5), 592-610.
- FAO. (2024) Empowering Afghan Farmers through Farmer Field Schools (FFS). <https://www.fao.org/afghanistan/news/detail-events/en/c/1708759>
- Farrington, J., & Lewis, D. J. (2014). *Non-governmental organizations and the state in Asia: Rethinking roles in sustainable agricultural development*. Routledge.
- Giller, K. E., Delaune, T., Silva, J. V., Descheemaeker, K., van de Ven, G., Schut, A. G., ... & van Ittersum, M. K. (2021). The future of farming: Who will produce our food. *Food Security*, 13(5), 1073-1099.
- Giller, K. E., Delaune, T., Silva, J. V., van Wijk, M., Hammond, J., Descheemaeker, K., ... & Andersson, J. A. (2021). Small farms and development in sub-Saharan Africa: Farming for food, for income or for lack of better options? *Food Security*, 13(6), 1431-1454.
- Khaliq, A. (2018). *Proceedings: 2nd International Conference on Food and Agricultural Economics: The Role of Agriculture in the Economy of Afghanistan*.
- Kumar, V., Wankhede, K. G., & Gena, H. C. (2015). Role of cooperatives in improving livelihood of farmers on sustainable basis. *American journal of educational research*, 3(10), 1258-1266.
- Manandhar, A., Milindi, P., & Shah, A. (2018). An overview of the post-harvest grain storage practices of smallholder farmers in developing countries. *Agriculture*, 8(4), 57.

- Mapiye, O., Makombe, G., Molotsi, A., Dzama, K., & Mapiye, C. (2021). Towards a revolutionized agricultural extension system for the sustainability of smallholder livestock production in developing countries: The potential role of icts. *Sustainability*, 13(11), 5868.
- Mulwa, C., Marenja, P., & Kassie, M. (2017). Response to climate risks among smallholder farmers in Malawi: A multivariate probit assessment of the role of information, household demographics, and farm characteristics. *Climate risk management*, 16, 208-221.
- Muradi, A. J., & Boz, I. (2018). The contribution of agriculture sector in the economy of Afghanistan: *International Journal of Scientific Research and Management*, 6(10), 750-755.
- Nyang'au, J. O., Mohamed, J. H., Mango, N., Makate, C., & Wangeci, A. N. (2021). Smallholder farmers' perception of climate change and adoption of climate smart agriculture practices in Masaba South Sub-county, Kisii, Kenya. *Heliyon*, 7(4).
- Ogutu, S. O., & Qaim, M. (2019). Commercialization of the small farm sector and multidimensional poverty. *World Development*, 114, 281-293.
- Omerkhil, N., Chand, T., Valente, D., Alatalo, J. M., & Pandey, R. (2020). Climate change vulnerability and adaptation strategies for smallholder farmers in Yangi Qala District, Takhar, Afghanistan. *Ecological Indicators*, 110, 105863.
- Roka, H. (2017). The status of smallholder farmers in Nepal's agricultural development strategy (2015–2035). *Agrarian South: Journal of Political Economy*, 6(3), 354-372.
- Saripudin, U., Djamil, F., & Rodoni, A. (2020). The Zakat, Infaq, and Alms farmer economic empowerment model. *Library Philosophy and Practice*, 2020, 1-13.
- Sibhatu, K. T., & Qaim, M. (2018). Meta-analysis of the association between production diversity, diets, and nutrition in smallholder farm households. *Food Policy*, 77, 1-18.

- Thakur, N., Singh, P., Kasrija, R., & Kansal, S. K. (2019). Assessing the Impact of Training on Knowledge Level of Dairy Farmers of Punjab during Transitional Period. *International Journal of Bio-resource and Stress Management*, 10(1), 19-22.
- Touch, V., Tan, D. K., Cook, B. R., Li Liu, D., Cross, R., Tran, T. A., ... & Cowie, A. (2024). Smallholder farmers' challenges and opportunities: Implications for agricultural production, environment and food security. *Journal of Environmental Management*, 370, 122536.
- Zerssa, G., Feyssa, D., Kim, D. G., & Eichler-Löbermann, B. (2021). Challenges of smallholder farming in Ethiopia and opportunities by adopting climate-smart agriculture. *Agriculture*, 11(3), 192.
- Zeweld, W., Van Huylenbroeck, G., Tesfay, G., & Speelman, S. (2017). Smallholder farmers' behavioural intentions towards sustainable agricultural practices. *Journal of environmental management*, 187, 71-81.

Economic Empowerment of Small Farmers in Afghanistan

Mohammad Masoom Hussainkhil

Department of Agricultural Economics and Extension, Faculty of Agriculture, Paktia University

masoomsabarnak@gmail.com

Abstract

In view of the rapid growth of the world's population, focusing on food production is essential to eliminate malnutrition. To strengthen food production, it is necessary to enhance production factors. Most of the world's food is produced by smallholder farmers, and in Afghanistan, the majority of farmers fall into this category. Therefore, the economic empowerment of small farmers is a significant issue. Smallholder farmers, primarily residing in rural areas, increase their yields and effectively participate in the market, contributing substantially to food diversity and nutritional quality. This article explores strategies for the economic empowerment of small farmers in Afghanistan, where the majority of farmers are smallholders. Empowering them can help these farmers meet the needs of their families and communities. The findings reveal that small farmers face both opportunities and challenges, but with effective management, they can leverage opportunities and make timely decisions to mitigate risks. The article also indicates that government organizations alone are not sufficient for the economic empowerment of small farmers, and the private sector must also take action.

Keywords: Afghanistan, economic empowerment, sustainable agriculture, small farmers.

په افغانستان کې غذايي امنیت ته کتنه

محمود مهر ووال^{۱*} او محمد معصوم حسین خیل^۲

د کرنیز اقتصاد او پراختیا خانګه، د کرنې پوهنځی، پکتیا پوهنتون

mahmood_w@yahoo.com

لنډیز

افغانستان په دې وروستیو کلونو کې د جګړې څخه راوتلی او وروسته پاتې هېواد دی. په افغانستان کې د غذايي امنیت مسئله یوه جدي ستونزه ده، چې د جګړې، اقتصادي بې ثباتۍ، او اقلیمي ننگونو په پایله کې رامنځته شوې ده. غذايي امنیت له هغه حالت څخه عبارت دی چې ټول خلک په ټولو وختونو کې کافي، خوندي او مغذي خوړو ته لاسرسی ولري. د دې مقالې موخه په افغانستان کې غذايي امنیت ته کتنه ده او په افغانستان کې د غذايي امنیت مختلف اړخونه یې په ژوره توګه څېړلي دي. د غذايي امنیت په وړاندې د موجودو ستونزو او ننگونو ارزونه شوې او په حل لارو یې بحث شوی دی. د څېړنې لپاره د وروستیو معلوماتو او اثارو څخه ګټه اخیستل شوې، پایلې څرګندوي چې روان سیاسي وضعیت، اقتصادي زوال او د اقلیمي بدلونونو اغېزې د خوراکي توکو شتون، لاسرسی، او ګټه اخیستنه په ژوره توګه اغېزمنوي. بشري مرستې د غذايي امنیت لپاره مهمې دي، له بلې خوا د افغانستان د نړیوالو سره د اړیکو له امله ننگونو سره مخ دی. د دې څېړنې موندنې څرګندوي چې د افغانستان د غذايي امنیت د ښه والي لپاره یوې څو اړخیزه ستراتیژي ته اړتیا ده، چې د سیاسي او اقتصادي شرایطو ثبات، د اقلیمي بدلون سره تطابق، او د زیربناوو او روغتیا خدماتو ښه کول پکې شامل دي. د اوږد مهاله غذايي امنیت ښه کولو لپاره نړیوالې او محلي هڅې همغږي کول ضروري بریښي.

کلیدي کليمې – افغانستان، بیوزلي، غذايي امنیت، کرڼه او ملي امنیت.

سريزه

بسم الله الرحمن الرحيم

د لوی او ستر څښتن الله تعالی (ج) شکر ادا کوم چې په مایې دا پېرزوینه وکړه چې د افغانستان د غذايي امنیت په هکله دا علمي مقاله یعنې دا یو څو کرښې ولیکم.

په لنډ ډول، له غذايي امنیت څخه موخه دا ده چې هر وگړی سالمو او کافي خواړو ته لاسرسی ولري. غذايي امنیت په افغانستان کې یوه خورا مهمه موضوع ده. د خوراکي امنیت مفهوم د خوراکي سرچینو شتون، لاسرسی، گټه اخیستنه، او د هغو دوامداره ثبات په گډون یو جامع تعریف لري. کله چې د تقاضا زیاتوالی، محدوده عرضه او یا د غذايي توکو د برابرولو په سلسله کې گډوډي رامنځته شي، نو دا عوامل کولای شي چې د غذايي توکو په بیو کې د پام وړ زیاتوالی راولي (د کرنې او خوراک نړیوال سازمان، ۲۰۲۲: ۳۵-۳۷). د غذايي امنیت نشتوالی ښایي د ټولنو د بې ثباتۍ، د لوږې او خوارځواکۍ د زیاتوالي، د کپوالۍ او شخړو د رامنځته کیدو او د اقتصاد د جدي گډوډۍ سبب شي (نړیوال بانک، ۲۰۲۲: ۵۸-۵۶).

شاوخوا ۶۰٪ افغانان د خوړو د نشتوالي له یوې اندازې سره مخ دي، چې له دې جملې څخه ۳۰٪ یې په جدي ډول د غذايي امنیت د نشتوالي سره مخ دي (د خوړو خونديتوب د معلوماتو شبکه، ۲۰۲۳: ۲۲-۲۴). د غذايي امنیت د نشتوالي اصلي عواملو کې دوامداره شخړې، اقتصادي بې ثباتي او اقليمي ننګونې (وچکالي او سېلابونه) شامل دي (د خوړو نړیوال پروګرام، ۲۰۲۳: ۱۸-۲۰). په کرڼه کې د نویو کرنیزو تخنیکونو څخه د گټې اخیستنې محدود والی، د کرنیزو ځمکو تخریب او ناسمو بنسټیزو تشبثاتو د نشتون له امله د کرنیز تولید کچه ټیټه ده (د کرنې او خوراک نړیوال سازمان، ۲۰۲۳: ۳۰-۳۲). همدارنګه په کلیو او ښارونو کې د غذايي امنیت پرتلنه ښیي چې په کلیو کې نسبت ښارونو ته د غذايي امنیت د نشتون کچه لوړه ده (یونیسیف، ۲۰۲۳: ۴۵-۴۷).

نړیوال بانک غذايي امنیت داسې تعریفوي چې "غذايي امنیت له هغه حالت څخه عبارت دی چې ټول خلک په ټولو وختونو کې کافي، خوندي او مغذي خوړو ته لاسرسی ولري" (نړیوال بانک، ۲۰۲۳: ۳۵-۳۷). په دې تعریف کې درې بنسټیز مسایل د غذا شتون، غذا ته لاسرسی او په دوامدار ډول د غذا تر لاسه کول شتون لري. د "غذا شتون" د ملي سرحدونو په اډانه کې د خوراکي توکو

اندازې ته نه وايي، بلکې د تولید (داخلي عرضه) او هېواد ته د خوراکي توکو واردات هم تر خپل پوښښ لاندې راولي. غذا ته لاسرسی د خلکو فزیکي او اقتصادي لاسرسی هغو منابعو ته چې د ټولنې د اړتیا وړ غذايي مواد تولیدوي او د عاید، دندې او قیمتونو تابع دی، د غذايي امنیت مفهوم ارایه کوي. همدارنگه د « غذا په ترلاسه کولو کې دوام » څخه موخه د پورتنیو شرطونو له پایښت او دوام څخه عبارت دی. د غذايي امنیت لپاره د لوی اقتصاد په کچه یوازې د کافي غذايي موادو عرضه اړینه نه ده، بلکې د غذا عادلانه وېش هم په خپله لمن کې راغلایي.

د څېړنې موخه

دا مقاله د افغانستان د غذايي امنیت اوسنۍ وضعیت په ټولیزه توګه وړاندې کوي، د غذايي امنیت عوامل، اغېزې، او ممکنه حل لارې یې څېړلې دي.

د څېړنې پوښتنې

په افغانستان کې د غذايي امنیت وضعیت څنګه دی؟

کوم عاملونه په افغانستان کې په غذايي امنیت اغېزې لري؟

په افغانستان کې کره څومره په غذايي امنیت اغېزه لري؟

کره په په افغانستان کې د غذايي امنیت د ښه والي لپاره کومې لارې چارې شتون لري؟

د څېړنې میتودولوژي

په دې مقاله کې د مهمو علمي اثارو، راپورونو، ډیټابېسونو او دوهمې شمېرو ارقامو څخه ګټه اخیستل شوې ده.

د څېړنې ارزښت او اړتیا

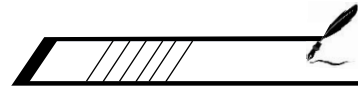
غذايي ناامني د یوې ټولنې د ټولنیزې پانګې زیرمې، انساني او مذهبي ارزښتونه له منځه وړي، نو ځکه غذايي امنیت د اسلامي نظام د بنسټیزو ارزښتونو په وړاندې یو حقيقي او یا احتمالي ګواښ شمېرل کېږي (د کرنې او خوراک نړیوال سازمان، ۲۰۲۰: ۱۵-۳۰). همدارنگه غذايي ناامني د خلکو د ژوند د وړتیاوو او معیارونو د ټیټوالي سبب ګرځي، ځکه د دوی انتخابي حدونه محدودوي او آن په

زياتره حالتونو کې د انتخاب حق هم ځينې اخلي؛ نو ویلی شو چې غذايي ناامني د يوه سياسي- اجتماعي نظام حياتي ارزښتونه او ملي امنيت کمزوری کوي (مکسويل او سمېت، ۱۹۹۲: ۱۴-۱۲).

په ۲۰۵۰ م کال کې د نړۍ د نهه ميلياردو خلکو د اړتيا وړ غذا د تامین لپاره بايد اوسنی تولید دوه برابره شي. د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره د ځمکې د محدودیتونو، د اوبو کمښت، د انرژۍ لوړ قيمت، د کرنې په برخه کې په څېړنو کې د پانگې د کموالي او د غذايي ضايعاتو د زیاتوالي په وړاندې د خنډونو له منځه وړلو ته اړتيا لري. د کرنې په برخه کې دوامدار پرمختگ د راتلونکو لسيزو لپاره د نړۍ د تغذیې يو حياتي فکتور دی (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۲: ۵۹-۵۷). په افغانستان کې د غذايي امنيت بېلابېل اړخونه د روانو سياسي او اقتصادي ننگونو، او اقليمي بدلونونو له امله ډېر اغېزمن شوي دي.

اوسنی نړۍ له درې عمده غذايي ننگونو سره مخ ده: لومړی ننگونه په نړۍ کې د لوړې د کچې لوړېدل دي. د نړۍ زیاتره وگړي چې له لوړې سره مخ دي، د ژوند د بقا له پاره مستقیم او يا غیر مستقیم په کرنې پورې تړلي دي. د خوراک او کرنې د ادارې د وروستۍ ارزونې له مخې اوس مهال په نړۍ کې له ۹۶۹ میلیونو څخه زیات وگړي په ورځني ډول له يو ډالر څخه په کم لگښت سره ژوند کوي، چې شاوخوا درې/څلورمه برخه یې د خپلې بقا له پاره په کرنې پورې تړلي دي. په حقیقت کې له دې وضعیت څخه د دوی وتل شدید فقر او بې وزلی ناممکن کړي دي (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۳: ۳۲-۳۰).

دویمه ننگونه په ورځني غذايي رژیم کې د توازن نشتوالی دی. که څه هم د فقر له کبله خوار ځواکي لا هم د نړۍ په کچه د مرگ يو عمده او مهم لامل دی، نورې غذايي ناروغۍ لکه چاغوالی، قلبي ناروغۍ، او شکر هم په پراخېدو دي (د روغتيا نړيوال سازمان، ۲۰۲۲: ۳۰). درېیمه ننگونه د غذا تولید، د چاپیریال او طبیعت تخریب دی. د چاپیریال تخریب د غذا سره د دوه اړخونو څخه تړاو لري: له يو اړخه د غذايي تولید د کموالي سره خوراکي محصولات محدودوي له بلې خوا د ناسمو کرنیزو فعالیتونو په نتیجه کې د خاورې له منځه تللو، د اوبو ککړتیا، د گازو خپریدل او د گڼ ډولیزتوب د منځه تلل را منځته کېږي، چې د نړيوال غذايي تولید لپاره جدي گواښ دی (د اقليم د بدلون په اړه بين الحكومتي پینل، ۲۰۲۲: ۴۷-۴۵).

غذايي امنیت د خلکو د روغتيا او سلامتي له پاره ډيره ارزښتناکه موضوع ده (د ملگرو ملتونو د خوراک او کرنې نړيوال سازمان، ۲۰۲۰: ۱۵-۳۰). نو لازمه ده چې غذايي امنیت ته ځانگړې پاملرنه وشي او لاندې مهم ټکي له پامه ونه غورځول شي: د خوړو توليدولو، پروسس کولو، انتقالول، ذخيره کولو او توزيع په پروسې کې د پاکي رعايت کول او عامه پوهاوی سرته رسول (نړيوال بانک، ۲۰۲۲: ۲۴-۲۲). د حيواناتو او نباتاتو روغتيا ته پاملرنه او د ناروغيو مخنيوی (د اقليم د بدلون په اړه بين الحکومتي پينل، ۲۰۲۲: ۴۵-۴۷). د کيمياوي موادو او ناروغيو د انتقال د مخنيوي لپاره د ژمنتيا، آماده گي، لوژستيکي آسانتياوو رامنځته کول او د روغتيا ساتنې د معيارونو په اړه د عامه پوهاوي لوړول (د خوړو نړيوال پروگرام، ۲۰۲۱: ۳۷-۳۹). د خوراکي توکو د تفتيش او گواښونو د ارزونې لپاره د څارنې او کنترول پرمختللي سيستمونه رامنځته کول (د ملگرو ملتونو د بشري چارو د همغږۍ دفتر، ۲۰۲۳: ۳۰). د غذايي امنیت په اړه د قوانينو او مقرراتو چټک تطبيق کول (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۴: ۵۵-۵۷). د دې ټولو د پلي کولو په صورت کې، د خلکو روغتيا او سوداگرۍ لپاره د ټولو لپاره گټه موجوده ده (د نړيوال بحران گروپ، ۲۰۲۳: ۴۵-۴۷).

تېرو څېړنو ته کتنه

غذايي امنیت د يوې ټولنې د فکري، رواني او جسماني روغتيا چې د پرمختللي ټولنې بنسټ جوړوي مهم عنصر بلل کېږي (مکسويل او سمېټ، ۱۹۹۲: ۱۴-۱۲). په داخلي توليداتو تکیه په ملي کچه د غذايي توکو د کموالي ستونزه په ځانگړې ډول د اقتصادي تحريمونو په وخت کې کموي (شروډر، ۲۰۱۷: ۷۵). د غذايي توکو دوامداره عرضه د ټولنې د غذايي امنیت په رامنځته کيدو کې بنسټيزه برخه لري او بالاخره کولای شي د غذايي امنیت دوام او پايښت تضمين کړي (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۱: ۳۱).

افغانستان د غذايي امنیت له مخې د ننگونو سره مخ دی. کورنۍ جگړې، وچکالي، بې کاري او بهرني د غذايي امنیت د مهمو عواملو څخه دي (د خوړو نړيوال پروگرام، ۲۰۲۴: ۳۷-۳۵). د جگړو او اقتصادي بحرانونو له امله يو لوی شمېر افغانان بشپړ او کافي خواړو د نه لرلو له ننگونې سره مخ دي (د ملگرو ملتو د سازمان پرمختيايي پروگرام، ۲۰۲۳: ۲۴-۲۲). د کرنې او مالدارۍ بنسټيزه زیربنا پاملرنې او پانگونې ته اړتيا لري (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۳: ۳۲-۳۰). د خوراکي توکو د ذخيره کولو او

توزیع لپاره د سړک، برېښنا او وسایلو نشتوالی د ننګونو له جملې څخه گڼل کېږي (د خوړو خونديتوب د معلوماتو شبکه، ۲۰۲۳: ۶۴). د خواړو د امنیت لپاره د څارنې او د کنټرول د سیستمونو پراختیا ضروري ده (د خوراکی پالیسي نړیواله څېړنیزه مؤسسه، ۲۰۱۹: ۳۳-۳۵).

د غذايي امنیت او ملي امنیت اړیکه

د ملي امنیت اصطلاح له دویمې نړۍ والې جگړې وروسته کارول شوې چې اصلي منشأ یې لویديځ هېوادونه دي. ملي امنیت په واقعي توګه د ارزښتونو په وړاندې د ګواښ د نشتوالي معنی لري او په ذهني توګه د دې ډول ارزښتونو په وړاندې د حملې د ویرې د نشتوالي څخه عبارت دی (مورجینتاو، ۱۹۴۸: ۱۱۳). د ملي امنیت د اوسني تعریف پر بنسټ له بهرنیو ګواښونو څخه پر داخلي زیانمنتیا باندې زیات تمرکز کېږي او بهرنی ګواښ کم اعتبار لري (بوزان او ویلې، ۱۹۹۸: ۴۵). همدارنګه د نظامي مسایلو پر ځای د اقتصادي شرایطو او عواملو (د بیکارۍ نرخ، انفلاسیون، د ناخالص داخلي تولید، سړي سر عاید، د زېرمو اندازه او فعاله وګړو شمېر) ته پاملرنه کېږي (کافلان، ۲۰۰۹: ۸۲)، په داسې حال کې چې په سنتي نظریه کې اول بهرنی ګواښونه او دویم نظامي اړخ مهم بلل کېږي (والټ، ۱۹۹۱: ۵-۴۳). دا عوامل د دولت د معقولې رفاه او غذايي امنیت په وړاندې د خنډونو سبب کېږي چې د دولت په مقبولیت او مشروعیت باندې اغېزه لري.

غذايي امنیت د هر هېواد په ملي امنیتي تګلاره کې ځای لري، چې د هغه پر بنسټ د عامه توکو عرضه، کمیت او کیفیت ټاکل کېږي. د ملي امنیت یوه مطلوبه کچه د غذايي امنیت یوې مطلوبې کچې ته اړتیا لري (بالدوین، ۱۹۹۷: ۲۸). د هېوادونو ترمنځ د اړیکو تاریخ ښيي چې ځواکمنو هېوادونو په زیاتو وختونو کې غذايي توکي د یوې سیاسي وسیلې په توګه د درېیمې نړۍ هېوادونو په وړاندې کارولي دي (ګولډ او دیلا، ۲۰۱۲: ۹۶). د پرمختیايي هېوادونو څخه لاسته راغلې تجربې ښيي چې له پرمختللو هېوادونو څخه د غذايي موادو په وارداتو تکیه د دوی د سیاسي ضعف لامل ګرځېدلې ده او په دوامداره توګه یې د دوی ملي امنیت تر ګواښ لاندې راوستی دی (مورس او کراکین، ۲۰۰۷: ۱۰۲-۱۱۲). دا موضوع په تحریمي شرایطو کې د پام وړ اهمیت لري.

غذايي ناامني د یو ملت د ملي غرور او افتخار چې د ملي استقلال او پرمختګ اصلي ستن گڼل کېږي، تخریبوي (د ملګرو ملتو د سازمان پرمختیايي پروګرام، ۲۰۱۱: ۵۶؛ سمیت او هدید، ۲۰۰۰: ۴۵) او د

اجتماعي پانگې په ثبات کې ګډوډي رامنځته کوي چې د ګډو او ډله ییزو کارونو د سر ته رسولو لګښت لوړوي (موريس او ملګري، ۲۰۰۰: ۱۹۹-۲۱۲) چې په پایله کې د ملي اتفاق او وحدت امکان کموي (د کرنې او خوراک نړیوال سازمان، ۲۰۱۹: ۱۲) که څه هم غذايي امنیت د عرضې، مناسبې توزیع، تغذیې او روغتیا مختلف بنسټونه لري، خو د لوی اقتصاد متحولونه لکه انفلاسیون، د کار نرخ، د فقر درجه، د عاید وېش، د کلي د پرمختګ شاخصونه، د ټولنې د عاید کچه او پر وارداتو تکیه هم پرې د پام وړ اغېزې لري (د خوراکي پالیسي نړیواله څېړنیزه مؤسسه، ۲۰۱۹: ۳۵-۳۳). د ملي امنیت د ټینګښت له پاره غذايي امنیت یو بنسټیز شرط دی چې د ملي امنیت د اقتصادي او بشري اړخ سره مستقیمه اړیکه لري (برګیوګان او موريس، ۲۰۲۲: ۱۴) او د سیاسي، اجتماعي، دفاعي او نظامي، فرهنګي، ساینسي او ټکنالوژیکو اړخونو سره غیر مستقیمه اړیکه لري (بیني، ۲۰۱۶: ۷۲).

غذايي امنیت او د پایښت لرونکې پراختیا موخې

غذايي امنیت د پایښت لرونکې پراختیا د موخو (SDGs) په چوکاټ کې یوه مهمه موخه ګڼل کېږي، چې د پایښت لرونکې پراختیا د موخو دوهمه موخه د لوړې له منځه وړل یا صفر کول دي. دا موخه تر ۲۰۳۰ م کال پورې د هر ډول لوړې د ختمولو، د غذايي امنیت او ښې تغذیې د ترلاسه کولو او د پایښت لرونکې کرنې د ترویج کولو لپاره کار کوي (ملګري ملتونه، ۲۰۲۴: ۳۲-۳۰). د پایښت لرونکې پراختیا دوهمه موخه (SDG2) هڅه کوي چې د هر ډول لوړې او خوار ځواکي د ختمولو سره ډاډ ترلاسه کړي چې ټول خلک، په ځانګړې توګه ماشومان، د کال په جریان کېکافي او مغذي خوراک ولري (د خوړو نړیوال سازمان، ۲۰۲۴: ۳۵-۳۸). د دې موخې د تر لاسه کولو له پاره لازمه ده، چې د خوراکي توکو وېش، خوراکي توکو ته لاسرسۍ او اقتصادي ثبات ته پاملرنه وشي (د کرنې او خوراک نړیوال سازمان، ۲۰۲۴: ۵۵-۵۷). د ښې تغذیې د تر لاسه کولو موخه د پایښت لرونکې کرنې د کرنیزو چارو د ترویج په اهمیت ټینګار کوي چې د ښه صحت او خوشبختي په رامنځته کېدو کې مهم رول لري (د کرنې نړیوال فنډ، ۲۰۲۴: ۳۰).

د پایښت لرونکې پراختیا دوهمه موخه (SDG2) هڅه کوي چې کرنیز سیستمونه پیاوړي شي، چې د کوچنیو کروندګرو ملاتړ، پایښت لرونکو کرنیزو طریقو ته وده ورکول، د کرنیز تولید د ظرفیت لوړول او د عادلانه سوداګرۍ د اصولو پیروي کول پکې شامل دي (نړیوال بانک، ۲۰۲۴: ۳۸-۳۶).

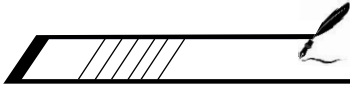
همدارنگه د پايښت لرونکې کرنې طريقې د اقليمي بدلونونو په مخنيوي کې مقاومت کوي، نو ويلی شو چې د غذايي امنيت ساتل د چاپيريال ساتنې سره هم نژدې تړاو لري (د اقليم د بدلون په اړه بين الحکومتي پينل، ۲۰۲۴: ۴۵-۴۷).

د غذايي امنيت ترلاسه کول د کوچنيو کروندگرو د ملاتړ کولو سره هم تړاو لري، هغه چې د نړيوالو خوراکي سيستمونو لپاره ډېر مهم دي. په دې ملاتړ کې ټکنالوژي، بازارونو، مالي خدمتونو او زده کړو ته لاسرسی شامل دي (د غذايي پرمختگ نړيواله اتحاديه، ۲۰۲۴: ۱۲). د غذايي امنيت ترلاسه کول نړيوالې همکارۍ ته اړتيا لري، چې د پاليسي جوړونې، مالي ملاتړ، او ټکنالوژۍ لېږدولو په شمول د محلي او نړۍ والو ننگونو سره د مبارزې لپاره کار وکړي (د ملگرو ملتونو پراختيايي پروگرام، ۲۰۲۴: ۲۵). په ټوله کې د پايښت لرونکې پراختيا دوهمه موخه دا ده، چې نړيواله ټولنه د غذايي امنيت د ترلاسه کولو له پاره په گډه کار وکړي او د کرنې يو پايښت لرونکی سيستم رامنځته کړي، تر څو ټول خلک مناسبې غذا او تغذيې ته لاسرسی ولري.

مناقشه

په افغانستان کې د بېکارۍ، بېوزلۍ او داخلي بېخايه کېدو له امله د ډېرو خلکو لپاره کافي او مغذي خوراکي توکو ته لاسرسی محدود شوی (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۳: ۳۲-۳۰). د اقتصادي بحرانونو له امله د خوراکي توکو د بيو لوړېدل او د خرڅلاو د قدرت کمېدل هم د غذايي امنيت لپاره ننگونه ده (د خوړو نړيوال پروگرام، ۲۰۲۴: ۳۷-۳۵). د اوږدې مودې وچکالۍ، سېلابونو او طبيعي پېښو له امله د کرنيزو محصولاتو توليد کم شوی چې په نتيجه کې يې غذايي امنيت ته گواښ رامنځته کړی ده (د اقليم د بدلون په اړه بين الحکومتي پينل، ۲۰۲۲: ۴۷-۴۵). همدارنگه اقليمي بدلونونه هم غذايي امنيت له گواښ سره مخامخ کوي (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۱: ۳۱).

د جگړې او سياسي ناخوالو له امله د خوراکي توکو د توزيع او لېږد کموالی د غذايي امنيت لپاره ننگونه ده (د نړيوال بحران گروپ، ۲۰۲۳: ۴۵-۴۷). د جگړې او ناامني له امله زياتره خلک بېخايه شوي چې دا هم خوراکي توکو ته په لاسرسي کې ستونزې رامنځته کوي (د ملگرو ملتونو پراختيايي پروگرام، ۲۰۲۳: ۲۲-۲۴). د سپکونو، برېښنا او ذخيروي زيربنا کمزورتيا هم د خوراکي توکو د توزيع او ذخيروي کولو لپاره ستونزې رامنځته کوي (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۰: ۱۵-۳۰). د مطلوبو

شرایطو نشتوالی مو د خوراکي توکو په تهیه کولو او ذخیره کولو کې ستونزې جوړوي. د خوراکي توکو د تفتیش او څارنې کم سیستمونه هم د غذايي امنیت لپاره ننگونې گڼل کېږي (د کرنې او خوراک نړیوال سازمان، ۲۰۲۰: ۲۵-۲۷). همدارنګه د کیفیت د معیارونو او قوانینو نشتوالی هم د غذايي امنیت لپاره خطر او تهدید پېښوي (نړیوال بانک، ۲۰۲۴: ۳۶-۳۸).

د افغانستان د غذايي امنیت لپاره د حل لارو څخه په لاندې ډول یادونه کېږي:

۱- د کرنې وده: د کرنې پرمختګ د غذايي امنیت لپاره بنسټیز اهمیت لري. د کرنې په وده کې د پرمختللي ټکنالوژۍ، ښو تخمونو او د اوبو د مدیریت د غوره سیستمونو کارول شامل دي. همدارنګه د کروندګرو د روزنې پروګرامونه او د کرنیزو محصولاتو لپاره د بازارونو لاسرسی هم اړین دي (نړیوال بانک، ۲۰۲۳: ۲۲-۲۴).

۲- پرمختللي کرنیز ټکنیکونه: د نویو کرنیزو ټکنیکونو لکه: د اوبو لږ مصرف کوونکي سیستمونه، د خاورې ښه والی او د نباتاتو د مقاومت لوړوالي سره کولای شو چې په تولید کې زیاتوالی رامنځته کړو (د ملګرو ملتونو د خوراک او کرنې نړیوال سازمان، ۲۰۲۳: ۳۶-۳۴).

۳- اقتصادي پراختیا: د کاري فرصتونو رامنځته کول او د صنعتونو وده د دې سبب ګرځي چې کروندګر نه یواځې د ځان له پاره کرنیز محصول تولید کړي، بلکې تجارتي کرڼه رامنځته کړي (د ملګرو ملتو د سازمان پرمختیایي پروګرام، ۲۰۲۳: ۳۰-۲۸).

۴- د بشري مرستو تقویه: د بې وزلو او اړمنو خلکو لپاره د خوراکي مرستو پروګرامونه د لنډ مهاله حل په توګه کارول کېدلای شي ترڅو هغوی د ضروري اړتیاوو سره سم مرسته ترلاسه کړي (۲۰۲۳: ۴۱-۴۳).

۵- د محلي ټولنو سره همکاري: د محلي ټولنو سره د همکارۍ له لارې، د دوی د اړتیاوو او شته منابعو سره سم حل لارې وپېژندل شي. د ټولګټو پروژو ملاتړ کولی شي د دوامداره پرمختګ زمینه برابره کړي (سره صلیب نړیواله کمېټه، ۲۰۲۳: ۲۷-۲۵).

۶- د حکومت او نړۍ والو سازمانونو همکاري: د افغانستان حکومت، نړۍ والې ټولنې او د غیر دولتي سازمانونو ترمنځ همکاري کولای شي د دې هدف لپاره ډېرې اغېزمنې حل لارې وړاندې کړي،

لکه د بېړنيو مرستو، د پروژو تمويل، او د زده کړه ييزو برنامو ملاتړ يا دولای شو (د امريکا نړيوالې پراختيايي اداره، ۲۰۲۳: ۳۹-۳۷).

۷- د زيرمو او ذخيره کولو ښه والی: د خوراکي توکو ذخيره کولو او پروسس کولو ټکنالوژۍ ته لاسرسی د دې سبب گرځي چې د کرنيزو محصولاتو ضايعات کم شي او غذايي امنيت يقيني شي (د کرنيزې پرمختيا وجهي صندوق، ۲۰۲۳: ۲۷-۲۵).

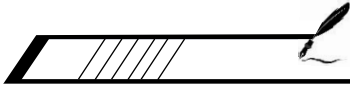
۸- د معلوماتو او تخنيکي مهارتونو پراختيا: د کرنې او غذايي امنيت په برخه کې د معلوماتو او مهارتونو لوړول د دې لامل کېږي چې ټولنه د ستونزو سره په ښه توگه مبارزه وکړي (د کرنې او خوراک نړيوال سازمان، ۲۰۲۳: ۵۰-۴۸).

پورته ذکر شوې لارې چارې د مختلفو سازمانونو او راپورونو له مخې د افغانستان د غذايي امنيت د تر لاسه کولو لپاره يو بشپړ چوکاټ وړاندې کوي.

پايله

د غذايي امنيت د لاملونو لکه شخړې، اقتصادي بې ثباتي، او د اقليمي ننگونو د منځه وړلو لپاره د حل لارو پيدا کول او کار کول حياتي ارزښت لري. په کره کې د نويو کرنيزو تخنيکونو څخه بايد گټه واخېستل شي، د کرنيزو ځمکو د تخریب مخه ونیول شي او بنسټيز تشبثات چې د کرنې په وده کې رول لري بايد رامنځته شي؛ تر څو د کرنې د توليد کچه لوړه شي. همدارنگه د اقتصادي پرمختگ او کاري فرصتونو زياتوالی، د زيرمو او ذخيره کولو د سيستمونو پرمختگ، د معلوماتو او تخنيکي مهارتونو پراختيا بايد رامنځته شي.

په افغانستان کې غذايي امنيت يوه ډېره پېچلې ستونزه ده، چې د پراخه او څو اړخيزو حل لارو ته اړتيا لري. د خوړو توليدولو، پروسس کولو، انتقالولو، ذخيره کولو او توزيع په پروسې کې د نظافت رعايت کول او عامه پوهاوی سرته رسول، د حيواناتو او نباتاتو روغتيا ته پاملرنه او د ناروغيو مخنيوی، د کيمياوي موادو او ناروغيو د انتقال د مخنيوي لپاره د ژمنتيا، آماده گي، لوژستيکي آسانتياوو رامنځته کول او د روغتيا ساتنې د معيارونو په اړه د عامه پوهاوي لوړول، د خوراکي توکو د تفتيش او گواښونو د ارزونې لپاره د څارنې او کنترول پرمختللي سيستمونه رامنځته کول، د غذايي

امنیت په اړه د قوانینو او مقرراتو چټک تطبیق کول، د دې ټولو د پلي کولو په صورت کې، د خلکو روغتیا او سوداګری لپاره د ټولو لپاره ګټه موجوده ده.

د دې مقالې موندنې څرګندوي چې په افغانستان کې د غذايي امنیت نشتوالی د خلکو د ورځني ژوند کیفیت ته مستقیم ګواښ پېښوي. د بشري مرستو زیاتوالی، د محلي ټولنو سره همکاري، او د حکومت او نړۍ والو سازمانونو ترمنځ همغږي کول د دې ستونزې د حل لپاره مهم دي. د خوراکي توکو ذخیره کولو او پروسس کولو سیستمونه، د معلوماتو او تخنیکي مهارتونو پراختیا هم د غذايي امنیت په برخه کې مهم رول لري.

نړۍ والې او محلي ادارې باید په ګډه سره د غذايي امنیت لپاره کار وکړي، ترڅو ټول افغانان کافي، خوندي، او مغذي خوراکي توکو ته لاس رسی ولري. په دې توګه، نه یوازې د فردي روغتیا، بلکې د ټولنې د اجتماعي ثبات او پرمختګ لپاره هم د پام وړ ګټه ترلاسه کېدلای شي.

دا څېړنه وړاندیز کوي، چې د لنډمهاله بشردوستانه مرستې او اوږدمهاله پرمختیايي ستراتیژیو ترکیب وکارول شي، چې د کرنیزو بنسټونو په جوړولو کې پانګونه، د دوامداره کرنیزو فعالیتونو ملاتړ، او د اقتصادي ثبات لپاره د غوره پالیسي ترتیبول په کې شامل دي. د افغان حکومت، نړیوالو سازمانونو، او محلي ټولنو ترمنځ همکاري د غذايي امنیت د ښکېلو د ترلاسه کولو لپاره اړینه ده.

اخځلیکونه

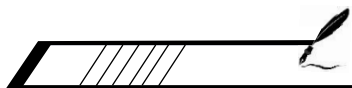
- Baldwin, D. A. (1997). *National security and food security* (p. 28). New York, NY: Columbia University Press.
- Bergugian, F., & Morris, J. (2022). *Food security as a foundation for national security* (p. 14).
- Bini, A. (2016). *National security: A holistic approach* (p. 72). London, UK: Sage Publications.
- Buzan, B., Waever, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis* (p. 45). Lynne Rienner Publishers.
- Cafflan, C. (2009). *Economic factors and national security* (p. 82). New York, NY: Routledge.

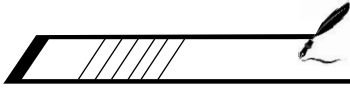
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2019). *The state of food security and nutrition in the world 2019: Safeguarding against economic slowdowns and downturns* (p. 12).
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2020). *The state of food security and nutrition in the world 2020* (pp. 15-23).
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2021). *The state of food security and nutrition in the world 2021: Transforming food systems for affordable healthy diets* (p. 31).
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2022). *The state of food security and nutrition in the world 2022: Repurposing food systems to achieve affordable healthy diets for all* (p. 45).
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2023). *Global report on food crises 2023* (pp. 30-32).
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2024). Implementing policies and regulations for food security. *FAO Report*, 55-57.
- Food Security Information Network (FSIN). (2023). *Global report on food crises: Afghanistan* (p. 64).
- Global Alliance for Improved Nutrition. (2024). *Nutrition and food security* (p. 12).
- Gold, A., & Della, V. (2012). *The politics of food security* (p. 96). Cambridge University Press.
- International Crisis Group. (2022). *Conflict and food security in Afghanistan* (p. 15).
- International Crisis Group. (2023). *Addressing food insecurity in conflict zones: Case study of Afghanistan* (pp. 45-47).
- International Food Policy Research Institute (IFPRI). (2019). *Global food policy report 2019: Building resilience for food and nutrition security* (pp. 33-35).
- International Fund for Agricultural Development. (2024). *Rural development report 2024* (p. 30).
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation, and vulnerability* (p. 56).

- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2024). *Climate change and food security* (pp. 45-47).
- Maxwell, D., & Smith, M. (1992). *Household food security: A conceptual review* (p. 24). Food Security Programme, Overseas Development Institute.
- Morris, J., & Crackin, P. (2007). *The vulnerability of developing countries to food insecurity* (pp. 102-112). London, UK: Oxford University Press.
- Morris, S. S., et al. (2000). Does food insecurity affect the nutrition and health status of children? *Food Policy*, 25(3), 199-219.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace* (p. 112). Alfred A. Knopf.
- Schroeder, G. (2017). Relying on domestic production reduces the issue of food shortages at the national level, especially during times of economic sanctions (p. 75).
- Smith, L. C., & Haddad, L. J. (2000). *Explaining child malnutrition in developing countries: A cross-country analysis* (p. 45). International Food Policy Research Institute (IFPRI).
- United Nations Development Programme (UNDP). (2011). *Human development report 2011: Sustainability and equity: A better future for all* (p. 56).
- United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Impact of conflict on food security in Afghanistan* (pp. 22-24, 28-30).
- United Nations Development Programme (UNDP). (2024). *Global cooperation for food security* (p. 25).
- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). (2023). *Humanitarian needs overview: Afghanistan* (p. 30).
- United Nations. (2024). *Sustainable Development Goals: Goal 2 - Zero Hunger* (pp. 30-32).
- Walt, S. M. (1991). Alliances in a unipolar world. *International Security*, 16(1), 5-43.

- World Bank. (2014). *The global food crisis: Causes, consequences, and solutions* (p. 45).
- World Bank. (2022). *The impact of food price volatility on food security and economic stability* (pp. 22-24).
- World Bank. (2024). *Agriculture and food security* (pp. 36-38).
- World Food Programme (WFP). (2021). *Global food crises report 2021* (pp. 37-39).
- World Food Programme (WFP). (2024). *Global food security report: Afghanistan* (pp. 35-38).
- World Health Organization (WHO). (2022). *Global status report on noncommunicable diseases 2022* (p. 30)

Overview of Food Security in Afghanistan

^{1*}Mahmood Mahroowal and ²Mohammad Masoom Hussain Khil
Department of Agricultural Economics and Extension, Faculty of
Agriculture, ¹⁻²Paktia University
mahmood_w@yahoo.com

Abstract

In recent years, Afghanistan has emerged from war and remains a developing country. Food security is defined as the condition where all people, at all times, have access to sufficient, safe, and nutritious food. In Afghanistan, food security is a serious issue arising from the effects of war, economic instability, and climatic challenges. This article thoroughly examines various aspects of food security in Afghanistan. It assesses the existing problems and challenges related to food security and discusses possible solutions. Recent data and impacts have been utilized for the research, and the results show that the current political situation, economic decline, and effects of climate change significantly impact the availability, accessibility, and utilization of food. Humanitarian aid is crucial for food security, but Afghanistan faces challenges due to its international relations. The findings of this research indicate that improving food security in Afghanistan requires a multifaceted strategy, including political and economic stability, adaptation to climate change, and improvements in infrastructure and health services. Coordinating international and local efforts is also essential for long-term improvement in food security.

Keywords: Afghanistan, Agriculture, Food security, National security, Poverty.

د ځانگړو ثابتو ارگومنټونو سره د لېږد او خپرېدو جزوي تفاضلي معادلې

نمونې د عددي حل څېړنه

نورالحق احمدي^{۱*} او حميدگل احمدزى^۲

رياضي څانگه، ښوونې او روزنې پوهنځى، پکتيا پوهنتون^{۲،۱}

noorulhaq.ahmadi785@gmail.com

لنډيز

په دې مقاله کې د ځانگړو ثابتو ارگومنټونو سره د لېږد او خپرېدو د معادلې د يوې نمونې عددي حل د θ په طريقه څېړل شوى دى، په واقعيت کې تحليلي ځواب د واقعي ځواب له تقريب څخه لاسته راغلى دى او د هرې مسئلې لپاره د خطا گراف په مېتود کې د خطا له څېړلو څخه او تحليلي گراف د پايدارۍ دې شرط له څېړلو څخه رسم شوى دى. د دې څېړنې ارزښت دا دى چې د مناسبو او مختلفو پارامترونو په انتخاب او د پايدارۍ د شرط محدوديت ته په پاملرنې سره عددي، تحليلي او همدارنگه د خطا گراف د هر مسئلې لپاره لاسته راوړي. او موخې يې دا دي: د EPCA معادلو پېژندنه، د θ مېتود پواسطه د EPCA معادلو حل، د EPCA معادلو عددي، تحليلي او خطا جوابونو لاسته راوړنه او د هغوى ښودنه د گراف پواسطه. دغه څېړنه د مروړي څېړنې په ډول سره سرته رسېدلې ده. د دغې مقالې ټولې اړوند موضوعگانې د نويو، معاصرو، معتبرو کتابونو، انټرنېټي سايټونو، علمي ژورنالونو څخه اخېستل شوې دي.

کلیدي کلیمې: پايداري تقرب (ثابت والى)، تیتا مېتود، ځانگړو ثابتو ارگومنټونو سره جزوي تفاضلي معادلې EPCA.

سريزه

بسم الله الرحمن الرحيم

د طبيعي علومو ټولې څانگې کوبښن کوي، چې د لاس لاندې پېښې د رياضي په ژبه بيان کړي، چې دا کار د زياتو لگښتونو او لابراتواري تېروتنو د مخنيوي لپاره ترسره کوي. ځکه د رياضي د يو موډل لړل د يوې پېښې لپاره د ازموينې کچه تر يو حده راکموي او زياتره دا موډلونه د تفاضلي

معادلو په ژبه بيانيزي، په تېرو څو لسيزو کې د ځانگړو ثابتو ارگومنټونو سره د جزوي تفاضلي معادلو Equation with Piecewise Continuous Arguments (EPCA) د مطالعې سره علاقه زياته شوې ده. د تفاضلي معادلو دا ډول معادلې د رياضي يو موډل د فزيکي يا بيولوژيکي سيستم لپاره وړاندي کوي، چې په هغه سيستم کې سرعت تغير د تېرو وخت سره اړيکه لري. له همدې امله په دې مقاله کې د محدودې تفاضلي او عددي حل طريقې د معادلو حل کولو لپاره کارول شوې دي او سربيره پر دې د تحليلي حل د محاسبې لپاره له ځانگړو مېتودونو څخه کار اخيستل شوی دی. د (EPCA) څخه په بيولوژي، عصبي سلولي، ميخانيکي او الکترونيکي شبکو، او د انجينري په سيستمونو کې، ترې کار او گټه اخيستل کېږي، دې ډول معادلو د ۱۹۸۰ لسيزې له لومړيو څخه د څېړونکو زياته پاملرنه جلب کړې ده، سانگ او همکارانو يې د تيتا روش پايداري د پيشرفته (EPCA) لپاره وڅېړه، د وينر کتاب (وينر، ۲۰۰۰: ۷۸-۴) تر اوسه پورې د (EPCA) ابتدايي نتايجو لپاره گټور کتاب ده، په زياتره مقالو کې په مستقيم ډول سره د (EPCA) کيفيت تر څېړنې لاندې ښول کېږي لکه ثبات، بې ثباتي، تناوب، او د زياتو معلوماتو لپاره (وانگ، ۲۰۰۷: ۷۳۶-۷۴۷) وگوري. دغه څېړنه د مروړي څېړنې په ډول سره سرته رسيدلې ده. د دغې مقالې ټولې اړوند موضوعگانې د نويو معاصرو، معتبرو کتابونو، انټرنيټي سايټونو، علمي ژورنالونو څخه اخيستل شوې دي.

۱- د هر اړخيز (مجانبي) پايداري شرط او تحليلي ځواب

لاندې تفاضلي معادله په نظر کې نيسو:

$$\begin{cases} \{u_t(x,t)=a^2u_{xx}(x,t)-bu_x(x,[t]), & t>0 \\ u(0,t)=u(1,t)=0 \\ u(x,0)=v(x) \end{cases} \quad (1)$$

په دې معادله کې $a, b \in \mathbb{R}$, $u: \Omega = [0,1] \times [0,\infty) \rightarrow \mathbb{R}$, $v: [0,1] \rightarrow \mathbb{R}$ او $[\cdot]$ د تابع تام برخې ښودنه کوي.

د (1) معادلې تحليلي ځواب په لاندې ډول سره دی، يعنې:

$$u_n(x,t)=u_n(x)+\sum_{j=1}^{\infty} \frac{\sqrt{2}T_{nj}(nh)(1-e^{-a^2\pi^2j^2(t-nh)})\sin(\pi jx)}{a^2\pi^2j^2} \quad (2)$$

چې پورته معادله کې $u_n(x, t)$ په $nh \leq t \leq (n+1)h$ انتروال کې د معادلې ځواب دی او

$$T_{r,j}(nh) = -a^2 \pi^2 j^2 \sqrt{2} \int_0^1 u_n(x) \sin(\pi j x) dx \\ + b \pi j \sqrt{2} \int_0^1 (x) \cos(\pi j x) dx \quad (3)$$

واضح دی، چې د تحلیلي ځواب د رسم کولو لپاره باید لږ تر لږه د (2) معادلې د واقعي ځواب څخه یو تقریب ولرو، د $u_n(x, 0) = u_0(x)$ په فرض کولو سره کولای شو $T_{0,j}(0)$ او $u_0(x, t)$ ضریبونه په $0 \leq t \leq h$ دې انتروال کې لاسته راوړو. څرنگه چې $u_0(x, 0) = u_1(x)$ سره مساوي ده اوس کولای شو چې $T_{1,j}(0)$ او دا $u_1(x, t)$ هم په $h \leq t \leq 2h$ دې انتروال کې لاسته راوړو. په همدې ترتیب د همدې طریقې په استعمال سره د پورته معادلې ځواب د $[nh, (n+1)h]$ دی، په هر انتروال کې لاسته راوړو. د دې لپاره چې د (1) معادلې ځواب هراړخیزه او پایداره وي نو باید $\lim_{n \rightarrow \infty} u_n(x, t) = 0$ سره وي چې د دې شرط د پوره کولو لپاره کافي دی چې لاندې غیری مساوات برقراره وي. د زیاتو معلوماتو لپاره (مورویا او ملګري، ۲۰۱۰: ۲۱۱۵-۲۱۲۶) مراجعه وکړئ.

$$-a^2 \pi^2 < b < a^2 \pi^2 \frac{e^{a^2 \pi^2 h} + 1}{e^{a^2 \pi^2 h} - 1} \quad (4)$$

۲- د هراړخیزې (مجانبي) پایداری شرط او عددي ځواب

د دې برخې په لومړیو کې (1) معادله د θ مېتود په واسطه حل کوو. په ترتیب سره $u_t(x, t)$ ، $u_{xx}(x, t)$ د دې په انتخاب کولو سره لرو چې:

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{u_i^{n+1} - u_i^n}{\Delta t} = \theta \left(a^2 \left(\frac{u_{i+1}^{n+1} - 2u_i^{n+1} + u_{i-1}^{n+1}}{\Delta x^2} \right) - b \left(\frac{u^h(x_{i+1}, [t_{i+1}]) - u^h(x_i, [t_{n+1}])}{\Delta x} \right) \right) + \\ (1-\theta) \left(a^2 \left(\frac{u_{i+1}^n - 2u_i^n + u_{i-1}^n}{\Delta x^2} \right) - b \left(\frac{u^h(x_{i+1}, [t_n]) - u^h(x_i, [t_n])}{\Delta x} \right) \right) \\ u_0^n = u_p^n = 0, \quad n=0, 1, 2, \dots \\ u_i^0 = v(x_i), \quad i=0, 1, 2, \dots \end{array} \right.$$

(5)

د $u^h(x_i, [t_{n+1}]), u^h(x_i, [t_n])$ د پرخاي د u_i^{km} او $n=km+i$ ($i=0,1,\dots,m-1, k=0,1,2,\dots$) په نظر کي نيولو سره او همدارنگه $r_1 = \frac{\Delta t}{\Delta x^2}, r_2 = \frac{\Delta t}{\Delta x}$ او $i=1,2,\dots,p-1$ سره کولای شو چې (5) په لاندې ډول سره وليکو.

$$\begin{aligned} & -a^2\theta r_1 u_{i-1}^{km+l+1} + (1 + 2a^2\theta r_1)u_i^{km+l+1} \\ & - a^2\theta r_1 u_{i+1}^{km+l+1} \\ & = a^2(1-\theta)r_1 u_{i-1}^{km+l} \\ & + (1 - 2a^2(1-\theta)r_1)u_i^{km+l} \\ & + a^2(1-\theta)r_1 u_{i+1}^{km+l} - br_2(u_{i+1}^{km} - u_i^{km}) \end{aligned} \quad (6)$$

د (6) معادلې مترکسي شکل په لاندې ډول سره ده، يعنې:

$$\begin{aligned} & \begin{bmatrix} 1+2a^2\theta r_1 & -a^2\theta r_1 & \dots & 0 & 0 \\ -a^2\theta r_1 & 1+2a^2\theta r_1 & \dots & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1+2a^2\theta r_1 & -a^2\theta r_1 \\ 0 & 0 & \dots & -a^2\theta r_1 & 1+2a^2\theta r_1 \end{bmatrix} \begin{pmatrix} u_1^{km+i+1} \\ u_2^{km+i+1} \\ \vdots \\ \vdots \\ u_{p-1}^{km+i+1} \end{pmatrix} = \\ & \begin{bmatrix} \sigma & a^2(1-\theta)r_1 & \dots & 0 & 0 \\ a^2(1-\theta)r_1 & \sigma & \dots & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & \sigma & a^2(1-\theta)r_1 \\ 0 & 0 & \dots & -a^2\theta r_1 & \sigma \end{bmatrix} \begin{pmatrix} u_1^{km+i} \\ u_2^{km+i} \\ \vdots \\ \vdots \\ u_{p-1}^{km+i} \end{pmatrix} \\ & + \begin{bmatrix} 1 & -1 & \dots & 0 & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1 & -1 \\ 0 & 0 & \dots & 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{pmatrix} u_1^{km} \\ u_2^{km} \\ \vdots \\ \vdots \\ u_{p-1}^{km} \end{pmatrix} \end{aligned} \quad (7)$$

داسې چې $\sigma = 1 - 2a^2(1-\theta)r_1$ دی.

د $u^n = (u_1^n, u_2^n, \dots, u_{p-1}^n)^T$ او $v(x) = (v(x_1), v(x_2), \dots, v(x_{p-1}))^T$ په فرض کولو او د مترکس تعريف په اساس لرو، چې:

$$F_2 = \begin{bmatrix} 1 & -1 & \cdots & 0 & 0 \\ 0 & 1 & -1 & \cdots & 0 \\ \vdots & 0 & \ddots & \ddots & \vdots \\ 0 & \cdots & \ddots & \ddots & -1 \\ 0 & 0 & \cdots & 0 & 1 \end{bmatrix}_{(p-1) \times (p-1)} \quad F_1 = \begin{bmatrix} 2 & -1 & \cdots & 0 & 0 \\ -1 & 2 & -1 & \cdots & 0 \\ \vdots & -1 & \ddots & \ddots & \vdots \\ 0 & \cdots & \ddots & \ddots & -1 \\ 0 & 0 & \cdots & -1 & 2 \end{bmatrix}_{(p-1) \times (p-1)}$$

همدارنگه پورتنی سیستم په لاندې ډول سره لیکو:

$$(I + a^2 \theta r_1 F_1) u^{km+i+1} = [I - a^2 (1 - \theta) r_1 F_1] u^{km+i} + br_2 F_2 u^{km} \quad (8)$$

$$u^0 = v(x)$$

۳- د هراړخیزې (مجانبي) پایداری خپرل د (θ) په طریقې سره

که چیرې د (۵) معادلې ځواب په لاندې رابطه کې صدق وکړي په دې وخت کې به د (۴) معادلې صفرې ځواب هر اړخیزه پایداره وي.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} u_i^n = 0, \quad i=1,2,\dots,p$$

لیما: د F_1 مثبت مشخص درې قطرونو مترکس ځانګړي مقدارونه په لاندې ډول سره تعریف شوي دي

$$\lambda_{F_1} = 4 \cos^2 \frac{k\pi}{2p}, \quad k=1,2,\dots,p-1$$

له (۸) رابطې څخه لرو، چې:

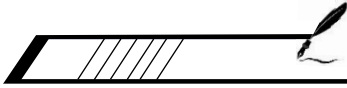
$$u^{km+i+1} = Ru^{km+i} + Su^{km}, \quad i=0,1,\dots,m-1 \quad (9)$$

داسې چې:

$$\begin{cases} R = (I + a^2 \theta r_1 F_1)^{-1} [I - a^2 (1 - \theta) r_1 F_1] \\ S = br_2 (I + a^2 \theta r_1 F_1)^{-1} F_2 \end{cases} \quad (10)$$

د (۹) او (۱۰) رابطو په نظر کې نیولو سره لاندې رابطه لاسته راځي

$$u^{km+i+1} = (R^{i+1} + (R^i + R^{i-1} + \cdots + R + I)S) u^{km}$$

$$= (R^{i+1} + (R^{i+1} - I)(R - I)^{-1}S)u^{km} \quad (11)$$

په اسانۍ سره کولای شو، چې ثبوت کړو $(R - I)^{-1} S = -\frac{b}{a^2} \Delta x F_3$ چې په دې کې د F_3 میټرکس په لاندې شکل سره ده

$$F_3 = \begin{bmatrix} \frac{1}{2} & 1 & \cdots & 0 & 0 \\ 0 & \frac{1}{2} & 1 & \cdots & 0 \\ \vdots & 0 & \ddots & \ddots & \vdots \\ 0 & \cdots & \ddots & \ddots & 1 \\ 0 & 0 & \cdots & 0 & \frac{1}{2} \end{bmatrix}$$

په همدې ترتیب سره کولای شو چې (11) رابطه په لاندې ډول سره ساده کړو، یعنې:

$$u^{(k+1)m} = Gu^{km} \quad (12)$$

داسې چې $G = \left[R^m + (R^m - I) \left(-\frac{b}{a^2} \Delta x F_3 \right) \right]$ سره مساوي دی. د (11) رابطې نه نتیجه اخلو او د (7) رابطې د پایداری لپاره کافي ده، چې:

$$|\lambda_G| < 1 \quad (13)$$

او یا

$$\max |\lambda| < 1 \quad (14)$$

ښکاره ده، چې کولی شو د R د مترکس ځانگړي مقدارونه په لاندې ډول سره تعریف کړو:

$$Q = \frac{1 - a^2(1 - \theta)r_1\lambda_{F_1}}{1 + a^2\theta r_1\lambda_{F_1}}$$

دې $\lambda_{F_1} = \frac{1}{2}$ مقدار ته په کتو سره لرو، چې:

$$\begin{aligned} \max |\lambda_G| &= \max \left\{ \left| Q^m + (Q^m - 1) \left(-\frac{b\Delta x}{2a^2} \right) \right| \right\} \\ &\leq \max \left\{ |Q^m| + |Q^m - 1| \left| -\frac{b\Delta x}{2a^2} \right| \right\} < 1 \quad (15) \end{aligned}$$

د $\left| -\frac{b\Delta x}{2a^2} \right| < 1$ دې په فرض کولو سره په (14) شرط کې m په دوه حالتونو (جفت او طاق) کې مطالعه کوو. د (14) شرط د پوره کولو لپاره که چیرته m جفت وي کافي دی چې $-1 < Q < 1$ او که چیرته m طاق وي کافي دی چې $0 < Q < 1$ وي. له هغه ځای نه چې تل $Q < 1$ دی له همدې امله د (14) شرط د پوره کولو لپاره لاندې دوه حالتونو ته کتنه کوو.

اول حالت: $Q > -1$ که چیرته m جفت وي

دوهم حالت: $Q > 0$ که چیرته m طاق وي

عددي مسئله او اړونده ګرافونه

لاندې مسئله په نظر کې نیسو او د خطا د ګراف رسمولو لپاره د لاندې فورمول څخه ګټه اخیستل شوې ده.

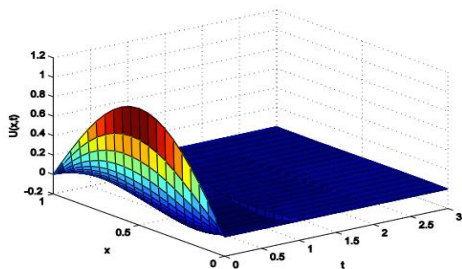
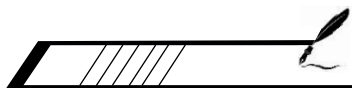
$$\text{Error} = |U(x_j, t_n) - u(x_j, t_n)| \quad (16)$$

چې په دې کې دا $u(x_j, t_n)$ له عددي ځواب څخه تقریب دی او دا $U(x_j, t_n)$ له واقعي ځواب څخه تقریب دی.

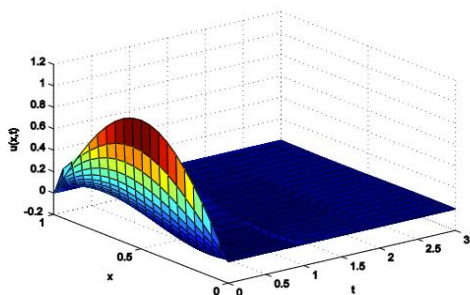
مسئله: لاندې د EPCA معادله په نظر کې ونیسئ:

$$\begin{cases} u_t(x, t) = 4u_{xx}(x, t) - 5u_x(x, t) \\ u(0, t) = u(1, t) = 0 \\ u(x, 0) = \sin \pi x \end{cases}$$

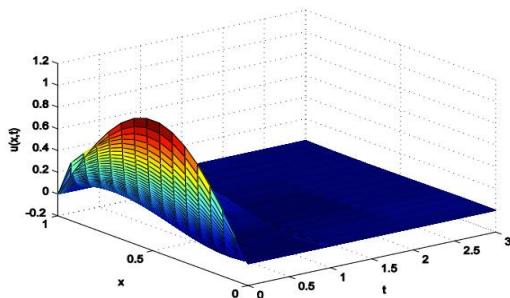
لاندې ګراف د مختلفو پارامترونو لپاره د تیتا د مېتود په اجرا کولو سره او همدارنګه د خطا او د واقعي ځواب تقریب د عددي او تحلیلي ځواب له مقایسې څخه لاسته راغلی دی.

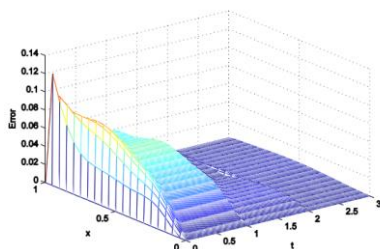
۱- شكل : د $m=100, p=20$ په انتخاب سره د پورتي مسئلي تحليلي ځواب

۲- شكل : د $m=100, p=20, \theta = 0.7$ په انتخاب سره يې عددي ځواب

۳- شكل : د $m=400, p=15, \theta = 0.4$ په انتخاب سره عددي ځواب

۴- شکل: د $m=100, p=20$ په انتخاب سره د خطا گراف

د تحلیلي او عددي گرافونو له لیدلو څخه دا نتیجه لاسته راځي چې که چیرته $t \rightarrow \infty$ نو $u(x, t) \rightarrow 0$ دی چې دقیقاً هم هغه د مجاني پایداری خاصیت صدق کوي. او همدارنگه داسې په نظر راځي چې دا مسئله د خطا لپاره هم صدق کوي. یعنې هغه وخت چې $t \rightarrow \infty$ ته تقرب وکړي، نو $Error \rightarrow \infty$ دی.

مناقشه

په دې څېړنه کې، د ځانگړو ثابتو ارگومنټونو سره د لېږد او خپرېدو د جزوي تفاضلي معادلې عددي حل وڅېړه. د پایلو له تحلیل څخه څرگنده شوه چې د تیتا د طریقې کارول د معادلې عددي حل ته د رسیدو لپاره مؤثره طریقه ده. د تحلیلي، عددي، او خطا ځوابونو تحلیل څخه دا څرگنده شوه چې د مناسب پارامترونو انتخاب د معادلې د پایداری لپاره کلیدي نقش لري. په تېرو څېړنو کې د هایپربولیک جزوي تفاضلي معادلې د غیری خطي عددي حل د لاسته راوړلو لپاره د تیتا د محدود تفاضلي مېتود څخه استفاده شوې، او د پاربولیک غیری خطي الجبري معادلو د حل لپاره د ډاگ لوگ له مېتود څخه استفاده شوې، په دې څېړنه کې د تیتا له مېتود څخه د عددي حل لپاره استفاده وشوه، او همدارنگه په تېرو څېړنو کې د خطا ځواب له دقیق او عددي ځواب څخه لاسته راوړل شوی او په دې څېړنه کې د خطا ځواب له تحلیلي او عددي ځواب څخه لاسته راغلی دی.

پایله

په دې مقاله کې د ثابتو ځانگړو ارگومنټونو د لېږد او خپرېدو معادلې د حل لپاره د تیتا د عددي طریقې څخه استفاده شوې ده، او تحلیلي ځواب د واقعي ځواب له تقرب څخه لاسته راغلی او

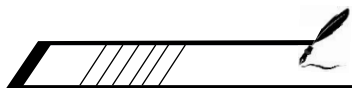
همدا سیستم د تفاضلي معادلو د ترکیب ښکارندويي کوي. دا ډول تفاضلي معادلې یو ریاضیکي موډل په فزیکي او بیولوژیکي سیستم سره وړاندې کوي. همدارنګه د عددي نتایجو لپاره یو مثال په نظر کې نیول شوی ده، چې د ډېرو دقیقو حل لارو څخه په استفادې سره د دې مثال عددي، تحلیلي او د خطا ګراف لاسته راوړل شوی دی.

ماخذونه

- Ait Dads, E., & Lhachimi, L. (2010). Pseudo almost periodic solutions for equation with piecewise constant argument. *Journal of Mathematical Analysis and Applications*, 371, 842–854.
- Akhmet, M. U., & Arugʻaslanc, D., & Yilmaz, E. (2010). Stability analysis of recurrent neural networks with piecewise constant argument of generalized type. *Neural Networks*, 23, 805–811.
- Akhmet, M. U., & Arugʻaslanc, D., & Yilmaz, E. (2010). Stability in cellular neural networks with a piecewise constant argument. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 233, 2365–2373.
- Busenberg, S., & Cooke, K. L. (1982). Models of vertically transmitted diseases with sequential-continuous dynamics. In V. Lakshmikantham (Ed.), *Nonlinear phenomena in mathematical sciences* (pp. 179–187). New York: Academic Press.
- Cooke, K. L., & Wiener, J. (1984). Retarded differential equations with piecewise constant delays. *Journal of Mathematical Analysis and Applications*, 99, 265–297.
- Dai, L., & Singh, M. C. (1994). On oscillatory motion of spring-mass systems subjected to piecewise constant forces. *Journal of Sound and Vibration*, 173, 217–232.
- Dimbour, W. (2011). Almost automorphic solutions for differential equations with piecewise constant argument in a Banach space. *Nonlinear Analysis*, 74, 2351–2357.

- Fu, X. L., & Li, X. D. (2008). Oscillation of higher order impulsive differential equations of mixed type with a constant argument at a fixed time. *Mathematical and Computer Modelling*, 48, 776–786.
- Li, H. X., Muroya, Y., Nakata, Y., & Yuan, R. (2010). Global stability of no autonomous logistic equations with a piecewise constant delay. *Nonlinear Analysis: Real World Applications*, 11, 2115–2126.
- Muroya, Y. (2002). Persistence, counteractivity, and global stability in logistic equations with piecewise constant delays. *Journal of Mathematical Analysis and Applications*, 270, 602–635.
- Muroya, Y. (2008). New counteractivity condition in a population model with piecewise constant arguments. *Journal of Mathematical Analysis and Applications*, 346, 65–81.
- Murad, N. M., & Celeste, A. (2004). Linear and nonlinear characterization of loading systems under piecewise discontinuous disturbances voltage: Analytical and numerical approaches. In *Proceedings of International Conference on Power Electronics Systems and Applications* (pp. 291–297). Hong Kong, China: Power Electronics Research Centre, The Hong Kong Polytechnic University.
- Shah, S. M., & Wiener, J. (1983). Advanced differential equations with piecewise constant argument deviations. *International Journal of Mathematics and Mathematical Sciences*.
- Wiener, J. (1983). Differential equations with piecewise constant delays. In V. Lakshmikantham (Ed.), *Trends in the theory and practice of nonlinear differential equations*. New York: Marcel Dekker.

- Wiener, J. (1984). Pointwise initial-value problems for functional differential equations. In I. W. Knowles & R. T. Lewis (Eds.), *Differential equations*. New York: North-Holland.
- Wiener, J. (1993). Generalized solutions of functional differential equations. Singapore: World Scientific.
- Wiener, J., & Lakshmikantham, V. (2000). A damped oscillator with piecewise constant time delay. *Nonlinear Studies*, 1, 78–4.
- Wang, G. Q. (2007). Periodic solutions of a neutral differential equation with piecewise constant arguments. *Journal of Mathematical Analysis and Applications*, 326, 736–747.
- Zhang, C. Y., & Jiang, L. N. (2008). Remotely almost periodic solutions to systems of differential equations with piecewise constant argument. *Applied Mathematics Letters*, 21, 761–768.

A numerical Study for solving partial differential equations transmission and diffusion with piecewise constant arguments

¹Noorulhaq Ahmadi and ²Hamid Gul Ahmadzai

Department of Mathematics, Faculty of Education, ¹⁻²Paktia University

noorulhaq.ahmadi785@gmail.com

Abstract

This article investigates the numerical solution of a model for the transmission and propagation equation with specific constant parameters, utilizing the θ method. An analytical solution has been derived as an approximation of the exact solution, and error graphs have been generated for each problem by analyzing the method's errors. The significance of this research lies in obtaining numerical results, analytical solutions, and error graphs for each problem by selecting a variety of appropriate parameters while adhering to the stability condition constraint, all topics relevant to this article have been sourced from modern and reliable books, reputable websites, and scientific journals.

Keywords: Asymptotic Stability, EPCA, Finite Difference Method, θ –Method

بررسی اثرات تغییر اقلیم بر منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعتی

(مطالعه موردی: ولایت فراه)

پوهنیار نصیراحمد نصرت^۱ و محفوظ الله راشد^۲

دیپارتمنت اگرومی^۱، دیپارتمنت اقتصاد و توسعه زراعتی^۲، پوهنځی زراعت، موسسه تحصیلات عالی فراه

Nasirahmadnasrat100@gmail.com

خلاصه

این تحقیق به بررسی تأثیر تغییرات اقلیمی بر منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعتی در ولایت فراه، افغانستان می‌پردازد. با استفاده از رویکرد توصیفی-تحلیلی، داده‌ها از گزارش‌های هواشناسی، متخصصان زراعت و دهاقین محلی گردآوری شده است. حجم نمونه ۳۸۵ نفر و بر اساس فرمول کوکران تعیین گردید. تحلیل‌های آماری با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آزمون‌هایی مانند تی تست، همبستگی پیرسون و رگرسیون انجام شد. نتایج نشان داد که تغییرات اقلیمی، شامل افزایش حرارت و کاهش بارندگی، به طور معناداری منجر به کاهش منابع آب و تولیدات زراعتی شده است. همبستگی پیرسون نشان‌دهنده رابطه قوی بین تغییرات اقلیمی و کاهش تولیدات زراعتی ($r = 0.859, p < 0.001$) و کاهش منابع آب قابل دسترس ($r = 0.540, p < 0.001$) بود. علاوه بر این، تحلیل رگرسیون نشان داد که ۷۲٫۱ درصد از تغییرات منابع آب توسط عوامل اقلیمی توضیح داده می‌شود. این یافته‌ها بر اهمیت مدیریت پایدار منابع آب و استراتژی‌های سازگاری در بخش زراعت تأکید می‌کند. از سیاست‌گذاران خواسته می‌شود تا بر اجرای شیوه‌های زراعتی مقاوم و استفاده مؤثر از منابع آب تمرکز نمایند تا ظرفیت منطقه در مقابله با چالش‌های اقلیمی افزایش یابد.

کلمات کلیدی: پایداری، تغییرات اقلیمی، تولیدات زراعتی، منابع آب، ولایت فراه.

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمد ثنا و ستایش خداوندی را که نعمت اسلام را بر بندگان خود ارزانی داشت و از میان آنان بهترین و پاکترین ایشان را برای ابلاغ پیام آزادی و آزادگی برگزید و درود سلام پررودگار یکتا بر اهل بیت بزرگوار، اصحاب گرام و تابعین گرانقدر پیامبر دوستی و رحمت دینی که امروز مفتخر به آنیم، ثمره مجاهدت‌ها و از جان گذشتگی‌های مردان خداست؛ آنانی که در راه حفظ و نشر پیام الهی، خالصانه مهر حق در دل و مهر نام پاکش بر لب داشتند و در راه صیانت از کلام خداوند سبحان و سنت پیامبر مهربان، جان و مال و عرض به کف نهادند و جز خشیت و خوف آفریدگار، ترسی به دل راه ندادند.

یکی از مهم‌ترین مسائلی که طی دهه‌های اخیر در بخش زراعت نمود یافته و تولید محصولات زراعتی را با محدودیت مواجه ساخته است، تغییرات اقلیم می‌باشد (پرهیزکاری، ۱۳۹۲: ۴۲). این پدیده منابع آبی هر منطقه را در طول زمان دست‌خوش تغییر خود قرار می‌دهد (پرهیزکاری، ۱۳۹۲: ۴۲). با افزایش درجه حرارت، نیاز نباتات به آب بیش‌تر شده و بهره‌برداری از منابع آب افزایش می‌یابد. علاوه بر این کاهش نزولات آسمانی و عدم تغذیه صحیح آبریزه‌ها و ذخایر آب زیر زمینی از دیگر عواملی هستند که منجر به استفاده بیش از حد منابع آب شده است (نجف‌پور، ۱۳۸۵: ۱۲۶). پیش‌بینی‌ها در این خصوص، حاکی از آن است که تا سال ۲۰۵۰ مسئله مدیریت منابع آب از اصلی‌ترین موضوع مورد بحث در کشورهای گوناگون جهان خواهد بود (پرهیزکاری، ۱۳۹۲: ۴۲). اقلیم همان‌گونه که از فعالیت‌های گوناگون انسانی تأثیر می‌پذیرد، اثرات گوناگونی بر فعالیت‌های انسانی نیز بر جای می‌گذارد (نجف‌پور، ۱۳۸۵: ۱۲۶). یکی از عوامل تغییرات اقلیمی در دهه‌های اخیر افزایش فشار فعالیت‌های انسانی بر محیط‌زیست کره خاکی می‌باشد (نجف‌پور، ۱۳۸۵: ۱۲۶). انتشار روز افزون گازهای گلخانه‌ای و پدیده‌های ارتباط از راه دور از جمله عوامل هستند که بر سرعت به وجود آمدن پدیده تغییر اقلیم تأثیر گذاشته اند (کالتست و همکاران، ۲۰۰۷). گازهای گلخانه‌ای شامل مجموعه‌ای از گازهای کاربن دای اکساید (CO_2)، اکساید نایتروجن (N_2O)، میتان (CH_4)، ازن در جو پایین (O_3)، کلروفلوروکاربن‌ها (CFC_s)، هایدروفلوروکاربن‌ها (HFC_s)، و پروفلوروکاربن‌ها

(PFCs) می‌باشند که با صعود به جو زمین و نگه‌داشتن انرژی خورشیدی در خود منجر به گرم شدن کره زمین و هوای اطراف آن شده‌اند (مرادی و همکاران، ۲۰۱۲).

بنابراین، این تحقیق قصد دارد به تحلیل دقیق اثرات تغییرات اقلیمی بر منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعتی در ولایت فراه پرداخته و راه کارهای مؤثری برای مقابله با این چالش‌ها ارائه دهد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

از اوایل دهه ۱۹۹۰ انجام تحقیقات اقتصادی مرتبط با تغییر اقلیم و بخش زراعت رشد چشم‌گیری داشته است (IPCC, 2018). بر اساس نتایج حاصل از تحقیقات انجام شده برای درجات مختلف گرمایش کره زمین در مطالعات مختلف، افزایش درجه حرارت کره زمین تا ۲ درجه سانتی‌گراد با خسارتی معادل ۴ تا ۷ درصد GDP جهانی و تا ۳ درجه سانتی‌گراد با خسارتی حدود ۴ تا ۱۴ درصد همراه بوده است؛ در صورتی که این افزایش به ۵ درجه سانتی‌گراد برسد، خسارت اقتصادی آن بین ۲٫۵ تا ۳۰ فیصد GDP جهانی خواهد بود (پارادو و همکاران، ۲۰۱۹؛ کمفرت، ۲۰۰۹). بخش‌های مختلف اقتصادی اعم از زراعت، جنگل‌داری، آب، صنعت و انرژی از تغییرات اقلیم متأثر می‌شوند (پارادو و همکاران، ۲۰۱۹). در این میان بخش زراعت وابسته‌ترین بخش به اقلیم است و اقلیم تعیین‌کننده اصلی مکان، منابع و سطح تولید و بهره‌وری فعالیت‌های زراعتی است (پارادو و همکاران، ۲۰۱۹).

(مارچو و همکاران، ۲۰۱۹؛ ردی، ۲۰۰۰). با توجه به این ضرورت، در دهه‌های اخیر بررسی آثار اقتصادی تغییر اقلیم بر بخش زراعت و ارزیابی راه کارهای تطبیق و سازگاری با این تغییرات به یکی از موضوعات مورد علاقه اقتصاد دانان زراعتی تبدیل شده است

ولایت فراه یکی از ولایات زراعتی که اکثراً نفوس این ولایت امرار معاش شان از طریق فعالیت‌های زراعتی می‌باشد، این ولایت حدود ۴۸۰۰،۰۰۰ هکتار زمین‌های زراعتی دارد که از جمله ۵۶۰۰۰۰ هکتار آن زمین‌های آبی و فیصدی کم آن را زمین‌های للمی تشکیل می‌دهند. بر علاوه ۶۲۰۰۰ هکتار زمین آن نیز غله‌جات، حبوبات و سبزیجات کشت می‌شود. حدود ۹۰ فیصد مردم این ولایت به زراعت و مالداري مصروف می‌باشد (ریاست اقتصاد فراه، ۱۳۹۸). از لحاظ

توليدات حدود ۸۰ فیصدمردم این ولایت نیازهای خویش از طریق تولید سبزیجات مرفوع می‌کنند. ارزش محصولات زراعتی آن تنها از محصولات گلخانه‌ای ۳۵۶۰۸۸۶۹۵۵۰ افغانی می‌باشد. (ریاست اقتصاد فراه، ۱۳۹۸). مسئله تغییر اقلیم در این ولایت از اهمیت بسزایی برخوردار است. هدف این تحقیق، تحلیل و ارزیابی این تغییرات و ارائه راهکارهایی برای مقابله با آن‌ها در جهت بهبود تاب‌آوری منابع آبی و تولیدات زراعتی است.

اهداف تحقیق

هدف اصلی تحقیق

- ✓ بررسی تأثیر تغییر اقلیم بر میزان منابع آب در دسترس.

اهداف فرعی تحقیق

- ✓ تحلیل تغییرات در تولیدات زراعتی به دلیل تغییر اقلیم.
- ✓ ارائه راهکارهایی برای کاهش اثرات منفی تغییر اقلیم بر منابع آب و زراعت.

سوالات تحقیق

سوال اصلی تحقیق

- ✓ چگونه تغییر اقلیم بر دسترسی به منابع آب تأثیر می‌گذارد؟

سوالات فرعی

- ✓ چه تغییراتی در تولیدات زراعتی تحت تأثیر تغییر اقلیم مشاهده می‌شود؟
- ✓ چه راهکارهایی می‌توان برای مدیریت بهتر منابع آب و افزایش مقاومت زراعت در برابر تغییر اقلیم پیشنهاد کرد؟

فرضیات تحقیق

فرضیه اصلی

- ✓ تغییر اقلیم باعث کاهش منابع آب قابل دسترس می‌شود.

فرضیه‌های فرعی

- ✓ تغییر اقلیم منجر به کاهش تولیدات زراعتی در مناطق تحت تأثیر تغییر اقلیم خواهد شد.
- ✓ استفاده از روش‌های مدیریت پایدار می‌تواند اثرات منفی تغییر اقلیم را کاهش دهد.

مرور بر آثار گذشته

طی سال‌های اخیر، در زمینه بررسی اثرات تغییرات اقلیمی بر کمیت و کیفیت منابع آب سطحی و زیر زمینی و میزان منابع آب و تولیدات زراعتی مطالعات متعددی صورت گرفته که در ادامه به مهم‌ترین این مطالعات اشاره می‌شود.

علیزاده و کمالی (۱۳۸۴) در بررسی اثرات تغییر اقلیم بر افزایش مصرف آب زراعتی مشهد کشور ایران بیان نمودند که در صورت افزایش درجه حرارت هوا به میزان ۲، ۴ و ۶ درجه سانتی گراد، نیاز خالص آبیاری در الگوی کشت ارائه شده به ترتیب ۶، ۱۱ و ۱۷ فیصد به وضعیت عادی افزایش خواهد یافت.

پرهیزکاری و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای با بهره‌گیری از مجموعه مدل‌های گردش عمومی و برنامه‌ریزی ریاضی اثرات تغییر اقلیم ناشی از انتشار گازهای گلخانه‌ای بر تولیدات زراعتی و منابع آب در دسترس اراضی پایین سد طالقان واقع در کشور ایران اظهار داشتند که انتشار گازهای گلخانه‌ای طی دوره مورد بررسی، بر حاصل اغلب محصولات زراعتی منطقه اثر منفی داشته و سبب کاهش سطح زیر کشت و سود ناخالص دهاقین و افزایش ارزش اقتصادی آب آبیاری در اراضی پایین دست طالقان شده است.

یو و همکاران (۲۰۰۲) در تحقیقی اثرات تغییرات اقلیم را بر منابع آب در دسترس در جنوب تایوان مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان دادند که مقدار رواناب سطحی در منطقه مورد مطالعه نسبت به دوره پایه در اثر تغییرات بارش در فصل‌های تر ۲۶ درصد افزایش و در فصل‌های خشک ۱۶ درصد کاهش می‌یابد.

کانور و همکاران (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای با استفاده از روش برنامه‌ریزی ریاضی به تخمین اثر تغییرات اقلیمی بر آبیاری حوضه پایین ماری در استرالیا پرداختند. نتایج نشان داد که در سناریوهای تغییر

اقلیم شدیدتر، مصارف بیش‌تری برآورد شده و تغییر از کشت محصولات سالیانه به دایمی در این حالت سودمندتر خواهد بود.

تراویس و همکاران (۲۰۱۲) با انجام مطالعه‌ای در زمینه اثرات تغییرات اقلیم عنوان کردند که آب و هوا و تغییرات اقلیمی اثرات بارزی را بر تولید محصولات زراعتی دارد و توسعه و انتشار شیوه‌های نوین زراعتی تا حد زیادی مشکل چگونگی سازگاری دهاقین را با تغییرات اقلیمی کاهش می‌دهد.

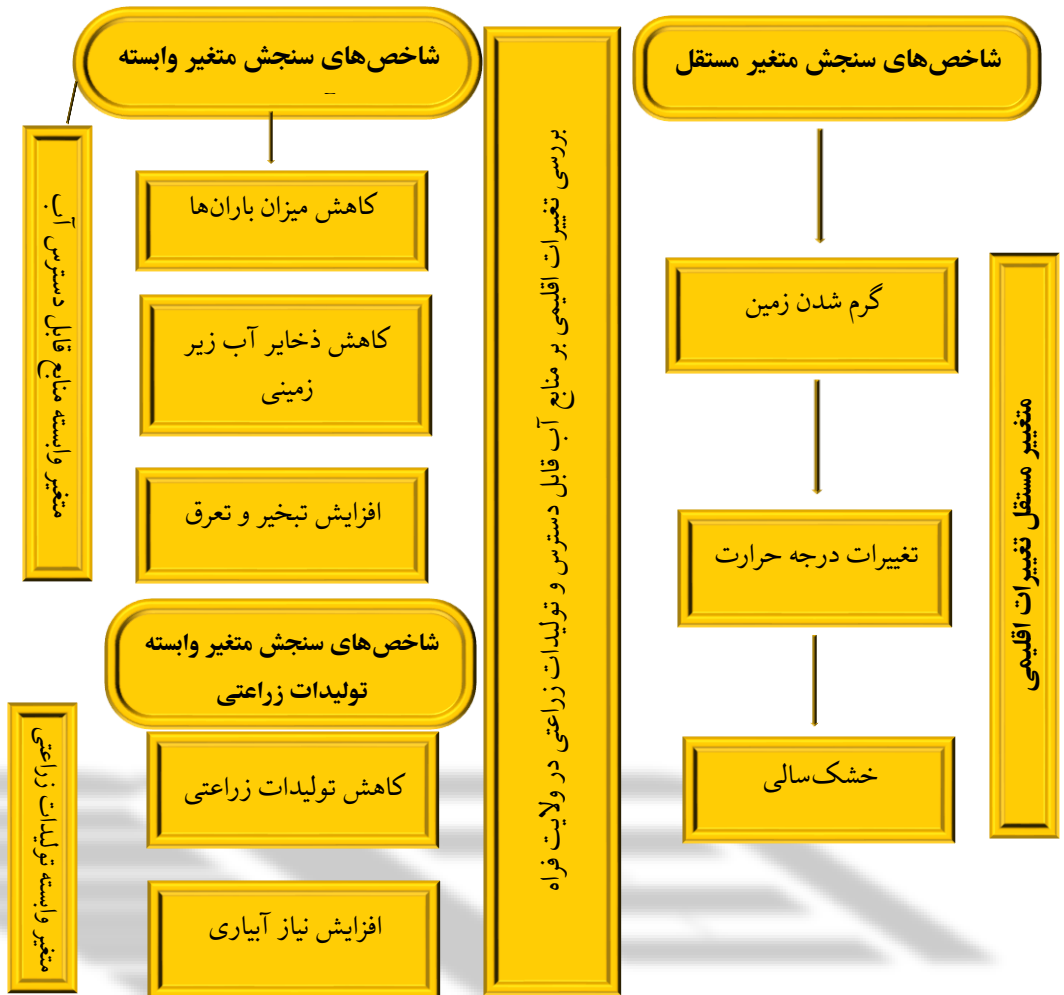
کالیزادیلا و همکاران (۲۰۱۳) با انجام مطالعه‌ای در منطقه‌ای از آفریقا نشان دادند که تغییرات اقلیمی بدون در نظر اثر مثبت غلظت کاربن دای اکساید، تا سال ۲۰۵۰ منجر به کاهش ۱,۶ درصدی تولید غذا و محصولات زراعتی و نیز کاهش ۰,۲ درصدی تولید ناخالص داخلی در منطقه مورد نظر می‌شود. هم‌چنین نتایج نشان داد که افزایش ۳ درصدی در بهره‌وری تولید محصولات دیم و آبی در منطقه مورد مطالعه تا حد زیادی می‌تواند اثرات زیان‌بار تغییرات اقلیم را جبران نماید.

مطالعات بررسی شده نشان می‌دهند که تغییرات اقلیم ناشی از کاهش بارش و افزایش درجه حرارت منابع آب در دسترس و تولیدات زراعتی را در مناطقی گوناگون از دنیا دستخوش تغییر قرار داده‌اند. لذا، بررسی اثرات تغییرات اقلیم بر میزان تولیدات زراعتی و منابع آب قابل دسترس دهاقین جهت اتخاذ برنامه‌های مناسب در زمینه پیشبرد اهداف اقتصادی در زیر بخش‌های زراعتی و مدیریت منابع آب از اهمیت بسیار برخوردار است.

مواد و روش کار

این تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد که در این مقاله دیتاهای مورد نیاز از سه منبع (گزارش‌های هواشناسی و اقلیمی منطقه‌ای در سال‌های متواتر، افراد متخصص و دهاقین تولید کننده محصولات زراعتی در ولایت فراه) جمع‌آوری گردیده است. به دلیل گستردگی حجم جامعه به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده اکتفا شده و با توجه به فرمول کوکران برای تعیین حجم نمونه جامعه نامحدود تعداد اعضای نمونه در سطح خطای ۵ فیصد ۳۸۵ مستفید شونده انتخاب شده و از لحاظ زمانی در سال ۱۴۰۳ انجام پذیرفته است. پرسشنامه‌ها بصورت تصادفی در جامعه مورد مطالعه توزیع گردیده و دیتاها با استفاده از نرم افزار SPSS۲۶ و با استفاده از روش‌های آمار توصیفی (جداول توزیع فراوانی) و آمار استنباطی همچون آزمون تی، پیرسون، رگرسیون مورد

تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. متغیرهای مورد بررسی در این تحقیق تغییرات اقلیمی به عنوان متغیر مستقل و کاهش منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعی به عنوان متغیرهای وابسته می‌باشند. شاخص‌های مورد مطالعه متغیرها با استفاده از طیف بلی و نخیر مورد بررسی قرار گرفته است.

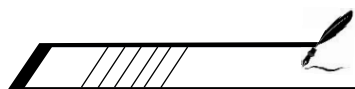
شکل - ۱: مدل مفهومی تحقیق

شکل - ۲: موقعیت جغرافیایی منطقه مطالعاتی ولایت فراه

نتایج تحقیق

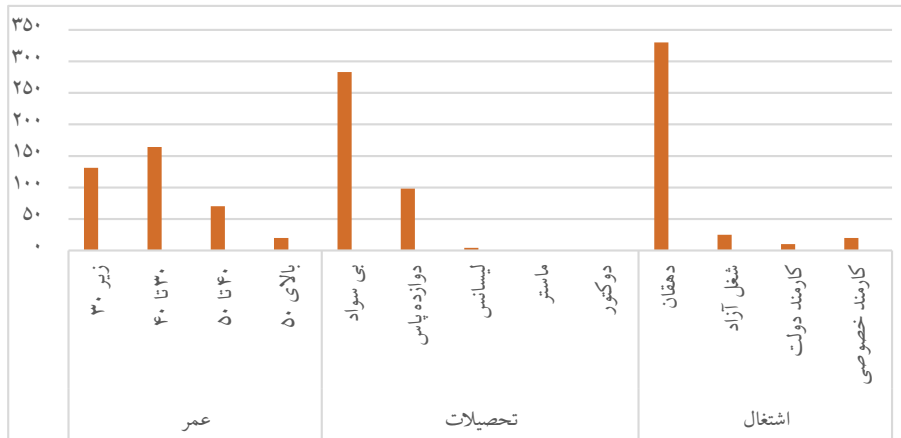
در بخش یافته‌های تحقیق به‌پردازش دیتاهای بدست آمده از پرسشنامه‌های تکمیل شده از طرف پاسخ‌دهندگان پرداخته شده است که ابتدا ویژگی‌های افراد پاسخ‌دهندگان به‌صورت کلی بیان می‌شود. بر اساس یافته‌های بدست آمده از تجزیه و تحلیل اطلاعات، از مجموع ۳۸۵ تن پاسخ‌دهندگان، همه‌شان مرد بوده که از این تعداد بیشترین تعداد آنها ۳۰ سال سن داشته‌اند که ۳۴،۰۲ فیصد کل نمونه را تشکیل می‌دهد. بیشترین تعداد فاقد تحصیلات بوده که ۷۳،۵۰ فیصد نمونه را در بر دارد. بعد از آن دوازده پاس و جای خوشی است که در این میان تقریباً ۱ فیصد از پاسخ‌دهندگان دارای درجه تحصیلی لیسانس نیز بوده که این بر استحکام تحقیق می‌افزاید. همچنان بیشترین فیصدی پاسخ‌دهندگان را ده‌اقلین تشکیل داده و بعد از آن افراد که اشتغال آزاد داشته‌اند قرار گرفتند.

جدول ۱: مشخصات فردی پاسخ‌دهندگان

متغیر	گتگوری	تعداد پاسخ‌دهنده‌گان	فیصدی
عمر	زیر ۳۰	۱۳۱	۳۴,۰۲٪
	۳۰ تا ۴۰	۱۶۴	۴۲,۵۹٪
	۴۰ تا ۵۰	۷۰	۱۸,۱۸٪
	بالای ۵۰	۲۰	۵,۱۹٪
تحصیلات	بی سواد	۲۸۳	۷۳,۵۰٪
	دوازده پاس	۹۸	۲۵,۴۵٪
	لیسانس	۴	۱,۰۳٪
	ماستر	۰	۰
	دوکتور	۰	۰
اشتغال	دهقان	۳۳۰	۸۵,۷۱٪
	شغل آزاد	۲۵	۶,۴۹٪
	کارمند دولت	۱۰	۲,۵۹٪
	کارمند خصوصی	۲۰	۵,۱۹٪

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل - ۳: مشخصات فردی پاسخ دهندگان؛ منبع: یافته‌های تحقیق

اعتبار و اطمینان تحقیق

در این قسمت به تجزیه و تحلیل پاسخ‌های داده شده به پرسشنامه‌های تحقیق که هر کدام از دیدگاه دو متغیر تحلیل گردیده است پرداخته شده. در ابتدا جهت اندازه گیری مطلوب بودن سؤالات پرسشنامه، از معیار آلفای کرونباخ استفاده می‌شود. سنجش دقت (جدول ۱) با فارمول آلفای کرونباخ محاسبه شده و مقدار آن 0.948 برآورد گردیده یعنی سؤالات طرح شده برای سنجش متغیرها با یکدیگر همبستگی داخلی دارند و مورد تأیید می‌باشند.

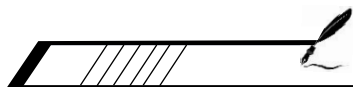
جدول ۲- آلفای کروناخ متغیرها و شاخص‌های تحقیق

نوع متغیرها	نام متغیر	مولفه‌ها	تعداد سوالات	پایایی (الفای کروناخ)	میانگین کل
متغیر مستقل	تغییرات اقلیمی	گرم شدن زمین	۳	۰,۹۷۵	۰,۹۸۴
		تغییرات درجه حرارت	۳	۰,۹۹۴	
		خشک سالی	۳	۰,۹۸۳	
	منابع آب قابل دسترس	کاهش بارندگی	۳	۰,۹۷۲	
متغیر وابسته		کاهش ذخایر آب زیر زمینی	۳	۰,۹۵۰	۰,۹۵۷
		افزایش تبخیر و تعرق	۳	۰,۹۵۰	
	تولیدات زراعی	کاهش تولیدات زراعی	۳	۰,۹۵۰	
متغیر وابسته		افزایش نیاز آبی	۳	۰,۹۴۰	۰,۹۴۵
مجموعه			۲۷		۰,۹۴۸

جدول ۳- محاسبه آزمون KMO جهت روایی پرسشنامه

نوع متغیرها	نام متغیر	مولفه‌ها	تعداد سوالات	KMO
متغیر مستقل	تغییرات اقلیمی	گرم شدن زمین	۳	۰,۵۳۷
	تغییرات حرارت	درجه	۳	۰,۵۳۹
	منابع آب قابل دسترس	خشک سالی	۳	۰,۵۴۰
		کاهش بارندگی	۳	۰,۵۳۹
متغیر وابسته	کاهش ذخایر آب زیر زمینی	میزان	۳	۰,۵۳۹
	افزایش تبخیر و تعرق	تبخیر و تعرق	۳	۰,۵۳۹
متغیر وابسته	تولیدات زراعتی	کاهش تولیدات زراعتی	۳	۰,۵۳۹
	افزایش نیاز آبی	افزایش نیاز آبی	۳	۰,۵۱۶
مجموعه		۸	۲۷	۰,۵۳۶

آزمون KMO برای ارزیابی مناسب بودن دیتاها جهت انجام تحلیل عاملی انجام شد. این آزمون به طور خاص میزان همبستگی میان متغیرها را بررسی می کند و تعیین می نماید که آیا دیتاها برای تحلیل عاملی مناسب هستند یا خیر. نتایج نشان داد که دیتاها به طور کلی برای انجام تحلیل عاملی قابل قبول هستند، زیرا همبستگی‌ها در حدی است که تحلیل عاملی را ممکن می سازد.

در میان متغیرهای مختلف، همبستگی‌های میان سوالات مربوط به تغییرات اقلیمی و منابع آب قابل دسترس در سطح قابل قبولی قرار داشت. به‌طور خاص، مقادیر KMO برای "گرم شدن زمین"، "تغییرات درجه حرارت" و "خشک‌سالی" به‌ترتیب برابر با ۰,۵۳۷، ۰,۵۳۹ و ۰,۵۴۰ بود که نشان‌دهنده‌ی همبستگی متوسط میان سوالات این مولفه‌ها می‌باشد.

همچنین، برای منابع آب قابل دسترس، مقادیر KMO برای "کاهش میزان بارندگی"، "کاهش ذخایر آب زیرزمینی" و "افزایش تبخیر و تعرق" به‌ترتیب برابر با ۰,۵۳۹، ۰,۵۳۹ و ۰,۵۳۹ به‌دست آمد که نشان‌دهنده‌ی وضعیت مشابه و همبستگی مناسب در این بخش از دیتاها است.

در نهایت، برای تولیدات زراعی، مقادیر KMO برای "کاهش تولیدات زراعی" و "افزایش نیاز آبی" به‌ترتیب برابر با ۰,۵۳۹ و ۰,۵۱۶ بودند. این مقادیر نشان‌دهنده‌ی همبستگی کمی ضعیف‌تر در این بخش از دیتاها است، هرچند همچنان در محدوده‌ی قابل قبول برای تحلیل عاملی قرار دارند.

مجموعاً، مقدار کلی KMO برابر با ۰,۵۳۶ به‌دست آمد که این مقدار نشان‌دهنده‌ی همبستگی متوسط میان سوالات و تایید‌کننده‌ی مناسب بودن دیتاها برای انجام تحلیل عاملی است.

جدول ۴- میزان سنجش اثرپذیری شاخص‌های اصلی از مقدار میانگین (1.5)

متغیره		ابعاد		مولفه‌ها		۹۵ فیصد	
۱						فاصله	
میانگین	ضرب‌آزمون t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت از میانگین	اطمینان		
					پ	بلند	
					ای	تر	
					ن-		
					تر		

1.95 33	1.901 2	1.927 27	0.00 0	384	145.4 31	1.92 73	گرم شدن	تغییر ت	متغیر مستقل
							زمین	اقلیم	
1.96 37	1.916 8	1.940 26	0.00 0	384	162.9 55	1.94 03	تغییر درجه حرارت	ی	
1.96 82	1.922 7	1.945 45	0.00 0	384	167.8 75	1.94 55	خشک سالی		متغیر وابسته
1.97 12	1.928 4	1.949 78	0.00 0	384	179.3 46	1.94 98	کاهش میزان بارندگی	منابع آب قابل	
1.99 00	1.958 1	1.974 03	0.00 0	384	243.2 00	1.97 40	کاهش ذخایر آب زیر زمینی	دست رس	
1.99 00	1.958 1	1.974 03	0.00 0	384	243.2 00	1.97 40	افزایش تبخیر و تعرق		متغیر وابسته
1.99 00	1.958 1	1.974 03	0.00 0	384	243.2 00	1.97 40	کاهش تولیدات زراعتی	تولید ت	

1.97	1.936	1.953	0.00	384	227.1	1.95	افزایش	زراع
02	3	25	0		01	32	نیاز آبی	تی

منبع: نتایج تجزیه و تحلیل پروگرام SPSS

نتایج تحلیل آماری نشان‌دهنده تأثیر معنادار تغییرات اقلیمی بر منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعی در ولایت فراه است. کاهش میزان بارندگی (ضریب $t = 179.346$ ، سطح معناداری $p < 0.001$)، کاهش ذخایر آب‌های زیرزمینی (ضریب $t = 243.200$ ، سطح معناداری $p < 0.001$) و افزایش تبخیر و تعرق (ضریب $t = 243.200$ ، سطح معناداری $p < 0.001$) بیانگر آن است که تغییرات اقلیمی به‌طور معنادار با کاهش منابع آبی مرتبط است. همچنین، کاهش تولیدات زراعی (ضریب $t = 243.200$ ، سطح معناداری $p < 0.001$) و افزایش نیاز آبی (ضریب $t = 227.101$ ، سطح معناداری $p < 0.001$) به‌طور واضح اثرات منفی تغییرات اقلیمی بر بخش زراعی را نشان می‌دهد. این یافته‌ها بر اهمیت اجرای سیاست‌های سازگاری برای مدیریت پایدار منابع آب و بهبود تاب‌آوری بخش زراعت تأکید دارند.

جدول ۵: سنجش همبستگی میان شاخص‌های تغییرات اقلیمی بر منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعی

متغیر مستقل	تغییرات اقلیمی		
متغیر وابسته	مقدار آمار پیرسون	سطح معناداری	نتیجه آزمون
کاهش منابع آب قابل دسترس	۰,۵۴۰**	۰,۰۰۰	تأیید است
کاهش تولیدات زراعی	۰,۸۵۹**	۰,۰۰۰	تأیید است

منبع: نتایج تجزیه و تحلیل پروگرام SPSS

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان‌دهنده رابطه معنادار و مثبت بین تغییرات اقلیمی و کاهش منابع آب قابل دسترس ($r = 0.540, p < 0.001$) است. این یافته حاکی از آن است که تغییرات اقلیمی به‌عنوان یکی از عوامل اصلی، به‌طور مستقیم موجب کاهش منابع آبی در منطقه مورد مطالعه می‌شود. این همبستگی متوسط بیانگر آن است که در شرایط تغییرات اقلیمی، کاهش تدریجی و قابل توجهی در دسترسی به منابع آبی رخ می‌دهد که می‌تواند پیامدهای جدی برای مدیریت منابع آب به همراه داشته باشد.

از سوی دیگر، رابطه بسیار قوی و معنادار بین تغییرات اقلیمی و کاهش تولیدات زراعی ($r = 0.859, p < 0.001$) به‌وضوح نشان می‌دهد که تأثیرات تغییرات اقلیمی بر تولیدات زراعی در ولایت فراه قابل توجه و چشمگیر است. این همبستگی قوی گویای آن است که تغییرات اقلیمی نه تنها شرایط آب‌وهوایی را به‌طور محسوسی تغییر می‌دهد، بلکه ظرفیت تولید محصولات زراعی را نیز به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد.

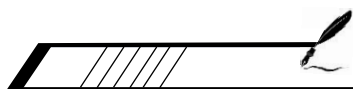
این نتایج بیانگر این واقعیت است که تغییرات اقلیمی می‌تواند یکی از عوامل کلیدی در کاهش منابع آبی و کاهش تولیدات زراعی در مناطق خشک و نیمه‌خشک باشد و ضرورت اتخاذ تدابیر مؤثر در جهت مقابله با پیامدهای آن را برجسته می‌کند. توجه به این روابط می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های آینده برای مدیریت پایدار منابع آب و افزایش بهره‌وری زراعی نقش بسزایی ایفا کند.

جدول ۶: مقدار همبستگی، ضریب تعیین تعدیل شده و خطای استاندارد دیتا

ضریب چندگانه R	همبستگی ضریب تعیین R	ضریب تعیین تعدیل شده R	خطای استاندارد
0.849a	0.721	0.721	0.12350

منبع: نتایج تجزیه و تحلیل پروگرام SPSS

ضریب همبستگی چندگانه (R) برابر با ۰.۸۴۹ است که نشان‌دهنده رابطه‌ی قوی و مثبت میان متغیرهای مستقل و وابسته است. این ضریب نشان می‌دهد که مدل رگرسیونی توانسته است ارتباط قابل توجهی را بین متغیرها برقرار کند.

ضریب تعیین (R^2) برابر با ۰,۷۲۱ به دست آمده است. این مقدار نشان دهنده‌ی این است که ۷۲,۱ درصد از واریانس متغیر وابسته توسط مدل رگرسیونی توضیح داده می‌شود. به عبارت دیگر، مدل توانسته است بخش عمده‌ای از تغییرات متغیر وابسته را پیش‌بینی کند.

ضریب تعیین تعدیل شده ($Adjusted R^2$) نیز برابر با ۰,۷۲۱ است که با توجه به تعداد متغیرهای موجود در مدل، میزان توضیح‌دهی مدل را اصلاح کرده است. از آنجا که مقدار $Adjusted R^2$ نزدیک به R^2 است، این امر نشان دهنده‌ی دقت بالای مدل در پیش‌بینی متغیر وابسته است و اینکه هیچ متغیر اضافی در مدل وجود ندارد که منجر به افزایش مصنوعی ضریب تعیین شود.

خطای استاندارد مدل برابر با ۰,۱۲۳۵۰ است. این مقدار نشان دهنده‌ی دقت پیش‌بینی‌های مدل است. هرچه این مقدار کمتر باشد، مدل پیش‌بینی‌های دقیق‌تری خواهد داشت. در اینجا، خطای استاندارد نسبتاً پایین است، که نشان دهنده‌ی دقت نسبی بالای مدل در پیش‌بینی مقادیر متغیر وابسته است.

جدول ۷-: مجموع مربعات، درجه آزادی، میانگین مربعات و سطح معناداری رگرسیون

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معناداری
رگرسیون	15.048	2	7.524	493.317	0.000b
باقی مانده	5.826	382	0.15		
مجموعه	20.874	384			

منبع: نتایج تجزیه و تحلیل پروگرام SPSS

نتایج آزمون F نشان دهنده‌ی آزمون معناداری کلی مدل رگرسیونی است. سطح معناداری (p-value) برابر با ۰,۰۰۰ به دست آمده است که نشان دهنده‌ی این است که مدل رگرسیونی به‌طور معناداری با دیتاها تطابق دارد و قادر به پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته است. چون سطح معناداری

بسیار کوچکتار از ۰,۰۵ است، این نتیجه تایید می کند که رابطه ی موجود میان متغیرهای مستقل و وابسته به طور آماری معنادار است.

در بخش های دیگر تحلیل واریانس، میانگین مربعات مدل برابر با ۷,۵۲۴ و مجموع مربعات مدل برابر با ۱۵,۰۴۸ است. این نشان می دهد که مقدار واریانس توضیح داده شده توسط مدل رگرسیونی برای پیش بینی متغیر وابسته نسبت به مجموع واریانس موجود قابل توجه است.

برای بخش باقی مانده، میانگین مربعات برابر با ۰,۱۵ و مجموع مربعات برابر با ۵,۸۲۶ است. این مقادیر نشان دهنده ی واریانس باقی مانده یا خطا در مدل هستند. هرچند که این واریانس باقی مانده نسبت به واریانس مدل کم تر است، اما وجود آن به طور طبیعی در تحلیل های رگرسیونی به چشم می خورد.

در نهایت، مجموع مربعات مدل و باقی مانده برابر با ۲۰,۸۷۴ است که مجموع کلی واریانس را نشان می دهد. این مقدار نشان دهنده ی مجموع واریانس موجود در دیتاها است که بخشی از آن توسط مدل توضیح داده شده و بخشی دیگر به عنوان خطا باقی مانده است.

جدول ۸- ضریب تأثیرگذاری متغیرهای مستقل چهار گانه بر متغیر وابسته

مقدار ثابت و متغیر	ضریب استاندارد	ضریب بتای استاندارد	مقدار t	معنی داری
های پیش بین	ضریب B خطای استاندارد			
تغییرات اقلیمی	0.28	0.096	0.288	0.773
کاهش منابع آب قابل دسترس	2.585	0.082	31.373	0.000
کاهش تولیدات زراعتی	0.808	0.33	24.233	0.000

منبع: نتایج تجزیه و تحلیل پروگرام SPSS

نتایج تحلیل رگرسیونی نشان می‌دهد که تغییرات اقلیمی به‌عنوان متغیر مستقل، تأثیر معنادار و چشمگیری بر منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعتی دارد. یافته‌ها حاکی از آن است که تغییرات در منابع آب زیرزمینی به‌شدت تحت تأثیر تغییرات اقلیمی قرار می‌گیرد، به‌گونه‌ای که با هر واحد افزایش در شدت تغییرات اقلیمی، منابع آب زیرزمینی به میزان ۲,۵۸۵ واحد دچار کاهش یا تغییر می‌شود. این رابطه با مقدار t برابر با ۳۱,۳۷۳ و سطح معناداری ۰,۰۰۰ از نظر آماری بسیار معنادار است و بیانگر آن است که تأثیر تغییرات اقلیمی بر منابع آب غیرقابل انکار است. از سوی دیگر تولیدات زراعتی نیز به‌شدت تحت تأثیر تغییرات اقلیمی قرار گرفته و با افزایش هر واحد در تغییرات اقلیمی، تولیدات زراعتی به میزان ۰,۸۰۸ واحد کاهش می‌یابد. مقدار t برابر با -۲۴,۲۳۳ و سطح معناداری ۰,۰۰۰ این رابطه را به‌صورت آماری تأیید می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که تغییرات اقلیمی علاوه بر کاهش منابع آب، باعث کاهش تولیدات زراعتی نیز می‌شود و این دو متغیر به‌طور معناداری با تغییرات اقلیمی مرتبط هستند. بنابراین، این یافته‌ها بر لزوم اتخاذ سیاست‌های پایدار در مدیریت منابع آب و زراعتی برای کاهش پیامدهای منفی تغییرات اقلیمی تأکید می‌کنند.

مناقشه و نتیجه‌گیری

یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که تغییرات اقلیمی تأثیرات معناداری بر منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعتی در ولایت فراه داشته است. این نتایج با مطالعات پیشین هم‌خوانی دارد. به‌طور مثال، یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که کاهش منابع آب زیرزمینی و افزایش تبخیر و تعرق ناشی از تغییرات اقلیمی، به‌ویژه در مناطق خشک و نیمه‌خشک، تأثیر قابل توجهی بر میزان دسترسی به منابع آبی دارد. این نتیجه با مطالعاتی نظیر تحقیقات (بو و همکاران، ۲۰۰۲ و کانور و همکاران، ۲۰۰۸) که کاهش رواناب‌های سطحی و افزایش تقاضای آب را تحت تأثیر تغییرات اقلیمی در مناطق مشابه بررسی کرده‌اند، مطابقت دارد. همچنین، کاهش تولیدات زراعتی و افزایش نیاز آبیاری که در این پژوهش مشاهده شد، تأیید می‌کند که تغییرات اقلیمی نه تنها بر منابع آب بلکه بر بهره‌وری زراعت نیز تأثیرات منفی قابل ملاحظه‌ای دارد. این یافته‌ها با نتایج تحقیقات (تراویس و همکاران، ۲۰۱۲ و کالیزادیل و همکاران، ۲۰۱۳) هم‌خوانی داشته و بر اهمیت توسعه شیوه‌های نوین زراعتی برای مقابله با اثرات تغییر اقلیم تأکید می‌کند.

همچنین، همبستگی قوی بین تغییرات اقلیمی و کاهش تولیدات زراعتی ($r=0.859$) در این تحقیق حاکی از وابستگی شدید زراعت به شرایط اقلیمی است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که مدیریت پایدار منابع آب و اصلاحات زراعتی به منظور کاهش اثرات تغییرات اقلیمی ضروری است. برخلاف برخی تحقیقات که تأثیر تغییرات اقلیمی را بر تولیدات زراعتی به صورت ضعیف‌تری گزارش کرده‌اند، این مطالعه نشان داد که تغییرات اقلیمی در ولایت فراه اثرات بسیار شدیدی دارد، که این می‌تواند به دلیل ویژگی‌های اقلیمی و جغرافیایی خاص این منطقه باشد.

این تحقیق به وضوح نشان داد که تغییرات اقلیمی عامل اصلی کاهش منابع آب قابل دسترس و تولیدات زراعتی در ولایت فراه است. تأثیرات معنادار و قوی تغییرات اقلیمی بر این دو عامل، بر لزوم اجرای سیاست‌های مدیریتی مناسب و سازگار با شرایط اقلیمی تأکید دارد. کاهش منابع آب زیرزمینی و افزایش تبخیر و تعرق از یک سو و کاهش قابل ملاحظه در تولیدات زراعتی از سوی دیگر، بر ضرورت به کارگیری شیوه‌های نوین آبیاری، مطلوب‌سازی مصرف آب و توسعه کشت‌های مقاوم به خشکی و گرما تأکید دارد.

به طور کلی، نتایج این تحقیق بر اهمیت مدیریت پایدار منابع آب و زراعتی، در راستای کاهش آسیب‌های ناشی از تغییرات اقلیمی تأکید می‌کند. اتخاذ راه کارهایی نظیر مدیریت مناسب منابع آب، ترویج زراعتی پایدار و افزایش آگاهی دهاقین نسبت به تغییرات اقلیمی می‌تواند به بهبود تاب‌آوری بخش زراعت و تأمین امنیت غذایی در این منطقه کمک کند.

منابع

- پرهیزکاری، ا.، مظفری، م.م.، پرهیزکاری، ر.، و پرهیزکاری، م. (۱۳۹۳). مدیریت بهره‌برداری و تخصیص بهینه منابع آب جهت تعیین برنامه‌زراعی-اقتصادی الگوی بهینه کشت در منطقه رودبار الموت. *پژوهشنامه زراعتی و منابع طبیعی*، چاپ ششم، زمستان. ۹۲.
- پرهیزکاری، ا. و صبوحي، م. (۱۳۹۲). شبیه‌سازی پاسخ دهاقین به سیاست کاهش آبیاری در دسترس. *مجله آب و آبیاری*، ۳(۲): ۴۲-۵۳.
- علیزاده، ا. و کمالی، غ. (۱۳۸۴). اثرات تغییرات اقلیم بر افزایش مصرف آب زراعتی در دشت مشهد. *مجله تحقیقات جغرافیایی* ۱۷، ۱۸۹-۲۰۱.

نجف پور، ب. (۱۳۸۵). نقش اقلیم در برنامه ریزی و مدیریت محیط (با تأکید بر ایران). *مجله پیک نور*، ۱۲۶: ۲-۱۱۶.

Cacho, O., Hean, R., Ginoga, K., & Wise, R. (2008). *Economic potential of land-use change and forestry for carbon sequestration and poverty reduction*. Part 1. Australian Centre for International Agricultural Research. Canberra.

Calizadilla, A., Zhu, T., Rehdanz, K., Tol, R. S. J., & Ringler, C. (2013). Economy-wide impacts of climate change on agriculture in Sub-Saharan Africa. *Ecological Economics*, 93, 150–165. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2013.05.011>

Connor, J., Kirby, M., Schwabe, K., Liukasiewics, A., & Kaczan, D. (2008). *Impacts of reduced water availability on lower Murray irrigation, Australia*. Socio-Economics and the Environment in Discussion. CSIRO Working Paper Series. ISSN: 1834-5638.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2007). *The scientific basis. Contribution of Working Group I to the third assessment report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2010). *Climate change: Synthesis report of the fourth assessment report*. IPCC.

Kaltsas, A. M., Mamolos, A. P., Tsatsarelis, C. A., Nanos, G. D., & Kalburtji, K. L. (2007). Energy budget in organic and conventional olive groves. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 122(2), 243–251. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2007.01.017>

Kemfert, C. (2009). Climate protection requirements: The economic impact of climate change. *Handbook Utility Management*, 9(37), 48–54.

- Moradi, A., & Aminian, M. (2012). Greenhouse gas emissions in Iran in year 2009. *Journal of Transplanting Science*, 3(1), 55–63.
- Parrado, R., Pérez-Blanco, C. D., Gutiérrez-Martín, C., & Standardi, G. (2019). Micro-macro feedback links of agricultural water management: Insights from a coupled iterative positive multi-attribute utility programming and computable general equilibrium model in a Mediterranean basin. *Journal of Hydrology*, 569, 291–309. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2018.12.015>
- Travis, J., Ybbert, L., & Daniel, A. (2012). Sumner, agricultural technologies for climate change in developing countries: Policy options for innovation and technology diffusion. *Food Policy*, 37(1), 114–123. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2011.11.001>
- Yu, P., Yang, T. C., & Wu, C. K. (2002). Impact of climate change on water resources in southern Taiwan. *Journal of Hydrology*, 260(2), 161–175. [https://doi.org/10.1016/S0022-1694\(01\)00607-X](https://doi.org/10.1016/S0022-1694(01)00607-X)

Impact of Climate Change on Water Resources and Agricultural Production (Case study: Farah province)

^{1*}Nasir Ahmad Nasrat and ²Mahfoozullah Rashed

¹Department of Agronomy, ²Department of Agricultural Economics and Extension, Faculty of Agriculture, Farah Higher Education Institute.

Nasirahmadnasrat100@gmail.com

Abstract

This study investigates the impact of climate change on accessible water resources and agricultural production in Farah Province, Afghanistan. Employing a descriptive-analytical approach, data were gathered from meteorological reports, agricultural experts, and local farmers. A sample size of 385 respondents was determined using Cochran's formula. Statistical analyses were conducted using SPSS, applying tests such as t-test, Pearson correlation, and regression analysis. The results indicate that climate change, characterized by rising temperatures and decreasing precipitation, has significantly reduced water availability and agricultural productivity. Pearson's correlation revealed a strong relationship between climate change and reduced agricultural yields ($r = 0.859$, $p < 0.001$) as well as accessible water resources ($r = 0.540$, $p < 0.001$). Furthermore, regression analysis showed that 72.1% of the variance in water resource availability could be explained by climate variables. These findings highlight the critical need for sustainable water management and adaptive agricultural strategies to mitigate the adverse effects of climate change. Policymakers are urged to prioritize the implementation of resilient agricultural practices and efficient water irrigation techniques to enhance the region's capacity to withstand ongoing climatic challenges.

Keywords: Agricultural Production, Climate Change, Farah Province, Sustainability, Water Resources.

بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی

(مطالعه موردی: ولایت فراه)

فواد مومند^{۱*} و نصیراحمد نصرت^۲

دیپارتمنت اقتصاد و توسعه زراعتی^۱، دیپارتمنت اگراونومی^۲، پوهنهی زراعت، موسسه تحصیلات عالی فراه

fawadmomand18@gmail.com

خلاصه

هدف تحقیق حاضر، بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی است. روش تحقیق کمی و نوع تحقیق، توصیفی-تحلیلی می‌باشد. اطلاعات به دو صورت اسنادی (مراجعه به سازمان‌های مختلف) و میدانی در زمینه‌ی چهار بعد جانی، مالی، اخلاقی و فکری جمع‌آوری شده است. جامعه مورد مطالعه ساکنان ولایت فراه می‌باشد که به تعداد ۳۸۵ نفر به عنوان حجم نمونه با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و با استفاده از فرمول کوکران انتخاب شده‌اند. اطلاعات به‌دست آمده از طریق اندازه‌گیری، با استفاده از نرم افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفته و جهت تجزیه و تحلیل توصیفی و استنباطی اطلاعات از آزمون T- test تک نمونه‌ای، پیرسون و رگرسیون خطی ساده استفاده گردیده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بین تمام مؤلفه‌ها و شاخص‌ها، متغیر مستقل تولید مواد مخدر و متغیر وابسته امنیت اجتماعی ولایت فراه در سطح خطای ۹۵ فیصد رابطه معنادار وجود داشته و تمام شاخص‌های مذکور دارای اوسط عددی بالاتر از اوسط امتیاز حد مطلوب آزمون یعنی (۳) قرار دارد. این امر نشان می‌دهد که بین تمام شاخص‌ها و مؤلفه‌های تأثیرگذار ناشی از تولید مواد مخدر با شاخص‌های امنیت اجتماعی رابطه منفی و معناداری وجود دارد؛ نتایج رگرسیون نشان می‌دهد که متغیر مستقل تحقیق قادر است ۰.۵۶ فیصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین نماید. بر این اساس از نظر ضریب تأثیر شاخص‌های متغیر مستقل به ترتیب تولید مواد مخدر (عوامل جغرافیایی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی و عوامل اجتماعی) ۰.۲۳۴، ۰.۳۴۵ و ۰.۳۳۴، ۰.۱۳۴ بر شاخص‌های با شاخص‌های امنیت اجتماعی تأثیر داشته است.

کلمات کلیدی: امنیت اجتماعی، امنیت جانی، امنیت اخلاقی، امنیت فکری و تولید مواد مخدر.

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على عبده ورسوله وخليفه وصفوته من خلقه نبينا وإمامنا وسيدنا محمد بن عبدالله، وعلى آله وأصحابه ومن سلك سبيله واهتدى بهداه إلى يوم الدين.

موقعیت جغرافیایی و مرزهای مشترک افغانستان با کشورهای هم چون چین و ایران و نزدیکی مرزهایش به روسیه و شبه قاره هند و مجاورت با منطقه خاورمیانه موجب اهمیت روزافزون این کشور شده است. سابقه تولید مواد مخدر در افغانستان به زمان جنگ نیروهای جهادی افغان با نیروهای شوروی باز می گردد. تولید مواد مخدر به عنوان یکی از منابع درآمدی این گروه ها برای مقابله با شوروی تبدیل گشت. این تولید پس از خروج شوروی هم چنان ادامه پیدا کرد و تنها در سال ۲۰۰۱ کاهش یافت این در حالی است که پس از این سال روند تولید به غیر از دوره های دوساله پس از سال ۲۰۰۷ همواره منفی و روبه رشد بوده است (تقوی عامری، ۱۳۹۱: ۱۲۱). (محمدی و غنجی، ۱۳۸۵: ۱۱۸). افغانستان را به عنوان مرکز اصلی تولید مواد مخدر و دارای تأثیرات امنیتی بر کشورهای پیرامون خود مورد توجه قرار داده اند و به موقعیت خاص جغرافیایی و محاط بودن در خشکی به همراه عدم ثبات سیاسی، اقتصادی و امنیتی به دلیل سه دهه جنگ و ناآرامی های داخلی میان اقوام و مشکلات عدیده داخلی این کشور، اشاره نموده اند که باعث گردیده است افغانستان به مکان مناسب برای توسعه کشت و تولید مواد مخدر تبدیل شود.

(یزدانی و بدخشان ۱۳۹۳: ۱۲۲) به بررسی تولید و تجارت مواد مخدر بر کاهش امنیت در افغانستان پرداخته و می گویند تولید و تجارت مواد مخدر بر امنیت افغانستان، تأثیر منفی دارد. توضیح آنکه با توجه به عوامل جنوپولیتیک، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در افغانستان، تولید و تجارت مواد مخدر در عرصه اجتماعی و صحنه به شکل مستقیم منجر به کاهش توان نیروی کار مولد و ایجاد موج گسترده اعتیاد و امراض ناشی از آن شده است. علاوه بر این، به صورت غیرمستقیم نیز این تجارت با تقویت گروه های قومی مذهبی و ایجاد زمینه های استقلال مالی این گروه ها منجر به آسیب در پروسه شکل گیری ارتباطات پایدار میان اقوام و متعاقب آن ایجاد هویت ملی در این کشور شده است.

(امیرخیزی، ۲۰۰۷: ۱۲) به بررسی وضعیت کشت مواد مخدر و جایگاه اقتصادی آن در جامعه افغانستان پرداخته است. وی سعی کرده است با تبیین جایگاه اقتصادی مواد مخدر در این کشور راه‌های کاهش تولید آن را مد نظر قرار دهد. یکی از مفاهیم با اهمیت، پیچیده و جدید در دنیای امروز و در بسیاری از مباحث سیاسی، اجتماعی و اقتصادی موضوع امنیت است (اخوان کاظمی، ۱۳۸۷: ۹۴) امنیت از نیازها و ضرورت‌های پایه‌ای فرد و جامعه تلقی می‌شود که فقدان یا اختلال در آن، پیامدها و بازتابه‌ای نگران‌کننده و خطرناکی به دنبال دارد. از این رو امنیت برای یک جامعه از بسیاری از موضوعات دیگری که ممکن است مهم تلقی شود، ضروری‌تر است. مقاله حاضر در پی بررسی «تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی» است. سؤال اصلی ما در مقاله حاضر این است که تأثیر تولید مواد مخدر در ولایت فراه به چه ترتیب بر امنیت اجتماعی آن قابل تجزیه و تحلیل است؟ با توجه به گستردگی تولید مواد مخدر و رشد میزان تولید آن در این ولایت و تأثیرگذاری گسترده این تولید غیرقانونی بر افغانستان و کشورهای مختلف، فرض این مقاله این است که تولید مواد مخدر در ولایت فراه مخاطراتی در زمینه امنیت مالی، امنیت جانی، امنیت اخلاقی و امنیت فکری برای این ولایت در پی داشته است.

اهداف تحقیق

هدف اصلی تحقیق

۱- بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی ساکنان ولایت فراه دارد.

هدف‌های فرعی تحقیق

- ۱- بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت جانی ساکنان ولایت فراه دارد.
- ۲- بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت مالی ساکنان ولایت فراه دارد.
- ۳- بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت فکری ساکنان ولایت فراه دارد.
- ۴- بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت اخلاقی ساکنان ولایت فراه دارد.

سولات تحقیق

سوال اصلی تحقیق

۱- تا چه اندازه تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی ساکنان ولایت فراه تأثیر منفی دارد؟

سوال های فرعی تحقیق

۱- تولید مواد مخدر بر امنیت جانی ساکنان ولایت فراه تا چه اندازه تأثیر منفی دارد؟

۲- تولید مواد مخدر بر امنیت مالی ساکنان ولایت فراه تا چه حد تأثیر منفی دارد؟

۳- تولید مواد مخدر بر امنیت فکری ساکنان ولایت فراه تا کدام اندازه تأثیر منفی دارد؟

۴- تولید مواد مخدر بر امنیت اخلاقی ساکنان ولایت فراه تا چه حد تأثیر منفی دارد؟

پیشینه تحقیق

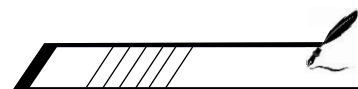
✓ (ثقفی عامری، ۱۳۹۱: ۱۲۵) در بررسی مسأله مواد مخدر در افغانستان، چالشی برای ایران و امنیت بین الملل بیان نمودند که گستره تأثیرگذاری تجارت غیرقانونی مواد مخدر بر افغانستان و کشورهای واقع در مسیر ترانزیت و بازار کشورهای هدف قاچاق، موجب اهمیت و توجه ویژه به جایگاه مواد مخدر افغانستان در مطالعات امنیتی شده است. کشورهایی مانند ایران به دلیل همسایگی با این کشور سالانه متحمل هزینه های فراوان مالی و انسانی در عرصه برخورد با این معضل می شوند.

✓ (احمدی و کلدی، ۱۳۹۳: ۳۰۵) در تحقیقی با عنوان «احساس امنیت اجتماعی زنان و عوامل اجتماعی موثر بر آن» به این نتیجه رسیدند که رابطه معنی داری بین امنیت اجتماعی در شهرستان سنندج و حمایت اجتماعی و محل سکونت وجود داشت.

✓ (حسین زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۴) در بررسی تأثیر عوامل اجتماعی سیاسی بر امنیت واضح می - سازند که متغیرهای مانند اعتماد اجتماعی، رعایت حقوق شهروندی و دین داری با بعضی از ابعاد احساس امنیت (اجتماعی، سیاسی و اقتصادی) ارتباط داشته اند.

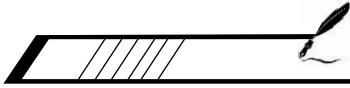
✓ در مورد علل ریشه یی سوء مصرف مواد مخدر توافق خاصی وجود ندارد، به طوری که عوامل مرتبط با سوء مصرف مواد متعدد و متنوع اند و شامل زمینه های فردی، ویژگی های خانوادگی

و عوامل اجتماعی و محیطی می شود (محمدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۷)

- ✓ طبق آخرین گزارش جهانی مواد مخدر در سال ۲۰۱۸ که توسط دفتر مقابله با مواد مخدر ارائه شده است؛ بحران مواد مخدر، گسترش سوء مصرف داروهای تجویزی؛ کوکائین و تریاک نسبت به سال‌های گذشته شاهد افزایش چشمگیری بوده است. این گزارش نشان می‌دهد که بازارهای مواد مخدر در حال گسترش هستند و در سراسر جهان، مرگ و میر مستقیم ناشی از مصرف مواد مخدر از سال ۲۰۰۰ تا سال ۲۰۱۵ به میزان ۶۰ درصد افزایش یافته است.
- ✓ (حجاریان و قنبری، ۱۳۹۲: ۶۷) در بررسی عوامل موثر در مصرف مواد مخدر در بین جوانان در شهرستان اصفهان بیان نمودند که بین عوامل خانوادگی و میزان مصرف، اختلافات خانوادگی و منزلت پدر رابطه‌ای معناداری وجود داشته است.
- ✓ (سام آرام و همکاران، ۱۳۸۷: ۹۰) در تحقیقی بر روی آسیب‌های اجتماعی در بین جوانان روستایی در روستاهای شهرستان اهواز ایران اظهار داشتند که از مهمترین عوامل گرایش بالا به مواد مخدر در بین جوانان روستایی، بی‌کاری، دسترسی آسان به مواد مخدر و ارتباط با افراد معتاد بوده است.
- ✓ (یزدانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۲) در مقاله ای تحت عنوان تأثیر تولید و تجارت مواد مخدر بر کاهش «امنیت» در افغانستان اظهار نمودند که تولید و تجارت مواد مخدر بر امنیت افغانستان، تأثیر منفی دارد. توضیح آنکه با توجه به عوامل جنوپولیتیک، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در افغانستان، تولید و تجارت مواد مخدر در عرصه اجتماعی و صحنه به شکل مستقیم منجر به کاهش توان نیروی کار مولد و ایجاد موج گسترده اعتیاد و امراض ناشی از آن شده است. علاوه بر این، به صورت غیرمستقیم نیز این تجارت با تقویت گروپ‌های قومی مذهبی و ایجاد زمینه‌های استقلال مالی این گروپ‌ها منجر به آسیب در روند شکل‌گیری ارتباطات پایدار میان اقوام و متعاقب آن ایجاد هویت ملی در این کشور شده است.
- ✓ (نبوی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۶) در بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر بر امنیت اجتماعی بیان داشتند که متغیرهای مشارکت در تامین امنیت، تلقی از اجراات پولیس و پایگاه اقتصادی و اجتماعی به صورت مستقیم و متغیر احساس محرومیت نسبی به صورت معکوس بر امنیت اجتماعی افراد تأثیر گذار اند.

- ✓ (نوابی، ۲۰۱۶) در مقاله ای تحت عنوان «قچاق مواد مخدر و تهدیدهای امنیتی آن در آسیای میانه» به این نتیجه رسیدند که تأثیر منفی افزایش جنایات مربوط به مواد مخدر در آسیای مرکزی بر امنیت اجتماعی مهمترین مسأله در این کشورها می باشد. از زمان استقلال خود با افزایش تعداد جنایات مربوط به مواد مخدر روبرو بوده اند. برای مثال، در سال ۲۰۱۱ قزاقستان بیشترین میزان جرایم مربوط به قچاق مواد مخدر را به خود اختصاص داده است (۶۶ درصد).
- ✓ (بهره، ۲۰۱۳) در خصوص قچاق مواد مخدر در کشورهای آسیای مرکزی و تهدیدات امنیتی آن تحقیق کرده است و به این نتیجه رسیده است که کشورهای این منطقه قربانی نوعی تجارت بین المللی مواد مخدر هستند و تهدیدات امنیتی زیادی را از این حوزه متحمل شده اند.
- ✓ (امیرکافی، ۱۳۸۷: ۱۵) در بررسی احساس امنیت و عوامل موثر بر آن اظهار داشت که احساس امنیت در منطقه مسکونی بیش از حد متوسط و در شهر تهران، کمتر از حد متوسط است.
- ✓ (یاوری بافقی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۴) به تعیین تأثیر قچاق مواد مخدر بر امنیت ملی ایران پرداخته اند و به این نتیجه رسیده اند که قچاق مواد مخدر از طریق ممانعت از توسعه ی انسانی، بیشترین تأثیر را بر بعد فرهنگی امنیت ملی ایران داشته است. همین موضوع، مورد پژوهش (حق پناه، ۱۳۷۷) نیز بوده است و تأکید دارد که قچاق مواد مخدر از افغانستان اثرات منفی زیادی بر امنیت ملی ایران دارد.
- ✓ (سمیر، ۱۳۹۶) بیان نمود که بر اساس آمار ارائه شده سالانه ۵ هزار تن مواد مخدر به صورت قچاق از مرزهای شرقی ایران وارد این کشور می شود که مرزهای ایران را نیز نا امن ساخته است که این معضلات همگی منجر به فرسایش سرمایه فرهنگی و تضعیف حاکمیت قانون و گسترش نا امنی در جامعه می شود.

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اصلی تحقیق

۱- تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی ساکنان ولایت فراه تأثیر منفی دارد.

فرضیه‌های فرعی تحقیق

۱- تولید مواد مخدر بر امنیت جانی ساکنان ولایت فراه تأثیر منفی دارد.

۲- تولید مواد مخدر بر امنیت مالی ساکنان ولایت فراه تأثیر منفی دارد.

۳- تولید مواد مخدر بر امنیت فکری ساکنان ولایت فراه تأثیر منفی دارد.

۴- تولید مواد مخدر بر امنیت اخلاقی ساکنان ولایت فراه تأثیر منفی دارد.

معرفی متغیرها و شاخص‌ها

۱- **مواد مخدر:** موادی طبیعی یا مصنوعی که مصرف آن‌ها بر عملکرد ذهنی و جسمی فرد تأثیر گذاشته و می‌تواند منجر به وابستگی جسمی یا روانی شود.

۲- **امنیت اجتماعی:** وضعیتی در جامعه که در آن افراد احساس آرامش، ثبات و حفاظت در برابر تهدیدات مختلف مانند جرم، خشونت و آسیب‌های اجتماعی دارند.

۳- **امنیت جانی:** حفظ جان افراد در برابر تهدیدات مختلف.

۴- **امنیت اخلاقی:** مرتبط با حفظ ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی جامعه است.

۵- **امنیت فکری:** به حفاظت از افکار و اندیشه‌های سالم در جامعه اشاره دارد.

۶- **عوامل جغرافیایی:** شرایط و ویژگی‌های محیطی و مکانی که امکان کشت، تولید و توزیع مواد مخدر را فراهم می‌کنند.

۷- **عوامل اقتصادی:** وضعیت‌های اقتصادی که تولید مواد مخدر را به عنوان منبع درآمدی سودآور و قابل دسترس جلوه می‌دهند.

۸- **عوامل سیاسی:** شرایط و ساختارهای حکومتی و سیاسی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر کنترل یا گسترش تولید مواد مخدر تأثیر می‌گذارند.

۹- **عوامل اجتماعی:** ویژگی‌ها و شرایط اجتماعی که موجب شکل‌گیری، گسترش یا کاهش تولید و مصرف مواد مخدر در جامعه می‌شوند.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی است، روش انجام تحقیق بصورت میدانی و اسنادی و ابزار جمع آوری معلومات در این تحقیق به روش پرسشنامه می باشد. جامعه مورد بررسی تمام خانوارهای تولیدکننده مواد مخدر ولایت فراه می باشد و به دلیل گستردگی حجم جامعه به روش نمونه گیری تصادفی ساده اکتفا شده و با توجه به فورمول کوکران برای تعیین حجم نمونه جامعه نامحدود تعداد اعضای نمونه در سطح خطای ۵ فیصد ۳۸۵ پاسخ دهنده انتخاب شده و از لحاظ زمانی در سال ۱۴۰۳ انجام پذیرفته است. پرسشنامه ها بصورت تصادفی در جامعه مورد مطالعه توزیع گردیده و ارقام با استفاده از نرم افزار SPSS۲۶ و با استفاده از روش های توصیفی (جدول توزیع فراوانی) و استنباطی هم چون آزمون تی، پیرسون و رگرسیون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. متغیرهای مورد بررسی در این تحقیق، تولید مواد مخدر به عنوان متغیر مستقل و کاهش امنیت اجتماعی متغیر وابسته می باشد. شاخص های مورد مطالعه متغیرها با استفاده از طیف لیکرت ۵ گزینه ای از خیلی زیاد تا خیلی کم مورد بررسی قرار گرفته است.

اعتبار و اطمینان تحقیق

در این قسمت به تجزیه و تحلیل پاسخ های داده شده به پرسش نامه های تحقیق که هر کدام از دیدگاه یک متغیر تحلیل گردیده است پرداخته شده. در ابتدا جهت اندازه گیری مطلوب بودن سؤالات پرسشنامه، از معیار آلفای کرونباخ استفاده شده است. سنجش دقت (جدول ۱) با فورمول آلفای کرونباخ محاسبه شده و مقدار آن 0.829 برآورد گردیده یعنی سؤالات طرح شده برای سنجش متغیرها با یکدیگر هم بستگی داخلی دارند و مورد تأیید می باشند.

جدول ۱- آلفای کرونباخ متغیرها و شاخص‌های تحقیق

متغیرها	ابعاد	مولفه‌ها	تعداد سوالات	اطمینان (آلفای کرونباخ)	اوسط کل
متغیر مستقل	تولید مواد مخدر	عوامل جغرافیایی	3	.821	.798
		عوامل اقتصادی	3	.783	
		عوامل سیاسی	3	.790	
		عوامل اجتماعی	۴	.۷۳۰	
متغیر وابسته	امنیت اجتماعی	امنیت مالی	4	.845	.860
		امنیت جانی	4	.885	
		امنیت فکری	۳	.۷۸۹	
		امنیت اخلاقی	۳	.۷۵۶	
	مجموعه	۸	۲7	.821	.829

جهت سنجش اعتبار پرسشنامه از آزمون بارتلت و KMO استفاده گردیده است که در جدول (۲) واضح شده است.

جدول ۲: محاسبه آزمون بارتلت و KMO جهت اعتبار پرسشنامه

متغیرها	ابعاد	مولفه‌ها	تعداد سوالات	ضریب بارتلت و KMO
تولید مواد مخدر		عوامل جغرافیایی	3	.841
		عوامل اقتصادی	3	.783
		عوامل سیاسی	3	.890
		عوامل اجتماعی	4	.707
احساس امنیت اجتماعی		امنیت مالی	4	.845
		امنیت جانی	4	.875
		امنیت فکری	3	.947
		امنیت اخلاقی	3	.566
مجموعه		8	27	.

در بررسی اعتبار پرسشنامه در صورتی که مقدار آزمون KMO کم از ۰,۵ باشد، دیتاها از اعتبار لازم برخوردار نیستند و اگر بین ۰,۵ تا ۰,۷ باشد تقریباً از اعتبار مناسبی برخوردار است اما اگر از ۰,۷ بیش باشد، بین دیتاها همبستگی لازم وجود داشته و از اعتبار خوبی برخوردار است (خاتون‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۷). طوری که در جدول (۲) ملاحظه می‌گردد، ضریب KMO برای متغیرهای تولید مواد مخدر و کاهش امنیت اجتماعی از ۰,۷ بلندتر است که کاملاً قابل قبول است و صرفاً متغیر امنیت اخلاقی به عنوان متغیر وابسته دارای ضریب کم از ۰,۷ است که این ضریب بین ۰,۵ تا ۰,۷ نیز کمی با احتیاط پذیرفته می‌شود.

جهت تخمین فرضیه‌های تحقیق که عبارت از تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی از مسیر مؤلفه‌های مطرح شده در فوق، به روش تخمین t تک نمونه‌ای به شکل ذیل استفاده می‌گردد. طوری که فرضیه H_0 در مقابل فرضیه H_1 تخمین زده می‌شود.

جدول ۳: میزان سنجش اثر پذیری شاخص‌های اصلی از مقدار میانگین (۳)

متغیرها	متغیر مستقل				متغیر وابسته			
ابعاد	تولید مواد مخدر				امنیت اجتماعی			
مؤلفه‌ها	عوامل ل	عوامل اقتصادی	عوامل سیاسی	عوامل اجتماعی	امنیت مالی	امنیت جانی	امنیت فکری	امنیت اخلاقی
اوسط	4.3۵	4.55	4.89	4.39	4.57	4.67	4.34	4.57
ضریب آزمون t	37.44	27.23	43.66	34.22	32.54	42.23	40.12	39.34
درجه آزادی	256	256	256	256	256	256	256	256
سطح معنی‌داری	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
تفاوت از اوسط	1.35	1.55	1.89	1.39	1.57	1.67	1.34	1.57
۹۵ فیصد فاصله اطمینان	1.35	1.44	1.43	1.30	1.44	1.35	1.44	1.43
بلندتر	1.30	1.44	1.35	1.44	1.43	1.34	1.55	1.51
	0							

برای سنجش میزان تأثیر شاخص‌های اصلی تحقیق (تولید مواد مخدر و امنیت اجتماعی) از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است. همین‌گونه که نتایج ارائه شده جدول (۳) نشان می‌دهد، میانگین ۷ شاخص انتخاب شده برای مطالعه تولید مواد مخدر و امنیت اجتماعی در سطح معناداری ۵٪ فیصد بالاتر از حد مطلوبیت عددی مورد انتظار (۳) بوده و این امر نشان دهنده تأثیر تمام شاخص‌های امنیت اجتماعی ولایت فراه از ناحیه تولید مواد مخدر می‌باشد. در میان شاخص‌های مورد مطالعه عوامل سیاسی با اوسط ۴.۸۹ بیشترین و شاخص امنیت فکری با میانگین ۴.۳۴ کمترین اثر پذیری را به دنبال داشته است.

جدول ۴: سنجش همبستگی میان شاخص‌های تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی

متغیر وابسته	تولید مواد مخدر		
	مقدار آمار اسپیرمن	سطح معناداری	نتیجه آزمون
امنیت مالی	.556**	0.000	تائید است
امنیت جانی	.689**	0.000	تائید است
امنیت فکری	.768**	0.000	تائید است
امنیت اخلاقی	.743**	0.000	تائید است

در نهایت جهت بررسی رابطه همبستگی بین شاخص‌های دوگانه متغیر وابسته (امنیت اجتماعی) ولایت فراه با متغیر مستقل (تولید مواد مخدر) نیز در سطح خطای ۹۵ فیصد محاسبه گردیده است که در همه موارد این رابطه از نوع منفی و شدید می‌باشد. جدول (۳) به این معنا است که تولید مواد مخدر به عنوان یکی از فکتورهای مهم و تأثیرگذار بر ارتقای شاخص‌های امنیت اجتماعی ولایت فراه مورد مطالعه می‌باشد.

جدول ۴: مقدار همبستگی، ضریب تعیین تعدیل شده و خطای استاندارد برآورد

ضریب همبستگی چندگانه	ضریب تعیین R	ضریب تعیین تعدیل شده R	خطای استاندارد
-0.667	0.544	0.67	0.341

منبع: یافته‌های تحقیق

به منظور بررسی اثر شاخص‌های متغیر مستقل تولید مواد مخدر از رگرسیون چند متغیره استفاده شده است. در رگرسیون کانال‌های اصلی تأثیرگذاری تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی ولایت

فراه عوامل جغرافیایی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی و عوامل اجتماعی به عنوان متغیر مستقل و شاخص‌های سنجش امنیت اجتماعی (امنیت مالی، امنیت جانی، امنیت فکری و امنیت اخلاقی) به عنوان متغیر وابسته تحقیق می‌باشد. نتایج به دست آمده جدول (۴) از نظر مردم ولایت فراه نشان می‌دهد که شاخص‌ها در امنیت اجتماعی با تمام متغیرهای مستقل مورد مطالعه با میزان 0.667- دارای رابطه منفی می‌باشد. همچنین مقدار ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۰,۶۷ است یعنی متغیرهای مستقل ۶۷ فیصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌کند.

جدول - ۵: مجموع مربعات، درجه آزادی، میانگین مربعات و سطح معناداری رگرسیون

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	اوسط مربعات	F	سطح معناداری
رگرسیون	46.667	1	0.667	467.342	0.000
باقی مانده	89.640	265	0.234		
مجموعه	87.356	264			

منبع: یافته‌های تحقیق

طوری که در جدول (۵) ملاحظه می‌گردد مقدار F برابر ۴۶۷,۳۴۲ و مقدار معناداری آن برابر ۰,۰۰۰ که کمتر از ۰,۰۵ می‌باشد. به این معنی که ابعاد متغیر مستقل قادر است به خوبی تغییرات متغیر وابسته را توضیح دهد. لذا با توجه به مقدار F در سطح معناداری ۹۵ فیصد می‌توان گفت که ترکیب خطی متغیرهای مستقل به روش معناداری قادر به پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته از دیدگاه مردم ولایت فراه است.

جدول ۵: ضریب تأثیرگذاری متغیرهای مستقل چهار گانه بر متغیر وابسته

معنی داری	مقدار t	ضریب بیتای استندرد	ضریب استاندارد		مقدار ثابت و متغیرهای پیش بین
			خطای استندرد	ضریب B	
0.000	13.345	0.345	0.034	0.234	عوامل جغرافیایی
0.00	8.35	0.25	0.04	0.35	عوامل اقتصادی
0.00	11.37	0.27	0.03	0.13	عوامل سیاسی
0.00	1.70	3560.00	0.04	0.34	عوامل اجتماعی

منبع: یافته‌های تحقیق

در نهایت بر اساس ضریب استاندارد شده تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، نتایج نشان می‌دهد که متغیر مستقل تأثیر معناداری بر متغیر وابسته دارد. همچنین از نظر ضریب تأثیر شاخص - های متغیر مستقل بر شاخص‌های به ترتیب عوامل جغرافیایی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی و عوامل اجتماعی، ۰.۳۴۵، ۰.۲۳۴ و ۰.۱۳۴ و ۰.۳۴۰ می‌باشد.

مناقشه

بنده این تحقیق را روی بررسی تأثیر تولید مواد مخدر بر امنیت اجتماعی ولایت فراه انجام دادم تا بتوانم بواسطه آن یک خالیگاه علمی را بر طرف نموده و خدمتی کوچک برای ولایت فراه و کشور عزیزم افغانستان کرده باشم. نتایج این تحقیق با نتایج (اصل، ۱۳۹۷) که بیان نموده بود قاچاق مواد مخدر تأثیر بسیار زیادی در کاهش امنیت اجتماعی شهرستان سراوان دارد و (احمدی و کلدی، ۱۳۹۳) که اظهار نموده بودند رابطه معنی داری بین امنیت اجتماعی در شهرستان سنندج و حمایت اجتماعی و محل سکونت وجود داشت و (حسین زاده و همکاران، ۱۳۸۹) که نتیجه گرفته بودند، متغیرهای مانند اعتماد اجتماعی، رعایت حقوق شهروندی و دین داری با بعضی از ابعاد احساس امنیت (اجتماعی، سیاسی و اقتصادی) ارتباط داشته اند، مطابقت دارد.

نتیجه گیری

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بین تمام مؤلفه‌ها و شاخص‌های متغیر مستقل تولید مواد مخدر (عوامل جغرافیایی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی و عوامل اجتماعی) و متغیر وابسته امنیت اجتماعی (امنیت مالی، امنیت جانی، امنیت فکری و امنیت اخلاقی) ولایت فراه در سطح خطای

۹۵ فیصد رابطه معنادار وجود داشته و تمام شاخص‌های مذکور دارای میانگین عددی بالاتر از میانگین امتیاز حد مطلوب آزمون یعنی (۳) قرار دارد. این امر نشان می‌دهد که بین تمام شاخص‌ها و مؤلفه‌های تأثیرگذار ناشی از تولید مواد مخدر (عوامل جغرافیایی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی و عوامل اجتماعی) با شاخص‌های چهارگانه احساس امنیت اجتماعی (امنیت مالی، امنیت جانی، امنیت فکری و امنیت اخلاقی) رابطه منفی و معناداری وجود دارد؛ همچنان با توجه به نتایج آزمون رگرسیون نیز به اثبات رسیده است. نتایج رگرسیون نشان می‌دهد که متغیر مستقل تحقیق قادر است ۰,۵۶ فیصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین نماید. بر این اساس از نظر ضریب تأثیر شاخص‌های متغیر مستقل به ترتیب تولید مواد مخدر (عوامل جغرافیایی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی و عوامل اجتماعی) ۰,۲۳۴، ۰,۳۴۵ و ۰,۳۳۴ و ۰,۱۳۴ بر شاخص‌های با شاخص‌های چهارگانه امنیت اجتماعی (امنیت مالی، امنیت جانی، امنیت فکری و امنیت اخلاقی) تأثیر داشته است. مقدار ثابت و متغیرهای پیش بینی ضریب استاندارد ضریب بیتای استاندارد Beta مقدار t معنی داری ضریب B خطای استاندارد ضریب ثابت معنای تأثیرگذاری را نشان می‌دهد. با توجه به این مسئله که بافت جمعیتی و اوضاع اقتصادی در سطح ولایات همجوار ولایت فراه تفاوت زیادی با هم ندارد، لذا می‌توان نتیجه این تحقیق را به این ولایات تعمیم بخشید. یعنی با احتمال ۹۵ فیصد تولید مواد مخدر اثرات منفی، معنادار و زنجیری بر امنیت اجتماعی در جامعه دارد که در بلند مدت این حال سبب بی‌امنی در ولایت فراه و ولایات همجوار خواهد گردید.

محدودیت‌های تحقیق

- ۱- دسترسی به اطلاعات: به دلیل غیرقانونی بودن تولید مواد مخدر، اطلاعات معتبر محدود بود.
- ۲- حساسیت موضوع: افراد به دلیل ترس از پیامدها از ارائه اطلاعات دقیق خودداری کردند.
- ۳- کمبود منابع محلی: داده‌های محلی کافی در دسترس نبود و به منابع غیرمستقیم تکیه شد.
- ۴- محدودیت زمانی و مالی: تحقیق در بازه زمانی کوتاه و با منابع محدود انجام شد.
- ۵- چالش‌های فرهنگی: باورهای سنتی باعث شد پاسخ‌ها گاهی ناقص یا غیر واقعی باشند.

منابع

- احمدی، م و کلدی، ع. (۱۳۹۳). احساس امنیت اجتماعی زنان و عوامل اجتماعی موثر بر آن، شهر سنج، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۳ (۴۹): ۳۲۱ - ۳۰۵.
- امیرکافی، م. (۱۳۸۷). بررسی احساس امنیت و عوامل موثر بر آن، فصلنامه تحقیقات علوم اجتماعی ایران، ۱ (۱): ۲۵ - ۱.
- ثقفی عامری، ن. (۱۳۹۱). مسأله مواد مخدر در افغانستان: چالشی برای ایران و امنیت بین الملل. محمود واعظی و عقیفه عابدی. افغانستان یک دهه پس از سقوط طالبان. پژوهشکده تحقیقات راهبردی، صص ۱۴۱-۱۲۱.
- حجاریان، ا و یوسف، ق. (۱۳۹۲). شناسایی و تحلیل مولفه‌های اجتماعی موثر در گرایش جوانان روستایی به اعتیاد در مناطق روستایی شهرستان اصفهان. فصلنامه اعتیاد پژوهی سوء مصرف مواد، ۷ (۲۷): ۶۷-۷۷.
- حسین‌زاده، ع. ح، نواح، ع و ساده‌میری، ز. (۱۳۸۹). بررسی تاثیر عوامل اجتماعی سیاسی بر احساس امنیت (مطالعه موردی: شهروندان شهر ایلام)، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، ۱ (۱۷): ۵۶-۴۰.
- حیدری، و. (۱۳۸۹). عوامل بهبود امنیت اجتماعی از دیدگاه روستاییان مطالعه موردی شهرستان مشکین شهر (فصلنامه علمی-پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران، ۱۸ (۴۷): ۳.
- خوش‌فر، غ. (۱۳۹۲). بررسی احساس امنیت فردی و اجتماعی از دیدگاه گردشگران و عوامل مؤثر بر آن مطالعه موردی گردشگران منطقه ی گردشگری ناهارخوران و النگ دره ی شهر گرگان، مجله ی برنامه ریزی و توسعه گردشگری، ۲ (۱): ۱۳۱-۲۱۲.
- رجیبپور، م. (۱۳۸۹). درآمدی بر عوامل مؤثر بر احساس امنیت: کنکاشی بر جنبه های مختلف امنیت عمومی و پلیس، مجموعه مقالات، معاونت پژوهش دانشگاه علوم انتظامی.
- سام آرام، ع.، کردونی، ر.، دعاغله، ع. و افقه، س. ۱۳۸۷. آسیب اجتماعی اعتیاد در بین جوانان روستایی. فصلنامه روستا و توسعه، ۱۱ (۳): ۲۷-۵۰.
- ستوده، ه. (۱۳۸۱). آسیب شناسی اجتماعی، جامعه شناسی انحرافات، تهران، انتشارات آوای نور.

- طاهری، ز.، ربانی، ر. و ادیبی سده، م. (۱۳۸۱). رابطه نقش پلیس و احساس امنیت در شهر اصفهان، پژوهش های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی، ۱(۱): ۸۳-۲۱.
- محمدی، ا.، پورقاز، ع و مائده سادات ر. (۱۳۹۲). ساخت و اعتبار یابی مقیاس علل گرایش به سوء مصرف مواد خدر در جوانان، مطالعه موردی استان خراسان رضوی. فصلنامه اعتیاد پژوهی سوء مصرف مواد، ۷(۲۶): ۷۳-۹۳.
- محمدی، ح. ر و غنجی، ع. (۱۳۸۵). چالش های ژئوپلیتیکی مواد مخدر در جنوب غرب آسیا (با تاکید بر ایران، پاکستان و افغانستان). نشریه علمی وزارت علوم ایران. شماره ۲(۳): ۹۰-۱۲۱.
- نبوی، س، حسین زاده، ع و سیده هاجر، ح. (۱۳۹۰). بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر بر احساس امنیت اجتماعی، ۴۰(۴): ۷۶-۹۳.
- ویسی، ه و محمدی نژاد، ه. (۱۳۸۱). تأثیر قاچاق مواد مخدر بر امنیت اجتماعی استان کرمان، مجله جغرافیا و توسعه، ۴۲: ۱۱۷-۱۲۱.
- یاوری بافقی، ا، صالحی صدقیانی، ج و سادات هاشمی، ص. (۱۳۸۹). تعیین تأثیر قاچاق مواد مخدر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مطالعات مدیریت انتظامی. ۵(۴): ۴۰-۵۱.
- یزدانی، ع و بدخشان، م. (۱۳۹۳). تأثیر تولید و تجارت مواد مخدر بر کاهش امنیت در افغانستان. پژوهش نامه ایرانی سیاست بین الملل. ۳(۱): ۱۱۸-۱۴۰.
- Amirkhizi, M., (2007). Strategic Challenges in Dealing with Opium Cultivation in Afghanistan. *Geopolitics Quarterly*. 3&4(2), 7-20.

Investigating the impact of drug production on social security

(Case Study: Farah Province)

¹Fawad Momand and ²Nasir Ahmad Nasrat

¹Department of Agricultural Economics and Extension, ²Department of Agronomy, Faculty of Agriculture, Farah Higher Education Institute

fawadmomand18@gmail.com

Abstract

The aim of the present study is to investigate the impact of drug production on social security. The research method is quantitative and the type of research is descriptive-analytical. Information has been collected in two forms: documentary (referring to various organizations) and field in the field of four dimensions of life, financial, moral and intellectual. The study population is the residents of Farah province, which is 385 people as the sample size by simple random sampling method and using Cochran's formula. The information obtained through measurement, using SPSS software was analyzed and for descriptive and inferential analysis of information, T-test, Pearson and simple linear regression test were used. The results of the research show that between all the components and indicators, the independent variable of drug production and the dependent variable of social security of Farah province at the error level of 95% there is a significant relationship and all the mentioned indicators have a numerical average higher than the average score of the desired limit of the test, which is (3). This indicates that between all the indicators and components of influence caused by drug production with the indicators of social security there is a negative and significant relationship; The results of the regression show that the independent variable of the research is able to explain 0.56% of the changes in the dependent variable.

Accordingly, in terms of the impact coefficient of the independent variable indicators, the production of drugs (geographical factors, economic factors, political factors and social factors) 0.234, 0.345 and 0.334, 0.134 have an impact on the indicators with the indicators of social security.

Keywords: Drug Production, Intellectual Security, Life Security, Moral Security, Social Security.

مروری بر روش‌های مختلف تشخیص خاصیت آللوپاتیک در نباتات

مسلم حلیمی*^۱ و صبور خیرمحمدزاده^۲

دیپارتمنت کیمیا، پوهنځی تعلیم و تربیه^۱، دیپارتمنت اګرانومی، پوهنځی زراعت^۲، موسسه تحصیلات عالی فراه

Muslimhalimi@yahoo.com

چکیده

امروزه یکی از روش‌های مؤثر به منظور کاهش مصرف سموم کیمیاوی استفاده از خاصیت آللوپاتیک موجود در یک تعداد از نباتات است. پدیده آللوپاتیک از جمله روش مداخله علف-های هرزه با نباتات زراعتی است که می‌تواند به شناخت اثرات متقابل نباتات زراعتی و علف‌های هرزه کمک نماید. پدیده آللوپاتیک از هزاران سال قبل مورد توجه قرار گرفته و مطالعات علمی فراوانی در زمینه کشف و بررسی این پدیده خاص در سال‌های اخیر انجام شده است. امروزه تلاش جهانی بشر در زراعت به سمت کاهش هر چه بیشتر استفاده از مواد کیمیاوی با معرفی روش‌های جدید بیولوژی و ایکولوژی اختصاص یافته است. یکی از این روش‌ها استفاده از خاصیت آللوپاتیک به عنوان یک روش ایکولوژیکی، جایگزین مؤثر برای کاهش مصرف سموم کیمیاوی در زراعت و کنترل علف‌های هرز است. مطالعات روی نباتات آللوپاتیک می‌تواند به کشف علف‌کش‌های طبیعی و بازدارنده‌های رشد کمک کند و مدیریت پایدار و اقتصادی علف‌های هرز را بهبود بخشد هدف تحقیق هذا مطالعه روی بررسی و ارزیابی روش‌های مختلف تشخیص خاصیت آللوپاتیک در نباتات و تعیین مؤثرترین روش‌ها برای شناسایی مرکبات آللوپاتیک مؤثر در کنترل علف‌های هرزه بوده که در نتیجه مواد آللوپاتیک با تاثیر بیوکیمیاوی نباتات بر یک دیگر می‌تواند رشد را مهار و در کنترل علف‌های هرزه مفید باشد، در این تحقیق از منابع جدید کتابخانه‌ای و مقالات منتشر شده برای تشخیص خاصیت آللوپاتیک در نباتات به شیوه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: آللوپاتیک، آللوکیمیاوی، سموم کیمیاوی و علف هرزه.

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على عبده ورسوله وخليته وصفوته من خلقه نبينا وإمامنا وسيدنا محمد بن عبدالله، وعلى آله وأصحابه ومن سلك سبيله واهتدى بهداه إلى يوم الدين.

نباتات مختلف به اشکال متفاوتی در رشد و نموی یکدیگر تداخل ایجاد می نمایند. رقابت و خاصیت آللوپاتیک از مهم ترین روش های تداخل بین علف های هرزه و نباتات زراعتی است که بر رشد و نمو نباتات زراعتی اثر منفی دارند (علم و همکاران، ۲۰۰۰: ۴۰۶-۴۰۴). پدیده آللوپاتیک از سال های بسیار دور مورد توجه بوده است. اگر چه در گذشته به هر نوع تاثیر مضر یا مفید یک نبات بر رشد و نمو نبات دیگر در اثر ترشح مواد کیمیای آللوپاتیکی گفته می شد (ریس، ۱۹۸۴) اما امروزه به اثرات منفی بیوکیمیای نباتات روی یکدیگر خاصیت آللوپاتیک می گویند (لامبرس و همکاران، ۱۹۹۸: ۵۴۰). در سال های اخیر، مطالعه در زمینه آللوپاتیکی نباتات از توجه خاصی برخوردار است. این توجه به خاطر اهدافی از جمله استفاده در اصلاح نباتات و افزایش عملکرد نباتات زراعتی، حفظ تنوع در بین انواع اصلاح شده (بردلندسون و تیوسون، ۲۰۰۵: ۶۸)، مدیریت بهتر علف های هرزه (اینالینگ و لیدر، ۱۹۸۸: ۱۸۳۵)، حفاظت محیط زیست (استفاده از مواد آللوکیمیای سازگار با محیط زیست جهت کنترل علف های هرزه) (کیولی و همکاران، ۲۰۰۱: ۶)، آفات و امراض نباتی (ریضوی و همکاران، ۱۹۹۹: ۷۷۵) می باشد. مرکبات آللوکیمیای روی مراحل مختلف فزیولوژیکی نباتات از جمله جوانه زنی (محمد دوست و تولیکووف، ۲۰۰۵: ۴۳)، جذب عناصر غذایی (هدادچی و مسعودی خوراسانی، ۲۰۰۶: ۲۳-۲۸)، تقسیم حجروی و طویل شدن حجرات (کالیتا و همکاران، ۱۹۹۹: ۴۵)، سنتز لگ هموگلوبین (چایو و شوشیان، ۲۰۰۷: ۴۱۸)، نفوذپذیری غشاء حجروی (قسیم، ۱۹۹۵: ۵۳)، تأثیر بر فعالیت برخی آنزیم ها و متابولیزم اسیدهای چرب اثر بازدارنده دارد (ریس، ۱۹۸۴).

بر علاوه، تداخل علف های هرزه با نباتات زراعتی سبب ایجاد مشکلات در کمیت و کیفیت محصولات می گردد (چراوداتان و دونور، ۲۰۰۰: ۶۹۳). از این رو، مدیریت و کنترل علف های هرزه در دوام زراعت پایدار امری اجتناب ناپذیر است. جهان امروزی روش های مختلفی را برای کنترل

علف‌های هرزه به کار می‌برد که کنترل کیمیاوی از آن جمله می‌باشد. اما این راه کار نه تنها همیشه موفقیت آمیز نیست، بلکه کیفیت آب، خاک و سایر اجزاء محیط زیست را به مخاطره می‌اندازد (بردلسون و تیوسون، ۲۰۰۵: ۶۷-۷۱). هم‌چنین، استفاده دوامدار از علف‌کش‌های کیمیاوی منجر به گسترش هر چه بیشتر علف‌های هرزه مقاوم می‌شود. اخیراً، ۲۹۶ بیوتا‌پ علف هرزه مقاوم به علف‌کش‌ها متعلق به ۱۷۸ نوع نبات مختلف در جنس‌ها و فامیل‌های مختلف توسعه پیدا کرده است (دوک و همکاران، ۱۹۹۸: ۱۱) که برای مدیریت آن‌ها نیاز به طراحی و ساخت علف‌کش‌های جدید و کار آمد می‌باشد. به علت نگرانی‌های موجود و افزایش تقاضا برای تولید محصولات اورگانیک، توجه به سمت جای‌گزین کردن تکنالوژی کنترل علف هرزه مبنی بر تولیدات طبیعی افزایش یافته است (اسیک و همکاران، ۲۰۰۹: ۱۹۷). بنابر این، در حال حاضر به علف‌کش‌های جدیدی نیاز است که برای محیط زیست بی‌خطر بوده و مؤثریت بیشتری داشته باشند و با داشتن عملکرد جدید بتوانند علف‌های هرزه مقاوم را کنترل کنند. در این راستا، مطالعه بر روی معرفی روش‌های مختلف خاصیت دگرآسیبی نباتات (آللوپاتیکی) می‌تواند راه حل مناسبی جهت یافتن این نوع از علف‌کش‌ها باشد (حجازی، ۲۰۰۰).

در این اواخر فرضیه آللوپاتیک ثابت نموده که مرکبات ثانویه در نباتات، به عنوان یک ابزار دفاعی عمل می‌نمایند و یک نبات را در برابر سایر نباتات و موجودات مهاجم اطراف محافظت می‌کند و سبب حفظ و بقاء آن‌ها می‌شود (امینی و همکاران، ۲۰۱۴: ۱۹۳). مرکبات طبیعی نسبت به مرکبات مصنوعی اختصاصی‌تر عمل می‌کنند (دوک و همکاران، ۱۹۹۸: ۱۱) این مرکبات را می‌توان به طور مستقیم به عنوان علف‌کش استفاده کرد و یا این که از ساختار آن‌ها برای تولید علف‌کش‌های جدید کمک گرفت. تولیدات طبیعی با منشاء نباتی، از نظر ایکوژنیک قابل تجزیه بوده و از نظر ساختاری متنوع و پیچیده می‌باشند. در ساختار این مرکبات، برخلاف مرکبات کیمیاوی، اتوم‌های هلوجنی وجود ندارند (دوک و همکاران، ۲۰۰۰: ۵۴). در نتیجه نسبت به علف‌کش‌های مصنوعی موجود، اثرات مخرب کمتری دارند (مکیاس و همکاران، ۲۰۰۷: ۱۳۸). مرکبات آللوپاتیک به علت این که منشاء طبیعی دارند از نیمه عمر پائین برخوردار بوده و آلودگی کمتری در مقایسه با علف‌کش‌های سنتتزی ایجاد می‌کنند (کیانت و همکاران، ۲۰۰۹: ۳۶۹). علاوه بر آن، این مرکبات دارای نقاط عمل جدیدی

می‌باشند که از این خصوصیت آن‌ها می‌توان برای ساخت علف‌کش‌های جدید و کنترل علف‌های هرزه مقاوم شده به علف‌کش‌ها استفاده کرد (دوک و همکاران، ۱۹۹۸: ۱۱) بنابر دلایل ذکر شده، استفاده از مرکبات آللوپاتیک به عنوان علف‌کش‌های طبیعی راه کار جدیدی به منظور کاهش اثرات نامطلوب علف‌کش‌های کیمیاوی بر محیط زیست و جلوگیری از مقاومت علف‌های هرزه به علف‌کش‌ها می‌باشد (شیان و همکاران، ۲۰۰۶: ۹۳). و در آینده می‌توان با به کارگیری این استراتژی مصرف علف‌کش‌های کیمیاوی را در خاک کاهش داده و علف‌کش‌های طبیعی را جای‌گزین آن‌ها نمود (بیس و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۳۷۷-۱۳۸۰).

تبیین مسأله

با افزایش نگرانی‌ها درباره اثرات منفی استفاده از علف‌کش‌های کیمیاوی بر محیط زیست، توجه به روش‌های بیولوژیکی و ایکولوژیکی برای کنترل علف‌های هرزه افزایش یافته است. خاصیت آللوپاتیک، به عنوان یک روش طبیعی که یک تعداد نباتات از طریق ترشح مواد کیمیاوی می‌توانند رشد نباتات دیگر را مهار کنند، ظرفیت قابل توجهی برای مدیریت علف‌های هرزه و کاهش استفاده از علف‌کش‌های مصنوعی دارد. با این حال، شناسایی و استفاده مؤثر از این خاصیت نیاز به روش‌های تشخیصی دقیق دارد. این مطالعه مروری به بررسی و ارزیابی روش‌های مختلف تشخیص خاصیت آللوپاتیک در نباتات می‌پردازد.

اهمیت تحقیق

حفاظت از محیط زیست و کاهش مصرف مواد کیمیاوی: با افزایش نگرانی‌ها نسبت به اثرات مخرب علف‌کش‌های کیمیاوی بر محیط زیست، از جمله آلودگی خاک، آب‌های زیر زمینی و سلامت انسان، استفاده از روش‌های طبیعی و بیولوژیکی مانند خاصیت آللوپاتیک در مدیریت علف‌های هرزه اهمیت خاصی پیدا کرده است. این مطالعه به معرفی و ارزیابی روشی طبیعی برای کنترل علف‌های هرزه می‌پردازد که می‌تواند جای‌گزین مناسبی برای علف‌کش‌های کیمیاوی باشد و به حفظ محیط زیست کمک کند.

مقابله با مقاومت علف‌های هرزه به علف‌کش‌های کیمیاوی: استفاده مکرر و نادرست از علف‌کش‌های کیمیاوی منجر به مقاومت یک‌تعداد علف‌های هرزه به این مواد شده است. این

مشکل، دهاقین را با چالش های بزرگی در مدیریت مزارع مواجه کرده است. آللوپاتی به عنوان یک روش طبیعی می تواند به کاهش این مقاومت ها کمک کرده و راه حل جدیدی برای مدیریت پایدار علف های هرزه ارائه دهد.

تقویت زراعت پایدار: در زراعت پایدار، کاهش استفاده از مواد کیمیاوی و افزایش مؤثریت روش های طبیعی بسیار اهمیت دارد. با توجه به اینکه خاصیت آللوپاتیک می تواند به کاهش نیاز به مواد کیمیاوی کمک کند، این مطالعه می تواند به ارتقای زراعت پایدار و کاهش مصارف زراعتی از طریق معرفی روش های بیولوژیکی کمک کند.

توسعه علف کش های طبیعی: یکی از اهداف این مطالعه مروری، شناسایی و معرفی مرکبات طبیعی با خاصیت آللوپاتیک است که می توانند به عنوان علف کش های طبیعی و سازگار با محیط زیست به کار گرفته شوند. این علف کش ها نسبت به علف کش های مصنوعی اثرات جانبی کمتری دارند و از تجزیه پذیری بیش تری برخوردار اند که برای حفظ ایکوسیستم های زراعتی و محیط زیست مفید است.

ارائه راهکارهای عملی برای دهاقین: این مطالعه مروری با شناسایی و ارزیابی روش های مختلف تشخیص خاصیت آللوپاتیک، می تواند به دهاقین راهکارهایی عملی و ساده برای مدیریت علف های هرزه در مزارع ارائه دهد. این روش ها علاوه بر افزایش عمل کرد، می توانند به کاهش هزینه های تولید و استفاده کمتر از سموم کیمیاوی کمک کنند.

به صورت کل این مطالعه مروری نه تنها به رفع چالش های مرتبط با استفاده بیش از حد از علف کش های کیمیاوی و مقاومت علف های هرزه کمک می کند، بلکه گامی مهم در جهت بهبود سلامت محیط زیست، زراعت پایدار و ارائه راهکارهای طبیعی برای مدیریت علف های هرزه است.

پرسش های تحقیق

۱. کدام روش های تشخیصی برای شناسایی خاصیت آللوپاتیک در نباتات مؤثرتر اند؟
۲. مرکبات آللوپاتیک به کدام شکل بر جوانه زنی و رشد علف های هرزه تأثیر می گذارند؟

۳. عوامل محیطی مانند رطوبت، درجه حرارت و نوع خاک چگونه بر آزادسازی و اثرگذاری مرکبات آللوپاتیک تأثیر می‌گذارند؟

اهداف تحقیق

هدف کلی

بررسی و ارزیابی روش‌های مختلف تشخیص خاصیت آللوپاتیک در نباتات و تعیین مؤثرترین روش‌ها برای شناسایی مرکبات آللوپاتیک مؤثر در کنترل علف‌های هرزه.

اهداف فرعی

۱. شناسایی مرکبات آللوپاتیک مؤثر در یک تعداد از نباتات زراعتی و علف‌های هرزه.
۲. مقایسه مؤثریت روش‌های لابراتواری و مزرعه‌ای برای تشخیص اثرات آللوپاتیک.
۳. ارزیابی تأثیر عوامل محیطی بر مؤثریت روش‌های تشخیص خاصیت آللوپاتیک.

پیشینه‌ی تحقیق

خاصیت آللوپاتیک به عنوان یکی از روش‌های طبیعی کنترل علف‌های هرزه و افزایش عملکرد محصولات زراعتی، از زمان‌های قدیم مورد توجه قرار گرفته است. این پدیده به تأثیرات کیمیاوی یک نبات بر رشد و نمو نبات دیگر از طریق ترشح مواد بیوکیمیاوی در محیط اطراف اشاره دارد. مواد آللوکیمیکال که می‌توانند از برگ‌ها، ساقه‌ها، ریشه‌ها و بقایای نباتات آزاد شوند، می‌توانند بر رشد، جوانه‌زنی و توسعه نباتات هدف تأثیر بگذارند (ریس، ۱۹۸۴).

در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰، تحقیقات زیادی انجام شد که نشان داد مواد آللوپاتیک می‌توانند در مدیریت علف‌های هرزه و بهبود عملکرد محصولات زراعتی مؤثر باشد. در یکی از این مطالعات (ایتالینگ و لیدر، ۱۹۸۸)، بررسی شد که بعضی نباتات زراعتی از طریق آزادسازی مواد آللوکیمیکال می‌توانند مانع رشد علف‌های هرزه شوند. این نتایج نشان داد که مواد آللوپاتیک می‌تواند به عنوان ابزاری برای کاهش نیاز به علف‌کش‌های کیمیاوی و همچنین بهبود عملکرد محصولات زراعتی مورد استفاده قرار گیرد.

در سال‌های اخیر، با توجه به نگرانی‌های محیط زیست و افزایش مقاومت علف‌های هرزه به علف‌کش‌های کیمیاوی، توجه به مواد آللوپاتیک به عنوان یک جایگزین پایدار افزایش یافته است. تحقیقی توسط بردلدسون و تیوسون (۲۰۰۵) نشان داد که استفاده از مرکبات آللوپاتیک می‌تواند به عنوان یک راهکار مؤثر و سازگار با محیط زیست برای کنترل علف‌های هرزه مورد استفاده قرار گیرد. همچنین، این تحقیق به کاهش مصرف علف‌کش‌های کیمیاوی و افزایش پایداری زراعت اشاره کرده است.

در زمینه تشخیص و اندازه‌گیری اثرات آللوپاتیک، مطالعات مختلفی انجام شده است. یکی از این مطالعات توسط محمددوست و تولیکووف (۲۰۰۵) انجام شد که از روش‌های لابراتواری برای ارزیابی تأثیرات مرکبات آللوکیمیکال بر جوانه‌زنی و رشد نباتات هدف استفاده کردند. این روش‌ها شامل استفاده از عصاره‌های نباتی و تجارب پتری‌دیشی بود که نتایج مؤثری در شناسایی و ارزیابی اثرات آللوپاتیک به‌دست دادند.

تحقیقات نشان داده‌اند که عوامل محیطی نیز بر آزادسازی مرکبات آللوپاتیک و اثر بخشی آن‌ها تأثیر دارند. در تحقیقی دیگر، رضوی و همکاران (۱۹۹۹) نشان دادند که شرایط محیطی مانند درجه حرارت، رطوبت و نوع خاک می‌توانند تأثیر زیادی بر مؤثریت مواد آللوپاتیک در کنترل علف‌های هرزه داشته باشند. به‌خصوص، شرایط اقلیمی مانند مقدار بارندگی و حرارت هوا می‌توانند در کارایی آللوکیمیکال‌ها نقش مهمی ایفا کنند.

با افزایش مقاومت علف‌های هرزه به علف‌کش‌های کیمیاوی، تحقیقات جدید به دنبال یافتن مرکبات طبیعی جدید با خاصیت آللوپاتیک هستند. دوک و همکاران (۲۰۰۰) نشان دادند که تولیدات طبیعی با منشأ نباتی ظرفیت بالایی برای تبدیل شدن به علف‌کش‌های طبیعی و سازگار با محیط زیست دارند. این مرکبات می‌توانند به‌عنوان جایگزینی مناسب برای علف‌کش‌های کیمیاوی عمل کنند و کمتر به محیط زیست آسیب می‌رسانند.

روش تحقیق

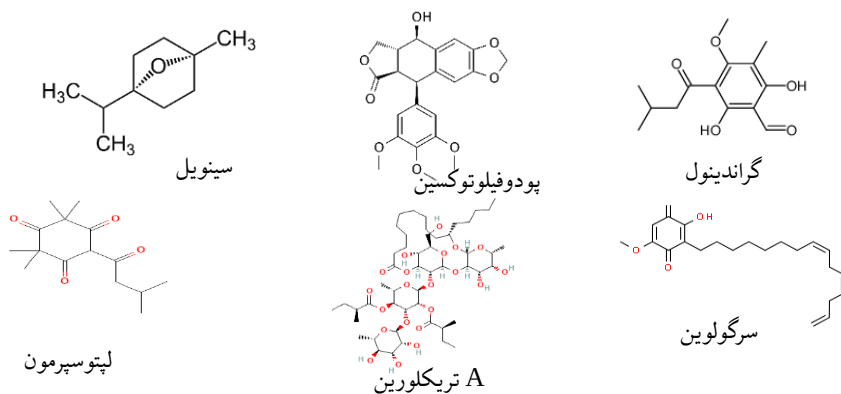
در نگارش این مقاله، از روش تحقیق کتابخانه‌ای استفاده به عمل آمده است، از منابع معتبر علمی، اطلاعات لازم جمع‌آوری و به دسترس خوانندگان گرامی قرار گرفته است. قلمرو زمانی این مطالعه

مروړی در سال ۱۴۰۳ می‌باشد و از منابعی معتبر استفاده شده است که مؤلفین آن‌ها در سال‌های اخیر به رشته تحریر در آورده و به نشر رسانیده‌اند.

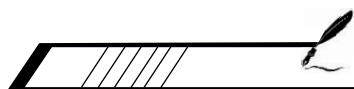
نتایج و یافته‌ها

نباتات آللوپاتیک و مواد مؤثره

نباتات زراعتی و علف‌های هرزه آللوپاتیک متعلق به آردرهای مختلف نباتی می‌باشند، اما از این بین فامیل‌های Oleaceae, Compositae, Cruciferae, Liliaceae, در نباتات زراعتی و Gramineae و Rutaceae, Juglandaceae, Portulacaceae, Chenopodiaceae, (بیس و همکاران، ۲۰۰۰) و فامیل‌های Gramineae, Convolvulaceae, Amaranthaceae, در علف‌های هرزه بیش‌ترین تعداد نباتات آللوپاتیک را به خود اختصاص داده‌اند (دوک، ۲۰۱۵: ۱۲۸). در مطالعات مربوط به بررسی اثرات بازدارنده نباتات آللوپاتیک بر جوانه زنی و رشد نباتات هدف (محمد دوست و تولیکوف، ۲۰۰۵: ۴۲)، مورد توجه بوده‌اند. هم‌چنین، لازم به ذکر است که نباتات زراعتی و علف‌های هرزه فامیل Gramineae بیش‌ترین سهم را در مقالات مربوط به آللوپاتیک به خود اختصاص داده‌اند (قاسم، ۱۹۹۵: ۵۹). در جدول (۱) مرکبات مختلف آللوپاتیک تولید شده توسط نباتات مختلفه آورده شده است که ۶ مرکب مهم آن‌ها شامل لپتوسپرمون، گراندينول، سینیول، ۱.۴، سرگولین پودوفیلوتوکسین، ترایکلورین A که از جمله مرکبات آللوپاتیک نباتی هستند که برخی از آن‌ها دارای محل‌های هدف مشترک با علف‌کش‌های سنتتیک می‌باشند (شیان و همکاران، ۲۰۰۶: ۹۳).

شکل-۱: فورمول ساختمانی ۶ مرکب مهم آللوپاتیک نباتی

جدول - ۱: مرکبات مختلف آلوپاتیک نباتی

مرکب	ساحه هدف مالیکول
اکتینون	تغییر شکل پتیدها
برفلدین	تاثیر روی عملکرد دستگاه گلجی
کوفورمایسین کربوسیکلک	تغییر در شکل اندوزین مونو فاسفیت
سرولن	حامل سنتز پروتین کتواسیل-۳
کروناتین	انتاگونست اسید جاسمونیک
فیشرلین	پروتین D1 فوتوسیستم ۲
1,4 سینیول	سنتز اسپارژنیک
فومونیسین	سنتز سرامیدها
گاباکولین	تاثیر روی بسیاری از ترانس آمینازها
گوستاتین	تاثیر روی اسپاراتات آمینو ترانسفراز
گراندینول	پروتین D1 فوتوسیستم ۲
هیدانتوسیدین	سنتز ادنیلوسوکسینات
لپتوسیرمون	۴- هیدروکسی فنیل پیرووات دای اکسیجناز
پودوفیلوتوکسین	تیوبلین
ترای کلورین A	ایتیپاز غشای پلازمایی
سورگولین	پروتین D1 فوتوسیستم ۲

▪ ساحه هدف مالیکولی که توسط علف کش‌ها به اشتراک گذاشته میشود

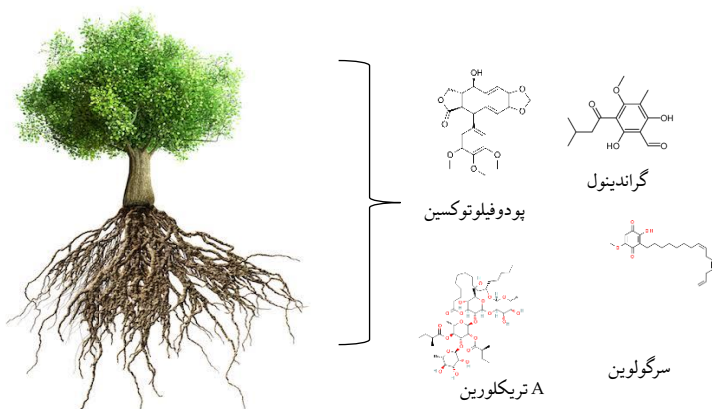
منبع: (دوک و همکاران، ۲۰۰۲: ۱۳۸).

روش‌های آزاد شدن مواد آلوپاتیک

مرکبات آلوپاتیک به روش‌های مختلف از قبیل شسته شدن با آب از سطح برگ و ساقه: که در یک تعداد از نباتات آلوپاتیک، این مرکبات به سطح برگ منتقل شده و در نتیجه بارندگی، شبنم و یا مه از سطح برگ شسته شده و بر روی نبات هدف یا خاک ریخته و اثر خود را بر نبات گیرنده می‌گذارد که مثال بارز آن نبات گاوپنبه با نام علمی (Abutilon theophrasti) می‌باشد، روش دیگر شامل تولید مواد گازی در نباتات زنده است که در برخی از نباتات این قابلیت موجود بوده که مرکبات آلوپاتیک را به شکل بخار و گاز از طریق استوماتا خود رها کرده و نباتات اطراف خود را تحت تأثیر این مواد سمی قرار می‌دهند مانند گل مریم (Salvia reflexa) بر علاوه طریقه دیگر

افراز مواد آللوپاتیک شامل آزاد سازی این مواد توسط بقایای نباتات مرده می باشد که در بسیاری از موارد، مرکبات آللوپاتیک در نتیجه تجزیه بقایای نباتی آزاد شده که در این مورد می توان به بقایای نباتات زراعتی مخلوط شده با خاک و یا کودهای سبز افزوده شده به خاک اشاره کرد. هم چنین، مرکبات آللوپاتیک موجود در برخی از علف های هرزه پس از تجزیه آزاد می شود که در این مورد می توان به نبات دم روباهی (*Alopecuru myosuroides*) اشاره کرد (بیس و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۳۷۷-۱۳۸۰). در یک تعداد از نباتات از طریق افراز مواد آللوپاتیک از ریشه انواع نباتات هدف را تحت تأثیر قرار می دهد (ریضوی و همکاران، ۱۹۹۹: ۷۶۵)، از جمله نباتاتی که به این صورت مواد آللوپاتیک را در محیط رها می کند می توان به سورگوم و نبات مرغ اشاره کرد (بیس و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۳۷۷-۱۳۸۰).

مرکبات آللوپاتیک به شیوه های مختلف می توانند در محیط ترشح شوند مثلاً (α -pinene) و (Methyl jasmonate) که به صورت گاز از طریق برگ نباتات به محیط آزاد می شود. p-) (coomeric Acid و (Parahydroxy benzoic acid) که به صورت آبشویی و از تجزیه بقایای نباتی مخصوصاً برگ ها نباتات به محیط آزاد می گردد (چراوداتان و دونور، ۲۰۰۰: ۶۹۳). موادی چون (Sorgoleone و Catechin) با منشاء ریشه ای از طریق ریشه نباتات به محیط افراز می گردد. و مرکبات آللوپاتیک (Juglone) و (DIBOA, Qvercitin) از اندام های مختلف نباتات (ریشه، پوست و برگ) منشاء گرفته و به محیط آزاد می شود.

شکل - ۲: افرازا ترشح شده قسمت های مختلف نبات

در مجموع روند آزاد سازی مواد آللوپاتیکی تحت تأثیر عوامل نباتی (نوع نبات، مرحله رشدی، خصوصیات فیزیولوژیکی و کیمیاوی)، اقلیمی (حرارت، میزان بارندگی، شدت نور و باد)، خاک و pH، (فعالیت مایکرواورگانیسم‌ها، ماده عضوی، رطوبت، نوع خاک) قرار دارد و اثرات آللوپاتیکی یک نبات تحت تأثیر این عوامل تغییر کرده و می‌تواند سبب بروز نتایج متفاوتی از لحاظ بازدارندگی جوانه زنی، کاهش رشد، نکروزه شدن ریشه، کاهش وزن خشک و تولید مثل انواع نباتات هدف شوند (چراوداتان و دونور، ۲۰۰۰: ۶۹۳). به هر حال، اگر کاربرد نباتات آللوپاتیکی آگاهانه و بجا باشد، و شرایط برای بروز و اثرگذاری مرکبات آللوپاتیکی مهیا باشد، این خاصیت می‌تواند به مدیریت آفات و علف‌های هرزه در ایکوسیستم‌های زراعتی و به خصوص در اراضی زراعتی کمک نماید و سبب بهبود رشد و عملکرد نباتات زراعتی گردد (مکیاس و همکاران، ۲۰۰۷: ۳۴۴).

روش‌های مورد استفاده در مطالعه خصوصیات آللوپاتیکی

عمر نبات، نوع نبات، قسمت‌های نبات، وراثتی و عوامل مختلف محیطی هر یک می‌توانند میزان آزادسازی مواد آللوپاتیکی را تحت تأثیر قرار داده و سبب کاهش یا افزایش آن‌ها گردند (چراوداتان و دونور، ۲۰۰۰: ۶۹۳). فرض کلی این است که عوامل متعددی می‌تواند روی روند فعالیت‌های آللوپاتیکی نباتات اثر بگذارد بر علاوه انتخاب یک روش مناسب برای تشخیص خاصیت آللوپاتیکی نباتات و یا مرکبات آللوپاتیکی در نباتات حائز اهمیت می‌باشد. در ادامه به بررسی برخی معیارهای مناسب و مرسوم برای مطالعات لابراتواری و گلخانه‌ای را جهت مطالعه خصوصیات آللوپاتیکی نباتات آورده شده است.

۱- روش لابراتواری پتری دیش

طریقه لابراتواری یک روش مروج و نسبتاً دقیق در مطالعات آللوپاتیکی بوده که در این روش از ارزیابی اثرات عصاره‌های نباتی (عصاره آبی، هایدروالکولیک و محلول‌های مختلف)، روغن‌های ضروری مفر (نورشاه و همکاران، ۲۰۱۶) و مرکبات کیمیاوی تجارتي روی جوانه زنی و رشد اولیه نبات مورد هدف می‌باشد. عصاره‌ها معمولاً از برگ نبات مورد نظر تهیه شده، اما ممکن است که در مطالعات عصاره اندام‌های مختلف نبات (ساقه، ریشه، گل، میوه، بذر) به طور جداگانه مورد بررسی

قرار گیرد. در تست‌های لابر اتواری اغلب در کف پتری دیش کاغذ صافی قرار داده و بذر نبات هدف تحت تأثیر غلظت‌های مختلف محلول مورد نظر قرار می‌گیرند. پتری‌ها ممکن و تحت شرایط تاریکی است در داخل اتاقک رشد (BOD) یا برنامه فوتوپریودیک (دوره نوردهی) که بر روی فتوبلاست در تست‌های بذر مؤثر است، قرار می‌گیرد. یک تغییر کوچکی که در این روش ایجاد شده، استفاده از آگار به جای کاغذ صافی در پتری‌ها می‌باشد که این امر تغییرات احتمالی غلظت محلول ناشی از تبخیر از کاغذ صافی را به حداقل ممکن می‌رساند. سرعت اولیه جوانه زنی، فیصدی جوانه زنی، طول ریشه و اندام هوایی به عنوان پارامترهای مروج در مطالعات بیوسنجی پتری دیش اندازه‌گیری می‌شوند (امینی و همکاران، ۲۰۱۴: ۱۹۲).

۲- تست رقابت

رقابت بر سر منابع مشترک محیطی، این در حالی است که در خاصیت آللوپاتیک، مرکبات کیمیاوی با سمیت قوی به محیط اضافه می‌شود (چراروداتان و دونور، ۲۰۰۰: ۶۹۴) با این وجود، در مطالعات فارمی تفکیک اثرات آن‌ها تقریباً غیر ممکن است. با این حال، از مطالعات رقابت به منظور بررسی اثرات آللوپاتیک استفاده می‌شود. چهار روش اصلی برای مطالعات رقابت شامل: روش افزایشی، جای‌گزینی، سیستماتیک و هم‌جواری می‌باشند که از میان آن‌ها روش افزایشی (که در آن تراکم یک نوع نبات ثابت و تراکم نبات دیگر تغییر می‌کند) می‌تواند به منظور تعیین انواع آللوپاتیک استفاده گردد. و مبنای آن این است که عکس العمل نبات هدف، به غلظت ماده آللوپاتیک قابل دسترس در محیط وابسته است (چراروداتان و دونور، ۲۰۰۰: ۹۶۲). در این روش تجربه، تعداد انواع دهنده (آللوپات) ثابت حفظ شده و تعداد نباتات هدف کمتر می‌باشد. بنابر این، یک‌تعداد مشخصی از انواع دهنده می‌تواند سبب آزادسازی مقدار مشخصی از مواد آللوپاتیک در محیط شده و بدون شک تعداد کمتر نباتات هدف سبب شده که مقدار بیشتری از مواد آللوپاتیک قابل دسترس برای هر نوع نبات هدف فراهم گردد. هم‌چنین، اگر مشاهده شد که اثرات منفی ناشی از رقابت می‌باشد، استفاده از یک تراکم کمتر برای انواع هدف بهتر می‌باشد و منجر به نتایج مناسب‌تری می‌شود. این کاهش تراکم بوته‌های هدف سبب می‌شود تا دوز بالاتری از مرکبات آللوپاتیک برای هر بوته مهیا شود. این تجربه با استفاده از بقایای عصاره نباتی با تراکم

متغیر انواع هدف نیز قابل اجراء می‌باشد این نوع تجربه می‌تواند در قالب تجارب لابراتواری (امینی و همکاران، ۲۰۱۴: ۱۹۴)، گلخانه‌ای یا فارمی اجراء شود.

۳- سمیت باقی‌مانده در خاک

در این روش از خاک محل مورد نظر نمونه تهیه شده، نمونه برداری از خاک، از ناحیه ریزوسفیر انواع آللوپاتیک گرفته شده و به منظور تهیه بستر جوانه زنی و رشد انواع نباتات هدف استفاده می‌شود (نارول و همکاران، ۲۰۰۴: ۳۰۱). نمونه خاکی نیز از نواحی اطراف (نقاط نمونه برداری) اما بدون انواع آللوپاتیک، به عنوان نمونه شاهد گرفته می‌شود. هم‌چنین، عصاره آبی این خاک‌ها می‌تواند در روش لابراتواری پتری دیش استفاده شود (امینی و همکاران، ۲۰۱۴: ۱۹۴).

۴- طریقه دفع سمیت از بستر کشت

در این روش از کاربن فعال استفاده شده و کاربن فعال این توانایی را دارد که دامنه وسیعی از مرکبات عضوی را وقتی با خاک مخلوط شده است، جذب نماید و می‌تواند به عنوان یک روش مفید برای ارزیابی فعالیت آللوپاتیک استفاده گردد (نارول و همکاران، ۲۰۰۴: ۳۰۱). کاربن فعال می‌تواند به طور غیر مستقیم فعالیت فیتوتوکسینی به‌خصوص آن‌هایی که ساختار بزرگ دارند را کاهش دهد که این امر احتمالاً ناشی از جذب و نگهداری آن توسط کاربن فعال باشد (انیا، ۱۹۹۹: ۲۴). از این لحاظ، فرض می‌شود که هر بستری می‌تواند سبب فعالیت آللوپاتیک شود، که این اثر در نتیجه موجودیت کاربن فعال کاهش یافته یا حذف می‌شود. کاربن فعال می‌تواند به طور مستقیم روی سطح خاک، مخلوط در خاک، مخلوط با عصاره نباتی و یا در محلول‌های هایدروپونیک استفاده شود. ارزیابی فعالیت آللوپاتیک از طریق مقایسه نمونه‌ها با یک نمونه شاهد (بدون افزودن کاربن فعال) انجام شود، و انتظار می‌رود که رشد و توسعه نبات در این نمونه در مقایسه با نمونه دارای کاربن فعال کمتری باشد.

۵- طرح هایدروپونیک

روش هایدروپونیک به عنوان ابزاری قوی در تحقیقات آللوپاتیکی استفاده می‌شود. روش هایدروپونیک به منظور دو هدف مورد استفاده قرار می‌گیرد:

۱- به عنوان واسطه‌ای برای نفوذ و انتقال مرکبات آللوپاتیک (عصاره نباتی یا مرکبات کیمیاوی تجارتي) به نبات هدف مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۲- برای جمع آوری مرکبات ترشح شده از ریشه که می‌تواند بازیابی شده و برای بیوسنجی بعدی و یا شناسایی ترکیب کیمیاوی بکار برده می‌شود (امینی و همکاران، ۲۰۱۴: ۱۹۲).

۶- روش افزودن بقایای نباتی

تغییر بقایای نباتی، شامل افزودن مقادیر مختلف بقایای نباتی به بستر کشت به منظور تجربه اثر آللوپاتیک این بقایای مرده و آزادسازی مواد آللوپاتیک روی نباتات هدف می‌باشد (انیا، ۱۹۹۹: ۲۹). با فرض بر این که افزودن بقایای نباتی به بستر کشت، احتمالاً سبب افزایش فعالیت میکروبی و در نتیجه کاهش مواد غذایی در بستر کشت شده، از این سبب کوددهی یا استریلیزه کردن بستر کشت توصیه می‌شود. این روش در تجارب گلخانه‌ای و فارمی به منظور نشان دادن اثرات آللوپاتیک، موفقیت نسبی دارد.

۷- روش باکس یا جعبه نباتی

روش باکس نباتی مبنی بر اصل پاسخ به دوز می‌باشد و به رابطه بازدارندگی رشد با غلظت ترشحات ریشه در محیط وابسته بستگی دارد (دوک، ۲۰۱۵: ۱۲۸). آگار به عنوان رابط انتشار، امکان افراز مواد آللوپاتیک ترشح شده از ریشه نبات دهنده (آلوپاتیک) به بوته‌های هدف را فراهم می‌کند. در این روش، نبات دهنده (آلوپاتیک) در باکس نباتی حاوی محیط کشت آگار اتوکلاو شده و سرد می‌شود (۴۰ درجه سانتی گراد) قرار گرفته و بذر نباتات هدف در نواحی اطراف نبات آللوپاتیک قرار گرفته و به منظور جلوگیری از تبخیر، ظروف با درب پوش محکم می‌شوند. یک باکس نباتی بدون نبات آللوپاتیک نیز به عنوان شاهد استفاده می‌شود (نارول و همکاران، ۲۰۰۴: ۳۰۱). انتظار می‌رود که اثرات آللوپاتیک به تدریج بر روی نبات کوچک هدف مشاهده شود. بین اثرات آللوپاتیک و فاصله بوته‌های هدف از نبات آللوپاتیک، هبستگی وجود دارد (امینی و همکاران، ۲۰۱۴: ۱۹۱).

۸- روش ساندویچ

روش ساندویچ شامل استفاده از ظروف مخصوص (sixwell multidish) بوده که برگ های خشک نبات آللوپاتیک (دهنده) در کف آن ها قرار گرفته و آگار اتوکلاو شده و سرد شده (۴۵-۴۰) درجه سانتی گراد) روی آن اضافه می شود. بعد از گرفتن آگار (ژله ای شدن)، همان مقدار از آگار مجدداً اضافه می شود و یک رابط دو لایه شکل گرفته، بذره ای نبات هدف به طور عمودی در محیط کشت قرار می گیرد (نارول و همکاران، ۲۰۰۴: ۳۰۱). سپس ظروف توسط درب پوش محکم بسته شده و در اتاقک رشد (Biochemical Oxygen Demand chamber) قرار می گیرند. بستر آگار تنها (فاقد برگ خشک نبات آللوپاتیک)، به عنوان نمونه شاهد در نظر گرفته شود.

مناقشه

آلوپاتی به عنوان یک روش طبیعی برای کنترل علف های هرزه به عنوان جایگزینی برای علف کش های کیمیاوی معرفی شده است. آللوپاتی مزایای قابل توجهی دارد که آن را به گزینه ای جذاب برای دهاقین تبدیل می کند. نخستین مزیت آن کاهش آلودگی محیط زیست است. استفاده از نباتات آللوپاتیک باعث کاهش مصرف علف کش های کیمیاوی و در نتیجه کاهش آلودگی خاک و آب می شود. همچنین، مواد آللوپاتیک می تواند در کنترل مقاومت علف های هرزه به علف کش ها مؤثر باشد، زیرا ترکیبات طبیعی آللوپاتیک می توانند با مکانیزم های جدید، مقاومت موجود در علف های هرزه را کاهش دهند. علاوه بر این، مواد آللوپاتیک به حفظ تعادل اکولوژیکی کمک می کند و می تواند بخشی از استراتژی های زراعت پایدار باشد.

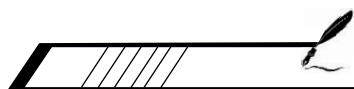
با وجود مزایای آن، مواد آللوپاتیک دارای محدودیت هایی نیز می باشد که باید مورد توجه قرار گیرند. از جمله چالش های اصلی آن، اثرگذاری نامطمئن نظر به نوع خاک و شرایط آب و هوا باشد که می تواند تأثیر زیادی بر کارایی این مواد وارد کند. علاوه بر این، برخی مواد آللوپاتیک ممکن است نه تنها علف های هرزه را مهار کنند، بلکه رشد نباتات مزروعی مفید را نیز تحت تأثیر قرار دهند. در نهایت، تحقیق و توسعه این روش نیازمند هزینه های بالا و زمان بر است که می تواند برای دهاقین و محققان چالش برانگیز باشد. بناً مواد آللوپاتیک می تواند به عنوان ابزاری مفید در مدیریت علف های هرزه عمل کند، اما به تنهایی کافی نیست. مواد آللوپاتیک با روش های دیگر نظیر تناوب زراعتی، کنترل بیولوژیکی و استفاده هدفمند از علف کش ها می تواند راه حل های بهتری برای مدیریت پایدار علف های هرزه فراهم کند.

نتیجه گیری

نباتات مختلف به اشکال متفاوتی در رشد و نمو یک دیگر تداخل ایجاد می نمایند. رقابت و خاصیت آللوپاتیک از مهم ترین روش های تداخل بین علف های هرزه و نباتات زراعتی است که بر رشد و نمو نباتات زراعتی اثر منفی دارند. پدیده آللوپاتیک از سال های بسیار دور مورد توجه بوده است. اگر چه در گذشته به هر نوع تأثیر مضر یا مفید یک نبات بر رشد و نمو نبات دیگر در اثر ترشح مواد کیمیای آللوپاتیکی گفته می شد، اما امروزه به اثرات سوء بیوکیمای نباتات روی یک دیگر خاصیت آللوپاتیک می گویند. به طور کلی می توان گفت که آللوپاتی یک روند فیزیولوژیک با مفهوم و کاربرد اکولوژی می باشد. آللوپاتی تحت تأثیر عوامل متعدد اقلیمی، نباتی، خاکی و غیره قرار دارد. اثرات آللوپاتیک یک نبات تحت تأثیر این عوامل تغییر کرده و می تواند سبب بروز نتایج متفاوتی از لحاظ بازدارندگی جوانه زنی، کاهش رشد، نکروزه شدن ریشه، کاهش وزن خشک و تولید مثل انواع نباتات هدف شوند. به هر حال، اگر کاربرد نباتات آللوپاتیک آگاهانه و بجا باشد، و شرایط برای بروز و اثرگذاری مرکبات آللوپاتیک مهیا باشد، این خاصیت می تواند به مدیریت آفات و علف های هرزه در ایکوسیستم های زراعتی و به خصوص در اراضی زراعتی کمک نماید و سبب بهبود رشد و عملکرد نباتات زراعتی گردد. از این رو، به منظور بررسی اثرات آللوپاتیکی در نباتات باید موارد متعددی مد نظر قرار گیرد، و از روش های مختلف و متفاوت تجارب (لایبراتورای، گلخانه ای و مزرعه ای) برای شناسایی مرکبات آللوپاتیک و ارزیابی اثرات آنها بر نباتات مختلف مورد هدف، استفاده گردد.

پیشنهادهات

- پیشنهاد می شود اثرات متغیرهای محیطی از قبیل درجه حرارت، رطوبت و pH خاک بر عملکرد آللوپاتیک نباتات بررسی شود. این عوامل می توانند به شدت بر آزادسازی مرکبات آللوپاتیک و اثرات آنها بر نباتات هدف تأثیر بگذارند.
- مطالعه و مقایسه دو روش لایبراتورای و مزرعه ای برای بررسی خاصیت آللوپاتیک پیشنهاد می شود. این مقایسه می تواند به کشف تفاوت های عملکردی این روش ها در شرایط مختلف کمک کند و نتایج بهتری برای استفاده عملی در مزارع ارائه دهد.

- پیشنهاد می‌شود تحقیقات بیشتری برای کشف مرکبات آللوکیمیکل جدید و تعیین نقاط هدف این مرکبات انجام شود. این مطالعات می‌تواند منجر به توسعه علف‌کش‌های طبیعی جدید و کاهش استفاده از علف‌کش‌های کیمیاوی گردد.
- پیشنهاد می‌شود نتایج این مطالعه مروری به شکل دستورالعمل‌های عملی برای دهاقین محلی تهیه و توزیع گردد تا بتوانند از نتایج آن در مدیریت پایدار علف‌های هرزه و کاهش استفاده از مواد کیمیاوی بهره‌برداری کنند.

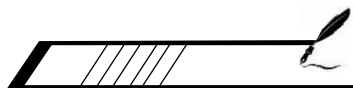
منابع

- Alam, S.M., Ala, S.A., Azmi, A.R., Kan, M.A., and Ansari, R. (2001). Allelopathy and its role in agriculture. *Journal of Biological Science*. 1(5),404-406.
- Amini, S., Azizi M., Joharchi M.R., Shafei M.N., Moradinezhad F., and Fujii, Y. (2014). Determination of allelopathic potential in some medicinal and wild plant species of Iran by dish pack method. *Theoretical and Experimental Plant Physiology*, 26(3),189-199.
- Anaya, A.A. (1999). Allelopathy as a tool in the management of biotic resources in agroecosystems. *Critical Review in Plant Science*, 18 (6), 11-61.
- Bertholdsson, N.O., and Tuveesson, S. (2005). Possibilities to use marker assisted selection to improve allelopathic activity in cereals. p. 67-71. Proceedings of the COST SUSVAR/ECO-PB Workshop on Organic Plant Breeding Strategies and the Use of Molecular Markers. 17-19 Janury, 2005. Driebergen, the Netherlands.
- Bais, H.P., Vepachedu, R., Gilroy, S., Callaway, R.M., and Vivanco, J.M. (2003). Allelopathy and Exotic Plant Invasion: From Molecules and Genes to Species Interactions. *Science*, 301,1377-1380.

- Chuihua, K. and Xu Xiaohua, W. (2007). Allelopathic interference of *Ambrosia trifida* with wheat (*Triticum aestivum*). *Agriculture, Ecosystem and Environment*. 119,416-420.
- Charudattan, R., and Dinoor, A. (2000). Biological Control of Weeds using plant pathogens: accomplishments and limitations. *Crop Protection*, 19,691-695.
- Duke, S.O., Duyan, F.E., and Rimando, A.M. (1998). Natural product as tools for weed management. *Japan Weed Science*, 3,1-11.
- Duke, S.O., Dayan, F., Rimando, A., Schrader, K., Aliotta, G., Oliva, A., and Romagni, J. (2002). Chemicals from nature for weed management. *Weed Science*, 151-50:138.
- Duke, S.O. (2015). Proving Allelopathy in Crop –Weed Interactions. *Weed Science, Special Issue*:132-121.
- Duke, S.O., Dayan, F.E., Romagni, J.G., and Rimando, A.M. (2000). Natural products as sources of herbicides: current status and future trends. *Weed Research*, 49-58.
- Einhelling, F.A., and Leather, G.R. (1988). Potential for exploiting allelopathy to enhance crop production. *Journal of Chemical Ecology*, 4, 1829-1844.
- Haddadchi, Gh., and Massoodi Khorasani, F. (2006). Allelopathic effects of aqueous extracts of *Sinapis arvensis* on growth and related physiological and biochemical responses of *Brassica napus*. *JUST*. 32: 23-28.
- Hijazi, A. (2000). Allelopathy: Self-Essay and Dexromatism (Interactions of Beings with Each Other), *Tehran University Institute Press*.
- Isik, D., Kaya, E., Ngouajio, M., and Mennan, H. (2009). Cover crops for weed management and yield improvement in organic lettuce (*Lactuca sativa*) production. *Phytoparasitica*, 37,193-203.
- Kalita, D., Choudhury, H., and Dey, S. C. (1999). Assessment of allelopathic potential of same common upland rice. Weed speeches on morpo-physiological properties of rice plant. *Crop Research*. 17,41-45.

- Kohli, R.K., Snigh, H.P., and Batish, D.R. (2001). Allelopathy in agroecosystems. *The Haworth press. London*.p 1-41.
- Lambers, H., Cahpin, F.S., and Pons, T.L. (1998). Plant physiological ecology springer. *Verlag, Berlin, Germany*. 540pp.
- Mohammaddoust, H.R., and Tolikov, A.M. (2005). The allelopathic effect of three weeds on seed germination of rye and barley. *Izvestia UAMT*. 4,40-46. (In Russian).
- Macias, F.A., Molinillo, J.M., Varela, R.M., and Galindo, J.C. (2007). Allelopathy – a natural alternative for weed control –Review. *Pest Management Science*, 63,327-348.
- Noor Shah, A., Iqbal, J., Ullah, A., and Yang, G. (2016). Allelopathic potential of oil seed crops in production of crops: a review. *Environment Science and Pollution Research*, DOI 10.1007/ s6-6969-016-11356.
- Narwal, S.S., Sing, R., and Walia, R.K. (2004). Research methods in plant science: Allelopathy. Plant Protection. Science Publisher (India). 2. P. 301.
- Qasem, J.R. (1995). The allelopathic effect of three *Amaranthus* spp.on wheat. *Weed Research*. 35,49-66.
- Qian, H., Xu X., Chen, W., Jiang H., Jin, Y., Liu W., and Fu, Z. (2009). Allelochemical stress causes oxidative damage and inhibition of photosynthesis in *Chlorella vulgaris*. *Chemosphere*, 75,368–375.
- Rizvi, S.T.H., Tahir, M., Rizvi, V., Kohli, R.K., and Ansari, A. (1999). Allelopathic interaction agroforestry systems. *Plant Science*. 18, 773-796.
- Rice, E.L. (1984). Allelopathy. 2nd edition. New York: Academic Press.
- Xuan, T.D., Elzaawely, A.A., Deba, F., Fukuta, M., and Tawata, S. (2006). Mimosine in *Leucaena* as a potent bioherbicide. *Agronomy for Sustainable Development*, 26,89–97.

A Review on Different Methods for Detecting Allopathic Natures in Plants

^{1*}Muslim Halimi and ²Saboor Khair Mohammad Zada

Department of Chemistry, Faculty of Education¹, Department of Agronomy,
Faculty of Agriculture², Farah Institute of Higher Education

Muslimhalimi@yahoo.com

Abstract

One of the effective methods to reduce the use of chemical pesticides today is the use of the allelopathic properties present in certain plants. The phenomenon of allelopathy is one of the methods through which weeds interfere with crop plants, and it can help in understanding the interactions between crops and weeds. Allelopathy has been of interest for thousands of years, and numerous scientific studies have been conducted in recent years to discover and examine this particular phenomenon. Today, global efforts in agriculture are focused on reducing the use of chemical substances by introducing new biological and ecological methods. One such method is the use of allelopathic properties as an ecological approach, serving as an effective alternative to reduce chemical pesticide use in agriculture and control weeds. Studies on allelopathic plants can aid in the discovery of natural herbicides and growth inhibitors, thus improving sustainable and economic weed management. The goal of this research is to investigate and evaluate various methods for detecting allelopathic properties in plants and identify the most effective techniques for recognizing allelopathic compounds that can control weeds. The study concludes that allelopathic substances, through their biochemical effects on plants, can inhibit growth and contribute to effective weed control. In this research, updated bibliographic resources and published articles have been reviewed to identify the methods for detecting allelopathic properties in plants.

Keywords: Allopathic, Allochemical, Chemotoxins, Weed.

مروری به سیستم‌های پرازیتی در جگر و شش گوسفندان ذبح‌شده شهر

گردیز

احمدالله جویان^{۱*} و نوراحمد اکبری^۲

دیپارتمنت علوم حیوانی، پوهنهی زراعت، پوهنتون پکتیا^۱، پوهنتون البیرونی^۲

ahmadullahjoyan@gmail.com

چکیده

این تحقیق در قصابی‌های شهر گردیز غرض تخمین شیوع سیستم‌های پرازیتی در جگر و شش گوسفندان ذبح‌شده در سال (۱۳۹۹ هـ.ش) تکمیل گردید، این تحقیق به تعداد (۱۳۷) راس گوسفند را تحت پوشش تحقیق قرار داده که جگر و شش آنها غرض دریافت سیستم‌های پرازیتی معاینه گردید. دریافت‌های تحقیق نشان داد که (۹٪) گوسفندان در جگر و (۵,۸٪) گوسفندان در شش های خود مصاب به سیستم‌های پرازیتی هستند. همچنان (۶,۵٪) گوسفندان ذبح‌شده مصاب به سیستم‌های جگر و شش هستند. نظر به مشاهده‌ی ماکروسکوپی یک عدده سیستم‌های جگر به سیستمی سرکوس تنیوکولیس و سیستم شش به هیداتیک سیستم مشابهت کامل دارند، اما در حقیقت سایر سیستم‌های جگر و شش با قوام، اندازه، ساختمان و تعداد مختلف قابل رویت می‌باشد. نظر به جنسیت و عمر مصایبت سیستم‌ها در میش‌ها و قچ‌های ذبح‌شده یکسان و همچنان در سنین مختلف به گونه کم تفاوت شیوع داشته است. عدم توجه به کنترل ولگردها باعث شده تا شیوع گسترده و فعال بودن دوران حیات پرازیت‌ها به ویژه سیستودا در منطقه زیاد بوده و از شیوع این گونه سیستم‌ها در سایر حیوانات و حتی افراد جامعه نیز احتمال زیاد آن پیش‌بینی می‌شود. کرم‌زدایی حیوانات اهلی و خانگی، محو ولگردها، تطبیق شرایط بهداشتی در قصابی‌ها، مزارع و سبزی‌فروشی‌ها و ازدیاد سایر تحقیقات در بخش پرازیت‌ها از سفارشات این تحقیق می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: سیستمی سرکوس تنیوکولیس، هیداتید سیستم، سیستم‌های پرازیتی و گوسفند.

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

شنا خاص الله متعالی را که خالق همه کائنات است.

منابع پروتینی حیوانی خاصاً گوشت گوسفند به دلیل وجود امینو اسیدهای ضروری به عنوان یکی از اصلی ترین منابع غذایی روزمره انسان بیشتر مورد توجه قرار می گیرد. متأسفانه به دنبال مصرف گوشت این گونه حیوانات، بیماری‌های خطرناکی از جمله پرازیت‌ها می‌تواند صحتمندی انسان‌ها را تهدید نماید که به طور عموم بیماری‌های مذکور بین انسان و حیوان مشترک می‌باشند. در حقیقت کرم‌ها یکی از مهم‌ترین پرازیت‌هایی اند که بر اساس خصوصیات ساختار، بیولوژی و فزیولوژی به دو شاخه: کرم‌های گرد و کرم‌های پهن تقسیم گردیده اند که از جمله کرم‌های پهن آن از نوع نماتودا و سیستودا می‌توان نام برد. از نظر تکامل سیستودا کرم‌هایی اند که در دوران حیات خود نیازمند یک یا دو میزبان وسطی اند و عمدتاً در اعضای سیستم هاضمه میزبان نهایی خود که یک حیوان فقاریه است زندگی می‌کند. بسیار از سیستودها، بیماری مشترک بین انسان و حیوان را ایجاد می‌کنند. گوسفندان از جمله حیوان اهلی است که در زندگی انسان از اهمیت خاص برخوردار است، اما بعضی اوقات شیوع بیماری‌های پرازیتی در این حیوان از منظر قابل بحث است، یکی تهدید برای منابع غذایی انسان‌ها که سالانه موجب مرگ و میر و به هدر رفتن مقدار زیاد این منبع غذایی می‌گردد و دیگر هم به دلیل دوران حیات برخی از پرازیت‌ها که منجر به آلوده شدن انسان می‌شوند. از جمله بیماری‌های پرازیتی می‌توان از سیست‌های پرازیتی به‌ویژه سیست‌های سیستودا نام برد که من حیث یک معضله جهانی به حساب می‌آید. سیست‌های مذکور شامل سیست هیداتیک یک جوفی، سیست هیداتیک چند جوفی، سیستی سرکوس تینوکولیس، سینوریس سربیرالیس، سیستی سرکویید و استرایوسرکوس می‌باشد (حلیم، ۱۳۸۲ ص ۱۰۳). یکی از سیست‌های مهم مشترک بین انسان و سگ‌سانان، سیست اکینوкокوس می‌باشد که به نام سیست هیداتیک مشهور است. کرم مذکور پهن بوده و به طور معمول در روده کوچک سگ، روباه، گرگ و سایر سگ‌سانان به عنوان میزبان نهایی آن، زندگی می‌کند. مرحله سیست آن می‌تواند در اعضای داخلی انسان و یا بسیاری از حیوانات دیگر، زندگی کند (عثمان و همکارانش، ۲۰۱۴: ۱۳). این بیماری یکی از

مهم‌ترین و قدیمی‌ترین بیماری‌های مشترک انسان و حیوان شناخته می‌شود که اولین بار به‌عنوان (کیسه پُر از آب) از آن یاد شده است. این بیماری در سراسر جهان گزارش گردیده ولی بالاترین شیوع آن در کشورهای آسیا و آفریقا و حتی آمریکای جنوبی قرار دارد که ناشی از عدم آگاهی و شناخت ناکافی این پرازیت در چنین مناطق می‌باشد. بیماری سیستم هیداتیک از مشکلات عمده در بسیاری از کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه است که خسارات اقتصادی و حفظ الصحوی فراوانی را ایجاد می‌کند. بیماری مذکور توسط سیستم کرم قد کوتاه روده کوچک سگ به‌نام اکینوкокوس ایجاد می‌شود، طور که قبلاً تذکر یافت سیستم مذکور در انسان و حیوانات بیماری شایعی است که شیوع جهانی داشته و در کشور ما نیز به شکل مفرط موجود می‌باشد. موجودیت بیماری سیستم در حیوانات فاقد علایم کلینیکی خاص می‌باشد و معمولاً تشخیص قطعی آن در جسد گشایی و یا بازرسی پس از ذبح حیوان صورت می‌گیرد. علایم کلینیکی بیماری سیستم هیداتیک در حیوانات بستگی به تعداد، اندازه و محل تشکیل سیستم‌ها دارد. فراوانی سیستم هیداتیک در میزبان وسطی به عوامل مختلفی بستگی دارد. میزان شیوع محیط بر شدت بروز بیماری در بین حیوانات موثر است و هم‌چنین درجه حرارت محیط نیز بر قدرت حیات تخم پرازیت و میزان شیوع مصابیت موثر می‌باشد به نحوی که در درجه حرارت‌های پائین، تخم‌ها تا چندین ماه، زنده می‌مانند و لی در گرمی تابستان، بیش از سه هفته عمر نمی‌توانند. عدم ضبط و کنترل قسمت‌های آلوده در حیوانات ذبح‌شده و معدوم نکردن صحیح آنها باعث دسترسی گوشت‌خواران به ضایعات قصابی‌ها و مسلخ‌ها شده که این کار باعث ادامه دوران حیات کرم و در نتیجه، افزایش فراوانی آن می‌شود (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸).

تینیا هیداتیکینا یکی از سیستم‌های روده گوشت‌خواران خاصاً در سگ‌ها است که سگ به عنوان میزبان نهایی شناخته می‌شود، علاوه بر این، این پرازیت در روده کوچک تعداد زیادی از میزبان‌های دیگر مانند پشک، موش و گوشت‌خواران وحشی در تمام جهان گزارش شده است. مرحله لاروایی پرازیت مذکور (سیستی سرکوس تینوکولیس) از نشخوارکنندگان اهلی و وحشی مانند گوسفند، گاو، بز، خوک، موش خرما و شادی‌ها که من حیث میزبان وسطی هستند، شناخته شده است. این سیستم عبارت از میتاسیستود کرم تینیا هیداتیکینا است که با خوردن

تخم‌های حاوی اونکوسفیر در بدن میزبان وسطی تشکیل می‌شود که در نتیجه عضو مبتلا را برای انسان غیر قابل مصرف می‌سازد، از سوی دیگر سیستم می‌تواند تعداد کثیر از حیوانات اهلی را مصاب سازند که از نظر ضرر و زیان‌های اقتصادی نیز حائز اهمیت پنداشته می‌شود (بهرستاقی و همکاران، ۱۳۹۷ ص ۳). این سیستم در محوطه پرده صفاقی (peritoneal)، میزنتری، شش و جگر گوسفند و بز ایجاد می‌شود و به دلیل ضبط موضعی یا کامل لاشه نیز باعث خسارات اقتصادی به صنعت مالدری می‌شود. مصابیت نشخوارکننده گان به‌ویژه گوسفندان به سیستم مذکور زیاد بوده که در اثر نکروز و فیروز جگر مصاب باعث مرگ و میر بیشتر در بره‌ها می‌شود (ساری و همکار، ۱۳۹۵: ۴-۷). سیستمی سرکوس تنیوکولیس حاوی گردن دراز داخل وزیکل با قطر حدود ۳ سانتی متر و یاهم بزرگ‌تر قرار داشته می‌باشد. اثرات مخرب آن در زمان مهاجرت به عضو قابل ملاحظه بررسی می‌گردد، مانند آسیب به عروق خون سیستم هیپاتیک، التهاب پرده صفاقی و دریافت محتوای خونین در خالی گاه بطنی از اثر مصابیت حاد سیستمی و ترسوب فیبرینی در سطح جگر و ایجاد کانال در قسمت مقطع سیستم نیز قابل مشاهده می‌باشد. سیستم در پارانکیمای شش باعث آمفیزیم و خونریزی می‌شود که ممکن باعث ادیمای نسج شش گردد. بیماری سیستم مذکور به شکل مزمن بوده که تا اکنون هیچ تداوی خاص آن شناسایی نگردیده است (بهرستاقی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱). سیستمی سرکوس تنیوکولیس در زمان مهاجرت خود می‌تواند عده‌یی از باکتری را به جگر انتقال دهند که از این جمله می‌توان از (*fusobacterium necrophorum*)، (*Arcanobacterium pyogenes*) و (*Clostridium novyi and C. perfringens*) نام برد، مهاجرت کلستریدیوم نووی به جگر ممکن باعث التهاب نکروتیک جگر (Black disease) بگردد، همچنان شایان ذکر است که گاهی اوقات در اثر ضربه تصادفی و فشار زیاد، سیستم‌های داخل بدن پاره شده که بر علاوه بر ایجاد سیستم‌های ثانوی و جدید باعث شاک انافلاکتیک در حیوان می‌شود (سانگر، ۲۰۰۹: ۵).

اهداف تحقیق

- تخمین میزان شیوع سیستم‌های پرازیتی در گوسفندان شهر گردیز.
- دریافت سیستم‌ها در جگر و شش گوسفندان.

- تفاوت در نوع سیستم‌های جگر و شش.

فرضیه‌های تحقیق

- گوسفندان ذبح شده در شهر گردیز به سیستم‌های پرازیته مصاب خواهند یا نخواهند بود.
- سیستم‌های پرازیته در گوسفندان از خود تفاوت خواهند یا نخواهند داشت.

روش کار و مواد

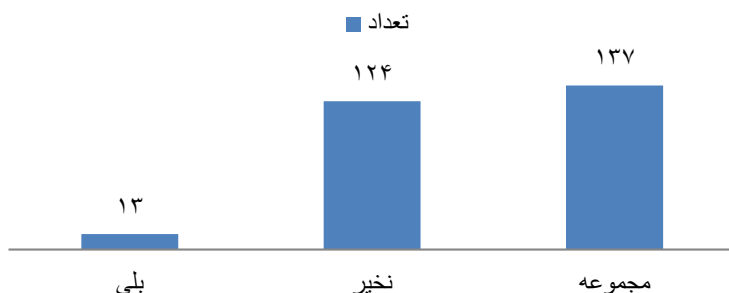
تحقیقی موجود یک تحقیق توصیفی بوده و به شکل مقطعی به منظور دریافت میزان آلودگی گوسفندان به سیستم‌های پرازیته انجام یافته است. همچنان این تحقیق در سدد تخمین خسارات و شیوع زئونوتیک آن در گوسفندان شهر گردیز می‌باشد. در این تحقیق روش مختلط (روش کمی و کیفی) استفاده صورت گرفته است. در حقیقت تحقیق حاضر به تعداد ۱۳۷ راس گوسفند را قبل از ذبح مورد مطالعه کلینیکی قرار داده که آن معاینات عبارتند از؛ مشاهده مخاط چشم، وضعیت بدنی حیوان، علائم اسهال یا قبضیت و غیره. بعد از ذبح نیز نمونه‌های جگر و شش گوسفندان ذبح شده را در قصابی‌ها و مسلخ‌های عنعنوی شهر گردیز انتخاب نموده و به منظور دریافت سیستم‌ها مورد مطالعه قرار داده شده است، اندازه نمونه به اساس فورمول احصائیوی ($n=Z^2PQ/L^2$) محاسبه گردیده است. طوریکه n عبارت از تعداد نمونه مورد نیاز، P شیوع قبلی احتمالی بیماری در گوسفندان شهر گردیز، Q عبارت از $1-P$ میزان خطای قابل قبول است، به اساس محاسبه بالا و میزان دقت (Z) ۹۰٪، به تعداد ۱۳۷ نمونه جگر و شش برای تخمین میزان شیوع سیستم‌های پرازیته تعیین گردیده است. ساحه تحقیق شهر گردیز بوده که یکی از شهرهای پُر نفوس ولایت پکتیا در جنوب شرق افغانستان به شمار می‌آید. اکثریت مردم این شهر شغل مالداري و زراعت را پیشه دارند که حیوانات اهلی موجود در برگرنده گاو، گوسفند و بز می‌باشد. تحقیق هذا در جریان یکسال تکمیل گردید که در سال ۱۳۹۸ آغاز و در سال ۱۳۹۹ تکمیل گردید. قبل از ارقام در مورد متغیرین مانند معاینات کلینیکی، جنس، نوع، عمر، منبع گوسفند، تعداد رمه، مناطق چرش، وضعیت فعلی گوسفند، علائم کم خونی و افرازات در غشاهای مخاطی چشم، حالت فیزیکی قبل از ذبح و احساس درد در قسمت‌های بطنی در گوسفندان که به ذبح معرفی بودند در مسلخ و

کُشتارگاه عنعنوی انجام یافته که به تعقیب آن بررسی جگر و شش آنها در قصابی‌های شهر گردیز صورت گرفته است، ناگفته نماند که مشاهده سیستم‌های جمع‌آوری شده در لابراتوار صحت حیوانی مربوط ریاست زراعت و مالداري ولایت پکتیا انجام شده است. ارقام بدست آمده بعد از کُدهی وارد برنامه اکسیل گردیده و تحلیل توصیفی بالای آن اجراء شده است. افزون بر موارد ذکر شده، نبود مسلخ معیاری، عدم همکاری قصابان در گرفتن نمونه و محدودیت در بودجه تحقیق از جمله چالش‌های بود که فراه راه تحقیقات می‌شود.

نتایج و مناقشه

تحقیق انجام شده در شهر گردیز در جریان یک سال تکمیل گردید که موارد دریافتی را از مسلخ‌های سنتی، دوکاکین گوشت فروشان و مصاحبه از نزد گوسفنداران و گوشت فروشان جمع‌آوری نموده است. در این تحقیق از مجموع ۱۳۷ جگر گوسفندان ذبح‌شده در ۱۳ عدد جگر که (۹٪) را تشکیل می‌دهد به سیستم‌ها مصاب بودند که از نظر قوام، اندازه و تعداد سیستم‌های مذکور به اشکال مختلف مشاهده گردیدند (گراف ۱). دریافت تحقیق در شهر گردیز نشان داد که گوسفندان به سیستمی سرکوس تنیوکولیس نیز مصاب هستند و سیستم مذکور گسترش قابل دید دارد (شکل ۱). (ساری و همکارش، ۱۳۹۵: ۴) در کشور ایران مصابیت جگر را به سیستمی سرکوس تنیوکولیس ۵,۱٪ تخمین نموده است. بنابراین دریافت‌های دو تحقیق فوق تفاوت‌های قابل ملاحظه وجود ندارد.

گراف ۱- موجودیت سیستم در جگر گوسفندان ذبح‌شده - سال ۱۳۹۸

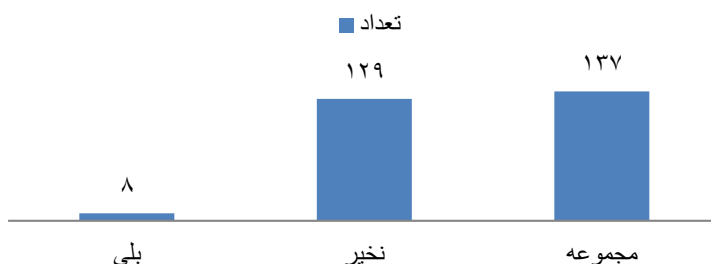

شکل ۱- سیستم در جگر گوسفند ذبح شده شهر گردیز-۱۳۹۸

در شش‌های ۸ راس گوسفندان ذبح شده نیز سیستم‌های مختلف النوع تثبیت گردید که (۵,۸%) مصابیت را نشان می‌دهند (گراف ۲) از نظر صحت حیوانی و علم و ترنری سیستم‌های موجود در شش و جگر گوسفندان حائز اهمیت شمرده می‌شود، این سیستم‌ها عبارت از حالت لاروائی عدۀ پرازیته‌های داخلی به ویژه سیستودا محسوب می‌گردد که به شکل میزبان وسطی حیوانات اهلی خاصتاً گوسفندان را مورد تهاجم قرار می‌دهند. طبق شکل (۲) از نظر معاینه ماکروسکوپی یک سیستم هیداتیک می‌باشد که در شش گوسفند ذبح شده در شهر گردیز تثبیت گردیده است و این مورد شیوع گسترده سیستم زونوتیک مذکور را در منطقه گزارش می‌کند. دریافت‌های تحقیق هذا با نتایج تحقیق انجام شده در کشور ایران مشابهت داشته که آن تحقیق مصابیت گوسفندان را به سیستم هیداتیک (۷%) تخمین می‌نمایند (فلاح و همکاران، ۱۳۸۵: ۳۲).

گراف ۲- تعداد مصابیت سیستم در شش‌های گوسفندان ذبح شده گردیز-۱۳۹۸

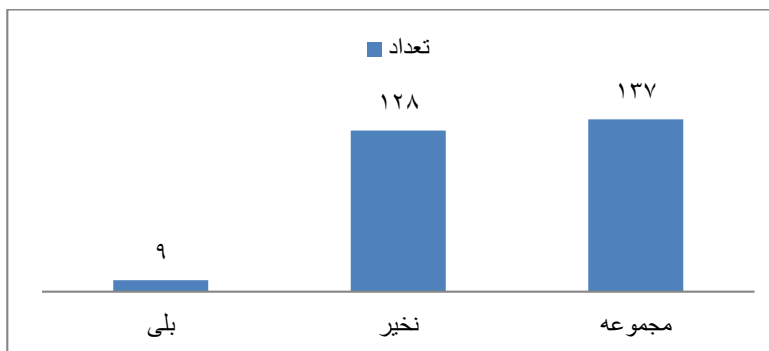

شکل ۲- موجودیت سیست در شش گوسفند ذبح شده -شهر گردیز- ۱۳۹۸

از جمله ۱۳۷ راس گوسفندان ذبح شده به تعداد ۹ (۶,۵٪) راس آن در جگر و شش ها موجودیت سیست ها را داشتند. (گراف ۳). یافته های این تحقیق با یافته های (بهرستاقی و همکاران، ۱۳۹۷ ص ۳) همخوانی دارد، زیرا ایشان فیصدی مصابیت لاروای سیستودا را در تحقیق ایشان ۷,۲٪ نشان می دهند. همچنان مقاله تحقیقی (حلیم و همکاران، ۲۰۱۸: ۵) در خیرپختونخوا مصابیت سیست مذکور را در گوسفندان (۱۵,۳۸٪) نشان می دهد.

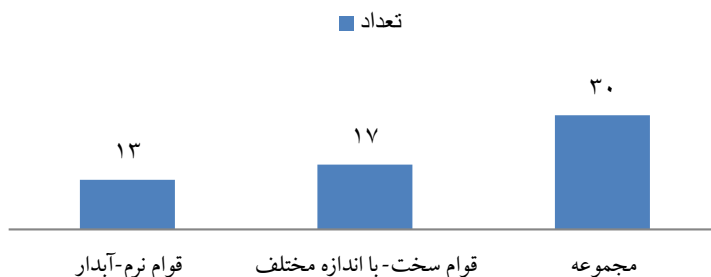
گراف ۳- موجودیت سیست ها در جگر و شش گوسفندان ذبح شده-گردیز- ۱۳۹۸

از جمله ۱۳۷ گوسفند تنها ۳۰ (۲۱,۸٪) راس آن به سیست های پرازیتی مصاب بودند که تفاوت بین نوع این سیست ها قرار گراف (۴) ذیل به این گونه بود که ۱۳ نوع سیست ها با قوام نرم، باریک، آب دار بودند و ۱۷ نوع دیگر سیست ها با قوام سخت، کوچک و متوسط مشاهده گردید که این مشاهدات به شکل میکروسکوپی بوده است. دریافت های این تحقیق با یافته های (رافر و همکاران، ۲۰۰۵: ۴) تقریباً همخوانی دارد زیرا ایشان مصابیت سیستی سرکوس تینوکولیس را در

گوسفندان ۱۲,۸٪ و در بزها ۱۸٪ تخمین نموده است. همچنان قابل ذکر است که نتایج این تحقیق با یافته‌های (فلاح و همکاران، ۱۳۸۵: ۳) مغایرت دارد- زیرا ایشان مصابیت گوسفندان را به سیستم هیداتیک در کشتارگاه‌های همدان- ایران ۶,۵٪ و در بروجرد تقریباً ۷٪ تخمین نموده است.

گراف ۴- تفاوت‌های کلینیکی بین سیستم‌های موجود در گوسفندان ذبح‌شده-گردیز

مصابیت گوسفندان به سیستم‌های پرازیتی نظر به جنس و عمر بین خود کدام تفاوت قابل ملاحظه را نشان نمی‌داد و شایان ذکر است که هر دو جنس گوسفندان اعم از میش‌ها و قچ‌ها به طور یکسان به این بیماری مصاب بودند، همچنان گوسفندان بالغ تقریباً بیشتر مصابیت را از خود به مشاهده می‌رسانند. باید تذکر داد که (ساری و همکاران، ۱۳۹۵: ۴) گوسفندان مصاب از لحاظ سن ۱۸٪ را کم‌تر از یک سال و از لحاظ جنسیت ۲۹,۲٪ مورد را حیوان نر و ۲,۵٪ را گوسفند ماده مورد بررسی به پرازیت مشاهده نموده است.

نتیجه گیری

از دریافت‌های تحقیق در گوسفندان ذبح‌شده شهرگردیز استنباط می‌گردد که شیوع سیستم‌ها در جگر و شش معضله‌ای است که در گوسفندان موجود بوده و همواره صحت آن‌ها را تهدید و به توقع درآمد خوب گوسفندار و قصاب چالش‌برانگیز تمام می‌شود. از سوی دیگر سیستم‌های موجود در گوسفندان از هم تفاوت‌های خاص دارند که موجودیت شیوع پرازیت‌ها را ثابت می‌سازند. از نظر صحت عامه بیماری سیستم‌های اکینوкокکس (Cystic echinococcosis) منحنی بیماری زئونوز (مشترک بین حیوان و انسان) عرض اندام نموده و صحت افراد جامعه به‌ویژه مالداران، قصابان، مصرف‌کننده گان گوشت و غیره را تهدید می‌کند و یا هم به شکل بیماری

مشترک بین حیوانات اهلی و خانوادگی نقش ایفاء می‌کند. از یافته‌های تحقیق معلوم می‌شود که سیستم‌های پرازیته در جگر نسبت به شش گوسفندان گسترش دارد. سیستم‌های تثبیت شده نظر به قوام، اندازه و حالت مورفولوژیک بین خود، تفاوت‌های قابل ملاحظه دارند. نظر به دریافت‌های این تحقیق و سطح آگاهی مال‌داران و قصابان نتیجه‌گیری می‌گردد که گسترش و سطح شیوع پرازیته خاصیت سیستم‌ها فعال بوده و به راحتی به دوران حیات ایشان در منطقه ادامه می‌دهند و همچنان ممکن است شیوع سیستم‌ها بیشتر از آن باشد که نتایج تحقیق تخمین نموده است.

محدودیت‌ها و سفارشات تحقیق

نبود مسلخ معیاری و بی تفاوتی قصابان راجع به همکاری در بخش تحقیق، محدودیت‌های عمده بوده که همواره در جریان تحقیق احساس می‌گردید.

توجه به برنامه‌های کرم‌زدایی گوسفندان در کنترل شیوع پرازیته‌ها و سیستم‌های پرازیته نقش ارزنده دارد، همچنان کرم‌زدایی حیوانات خانگی (سگ و پشک) غرض جلوگیری از گسترش لاروا و سیستم‌های پرازیته از نظر طب و علوم وترنری جایگاه خاص دارد. در بخش پرازیته‌ها و امراض ناشی از آن، آگاهی عامه به افراد جامعه یکی از نیازهای مبرم منطقه به حساب می‌آید. محصولات اصلی و فرعی گوشت، سبزیجات، میوه‌جات و سایر غذاهایی که تازه به مصرف می‌رسند باید تحت شرایط حفظ الصحوی در قصابی‌ها، مزارع و مارکیت خرید و فروش پاک نگهداری گردیده و در زمان مصرف باید با محلول نمک و کلورین ضدعفونی و بعد از شستن کامل به مصرف رسد. چنانچه از قبل تذکر یافت، کرم‌زدایی حیوان خانگی و از بین بردن حیوانات ولگرد در در جامعه باعث جلوگیری از گسترش سیستم‌های پرازیته در حیوانات و انسان‌ها می‌گردد. همچنان ذبح حیوانات (گاو‌ها، گوسفندان و بزها) در کشتارگاه‌های معیاری که با شرایط بهداشتی عیار باشد یک امر ضروری است که ساخت و تجهیز این نوع کشتارگاه یکی از سفارشات مهم این تحقیق در شهر گردیز به حساب می‌آید. از سوی دیگر نتایج این تحقیق به شعبات زیربط پیشنهاد می‌کند تا غرض دفع بهداشتی امعاء و احشای آلوده به سیستم‌های پرازیته اقدام نموده تا از تغذیه آن (سیستم‌ها) توسط سگ‌ها و پشک‌های ولگرد جلوگیری به عمل آید و از احشای آلوده در صنعت غذایی سایر حیوانات استفاده شود. در نهایت به سایر هم‌مسلمانان و محققان

پیشنهاد می‌گردد که در بخش سیستم‌های پرازیتی، معرفی انواع و تشخیص آن زحمت به خرج داده در محو و کنترل بیماری‌های پرازیتی دیگر هم به جامعه مصدر خدمت شوند.

منابع

بهرستاقی، ل، سروی، ش، عزیزاده، ع، هزارجریبی، ه، غلامی، ش. (۱۳۹۷). شناسایی مرحله لاروی تنیا هیداتیزنا (سیستی سرکوس تنیوکولیس) بر اساس خصوصیات مرفولوژیکی قلاب‌های رستلومی: دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ۲۰ (۸) ۱۶۰، ۲۳-۲۰

هاشمی، س، درخشان، ل، نجاتی، ک، دقیقیان، م. (۱۳۹۹). بررسی آزمایشگاهی تشکیل کیست هیداتیک در خرگوش با روش تلقیح داخل صفاقی پروتواسکولکس اکینووکوس گرانولوزس: هیستولوژی دامپزشکی، ۸ (۲) ۱-۵۲

حلیم، س. ر. (۱۳۸۲). هلمنتولوژی. کابل: مطبعه افغانستان تایمز.

فلاح، م، کاوتد، ع، مشعوف، ری. (۱۳۸۵). بررسی آلودگی باکتریال کیست‌های هیداتیک حیوانی و تعیین نوع باکتری‌های مولد عفونت در حیوانات ذبح شده در کشتارگاه‌های همدان و بروجرد: فصلنامه علمی-پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی لرستان-ایران ۲۹ - ۳۷

ساری، ع، معینی، م، سحر، س. (۱۳۹۵). بررسی میزان آلودگی سیستمی سرکوس تنیا کولیس در گوسفندان کشتار شده در کشتارگاه صنعتی همدان. دومین کنفرانس علمی پژوهشی علوم و صنایع غذایی ایران.

Haleem, S., Niaz, S., Qureshi, N.A., Riazullah., Alsaid, M.S., Alqahuani, A.S., Shahat, A.A. (2018). Incidence Risk factors and Epidemiology of Cystic Echinococcosis: A complex socioecological emerging infectious disease in Khyber Pakhtunkhwa, Province of Pakistan, *Hindawi, BioMed Research International/J/* Vol: 2018, Art ID 5042430, <https://doi.org/10.1155/2018/5042230>

Osman F. A1., Mohamad M. G2. And Gadee H. I. (2014). The prevalence and biochemical characters of hydatid cyst in sheep and goats slaughtered at El-Karhga, New-Valley Governorate, Egypt: *Sky Journal of Agricultural Research* 3(1), 17 –24

- Radfar, M. H., Tajalli, S., & Jalalzadeh, M. (2005). Prevalence and morphological characterization of *Cysticercus tenuicollis* (*Taenia hydatigena* cysticerci) from sheep and goats in Iran. *Journal of Veterinary Research*, 60(4), 469.
- Songer, J. G. (2009). *Clostridium novyi* and *Clostridium septicum* infections. In J. G. Songer (Ed.), *Food animal practice* (5th ed).

Review of Parasitic Cysts in the liver and lungs of slaughtered sheep in Gardiz city

^{1*}Ahmadullah Joyan and ²Noor Ahmad Akbari

Department of Animal science, Faculty of Agriculture, ¹Paktia University, ²Alberoni University

ahmadullahjoyan@gamil.com

Abstract

The research was conducted to study the prevalence of parasitic cysts in the liver and lungs of slaughtered sheep during 2019, in Gardez city. This research consisted of (137) sheep, whose liver and lungs were examined for parasitic cysts. Result of this research shows that (9%) sheep have cysts in their livers and (5.8%) sheep in their lungs. Still (6.5%) slaughtered sheep have liver and lung cysts. according to the macroscopic observation, some liver cysts are completely similar to *Cysticercus tenuicollis* cyst and also lung cysts are similar to hydatid cyst, but in reality, other liver and lung cysts can be seen with different consistency, size, structure and number. according to gender and age, the prevalence of cysts in slaughtered ewes and goats is the same and still varies in different ages. Lack of the pay attention to the control of vagrants has led to the widespread and active life cycle of parasites, especially Cestode in the region, and it is predicted that such cysts will spread in other animals and even people in the community. Deworming of domestic animals, elimination of strays, adaptation of sanitary conditions in butchers, farms and vegetable shops and increase of other researches in the field of parasites are among the orders of this research.

Keywords: *Cysticercus Tenuicollis* ,Hydatid Cyst , Sheep ,Parasitic Cysts

بازتاب تلمیحات سورة يوسف در دیوان حافظ

نورالله شاداب^{۱*} و دکتر بلال احمد فضلی^۲

دیپارتمنت فارسی دری، پوهنهی زبان و ادبیات پوهنتون پکتیا^{۳،۱}

noorullahshadab94@gmail.com

چکیده

در ادب فارسی دری کم‌تر شاعری را می‌توان دریافت که در شعرش به اندازه حافظ، از قرآن کریم، روایات دینی و تاریخ؛ به ویژه در عرصه تلمیح تأثیر پذیرفته باشد. حافظ در این عرصه تسلط بی‌مانند خویش را در استناد به آیات و احادیث نشان داده و به شیوه‌ها و شگردهای گوناگون و تازه از این دسته مفاهیم بهره می‌برد. گاه بخشی از آیات یا احادیث را به طور مستقیم و گاهی با تلمیحات و اشاره به مفاهیم و مصداق‌های آن‌ها ضمن یک واژه یا ترکیبی، سخن خود را آراسته کرده است. حافظ در بسا موارد بنیاد آموزه‌های قرآنی را در آفرینش فضای اشعارش به کار برده و زیبایی سخن و متانت محتوایی سروده‌هایش را بیشتر غنای ساخته است. این که حافظ شخصیت چندبعدی می‌باشد؛ مقاله حاضر تلاش دارد تا برداشت حافظ از روایات سورة يوسف و انعکاس آن را در ابعاد اخلاقی زندگی روزمره مورد بررسی بگیرد. این امر در اتکاء بر جنبه‌های مختلف داستان حضرت يوسف^(ع) و تأثیرپذیری شعر حافظ از آن، شامل جنبه‌های شکلی و محتوایی به گونه تحلیل بینامتنی بوده و سعی دارد تا گوشه‌ای از این تأثیرپذیری نمایان گردد.

کلیدواژه‌ها: ادبیات فارسی، تلمیح، سورة يوسف، شعر حافظ.

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

قرآن کریم به عنوان منبع الهام بخش برای شاعران و نویسندگان فارسی زبان، نقش برجسته‌ای در شکل‌گیری فراورده‌های ادبی-فرهنگی داشته است. چنان‌که متون دینی و قرآنی از گذشته‌های دراز با شعر و نثر پیوند ناگسستنی داشته و بسیاری از شاعران پارسی‌گوی، در اشعار شان به گونه گسترده بهره برده‌اند. سوره یوسف، یکی از سوره‌های تأثیرگذار قرآن کریم بر ادبیات فارسی دری، در جنبه‌های عشقی و عرفانی تأثیر مستقیم و ملموس آن در شعر شاعران به ویژه شعر حافظ مشهود و قابل درک است. آن چنان که خداوند متعال در این سوره، داستان حضرت یوسف^(ع) و زلیخا، حسادت برادران، اسارت، واقعات زندان، شکیبایی، برخورد‌های خردمندانه، آداب معاشرت و در نهایت به اوج رسیدن حضرت یوسف^(ع) و سایر موارد را بیان داشته است، در شعر حافظ انعکاسی گسترده دارد که تمرکز محوری پژوهش را شکل می‌دهد.

طرح مسأله: حافظ یکی از شاعرانی است که به‌طور گسترده از آیات و داستان‌های قرآنی بهره برده است. از میان سوره‌های قرآن، سوره یوسف به دلیل محتوای غنی عاشقانه، عرفانی و اخلاقی آن، در شعر حافظ بازتاب ویژه‌ای داشته است. با این حال، تاکنون تحلیل جامعی درباره میزان و نحوه بازتاب این سوره در اشعار او انجام نشده است.

بررسی کاربرد تلمیح در میان آرایه‌های ادبی از اولویت‌های یقیناً درخور تأمل تحقیقی می‌باشد، تلمیح آن قدر مایه تمام‌آشنا و پرکاربرد است که حتی گاهی از عادی‌ترین لوازم گفتار ادبی به نظر می‌رسد. این واژه در لغت با گوشه چشم اشاره کردن است و چشم برهم زدن، از ریشه لمح و لمح که به معنای چشم برهم زدن است البته عموماً به صورت (کلمح بالبصر) به کار می‌رود (مجتبی، ۱۳۸۶: ۱۱۲). در اصطلاح، آرایه ادبی را گویند که در ضمن کلام (نظم یا نثر) به داستانی، آیه‌ای از قرآن کریم، حدیث معروف، مثلی معروف و یا واقعه تاریخی‌ای اشاره شود (قانونی و غلامحسینی، ۱۳۹۷: ۱۱۶). مانند:

به منجنیق عذاب اندرم چو ابراهیم

به آتش حسراتم فگند خواهندی (اشراقی، ۱۳۹۶: ۳۳)

تلمیح از سویی با تشبیه و تمثیل پیوند می‌گیرد؛ زیرا در این گونه بیان، به ارتباط مشابه یا سنجیدن با داستان یا بخشی از داستان اشاره می‌شود. هم‌چنان با مراعات‌النظیر نیز نسبت پیدا می‌کند چنانچه به تناسب میان اجزای یک داستان یا موضوع تاریخی در آن به گونه‌های آشکار و پنهان اشاره می‌شود.

ارزش تحقیق: این تحقیق گذشته از معرفی حافظ به عنوان یک شاعر متشروع و عرفان‌مشرّب، ابعاد دسترسی حافظ در خصوص کاربرد تلمیح و میزان انعکاس آموزه‌های قرآنی به‌ویژه سورة يوسف را در اتکاء با نمونه‌های بارزی از دیوان غزلیات این شاعر بزرگ به معرفی می‌گیرد. تبیین پیوند میان ادبیات و معارف اسلامی را که نشان دهنده تأثیرگذاری عمیق مفاهیم قرآنی در ادبیات فارسی می‌باشد و در نهایت، شناخت عمیق‌تر شعر حافظ با بررسی تلمیحات قرآنی، ابعاد معنایی جدیدی از غزلیات حافظ و تأثیر سورة يوسف بر شعر حافظ به ویژه در زمینه عشق، صبر، رنج و وصال را که از مهم‌ترین مضامین این سورة اند به بررسی می‌گیرد.

اهداف تحقیق: هدف این تحقیق بررسی چگونگی بازتاب تلمیحات مرتبط با سورة يوسف در اشعار حافظ و تحلیل تأثیر این تلمیحات بر مضامین، تصویرسازی و پیام‌های عرفانی-اخلاقی در غزلیات او است. این پژوهش تلاش می‌کند تا میزان تأثیرپذیری حافظ از آموزه‌های قرآنی را نشان داده و ارتباط میان سنت دینی و ادبیات فارسی را روشن سازد.

پرسش‌های تحقیق: این تحقیق تلاش دارد تا، به پرسش‌های زیر پاسخ ارائه کند:

- داستان‌ها و مضامین سورة يوسف در شعر حافظ به چه میزان انعکاس یافته است؟
- سورة يوسف بر تصویرسازی، مضامین و پیام‌های اخلاقی در غزلیات حافظ چه تأثیر وارد کرده است؟

پیشینه تحقیق: در زمینه شناخت تلمیح و کاربرد آن در شعر شاعران پارسی‌گوی از جمله حافظ، تحقیقات فراوانی انجام شده است؛ چنانچه به عنوان نمونه تحقیق ارزشمندی از دکتر شفیعی کدکنی

تحت عنوان «تأثیر قرآن بر شعر حافظ» ۱۳۸۰ که در آن به بهره‌گیری حافظ از آیات قرآن پرداخته شده، «بینامتنیت قرآن و دیوان حافظ» ۱۳۹۲ اثر منصور پایمرد، به پیوندهای بینامتنی آیات قرآن و تأثیر آن در اشعار حافظ به گونه‌ی تحلیلی بررسی شده است، «بررسی و تحلیل تلمیح و انواع آن در بوستان سعدی» مقاله‌ی تحقیقی از حمید رضا قانونی و پروین غلامحسینی در شماره ۱۳ سال هشتم ۱۳۹۷ در فصل‌نامه‌ی علوم ادبی نیز از تحقیقات مهمی ست که در زمینه‌ی شناخت تلمیح و کاربرد آن در بوستان سعدی صورت گرفته است؛ اما این پژوهش با تکیه بر مطالعات پیشین، به‌طور مشخص‌تری به بررسی تلمیحات سوره‌ی یوسف در اشعار حافظ می‌پردازد و آن را از نگاه تأثیرات جهت‌دهی شکلی و محتوایی بررسی می‌کند. لذا می‌توان گفت که چنین تحقیقی تا اکنون انجام نشده و از نگاه شیوه و رویکرد، تازه و بکر است.

روش تحقیق: این تحقیق با روش تحلیلی- توصیفی با رویکرد بینامتنی با استفاده از مواد کتاب‌خانه به‌ویژه کتب، مجلات و مقالات مربوط به موضوع انجام پذیرفته است.

حافظ، نقطه‌ اتصال عشق و عرفان

حافظ، شاعر بزرگ قرن هشتم هجری، یکی از برجسته‌ترین چهره‌های شعر فارسی است که آثار او آمیزه‌ای از عشق، عرفان و حکمت محسوب می‌شود. نام اصلی او شمس‌الدین محمد و در شیراز به دنیا آمده است. حافظ در دوران حیات خود، با فراگیری علوم دینی، ادبی و قرآنی، به مقام والا در دانش و شعر رسید، در جوانی قرآن کریم آموخت و از قاریان مشهور شیراز بود، از جهت حفظ قرآن، به "حافظ" شهرت یافت. آن‌گونه که خود ذکر می‌کند او قرآن مجید را با ۱۴ روایت تلاوت کرده است. او در اشعار خود، تلفیقی از مضامین عاشقانه، عارفانه و انتقادی ارائه داده و به دلیل بهره‌گیری از سبک ایهام و نمادگرایی، شعرش لایه‌های معنایی گوناگونی دارد.

حافظ شخصیت چندبعدی‌ست و اشعار او گواهی بر نگاه ژرف و نقادانه‌اش به زندگی، عرفان و تصوف است. از یک سو، او متأثر از آموزه‌های عرفانی، در اشعارش از عشق الهی، فنا و رهایی از قیدهای مادی سخن می‌گوید و از سوی دیگر، با دیدگاهی طنزآمیز و گاه انتقادی، ریاکاری صوفیان و زاهدان ظاهرآراسته را به چالش می‌کشد. دیوان حافظ که مجموعه‌ای از غزل‌های عمیق و پرمفهوم اوست، نه تنها در ادبیات فارسی، بلکه در فرهنگ و اندیشه‌ی مردم ما جایگاه ویژه‌ی دارد

و الهام بخش بسیاری از اندیشمندان، عارفان و هنرمندان بوده است. اکنون در این نکته که حافظ در مضمون یابی و جهان بینی شعر خود، راه سعدی را می پیماید تردیدی نمی توان داشت؛ اما با این همه شعر حافظ در مسیر و ویژه ی خودش سیر می کند و راهی را طی می کند که هیچ سخنور با چنان رسایی و شیوایی درنور دیده است (دوست، ۱۳۹۷: ۲۵۳).

حافظ را می توان هم شاعر عاشق و هم عارفی بزرگ دانست که توانسته است عشق زمینی و عرفانی را در اشعار خود به هم بیامیزد. در غزل های او، عشق گاه به صورت دل داده گی به معشوق زیبارو ظاهر می شود و گاه رنگ و بویی الهی به خود می گیرد. بیان شیرین و پررمزوراز حافظ در توصیف عشق، باعث شده است که اشعار او در طول قرن ها، الهام بخش عاشقان و عارفان باشد. او عشق را نه تنها به عنوان یک احساس انسانی، بلکه به عنوان راهی برای رهایی از تعلقات دنیوی و رسیدن به حقیقت متعالی مطرح می کند (رهبین، ۱۳۸۹: ۲۴).

جایگاه سورة يوسف، در فرهنگ اسلامی و ادبیات فارسی

سورة يوسف از دیرباز مورد توجه مفسران، عارفان و شاعران بوده است. داستان این سوره شامل عشق زلیخا به يوسف^(ع)، حسادت برادران به چاه افکنده شدن، بردگی، زندان و در نهایت عزت و قدرت یافتن يوسف^(ع) است. این داستان به دلیل ویژگی های دراماتیک خود، الهام بخش بسیاری از شاعران فارسی زبان از جمله سنایی، عطار، مولوی و حافظ و بسیاری از شاعران و نویسندگان حتی در دوره معاصر نیز بوده است. در تحلیل کاربردی این مسأله، می توان به این نکته پی برد که بن مایه تمام عناصر مربوط به تلمیح، حول واژه کلیدی و محوری «یوسف^(ع)» و لوازم مربوط به داستان وی می شود، از جانب دیگر، می توان گفت که انتخاب این عناصر در شعر حافظ کاملاً تأثیر پذیرفته از ارشادات قرآنی بوده که در شعر حافظ، بیشترین موارد پرداخت به آن را دارد.

شاید در نگاه نخست، دیوان حافظ از چشم انداز کاربرد آرایه تلمیح، چندان درخشان و درخور توجه به نظر نرسد، چه مضامین و تعبیرها تصویرسازی حافظ در اشعارش آن قدر آشناست که تقریباً همه آن ها در دیوان ها و متون پیشین قابل دسترس است، به ویژه در قلمرو تلمیح که به داستان های آشنا و نسبتاً مشهورتری پرداخته است. در حقیقت این نکته بسیار مناسبی برای درک فهم و دریافت شیوه استفاده حافظ از این امکانات می باشد (ذوالفقاری، ۱۳۹۲: ۲).

سهم حافظ از تلمیحات داستان یوسف

با توجه بر کاربرد تلمیحات قرآنی در اشعار حافظ، می‌توان اذعان کرد که بیشترین توجه در این گونه کاربرد، عناصر سازنده تلمیحات از سوره یوسف بوده است، این عناصر با تکیه بر واژه و نام «یوسف» را می‌توان در دیوان حافظ در چارچوب ترکیبات و واژه‌هایی چون: «یوسف و زلیخا، یعقوب، حسن یوسف، چاه، چاه زنخدان، فروختن، غلام، حسن خداداد، زر ناسره، دیدار، کنعان، کنعانی، مصر، برادران، پیرهن، زندان، کلبه احزان، گلستان، بیت‌الحنن، بوی پیرهن و... مشاهده کرد (ذوالفقاری، ۱۳۹۲: ۳).

در یک تقسیم‌بندی کلی، تلمیحات را از دید ساختاری نخست به دو دسته کلی «تلمیحات ساده و تلمیحات پیچیده» تقسیم می‌شوند، سپس تلمیحات پیچیده نیز به اعتبار استفاده از شگردها و تکنیک‌های شاعران جهت ایجاد آشنایی‌زدایی به انواع تلمیحات «فرمالیستی، استقبالی، کنایی، تلفیقی و... تقسیم‌بندی شده که هریک، نظر به ویژگی‌های شکلی خود، بار محتوایی مختلفی را حمل می‌کنند (فرخی و فهندزی سعدی، ۱۳۹۶: ۴۵-۵۰).

تلمیح از سطح اشاره محدود به افق پیوندهای گسترده‌تر میان یک بخش و زمینه گفتار با یک داستان گذر کرده، چون پلی میان شعر و داستان و روایت، ارتباط ایجاد می‌کند و از طریقی زمینه را مساعد می‌سازد تا از بوطیقای روایی به بوطیقای شاعرانه برسیم (توکلی، ۱۳۹۲: ۹).

خلاصه‌یی از مواردی را که شاعر در اشعار خویش با توجه به تلمیحات قرآنی سوره یوسف آورده است، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- «یوسف» و «برادران» از واژگان محوری شعر حافظ در کاربرد تلمیحات با استفاده از بن‌مایه‌های قرآن است؛ چنان که هنگامی یوسف^(ع) می‌خواهد خوابش را برای پدر بازگو کند، پدرش برای این که یوسف از کینه‌توزی برادرانش در امان بماند، سفارش پوشیدن راز را می‌کند: «إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ» قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا ۖ إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ^{*} (سوره یوسف/ آیه ۵-۴).

عزیز مصر به رگم «برادران» غیور

ز قعر چاه برآمد به اوج ماه رسید (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۲۱۱)

پیراهنی که آید از او بوی یوسفم

ترسم «برادران» غیورش قبا کنند (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۱۷۶)

یوسف عزیزم رفت، ای «برادران» رحمی

کر غمش عجب دیدم حال پیر کنعانی (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۳۹۳)

باآنکه تعامل برادران با یوسف، در هیچ موردی غیرت‌آمیز و مردانه‌وار نبوده، ولی حافظ با استفاده از امکانات زیبایی‌شناسانه‌ای که دارد، سخن را در جامه‌کنایی بیان می‌کند که از یکسو زیبایی لفظی گرفته و از سوی دیگر، به زیبایی‌های محتوایی «تلمیح و کنایه» آراسته گردد.

- «یوسف» و «چاه/چه» این واژه به هردو شکل نوشتاری در شعر حافظ بازتاب یافته است:

ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما

آبروی خوبی از «چاه زنخدان» شما (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۳۴)

عزم «دیدار» تو دارد جان برلب آمده

باز گردد یا برآید چیست فرمان شما؟ (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۳۴)

بین که سبب زنخدان تو چه می‌گوید

هزار یوسف مصری فتاده در «چه» ماست (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۴۳)

در بیت‌های فوق، باآنکه ترکیب «یوسف مصری» در نمونه آخر نیز واضح‌کننده تلمیح می‌باشد و بحث اصلی معشوق و زنخدان است، ولی واژه‌های «چاه» و «چه» به مسأله افکندن یوسف توسط برادرانش در «چاه» است که اشاره به آیت شریف «فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»^۱ یا هم در آیت شریف «وَجَاءَتْ سَيَّارَةُ

﴿سورة يوسف / آية ۱۵-۱۹﴾
فَارْسُلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ ۖ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ ۖ وَأَسْرُوهُ بَضَاعَةً ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

حافظ بر این دو واژه کلیدی «برادران» و «چاه» تأکید دارد:

بدین شکسته بیت الحزن که می آرد

نشان یوسف دل از چه زنخدانش (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۲۴۱)

- «زلیخا» در دیوان حافظ نیز یکی از اسما و مضامین تلمیح آفرینی شمرده می شود، آنگاه که یوسف به روزگار جوانی و زیبایی خدادادش می رسد، مورد توجه زلیخا قرار می گیرد که در نهایت، باعث می شود اظہار محبت و طلب مراوده کند. این موضوع نیز مورد توجه حافظ بوده و به آن پرداخته است:

من از آن حسن روزافزون که یوسف داشت دانستم

که عشق از پرده عصمت برون آرد زلیخا را (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۲۷)

بیت فوق با آیه شماره (۲۳) سورة مبارکه یوسف: «وَرَاوَدَتْهُ الْإِثْمَانُ فَوَفِيَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ...» ارتباط می گیرد.

- «یعقوب» نام پدر حضرت یوسف از پیامبران بنی اسرائیل که حافظ در شعرش ضمن تلمیحی به آن پرداخته است. این اسم در سوره یوسف به شکل «یعقوب» در ترکیب های مختلف به کار رفته، ولی در محتوای بسیاری از آیات این سوره، به گونه «أَبُوهُمْ، أَبَاهُمْ، أَيْكُم و...» به کار رفته است؛ در بیتی از غزل منتسب به حافظ می خوانیم:

یعقوب را دو دیده ز حسرت سپید گشت

آوازه ای ز مصر به کنعان نمی رسد

- «یوسف، مصر» در تلمیحات این دو واژه، حافظ به گونه های مختلف ارتباط یوسف را با مصر به شکل «عزیز»، «پادشاه»، «سلطنت» و... همه برگرفته از آیات قرآنی بوده و حافظ این واژگان را با ترکیب های چون: «یوسف مصری، یوسف عزیز، عزیز مصر و...» بارها یادآوری کرده است. الا ای «یوسف مصری» که کردت سلطنت مغرور

پدر را باز پرس آخر کجا شد مهر فرزندی (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۳۶۵)

بین که سیب زنخدان تو چه می گوید

هزار «یوسف مصری» فتاده در چه ماست (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۴۳)

«عزیز مصر» به رغم برادران غیور

ز قعر چاه برآمد به اوج ماه رسید (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۲۱۱)

در مثال‌های فوق، با صراحت می‌توان اشارات قرآنی را از آیات «۲۱، ۳۱ و ۴۳» سورة يوسف دریافت.

- «کنعان» سرزمین پدری حضرت یوسف که در تلمیحات حافظ به اشکال مختلف «پیر کنعان»، «ماه کنعان» و... آمده است:

یوسف گم‌گشته بازآید به «کنعان» غم مخور

کلبه احزان شود روزی گلستان غم مخور (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۲۲۱)

یوسف عزیزم رفت ای برادران رحمی

کز غمش عجب بینم حال «پیر کنعانی» (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۳۹۳)

«ماه کنعانی» من مسند مصر آن تو شد

وقت آن است که بدرود کنی زندان را (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۳۲)

در تفاسیر و روایت‌های داستان‌های یوسف، به این واژه به عنوان محل اقامت پدر یوسف شناخته شده است، حافظ با کاربرد استعاره‌ای ترکیب‌های «کنعانی»، «پیر کنعان»، کلبه احزان و از این‌گونه موارد تأثیر خود را به گونه مستقیم و غیر مستقیم از داستان‌های قرآنی، به‌ویژه داستان

حضرت یوسف نشان می دهد. چنانچه مصداق مثال های بالا را می توان در این آیه کریمه دریافت:

﴿اَذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَاَلْقُوهُ عَلَى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ «سوره یوسف / آیه ۹۳».

ترجمه: «این پیراهنم را ببرید و روی صورت پدرم بیندازید، او بینا می شود و سپس همه خاندان تان را نزد من آورید».

تحلیل بینامتنی و عرفانی تلمیحات سوره یوسف در شعر حافظ

حافظ از داستان یوسف نه تنها برای بیان مضامین عاشقانه، بلکه برای مفاهیم عرفانی و سلوک صوفیانه نیز بهره گرفته است. داستان یوسف نمادی از مسیر عرفانی از فنا به بقا، و تحول روحانی از رنج به وصال است. یوسف که از چاه به اوج قدرت می رسد، نمونه ای از سلوک عرفانی محسوب می شود. برخی مفسران ادبی این داستان را استعاره ای از جستجوی حقیقت و سیر سالک در طریق معرفت می دانند. این رویکرد در تفسیر "اسرارالتوحید" اثر محمد بن منور و "نفحات الانس" جامی نیز تأیید شده است (جامی، ۱۳۸۶: ص ۲۸۳-۲۸۱).

- «فروختن» و «زر ناسره» از موارد دیگر مورد توجه حافظ در کاربرد تلمیحات این سوره در شعرش است:

یار «مفروش» به دنیا که بسی سود نکرد

آنکه یوسف به «زر ناسره» بفروخته بود (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۱۸۸)

هر آنکه گنج قناعت به گنج دنیا داد

«فروخت» یوسف مصری به کمترین ثمنی (دیوان حافظ، ۱۳۹۲: ۳۹۶)

ابیات فوق به آیت شریف شماره (۲۰) سوره یوسف اشاره دارد: «وَشَرَّوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ» «سوره یوسف / آیه ۲۰».

«حسن یوسف» و واژگان رساننده همین محتوا، برگرفته از بسیاری موارد آیات قرآنی این سوره است. چنانچه به گونه غیرمستقیم از زیبایی یوسف و شیفته گی زلیخا بر حسن وی سخن می گوید،

به‌ویژه هنگامی که زنان با دیدن حسن یوسف، انگشتان خویش را بریدند، این نکته علاوه بر شعر حافظ در شعر سعدی نیز بازتاب واضح دارد:

گرش بینی و دست از ترنج بشناسی

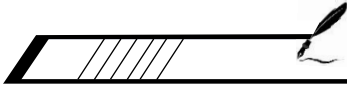
روا بود که ملامت کنی زلیخا را (بسمل، ۱۳۸۹: ۱۱۸)

آیات ۲۱ و ماجرای دلبسته‌گی زلیخا و مراودت‌خواهی وی و نیز پاره‌شدن پیرهن یوسف که در آیات ۲۳ - ۲۸) ذیل بیان می‌دارد: «وَرَأَوْتَهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ ۖ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ ۖ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ ۖ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ» (سوره یوسف / آیه ۲۳).

موارد فوق را می‌توان به عنوان شواهدی برای تأثیرپذیری حافظ در سطح گفتاری اشعار حافظ پذیرفت، علاوه بر آن، تأثیرات محتوایی این تلمیحات در اشعار حافظ، نیز پوشیده نبوده، چنانچه محتوای درونی این تأثیرات، پیام صبر و وفاداری، پاک‌دامنی، عفو و بخشش، امانت‌داری، تدبیر و خردورزی، اخلاق و بزرگ‌منشی، ترحم، سخاوت و ده‌ها موارد دیگر را به مخاطب نشان می‌دهد، تا بتوان از آن به صفای درونی پرداخته در مسیر تغییر مثبت حرکت کرده به سرفرازی و آرامش برسد.

این موضوعات، سرانجام با واپسین آیتی از سوره حضرت یوسف: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ ۚ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» (سوره یوسف / آیه ۱۱۱).

ترجمه: «به راستی در سرگذشت آنان عبرتی برای خردمندان است. [قرآن] سخنی نیست که به دروغ بافته شده باشد، بلکه تصدیق‌کننده کتاب‌های آسمانی پیش از خود است و بیانگر هر چیز است و برای مردمی که ایمان دارند، سراسر هدایت و رحمت است.» پایان می‌یابد، در واقع یک درس بزرگ اخلاقی را پیشکش می‌کند.

یافته‌های تحقیق

- بررسی غزلیات حافظ نشان می‌دهد که سوره یوسف یکی از منابع الهام‌بخش در شعر او بوده و تأثیر آن را می‌توان در ابعاد مختلفی مشاهده کرد. یافته‌های عمده این تحقیق عبارت‌اند از:
- حافظ در اشعار خود بارها به شخصیت‌های کلیدی داستان یوسف، از جمله: یوسف، زلیخا، یعقوب، برادران، عزیز مصر و حتی گرگ اشاره کرده است.
 - مضمون جدافتادگی و رنج یوسف در چاه و زندان که نمادی از صبر و امید به وصال است، در شعر حافظ بازتاب گسترده دارد.
 - ماجرای حسد برادران یوسف و گرفتار شدن او به دست آن‌ها، در اشعار حافظ به عنوان تمثیلی از ستم روزگار و جفای بدخواهان به کار رفته است.
 - اشاره به زیبایی یوسف و دلدادگی زلیخا در برخی ابیات حافظ به چشم می‌خورد و این داستان به عنوان نمادی از عشق عارفانه و معنوی به کار گرفته شده است.
 - مفهوم بازگشت یوسف و وصال پس از هجران به عنوان امید به رهایی و وصال الهی، در بسیاری از غزلیات او تکرار شده است.
 - تصویرسازی‌های شاعرانه: حافظ با الهام از سوره یوسف، تصاویری از اسارت، رهایی، زیبایی، جفا و وفا را در شعر خود به کار برده است. به‌ویژه تمثیل یوسف به عنوان نماد زیبایی، پاک‌دامنی و صبر، در شعر او برجسته است.
 - مضامین عرفانی و عاشقانه: داستان یوسف نه تنها در بُعد تاریخی و روایی، بلکه در سطح عرفانی و معنوی در شعر حافظ انعکاس دارد. او از داستان یوسف برای بیان مفاهیمی چون صبر در عشق، فراق و وصال، رهایی از محنت و دیدار محبوب حقیقی بهره برده است.
 - پیام‌های اخلاقی و حکمی: تأکید بر صبر در برابر سختی‌ها، حفظ ایمان در برابر وسوسه‌ها و امید به لطف الهی، از جمله پیام‌هایی‌اند که حافظ با الهام از داستان یوسف در اشعار خود منعکس کرده است.

مناقشه

آن گونه که در بخش پیشینه تحقیق مقدمه اشاره گردید، در زمینه معرفی تلمیح، کاربرد آن در دیوان‌ها یا اشعار شاعران پارسی‌گوی، کارهای درخور ارزش و خواندنی انجام شده است، اما در این مقاله، در کنار این که به معرفی مختصر این آرایه اشاره‌ای شده است، تلمیحاتی که حافظ با توجه به داشته‌های داستان حضرت یوسف در قرآن کریم موجود می‌باشد، با استناد آیات قرآنی و نمونه‌هایی از ابیات غزل‌های حافظ به گونه منظم آورده شده است، چه با این ترتیب، خواننده را به راحتی به درک درست موضوع رهنمایی می‌کند. کاری که در تحقیقات دیگران نمی‌توان یافت.

نتیجه‌گیری

حافظ با بهره‌گیری از تلمیحات سوره یوسف، مفاهیم عمیق عاشقانه و عرفانی را در شعر خود تجلی بخشیده است. این تلمیحات نه تنها نشان‌دهنده دانش دینی و قرآنی او، بلکه بیانگر بینش عمیق عرفانی و فلسفی وی است. داستان یوسف^(ع) برای حافظ ابزاری بوده تا هم امید و صبر را به تصویر بکشد و هم مفاهیم پیچیده عرفانی را بیان کند، هم‌چنین از منظر بینامتنی، اشعار حافظ با قرآن پیوندی عمیق دارند و تحلیل این ارتباط، به درک بهتر لایه‌های معنایی اشعار او کمک می‌کند. در نهایت، تحقیق حاضر نشان می‌دهد که سوره یوسف نقش محوری در ساختار مفهومی اشعار حافظ دارد و شناخت این تلمیحات می‌تواند به فهم عمیق‌تر آثار او بیانجامد.

با این همه مشخص می‌شود که حافظ با استفاده از تلمیحات سوره یوسف، توانسته است مفاهیم عرفانی مانند جمال الهی، عشق حقیقی، صبر در راه معشوق، و رهایی از رنج را به بهترین شکل در اشعار خود بگنجانند. این عناصر نه تنها نشان‌دهنده دانش دینی حافظ، بلکه بیانگر عمق بینش عرفانی او نیز می‌باشد.

منابع

قرآن کریم.

- اشراقی، س. (۱۳۹۶). گزیده شعر غنایی فارسی دری، چاپ چهارم، کابل: انتشارات سعید.
- بسمل، ا. (۱۳۸۹). فن بدیع و بیان، کابل: مرکز نشراتی پامیر.
- توکلی، ح. (۱۳۹۲). حافظ و آشنایی زدایی در قلمرو تلمیح، دو فصل نامه مطالعات بلاغی، سال چهارم، بهار و تابستان، شماره هفتم، (صص: ۷-۲۶).
- جامی، ع. (۱۳۸۶). نفحات الانس من حضرات القدس، تهران: انتشارات مولی.
- حافظ، ش. (۱۳۹۲). دیوان حافظ (براساس نسخه محمد قزوینی)، چاپ اول، تهران: انتشارات پیام عدالت.
- دوست، م. (۱۳۹۷). گلبرگ های از باغستان عرفان (بیدل، حافظ، اسیر)، کابل، مطبعه طباعتی و صنعتی صبور.
- ذوالفقاری، م. تحلیل شکل مبنا بر غزل حافظ با رویکرد قرآنی واژه یوسف (ع)، فصل نامه علمی- پژوهشی «پژوهش های ادبی- قرآنی» سال اول، شماره چهارم، زمستان.
- رهبین، م. (۱۳۸۹). رند شیراز و طوطی هند (همگونی های بیان و اندیشه در شعر حافظ و امیر خسرو)، چاپ اول، کابل: انتشارات سعید.
- زرین کوب، ع. (۱۳۸۰). از کوچه رندان، تهران: انتشارات سخن.
- شفیعی کدکنی، م. (۱۳۷۷). عرفان و شعر. تهران: نشر آگه.
- فرخی، س؛ فهندزی سعدی، غ. (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل آرایه های تلمیح و ارائه ی تقسیم بندی آن بر مبنای ساخت بلاغی، نشریه پژوهش های نثر و نظم فارسی، سال اول، شماره ۲. (صص ۴۱-۷۹).
- قانونی، ح؛ غلامحسینی، پ. (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل تلمیح و انواع آن در بوستان سعدی، دو فصل نامه علوم ادبی، سال ۸، شماره ۱۳. بهار و تابستان. (صص ۱۱۵-۱۴۰).
- مجتبی، م. (۱۳۸۶). بدیع نو (هنر ساخت و آرایش سخن)، چاپ دوم، تهران: انتشارات سخن.
- موحد، م. (۱۳۹۰). سفر در خواب. تهران: نشر کارنامه.

The Reflection of Surah Yusuf's Allusions in Poems Collection of Hafez

^{1*}Noorullah Shadab and ²Bilal Ahmad Fazli

Department of Persian/ Dari Faculty of Language and Literature,
¹⁻²Paktia University

noorullahshadab94@gmail.com

Abstract

Hafez is one of the few poets in Dari Persian literature whose work has been so heavily impacted by history, religious traditions, and the Holy Quran, particularly in the area of allusion. Hafez showed unmatched proficiency in citing Hadith and verses from the Quran, employing these ideas in creative and varied ways. He occasionally directly quotes scriptures or Hadith, while other times he uses single words or phrases to provide allusions and references to the meanings and implications of the verses or Hadith. Hafez frequently draws inspiration for his poetic imagery from the teachings of the Quran, which enhances the beauty and profundity of his works.

The article aims to investigate Hafez's interpretation of the Surah Yusuf narratives and how they relate to the moral aspects of daily life, taking into account his complex personality. In order to illustrate some of this literary relationship, this study uses an intertextual analysis approach to examine different facets of the Prophet Yusuf (Joseph, peace be upon him) tale and its impact on Hafez's poetry, both in terms of form and content.

This research examined the influence of Hafez's poetry by Surah Yusuf using a library-based method, relying on inter textual analysis to reveal an aspect of this influence.

Keywords: Allusion, Hafez's Poetry, Persian Literature, Surah Yusuf.

د غلام سرور عرفاني شاعري ته تحليلي کتنه

محمودولي الهام

پښتو ژبې او ادبياتو څانگه، ښوونې او روزنې پوهنځی، پکتیکا لوړو زده کړو مؤسسه

walielham2021@gmail.com

لنډيز

غلام سرور طاهر کلاچوي د پښتو ژبې معاصر ادب ستر عرفاني شاعر دی؛ د وخت يوناني طبيب او حاکم و؛ په اردو ژبه يې هم شاعري کړې ده؛ له رحمن بابا او حمزه بابا څخه اغېزمن و؛ د عرفاني شاعري د وجودي او شهودي نظريې پر بنسټ د وحدت الوجود د عرفاني او فلسفي نظريې علمبردار شاعر تېر شوی دی. په دې مقاله کې د تحليلي-توصيفي مېتود پر بنسټ د طاهر کلاچوي عرفاني او تصوفي نومونې، وجودي او شهودي نظريې تحليل شوې او دا روښانه شوې ده، چې کلاچوي د معاصر ادب له سترو عرفاني شاعرانو او سرلارو څخه بلل شوی او دواړه عرفاني نظريې يې له بېلگو سره وړاندې شوې دي. دا چې تر دې وړاندې د کلاچوي پر عرفاني شاعرۍ خبرې نه دي شوې، په دې څېړنې سره به د پښتو ادب کره کتونکو او څېړونکو ته خام مواد پر لاس ور شي او په دې اړه به لا نورو څېړنو دروازه پرانيستل شي او د کلاچوي د شاعري يو اړخ به څېړل شوی وي.

کلیدي کلمې: عرفاني نومونې، کلاچوي، موجود، وحدت الشهود، وحدت الوجود.

سريزه

بسم الله الرحمن الرحيم، د پښتو ادب کلاسيکې او معاصرې عرفاني شاعرۍ ځانگړې ښکلا د هغې حقيقي هستۍ او ذات له برکته ده، چې خال، زلفې، رخ او ... عرفاني نومونو يې د نړۍ ادب سربېره د پښتو ژبې او ادب هم د فصاحت، بلاغت، بدیع، بيان او فونونو له اړخه بډای کړ.

د دې لپاره چې په شعوري توگه پښتو ژبې او ادب ته کار شوی وي؛ نو د کلاچوي عرفاني شاعري په اکاډميکه ساحه کې چا نه ده سپړلې، نوموړي يوناني حکيم او د اردو ژبې شاعر، په شعوري توگه يې د اردو ژبې او ادب ښو انجمن سره مخه ښه وکړه او د پښتو ژبې او ادب د شاعري پر لور يې مخه کړه او د عرفان پر سختو پېچومو يې وجودي او شهودي شاعري وکړه. ولس ته به

يې ور وپېژنو او پېژندنه به يې د نورو څېړونکو له څېړنو سره جوت توپير ولري او هم به يې د عرفاني شاعري تحليل او تفسير وکړو.

هره څېړنه د يوې ټاکلې موخې په پار تر سره کېږي، د اکاډميکو مراکزو علمي او کادري غړي خپلې زياتره ليکنې او څېړنې د علمي رتبو په موخه تر سره کوي، د دې تر څنگ يې په ضمن کې ژبې او ادب ته هم د خدمت لاسونه بلل وھلي وي، نو په همدې پار دا چې د طاهر کلاچوي د معاصر ادب عرفاني شاعر په توگه له عرفاني شاعري څخه څېړونکي، لوستونکي او اديبان خبر شي او د عرفاني شاعري د وجودي او شهودي نظرياتو تحليل او سپړنه يې وشي، دا ليکنه تر سره شوه، خو په راتلونکو څېړنو کې ترې کار واخېستل شي او ادبي کره کتونکو ته به د کره کتنې مواد چمتو او په پايله کې به پرې ادب بلاى او غني شي.

د دې څېړنې په پايله کې به طاهر کلاچوي څوک و؟ طاهر کلاچوي کوم ډول شاعري کړې ده؟ او کلاچوي د کومې عرفاني او فلسفي نظريې څخه اغېزمن و؟ پوښتنو ته ځوابونه وويل شي. دا چې تر دې مخکې د کلاچوي پر عرفاني شاعري چا کار نه دی کړی، نو په دې سره به د کلاچوي د عرفاني شاعري ناسپړل شوی اړخ وسپړل شي.

په څېړنه کې د شاعر له لومړي لاس آثارو (شعري ټولگي)، دويم لاس آثار بېلابېلو علمي ليکنو او کتابونو څخه گټه اخيستل شوې ده، اړين معلومات ترې راټول شوي او په تشریحي - تحليلي مېتود او د کتابتوني څېړنې په توگه وړاندې شوي دي.

د پښتو ادب د شاعري له بېلابېلو اړخونو څخه يو ستر اړخ عرفاني شاعري ده، د پښتو ادب عرفاني شاعري برخه ډېره لږه څېړل شوې، نوموړې برخه په ظاهري علومو سربېره د باطني علومو په درلودلو سره سمه سپړلې او شرحه کېږي. کلاچوي له هغو عرفاني شاعرانو څخه دی، چې په معاصر ادب کې يې عرفاني افکار، نظريې، مشاهدې او خيالات بيان کړي دي. په دې ليکنه کې د کلاچوي د شاعري عرفاني اړخ سپړل شوی او تر دې وړاندې په علمي ډگر کې چا د غلام سرور طاهر کلاچوي د شاعري دا اړخ په بشپړه توگه نه دی واضح کړی، د دې لپاره چې زده کوونکو، څېړونکو او اديبانو ته د کلاچوي عرفاني شاعري په باره کې نوي معلومات وړاندې شوي وي، دا ليکنه تر سره شوې؛ خو د پښتو ادب کره کتونکو ته به خام مواد پر لاس ور شي.

د طاهر کلاچوي پېژندنه

د اردو ژبې نوميالي ليکوال محمد شفيع صابر په خپل اثر (مشخصات سرحد) کې ليکي: «په بنو کې له لوړو شاعرانو څخه شمېرل کېږي، نوم يې غلام سرور دی، تخلص يې طاهر دی. په (۱۹۱۸ ز) کال د دېره اسماعيل خان په مشهوره تحصيل کراچۍ کې د گنډاپور په کورنۍ کې زېږېدلی دی. د ژوند ابتدايي برخه يې پنجاب کې تېره کړې ده، اوس هم ټول بنو «قومي دواخانه بنو» په نوم يوناني دواخانې ته ورځي (دا د طاهر کلاچوي د يوناني طبابت ځای دی، چې اوس هم د بنو خلک هلته ورځي او ډېر مشهور دی). يو صوفي سړی دی، په کلام کې يې د حقيقي مينې رنگ غالب دی، قادرالکلام او قديم المشق شاعر دی، په ځانگړي ډول له حمزه شينواري څخه متاثر دی. (صابر، ۱۰۴۹)

د طاهر کلاچوي اصلي نوم غلام سرور او تخلص يې طاهر دی، خو له تخلص سره د خپل ټاټوبي پښتونخوا د اسماعيل خان دېرې د کلاچې نومې سيمې (کلاچې) نوم هم ذکر کوي، خو کله نا کله ځای د خپل مسلک (يوناني طب او حکمت) نوم (حکيم) هم ذکر کوي، ځکه طاهر کلاچوي يا حکيم غلام سرور کلاچوي ليکي. د پلار نوم يې حضرت فقير نور محمد سرور قادري دی، پلار يې د قادريې طريقې پير او خليفه و، بيعت او لاس نيوی يې د قادريه طريقې له پير حضرت سلطان باهو (رح) څخه کړی و. دا چې پلار يې ستر عارف او صوفي تېر شوی او د (عرفان) په نامه مشهور تصوفي اثر يې هم ليکلی دی، نو ده ته هم فيض او انوار د خپل پلار له سينې حاصل شوي وو، چې په شاعري کې يې تصوفي رنگ ترې موندلی دی.

حمزه بابا د طاهر کلاچوي په اړه وايي: «طاهر که څه هم په جسماني ډول نن په مور کې موجود نه دی، خو د هغه لافاني روح د پښتو ادب په کالبوت کې داسې ژوند پيدا کړی دی، چې هيڅ چيرې به د فنا سره اشنا نه شي، نو ځکه زه وایم چې طاهر ژوندی دی او ژوندی به وي.» (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۳۸)

طاهر ديني زده کړې له خپل پلار څخه کړې دي، پلار يې نور محمد ښه صوفي عالم و او په تصوف کې يې د (عرفان) په نامه يو کتاب هم ليکلی دی؛ کلاچوي په کلاچې کې تر منځنۍ دورې منظمې زده کړې کړې دي، وروسته يې له خپل پلار سره د سفر له کبله خپلو زده کړو ته دوام ور نه کړ؛ طاهر د خپل ژوند ډېره برخه يې په پنجاب کې تېره کړې ده او د هغه چاپېريال اغېز و، چې له امله يې طاهر کلاچوي په اردو ژبه کې هم شعرونه وويل. کله چې (د پښتو ادبي ټولنه) د يو فرهنگي بنسټ په رامنځ ته کولو بريالی شو، نو خپله ټوله پاملرنه يې پښتو ژبې ته ور وگرځوله، طاهر

له جذباتيت نه بې نياز و، څه چې يې ليکل، په خپل خيال او فکر يې ليکل، هماغه وجه وه چې غزلې يې پخې او سنجول شوې دي. په (۱۹۸۲ز) کال د جون مياشتې په اوومه نېټه يې له نړۍ څخه سترگې پټې کړې او د خپل کلي په هديره کې خاورو ته وسپارل شو. د مېنې غږ (شعري ټولگه)، مضراب (شعري ټولگه)، د حسن لمن (شعري ټولگه) په پښتو ژبه او (بلي ډېوې) په پښتو ژبه د پنجابي شعرونو منظومه ژباړه او (لوی خلق) اثار په ميراث ترې پاته شول. (اکاډمي، ۱۳۹۲: ۲۷۳)

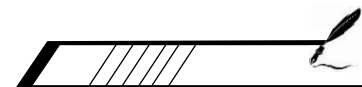
په اردو، دري او پښتو ژبه پوره پوهېده، په اردو او پښتو دواړو ژبو کې يې نظم او نثر برابر ليکلې. طاهر کلاچوي يوازې پښتو ادب ته کار نه دی کړی، بلکې په اردو ادب کې هم لوی لاس لري، چې د ده له شعري ټولگې (خنده گل) څخه معلومېږي، چې هغه په اردو پوره واکمن و.

د کلاچوي عرفاني شاعري

طاهر کلاچوي لومړی ځل په اردو ادب کې په شاعري پيل وکړ، خو کله چې له پنجاب څخه (۱۹۳۷ز) کال بنو ته راغی، نو په خپله مورنۍ ژبه يې په شاعري پيل وکړ. د پښتو اديب، شاعر او طبيب په (۱۹۵۶ز) نېټه د انجمن ترقي اردو بنو له صدارت څخه استعفاء وکړه او په همدې کال د فبروري په څلورمه نېټه يې د پښتو ادبي ټولنه جوړه کړه او سرپرست يې وټاکل شو. (رفيقي، ۱۳۹۵: ۲۴۹۳)

طاهر کلاچوي په اردو ادب کې هم يو ځانگړی مقام لري، خدای زده چې زړه يې څه ورته وويل چې د (انجمن ترقي اردو بنو) له صدارت څخه يې ناڅاپه استعفا ورکړه او په دويم د فبروري د (۱۹۵۶ز) کال کې د (پښتو ادبي ټولنه بنو) بنياد کېښود. (کلاچوي، ۱۹۹۷: ۱۴)

طاهر کلاچوي په پښتو ادب کې هم لوړه شاعري کړې، د ده په شعرونو کې د غزل ژانر زيات ليدل کېږي او هر ډول مضامين يې په دې ژانر کې رانغاړلي دي، ځکه خو حمزه بابا وايي: «د طاهر په افکارو کې يوازې د تغزل رنگينې نه، بلکې اخلاقي، اجتماعي او تصوفي انگازې هم موجودې دي او بيا تصوف خو ورته د خپل بزرگ او عظيم صوفي والد حضرت نور محمد قادري سروري نه ورته په وينه کې گډ راغلی و او همدا وجه وه، چې ټول عمر يې په توکل، قناعت، خود داری او عبادت کې تېر کړ. د طاهر کلاچوي کلام په هر لحاظ دومره ښکلی دی، چې مور يې بغير د لوستلو او کتلو په کورس کې داخلوی شو. همدا وجه ده چې د طاهر اشعار په گومل پوهنتون بنو کې تدريس کېږي. طاهر صاحب عملاً صوفي و او د لوی صوفي حضرت نور محمد زوی و او د تصوف د معرفت له اسرارو او رموزو څخه ډېر ښه آگاه و، طاهر صاحب ته که مور يو مکمل کلاسيک شاعر نه شو ويلی، خو د کلام د اغېز له کبله مور دی د کلاسيکو شاعرانو په ليست کې اچوو.» (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۴۶-۲۵۹)

د عرفاني ادبياتو آره موخه دا ده، چې د توحيد او هغه معنوي قدرت چې د کایناتو تر شا موجود دی، تفسیر او تعبیر کړي، چې هغه د حق مبارک ذات دی. عرفاني ادبیات د انساني خواصو او روحي مدارجو د اصلاح او بشپړاوي لپاره ثابت مفاهیم لري. عرفان او تصوف دواړه یوه موخه او هدف لري، چې هغه د حق ذات پېژندنه او لمانځنه ده؛ تصوف له اسلامي پلوشو څخه دی؛ تصوف هغه لاره، طریقه او عملي سیر او سلوک دی، چې له عرفان څخه خړوبېږي. په دې لار کې بېلابېل ښوونځي رامنځ ته شوي دي، چې عراقي او خراساني یې د یادوني وړ دي، که څه هم د دوی دواړو لارې سره توپیر لري، خو دوه سترې عرفاني نظریې یې وپاللې، چې وحدۃ الوجود په عرفاني ادب کې داسې یوه مالګه ده، چې د هر چا ذوق سره سم خپل جلا خوند لري او تصوفي شاعري یې د حقیقت او مجاز لوړو پوړیو ته رسولې ده. د وحدۃ الوجود له امله اسلامي ادبیات د یو نوي سبک او مکتب په حیث بلای شول.

د وحدت الوجود په اړه مغموم ختیک لیکي: «د حمزه په څېر زیاترو صوفیانو وجود یو ګڼلی، ځکه علامه اقبال وايي، څوک چې خالق ځانته بېل وجود ګڼي، په غلطۍ دي، ځکه که دا توپیر ومنو، نو خالق به محدود پاتې شي او هغه یې له لوی شان سره نه ښايي». (مغموم ختیک، ۲۰۰۹: ۷۱)

د شعر حقيقي جذبه د اخلاص خوند او د تودې مينې رنگینۍ او نزاكتونه پيدا كړل، عرفاني ادب په ټوله نړۍ احاطه وكړه او په دې مسلک کې سلګونو کتابونه ولیکل شول او د ستر تصوفي کتابتون ځای یې ونيو. وجودي توحيد یو موجود بلل او له هغه پرته بل څه نشته ګڼلو ته وایي، دا په اصل کې ددې معنا نه ورکوي، چې ګواکې هر څه د حق هستي ده او نور څه نشته، بلکې حقیقت دا دی چې ټول موجودات په خپل ځای موجود او شتون لري، خو د واجب الوجود د حقيقي وجود څلا په هغوی داسې پرده غوړولې، چې هغه نه تر سترگو کېږي، لکه څرنگه چې د لمر له ختلو وروسته ستوري ورک شي. که څوک ووايي، چې ستوري نشته، نو هغه دروغجن دی، حال دا دی چې ستوري شته، ولې د لمر په څلا کې ورک دي. وجود یعنې حقيقي هستي یوه ده، خو یو ظاهر وجود دی او بل باطن وجود؛ باطن وجود یو نور دی، چې د ټول عالم لپاره د ځان په منزله دی او هم د دې باطن نور پرتو ظاهر وجود دی، چې د ممکناتو په شکل کې لیده شي. (ناګار، ۱۳۹۳: ۴۱)

حنیف خليل لیکي: «حقيقي وجود یو دی، چې د ټولو کایناتو خالق دی، خو مخلوقات هم د هغه نه بېل نه دي، بلکې د هغه د وجود صفات دي او په خپله هېڅ هم نه دي». (خلیل، ۲۰۰۱: ۳۱)

استاد پوهاند فضل ولي ناګار د وحدت الوجود په اړه لیکي: «دا مسأله دومره نازکه ده، که چېرې لږ انحراف وشي، نو دغه رېښه الحاد ته رسي. د صوفیانو په اند د توحيد معنا دا ده، چې له الله جل

جلاله څخه پرته په عالم کې هېڅ موجود نشته. يا دا چې ټول موجود الله جل جلاله دی. دې ته همه اوست وايي. (ناگار، ۱۳۹۵: ۱۲۱)

بل خوا بيا وحدت الشهود د وحدت الوجود اپوټه محتوا ارايه کوي؛ حمزه بابا او څو نور متصوفين يې يوازې لفظي جگړه بولي. ډېرو صوفيانو د شهود انتهايي مرحله په «همه از اوست» تعبير کړې ده، چې مراد يې دا دی، د هر څيز په وجود کې د يوه خدای مشاهده کېږي او کاینات د صفاتو سيوری دی، نه عيني صفات، ځکه چې عين اصل نه وي. خو د امام مجدد الف ثاني په اند، وحدة الوجود د سالک لپاره د حق تعالی د قرب او معرفت په سير او سلوک کې يو موږ (تاوکېس) دی، نه وروستنی مقام؛ بلکې له دې څخه پورته يو بل ستر مقام دی، چې د عبوديت مقام (وحدة الشهود) دی. (الف ثاني، ۲۰۰۰: ۳۷۱)

د ظل معنا دا ده: چې د يو څيز وجود په دويمه، درېيمه، څلورمه مرتبه کې ... ښکاره شي. د وجودي توحيد معنا د يو موجود بلل او غير له هغې نشت او معدوم بللو ته وايي، خو شهودي توحيد بيا يو ليدلو ته وايي؛ چې ((همه از اوست)) هم ورته وايي. د امام مجدد الف ثاني په اند، وحدة الوجود د سالک لپاره د حق تعالی د قرب او معرفت په سير او سلوک کې يو تاوکېس (موږ) دی، نه وروستنی مقام، بلکې له دې څخه پورته يو بل ستر مقام دی، چې د عبوديت مقام (وحدة الشهود) دی. د شهودي لارې پيروان په دې عقیده دي، چې په هر څه کې بايد د حق ذات وليدل شي، يعنې که هر څه په نظر راځي، هغه وحدت دی، په هر څه کې يو ليدل ترې مراد دي او يا دا چې د کایناتو وجود د بېلابېلو اثارو او صفاتو ظهور د واحد مطلق ذات او صفاتو عکس العمل او ظل (سيوری) دی، چې پر عدم پرېوځي يا منعکس کېږي، خو دا سيوری په خپله د سيوري څښتن (صاحب ظل) نه دی، بلکې محض يو مثال دی. (الهام، ۱۳۹۷: ۱۱۲)

همدا د وحدت الوجود نظريې غلام سرور طلاهر کلاچوي هم تر خپل سيوري لاندې راوستی دی، دلته د کلاچوي په تصوفي او عرفاني شاعري خبرې کوو، وجودي او شهودي نظريې يې سپرو او عرفاني نومونې يې تحليلوو. طاهر کلاچوي په عرفاني شاعري کې له رحمان بابا څخه اغېزمن ښکاري، ځکه ده چې د رحمان بابا په منقبت کې نوموړي چې کوم شعر ليکلی، داسې معلومېږي چې د هغه شاعري يې په بشپړه توگه مطالعه کړې او ترې اغېزمن شوی دی، لکه:

کله چې ته د تصوف په باب خبرې کوي

راته په زړه شي د جامي او د رومي فلسفه

ته چې کوي کله د مينې او د پند خبرې

راته په زړه شي د حافظ او د سعدي فلسفه (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۰۴)

کله چې طاهر کلاچوي د رحمن بابا کلام لولي، نو ورته د جامي، رومي، حافظ او سعدي اشعار هم ورياد شي، ځکه هغه د وحدة الوجود فلسفې علمبردار وو، رحمان بابا هم د دې لارې لاروی دی. د دې شعر په پای کې زیاتوي:

تا پڼه کړی دی د زړه په وینو باغ د ادب

ته په رښتیا د شاعری د گلستان مالیار یې

له ما «طاهر» نه که رښتیا پوښتي نو وبه وایم

ته د پښتو د شاعرانو په رښتیا سالار یې (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۰۵)

د رهبر، پیر یا سالار اغېز په مريد، لاروي او پليوني خامخا وي او په اشعارو کې یې له څه یادونه نه کوي. د قادريه، چشتیه او سرورديه طريقې زیاتره لارويان په شعرونو کې د وجودي توحيد ترجماني کوي، کلاچوي هم په تصوف کې د قادريې طريقې لاروی دی، ځکه وايي:

د ټولو امامانو زیارتونه مې نصیب کړي

او بیا مې پاک دربار ته د لوی ځوان ورسوه (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۶۴)

کلاچوي دعا کوي او ځان ته د قادريه طريقې د ستر سالار مزار ته د تلو هیله لري، لوی ځوان اصطلاح د قادريه طريقې د مؤسس شيخ عبدالقادر گیلاني (رح) لپاره کارول کېږي. خو ځینې لیکوالان طاهر کلاچوي له حمزه بابا څخه اغېزمن بولي، نورو بیا په اردو کې له علامه اقبال او په پښتو کې له رحمان بابا څخه اغېزمن بللی دی. که شعرونه یې په غور سره وکتل شي، دا به څرگنده شي چې نوموړی له دې ټولو اغېزمن و، ځکه چې همدا ټول د وحدة الوجود د فلسفې پليوني وو، دی هم په همدې لاره تللی دی. هر عارف صوفي دی او هر صوفي عارف نه دی، ځکه صوفي چې عارف شي، نو د الله تعالی د ټول مخلوق سره یې محبت پيدا شي او د امير، غريب، تور، سپين او ... د امتياز څخه لوړ شي. لکه کلاچوي چې وايي:

يو فريب دی د نظر دغه تمیز د تور او سپين

دي د يو نقاش نقشونه ځينې څه رنگ ځينې څه رنگ (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۴۳)

کلاچوي د وحدت الوجود يوه ښه بېلگه وييلې او يو وجود يې په بېلابېلو نقشونو کې نقش کړی. د طاهر په شعرونو کې وجودي او شهودي فلسفه دواړه ليدل کېږي، په تصوف کې د خال نومونه د وحدت د پاره کارول کېږي او د زلفو او دام عرفاني نومونه د کثرت د پاره کارول کېږي. ما چې د طاهر کلاچوي د مينې غېږ شعري ټولگه ولوستله، نو (۶۱) ځله د «زلفو» کلمه يا اصطلاح يې کارولې، خو دا اصطلاح يې په ځينو ځايونو کې په مجازي معنا او په ځينو کې بيا په حقيقي معنا کارولې ده، دا اصطلاح په عرفاني شاعري کې خورا زياته کارول کېږي.

زلفي: په تصوف کې د دې عرفاني نومونې معنا، د تعينانو سلسله، په جسماني صورتونو کې جلايي تجليات، الهي جذب، پرېشاني، د راز او اخفاء مقام، ابتلاء او د عاشقانو گرفتاري ته وايي. (قادي، ۱۳۹۳: ۱۷۹)

حسن که حقيقي وي او که مجازي، تشبيې، کنايې او استعارې ورته يو ډول کارول کېږي. په زلفو، رخسار، شونډو، انگو او ... کې ورته د يار جلوه کتلاي شي، کلاچوي وايي:

انگي دي که لبان دي او که زلفي

وسيلې دي ستا د حسن د ستايلو (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۴۹)

انگي، لبان او زلفي ټول جمع نومونه دي او ټول د کثرت ترجماني کوي او کثرت د وحدت الوجود ترجماني کوي، ځکه کلاچوي يې د يو حسن د ستايلو وسيلې او مظهر بولي:

چې دا ستا د زلفو سيوري په چا وشي

حاجت نه لري هغه سپري هما ته (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۳۳)

دلته له زلفو څخه مراد په جسماني صورتونو کې جلايي تجليات دي، کلاچوي وايي، چې د الله جل جلاله د ذات مبارک جلايي تجليات چې د انسان په سر سيوري شي، بيا د هغه ققنس (هما) مرغه سيوري ته ضرورت نه لري، چې د چا په سر راشي. افسانه داسې ده، چې که د چا په سر د هما مرغه سيوري پرېوځي، هغه سپري به پاچا کېږي او يا به د بخت او تخت سپري کېږي.

ما طاهر د زلفو دام کې مه کښېاسه

په دنيا کې زما نور کارونه هم شته (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۳۵)

زلفي او دام دواړه د کثرت په معنا دي، دلته دام د عشق د کشش په معنا دی، ځکه طاهر خپل محبوب او معشوق ته وايي، چې ما يوازې ستا د زلفو د تجلياتو په کشش، عشق، محبت او دام کې مه کښېاسه، زه له عشق سره سره د دنيا کار او د ورځني ژوند کارونه هم مخته وړم، نو که چېرته

يوازې ستا د حسن په ښکلا کې پاته شم، له ما څخه نور د دنيا کارونه پاته دي، دلته دنيا په معنا د غفلت دی، معنا دا چې اوس لا هغه مقام ته نه يم رسېدلی چې فنا فی الله شم.

مشاطه زما د زلفو شوه ستومانه

خو دا ستا زلفې هغسې لا کړې دي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۳۸)

دلته لومړی زلفې په حقيقي معنا دي او د هغه چا يادونه کوي، چې د کلاچوي زلفې ور پرمنځ کوي او پرې سترې شوي، چې هغه مشاطه يا سنگار کوونکې ده او بيا خپل محبوب ته خطاب کوي، چې ستا د ذات تجليات او انوارات لا هغسې په هر وار نوي نوي دي.

لږ خو زلفې د نسيم په لاس کې ورکه

چې ماشام د فضا گانو غنبرين شي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۴۰)

دلته سالک خپل معشوق، چې حق سبحان و تعالی دی، د يادولو او ور په زړه کولو خبره کوي او وايي چې د خپلو انواراتو خوشبو دې د نسيم په لاس کې ور کړه، چې د ماښام فضا له غنبرو څخه ډکه شي. معنا دا چې د نسيم مجازي عرفاني معنا د زلفو د خوشبو (تجلياتو) عنايت او يادونه ده.

چې په مخکې مې ستا مخ وي او ستا زلفې

نه شته باک که سحر نه وي ماښام نه وي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۴۵)

زلفې خو د کثرت او تجلياتو په معنا له مخ څخه مراد د ذات واجب تعالی حقيقي وجود دی، کلاچوي د سحر او ماښام نفې کوي او يوه هستي پرېږدي، چې هغه د مطلق ذات حقيقي هستي ده.

شپه يې زلفې، لمر يې مخ، شفق يې شونډي

د فطرت د ناوې خومره ښکلي کړه دي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۴۳)

شپه د عالم الغيب په معنا دی او په عالم الغيب کې چارې مخفي وي، لکه د شپې د پېښو په څېر، ځکه نو زلفې هم تورې وي، دلته د شپې له توروالي سره د رب د تورو تجلياتو کثرت (د زلفو) توروالي تشبيې وجه بلل شوې، د نقشبنديه طريقې په څلورمه لطيفه کې د انوارو رنگ تور وي، ځکه کلاچوي د ذات سپېڅلي تور انوار توره شپه بللي، چې عالم الغيب دی او د حقيقي وجود (مخ) مطلقې هستي نورانيت او د لمر سپين والی يې د تشبيه وجه بللی شو او بيا يې شفق شونډي بللي، چې د شفق سوروالی او د شونډو سوروالی د تشبيه وجه ده او دا يې د فطرت د ناوې وحدت

الوجود ترجماني کړې، چې زلفې او شونډې دواړه جمع نومونه دي او د کثرت په معنا دي او د مطلقې هستې او حقيقي وجود ظهور يې په خارج کې بللی.

نه دې زلفې په لاس راغلې نه رخصسار ستا

لکه څوک چې نيم په سيوري نيم په لمر شي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۴۳)

دا بيا د حيرت مقام دی، چې کلاچوي د حقيقي هستې د معرفت په بنا کوم شعر ليکلی، چې نه دې زلفې (کثرت) او نه رخصسار (وحدت) په لاس راغلي، بلکې ستا د حقيقي هستې انکشاف ته داسې حيران يم، چې نه وحدت الوجود مقام ته رسېدلی يم او نه د وحدت الشهود مقام ته؛ بلکې د دې دواړو تر منځ پاته يم:

دا د چا رخصسار او د چا زلفې دي طاهره!

دا چې کله ورځ که په جهان او کله شپه که (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۹۱)

يعنې زلفې د جلالې صفاتو او جمالي تجلياتو په معنا دي او د وحدت جمالي د استتار موجب گرځي او هويت غيب ته وايي، دلته له هويت غيب څخه مراد د حق سبحان و تعالی ذات دی، چې هيڅ کس د هغه په راز وقوف نه دی. په شعرونو کې همدا د زلفو عرفاني نومونه په پورته ذکر شويو معنا گانو سربېره د کثرت په معنا هم کارول کېږي، چې له هغو څخه د زلفو اشاره په عدم انحصار د موجوداتو، کثراتو او تعيناتو دی او همدا زلفې د محبوب (حق ذات) د روی پرده ده، ځکه له تعينانو څخه د هر تعين د حجاب او نقاب وجه حقيقي واحده هستې ده.

آئينه: دا عرفاني نومونه هم کلاچوي په خپلو اشعارو کې زياته کارولې او د حقيقي تجلی څرگندونې او د حيرت مقام ته وايي، ځکه انوار تر ادراک لوړ وي. دلته يې يو څو نمونې را اخلو.

ارستو که افلاتون دی او که ابو علي سينا دی

ستا د حسن کيفيت ته آئينې غونډې حيران دي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۲۳)

د ختيځ او لويديځ د فلاسفه وو د علميت اندازه يې ښودلې ده، چې د حقيقي وجود ښکلا او حُسن کيفيت ته دومره د حيرت په مقام کې واقع شوي، لکه آئينه چې هيڅ خبرې نه کوي او په يو حال باندې وي، که هر مخ ورته مخامخ شي، د هغه مخ په څېر بله څېره په آئينه کې وښکاري، د خدای تعالی د ذات تجلی په درې ډوله ده، چې په سالک باندې لومړی د افعالو تجلی، بيا د صفاتو تجلی او وروستی د ذات تجلی ولېږي. په يو سالک چې يوه تجلی ولوېږي، هغه تجلی بيا په بل سالک نه لوېږي، ځکه هر سالک ته د هغه د سويې او استعداد سره سمه تجلی لوېږي، ځکه نو کلاچوي د هر يوه حيرانتيا ته اشاره کړې.

آئينې نه د گلاب د گلو بوی ځي

خبر نه يم کوم گلغان دي ور کتلي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۲۲)

آئينه د تا د مخ ده، سپينه ورځ چې ورته وايي

توره شپه ده منت باره ستا د زلفو دا گڼ سيوري (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۴۴۸)

په دې بيت کې له مخ څخه مراد د حقيقي وجود وحدت دی او د هغه وجود د تجلی څرگندونه يې پر ورځ سره کړې، کله چې لمر آئينې ته مخامخ شي، نو يو ډول وړانگه کوي، چې سترگو ته مخامخ شي، څوک نه شي ورته کتلاى، ځکه نورانيت او رڼا يې زياته وي، ځکه نو کلاچوي د حقيقي هستي د تجلی مظهر ورځ ښودلې او بيا يې په زلفو، چې په جسماني صورتونو کې تجلی او يا عالم الغيب چې مخفي چارې په کې تر سره کېږي، د حقيقي هستي مظهر توره شپه بللې:

دا د کوم دلبر د حسن آئينې دي؟

له گلونو زيات مخونه خو وگورئ (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۴۴۵)

په دې بيت کې هم کلاچوي د وجودي توحيد ترجماني کړې، آئينې او مخونه دواړه جمع نومونه دي، چې د کثرت په معنا دي، ځکه د يو دلبر (حقيقي وجود) د حسن ښکلا هره تجلی په بېل بېل کيفيت او نوي نوي رنگ لیده شي، چې دا هره تجلی د حقيقي ذات په هر وار سالک ته نوې وي. يا دا چې د خپل معشوق (حقيقي ذات) د حس انوار، د گلونو زيات مخونه، چې کثرت دی، د عمل پایله، د معرفت لذت او بهيت مجموعي عالم ته اشاره کړې، چې دا هم د وحدت الوجود د نظريې نمونه بلل کېږي.

آئينې دغه د چا د انگو دي

د بيديا للمي گلاب او شفقونه (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۴۳)

دلته بيا کلاچوي د حيرت د مقام خورا ښه ترجماني کړې، ځکه په صوفي باندې د حيرت يو حالت راځي، بيا نو د هغه حالت ترجماني کلاچوي په خورا هنري ژبه کړې.

د وحدت الشهود نه مراد (يو ليدل) يعنې يو ليدلى او د وحدت الوجود نه مراد (يو گڼل) يعنې يو کېدل، په شهود کې که څه هم د کاینات اجزا په خپل خپل ځای موجود دي، خو صوفي ته تصور د شدت په وجه په هر څه کې د حق تعالی جلوه ښکاري او په وجودي توحيد کې يوازې د

يو وجود ننداره کېږي. عرفاني فرهنگ ليکوال د وجود او شهود په اړه ليکي: «وحدت الوجود، وحدت الشهود: لفظ وجود در صوفيه به واجب تعالی از وحدت الوجود مراد اينست که صرف ذات حق تعالی است و بس، ديگر تمام اشیاء انعکاس تجلی اوست.» (هيله من، ۱۳۸۶: ۲۵۵)

کلاچوي د وحدت الوجود عرفاني نظريې په اغېز خورا زيات شعرونه ويلي دي، ځکه خو موږ وايو چې کلاچوي وجودي دی او حمزه بابا هم طاهر وجودي بولي، دلته يې څو بېلگې وړاندې کوو.

دغه دواړه جهانونه او اتلس زره قامه

دي د يو وجود نومونه ځنې څه رنگ ځنې څه رنگ (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۴۵)

دا د کلاچوي د وجودي توحيد يوه ښه بېلگه ده، چې دواړه جهانونه او اتلس زره قامه يې د حقيقي هستي مظهر بللي دي.

پرخه ده، سبزه ده، که سنبل دي که گلونه دي

واړه مي د يار د خط و خال گوښي نومونه دي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۷۸)

د خط او خال نومونې په تصوف کې د وحدت لپاره کارول کېږي، نو طاهر کلاچوي دلته نور صفات ښيي، يوازې يو اصلي وجود او معشوق ذات الله (ج) ته اشاره ده، چې د وجودي توحيد ننداره وړاندې کوي، ځکه يې دا نور صفتونه د خط او خال د مظهر لپاره ذکر کړل او يا يې بېل بېل نومونه وبلل.

مطالعه د تورو زلفو، د سرو شونډو، د سپين مخ کړم

د فطرت په صحيفې کې نوی نوی عنوان غواړم (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۹۷)

سالک د اشتاق (شوق/ذوق) او اضطراب په حالت کې وي، تر څو چې د معشوق معرفت ته نه وي رسېدلی، دلته د «...کُلْ يَوْمَ هُوَ فِي شَان» آيت مبارک مطابق طاهر ويلي دي، ځکه هغه ذات هره ورځ په نوي-نوي شان وي، نو سالک ته په هر وار ليدلو کې بدل - بدل ښکاري، ځکه حسن يو دی، هماغه دی او بدل نه دی، خو بيا هم په هر ځل ليدلو کې هماغه نه ښکاري، ځکه په هر ځل ليدو کې نوی شان او تجلی وي او دا تجلی بيا تکرار هم نه لري او نه تجليات ختمېدل لري، کله هم چې په يو سالک کومه تجلی ولوېږي، هغه تجلی بيا په بل سالک او نه بيا په دغه سالک لوېږي، ځکه نو کلاچوي وايي چې، د فطرت په صحيفې کې هره ورځ نوې نوې تجلی غواړم.

زلفي که لبان که اننگي دي واپه ته يې

خلکو باندې کېښود گوښي خپل خپل نام (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۷۳)

زلفي، لبان او اننگي درې واپه جمع نومونه دي او د کثرت معنا ور کوي، دلته طاهر بيا هم د وجودي توحيد د نظريې پلوي کوي او د نورو موجوداتو وجود ته قايل نه دی او د يو حقيقي وجود مظاهر يې بولي او وايي چې: خلکو بېلا بېل نومونه پرې اېښي دي، ځکه د انسان اندامونه انسان نه بلل کېږي، بلکې يو اندام يې لاس، بل پښه، سر، مخ او... دي، خو د دې ټولو وجود ته د انسان يو بدن وايي، کلاچوي هم د عمدي وجودي توحيد ترجماني کړې، چې دا ټول د يو حقيقي وجود بېلا بېل نومونه دي.

دغه هم دا ستا د سترگو بېل بېل نام دی

مېخانه ده او که می دي او که جام دی

مظاهر دي ستا د مخ او ستا د زلفو

اې دلبره! که سحر دی، که ماښام دی (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۵۵)

کلاچوي دا ټول شيان د حقيقي ذات د انوارو او رڼاگانو مظهر بللي او د وجودي توحيد ترجماني يې کړې. مېخانه، شرابخانه، بتکده، جام، بې رنگه می، عالم لاهوت، عالم جبروت، د کامل عارف باطن، د پير خانقا او جونگره د صوفي په اند هر هغه شی چې وصول الی الله ته وسيله او واسطه جوړه شي، هغه بوت دی، نو په لازمي ډول ترې د کامل شيخ خانقاه، د مرشد د اوسېدو ځای، د کامل عارف باطن، الهي جذبات، روحاني کيفيات، ذوق و شوق، د حال مستي، د حقيقت جامعه او د الهي معرفت خزانه ده. چې دا خزانه او د دې خزاني فيوضات او انوارات دي، چې په باندني وجود مظهر دي. دا څو نورې بېلگې د دې ټولو ښه څرگندونه کوي:

کېف چې يې تر مرگه نه کمېږي محبته!

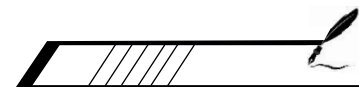
ته هغه شراب يې، هغه می، هغه صهما يې

ستا له برکته ميکده ساقی بسيا ده

ته زينت د جام او د ساغر او د مينا يې (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۴۶۲)

په ليدو يې چې سپری نشه نشه شي

له ساقی نه داسې نور جامونه هم شته (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۳۵)

عشق او محبت يې د دې ټولو شيانو (ميخانه، ميکده، مې، مې مشکين، مې صافي، مې پرستي، ساقی، ساغر او مینا) چې دا ټولې عرفاني نومونې دي، د محبت پایله بللې ده. میخانه د وحدت ذاتیه او د لاهوت د مقام په معنا هم کارول کېږي، میکده د جبروت مقام ته وايي، چې دا جبروت د حقیقت محمد، مرتبه وحدت او مرتبه صفاتو ته وايي او مې بیا الهي تجلیاتو ته وايي، چې په دې کې بیا مې مُشکین افعالي تجلیاتو او مې صافي بیا صفاتي تجلیاتو ته وايي او مې پرستي بیا د سالک استغراق او حیرت مقام ته وايي. (سلمان، ۱۳۹۱: ۲۳۹)

هر هغه شی چې په هغه کې د انوارو غیبی مشاهده او د معانیو ادراک وي، دې ته ساغر یا پیمانه هم وايي، خو دا ټول د ساقی تر لاس لاندې شیان دي. ساقی بیا د الهي محبت شراب ورکونکی، د الهي اسرارو ساغر په زړونو کې تویوونکی، د حقایقو انکشاف ته رغبت ورکونکی، کشفی رموز، حقایق او معارف بیانوونکی، زړونو ته د توحید نغمه اورونکی او د هغو په مستي کې راوستونکی، پیر کامل او مرشد مکمل، الله تعالی چې حقیقي محبوب دی، په مثالیه او جمالیه صورتو سره هم مستي پیدا کېږي، له دې وجې دغو صورتونو ته ساقی وايي، ساقی ته مطرب هم وايي، ځکه چې د محبت ترانه او د توحید د نغمې په اورولو سره ساقی د مطرب کار کوي (قادري، ۱۳۹۳: ۱۸۲).

۱۵م: دا هم یوه عرفاني نومونه ده، د عشق کشش ته وايي، سالک چې د خپل معشوق د حُسن په محبت کې تر دې ځایه را ورسېږي، چې ټوله دنیا محبت بولي او په هر قدم کې د مینې کشش ورته پیدا کېږي، بیا نو کلاچوي وايي:

دا ستا ناز دی که ادا ده، که خرام

په قدم قدم دې اېښی راته دام دی (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۵۵)

کلاچوي ځان د حیرت په مقام کې بولي او د خپل معشوق ناز، ادا او په خرام سره تگ پوښتي او د مجدد الف ثاني (رح) د خبرې په تائید سره، چې دم بر قدم، په هره ساه د خپل رب ثنا، خو کلاچوي يې د مینې منظر کشي په هر قدم کې داسې کوي:

دغه دام د محبت په نظر مه شه

چې دا واړه کاینات په کې ایسار دی (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۴۸)

په قدم قدم دامونه راته مه ږدوه صنمه!

زه بې دامه گرفتار یم، که منې که نه منې (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۵۳)

کلاچوي د خپل محبوب حقيقي هستي د وجودي توحيد ترجماني کوي او په هر څه کې د يو وجود په لټه کې دی، د ټولې نړۍ موجودات د يو وجود په هستي کې بولي، خو بيا اعتراف کوي، چې زه بغير ستا له دامه ستا په مينه کې گرفتار یم.

وصال او هجران

که خوند شته دی په وصال کې، په هجران کې هم لذت شته

تش صفت د سپرلي مه کړه، په خزان کې هم صفت شته (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۹۶)

تعيين لرې کېدل وصال دی او له مجازي هستۍ څخه جدايي واقع کېدل او د خپلې خودۍ له وهم څخه بېگانه کېدل وصال حق دی. (هيله من، ۱۳۸۶: ۲۵۷)

ځکه کلاچوي وايي چې، زيات خوند په کې دی، خو د دې سپرلي ستاينه هم ضرور نه ده، ولې چې په هجران کې، په ظاهر او باطن کې غير ته التفات کول هجران دی، هجر په اصل کې هغه کيفيت دی چې د وصال له فراق څخه وروسته پيدا شي، تر وصل مخکې چې کوم کيف وي، هغه ته هجر نه وايي، بلکې اضطراب ورته وايي او په اشتياق (د تمام طلب او د مدام عشق هغه کنيټ چې يافت او نا يافت پکې برابر وي) کې لغړيدل هم هجران دی، نو ځکه د خزان ستاينه هم کوي. کلاچوي وايي:

بعد احساس د نزديکت دی پيدا کړی

څه به خوند و د وصال که هجران نه وی (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۴۴)

کلاچوي د اصلي وجود او حقيقي هستي څخه د رابلېدو بيان داسې کوي:

له ازله پرېشان وم چې راتلمه

تن تنها ومه حيران وم چې راتلمه

د ماضي پوښتنه مه کوئ له مانه

ناخبره له خپل ځان وم چې راتلمه

ملایکو چې سجدې ورته کولې

زه طاهر هغه انسان وم چې راتلمه (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۵۳۵)

په تصوف او عرفان کې مهم څيز همدا مينه بلل شوې، که حقيقي مينه نه وي، عاشق تر خپل معشوقه هېڅکله هم نه شي رسېدای او ځينو خو لا تر ټولو ستر مقام په محبت کې همدا عشق بللی. محبت يو مقناطسي کشش دی، چې يو بل ته راکشوي يا د چا حسن او خوبې ليدل او د هغه خوا ته طبيعت مایل کېدل، په زړه کې د هغه رغبت، د هغه شوق، د هغه طلب او تمنا لپاره يې قرارې پيدا کېدل، شپه او ورځ د هغه په فکر کې اوسېدل. د هغه په طلب کې په ځان، مال او زړه سره مشغولېدل، د هغه له فراق څخه په تکليف کېدل او د هغه په وصال نه مړېدل، د هغه په خيال کې خپل خيال او د هغه په رضا کې خپله رضا او د هغه په هستي کې خپله هستي ختمول، دا ټول د عشق او محبت کمالونه دي، چې ښې بېلگې يې د کلاچوي په کلام کې لوستلای شو.

زه د تا د حسن د ظهور يوه جلوه يم

ته زما د مينې ابتدا او انتها يې (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۴۶۱)

کلاچوي د لته هم د توحيد وجودي ترجماني کوي او خپل وجود د حقيقي هستي او ذات د نورانيت ظهور بولي او دا حسن د خپلې مينې پيل او پای هم بولي:

دا خو عشق دی چې يې ځای کړو هغه حسن زما زړه کې

چې کوم حسن نه ځايېږي په مهتاب او په آفتاب کې (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۴۵۹)

بيا د خپل محبوب د حسن په تعريف کې وايي چې، هغه حسن کوم چې لمر او سپوږمۍ يې په خپل ځان کې نه شي ځايولای، مگر زما په دومره کم زړه کې د عشق په واسطه يې ځای پيدا کړ.

چې وزر د جبرائيل چرته کار نه که

محبه! دا ستا دومره لوړ مقام دی (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۵۶)

په مخکې کرښو کې مو يادونه وکړه، چې ځينو عرفاوو د خپل محبوب ذات په مينه کې تر ټولو لوړ مقام د عشق بللی، چې ښه بېلگه يې د منصور حلاج ده، کلاچوي خو بيا د جبرائيل د وزر تر توان هم لوړ مقام بللی.

دا د مينې کوم مقام دی نه پوهېږم

نه جگېږي مې لاسونه اوس دعا ته (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۲۱۱)

اوس بيا په همدې حقيقي مينه کې تر مينې او عشق يو بل مقام هم لوړ بولي، ځينو شاعرانو تر عقل لوړ مقام عشق بللی، خو کلاچوي بيا تر عقل او عشق پورته يو بل مقام هم په خپله مينه کې

مشاهده کوي او داسې مقام ذکر کوي، چې په هغه مقام کې انسان دعا ته احتياج نه لري او له خپل رب سره بشپړ وصل شوی او فنا شوی وي.

چې له عرشه بالا سړی پرې رسي

محبتۀ! تانه داسې پروڼه هم شته (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۳۴)

په دې اړه رحمن بابا ويلي دي:

و اسمان ته لاس د عقل نه رسېږي

دا خو عشق دی چې په عرش کرسې قدم ږدي (رفیقي، ۱۳۸۸: ۱۸۹)

کلاچوي هم همدې مقام ته اشاره کړې او دا مقام يې تر عرش هم لوړ بللی او د عشق په مقام کې همداسې وزرونه نشته چې انسان دې تر عرش پورته پرې لاړ شي، بلکې دا يو ځانگړی مقام دی. کلاچوي د خپل حقيقي معشوق د حقيقي حسن ستاينه په هنري ژبه کړې، خورا زياتې عرفاني نومونې يې په خپلو اشعارو کې د تشبې، کنایې او استعارې په بڼه کارولې دي، د مجاهدې او رياضت افکار، مشاهدې، خیالات او د زړه کتنې يې په بېلابېلو عرفاني نومونو کې وړاندې کړې دي، چې د هرې نومونې تشریح کول او د کلاچوي د عرفاني شاعري د حقيقي مينې سپړل ډېر وخت او ډېره ليکنه غواړي، په پاته برخه کې لږ نور وضاحت او سپړنه د وجودي او شهودي توحيد کوو او ليکنه رالنهوو.

دا يو شعر د کلاچوي داسې دی، چې وجود او شهود يې دواړه په غېږ کې نيولي دي يا به داسې ووايو، چې د يو داسې محبوب ننداره کوي، چې د هغه يو اننگی د وجود او دويم د شهود رڼا کوي.

دا خو ته يې چې د هر چا غېږ کې اوسي

گنې ستا لايقه نه ده د هر چا غېږ (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۴)

دا شعر د وحدت الشهود زياته ترجماني کوي، د يو وجود ليدل او هغه هم د هر چا په غېږ کې، خو د هر کس غېږه د خپل محبوب له شان سره مناسبه نه بولي:

بې له حسنه جهان داسې راته ښکاري

مقتديان خو لکه وي او امام نه وي (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۴۵)

دا هم د توحيد شهودي ترجماني کوي، ځکه يو ليدل او د حقيقي وجود د حسن ښکلا ليدل، ځکه مقتديان جمع ده او د کثرت په معنا دی او کثرت د توحيد وجودي ترجماني کوي، دلته کلاچوي جهان بې له امامه، دا چې امام د وحدت ترجماني کوي او وحدت بيا د توحيد شهودي ترجماني کوي، ځکه نو جهان بې له حسنه داسې ښکاري، لکه مقتديان چې وي او امام نه وي. يعنې د موجوداتو ممکن الوجود وي او حقيقي يا واجب الوجود نه ښکاري.

کله ښکار شم کله ښکار کړم، کله ښکار کله ښکاري شم

په صحرا د زندگۍ کې کله دام کله دانه يم (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۲۶)

دام د کثرت په معنا دی او دانه د وحدت په معنا دی، دلته سالک لا د شهود او د وجود مقام ته نه دی رسېدلی، دی په تفکر او مجاهده کې دی، ځکه کله ورته کثرت او کله وحدت ښکاري. کله مشاهده د وحدت الوجود کوي او کله يې بيا د وحدت الشهود کوي.

زه د ځان په لټون وم ته مخته راغلې

اوس ته ووايه مخته لاړ شم او که شاته؟ (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۳۲)

دا يوه منل شوې عربي مقوله ده، چې: «من عرف نفس فقد عرف ربه» کلاچوي هم د خپلې هستۍ او ځان پېژندنې په لټه کې و، خو د دې ځان پېژندنې حقيقت ته د رسېدو په لار کې هغه حقيقي هستي، چې الله جل جلاله دی، وپېژانده او د هغه حقيقي هستي او وجود يې تشخيص کړ، ځکه بېرته بيا وايي، چې: اوس بېرته شاته (عالم الخلق) ته را وگرځم او که د الله جل جلاله ذات او هستي په عالمونو کې مخته لاړ شم، دا هم د حيرت مقام دی، چې د حقيقي هستي انکشاف ته سالک حيران شي.

له ويښته ويښته مې حسن دا ستا څاڅې

اوس ته وایه تاته وگورم که ځان ته (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۱)

وېښتان جمع د وېښته دی، د زلفو مفرد هم ويښته دی، چې ترې کثرت مراد دی او د الله جل جلاله د حسن څاڅې څڅېدل هم کثرت دی، نو شاعر د حيرت په مقام کې واقع شوی، چې اوس ممکن الوجود ته، چې ځان ته وگوري او که واجب الوجود ته، چې حقيقي ذات او مطلقه هستي ده، وگوري، نو ځکه وايو چې: د تفکر او مجاهدې په وخت کې هم ظاهر کلاچوي شعر ويلی دی. دا څو نمونې يې نورې هم د بېلگې په توگه راوړو:

ظاهر بين ته پانې پانې گل لیده شي

باطن بين ته هره پانه جهان شکاری (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۳۱)

يو ظاهري علوم دي او بل باطني، ظاهري علومو ته د قال او فقهې علم هم وايي او باطني علومو ته د حال او علم الدوني، حکمت او تصوف وايي. کلاچوي وايي چې: د ظاهري علومو لرونکي انسان ته پانه پانه گل ښکاري، دلته له گل څخه مراد د معرفت لذت دی او د بهیئت مجموعي عالم ته وايي، ځکه چې په عالم کې د حق معرفت دی، نو کلاچوي ځکه د حقيقي هستي (گل) د وجود هره تجلا ځانته پانه بللې، خو د باطن بينو په فکر يې بيا يو جهان ياد کړی او د دنيا د کایناتو د اجزاوو هر جز چې ممکن الوجود دی، ترشايي د يو واجب الوجود يادونه کړې.

ستا بې کچه حسن څنگه احاطه کړم؟

وتی نه شم لا له خپلې دايرې هم (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۴۹)

وجوديان يو وجود ته قايل دي او د بل موجود په وجود نه دي قايل، نو ځکه د حقيقي ذات حُسن نه شي احاطه کولای او دی لا د خپلې دايرې څخه ځان نه شي خلاصولای، ځکه چې خپل وجود هم د الله جل جلاله په وجود کې بولي:

نن د ژوند ناوې زلفې داسې ښکاري

لکه ورکه چې شي لار له قافلو نه (کلاچوي، ۲۰۱۴: ۱۶۶)

حقيقي هستي چې د الله جل جلاله مطلق ذات دی، هيڅکله هم نه مري، نو د دې هستي کثرت او تجليات په عالم خلق کې داسې ښکاري، لکه قافله چې د ځمکې پر مخ تیت او پرک شي او هر لور ته روانه شي، چې د ځمکې مخ وپوښي، نو ځکه کلاچوي وايي چې: د رب د سپېڅلي ذات نورانيت او تجلاوې په هر لوري لیدل کېږي.

کلاچوي په (۱۹۸۲ ز) کال د څلور شپېته کالو په عمر له دنيا رخصت شو، څلور شعري ټولگې ترې په ميراث پاته شوې دي، چې درې (د مینې غبر، د حسن لمن او خنده گل) يې په ژوند چاپ شول؛ خو مضراب يې له مرگه وروسته زوی چاپ کړ. اوس همدا څلور واړه کتابونه (د طاهر کلیات) کې چاپ شوي دي، د (حسن لمن) کتاب نوم يې په وياړلي اثر کې (د حسن لمر) ليکل شوی او (د خنده گل) شعري کتاب نوم يې (څنده گل) ليکلی شوی دی، چې دا يوه تېروتنه ده.

مناقشه

غلام سرور طاهر کلاچوي د پښتو معاصر ادب سرلاری شاعر بلل کېږي، کلاچوي د يوناني طبابت تر څنگ د عرفان پر سختو پېچومو هم شاعري کړې، د ده په اړه ډېرې کمې ليکنې شوې دي. د کلاچوي پر کلياتو او تر کلياتو د مخه درې شعري ټولگو باندې بېلابېلې ليکنې د بېلابېلو ليکوالانو او څېړونکو له لورې شوې دي، چې د هغو له جملې حمزه بابا، عمر داز مروت، آثار نيازی، عمل خان سياح، عبدالرحيم مجذوب او پروفیسور نور شاه جهان انور يادولی شو، دوی د کلاچوي پر کلياتو، د مينې غږ او مضراب شعري ټولگو ليکنې کړې دي. د حسن لمن شعري ټولگه باندې کوم ليکوال ليکنه نه ده کړې او خنده گل، چې په اردو ژبه شعري ټولگه ده، حضرت حمزه بابا سريزه ليکلې، په دې ټولو ليکنو کې د کلاچوي د شاعري عمومي جاج اخيستل شوی او د هغه پېژندنه يې ليکلې، خو حمزه بابا يې بيا پر عرفان او تصوف هم خبرې کړې دي، خو دا برخه ډېره کمه څېړل شوې، دې څېړنې تر يو ځای پورې هغه تشه ډکه کړې ده او د کلاچوي د عرفاني شاعري د وحدت الوجود نظريې بېلگې تشرېح شوې، بېلابېلې عرفاني نومونې يې په شعرونو کې وړاندې شوې او د دغو سپړنه شوې ده.

پايله اخيسته

موږ که د طاهر کلاچوي په شاعري نظر واچوو، زياته برخه په کې د تصوف ده او حقيقت هم دا دی چې، تصوف د شاعري هغه سپېڅلې او افاقي برخه او روح ده، چې بغير له دې څخه شاعري هيڅ دوام نه شي پيدا کولای، ځکه شاعري يې له تصوفه وهم دی او تصوف يې له شاعري نثر دی. بله دا چې يو غزل خوان شاعر چې د خپل محبوب په تعريف کې د زړه له تله کومې ملغلري راباسي، د هغو د ښکلا او آب و تاب د محبوب په ښکلا کې دی، محبوب چې څومره ښکلې وي، هغومره به يې ښکلا په ښکلو الفاظو کې بيانېږي او بيا چې محبوب په خپل ذات کې د دوام صفت او بې شمېره ځانگړنې لري او عاشق د هغه تعريف وکړي، نو ښکاره خبره ده چې څنگه د هغه محبوب په ښکلا او دوام موصوف دی، نو د شاعر شعر به هم د ښکلا په دوام موصوف وي. په تصوف کې تر ټولو ستر مقام همدا عشق بلل شوی، چې عاشق د خپل معشوق په وصف کې فنا شي او د طاهر په شاعري کې مهم څېز همدا عشق او مينه بلل شوې، همدا مينه ده، چې دُنيا ترې پيدا شوه او سالک چې عاشق نه وي فنا فی الله مقام ته نه شي رسېدی. د طاهر کلاچوي تصوف افيمي او بې حسه کوونکی نه دی، بلکې يو فعال او جرئت پيدا کوونکی تصوف دی. د طاهر تصوف ویده او بې حسه زړونه لږزوي او د عملي ژوند درس ور کوونکی تصوف دی. لنډه دا چې

د طاهر کلاچوي په هنر او فن کې خُشکه فلسفه، د تصوف باريکي، مينه، ادبي صنايع، اخلاقي او ټولنيز مسايل ټول رانغاړلي دي.

وړاندیزونه

د پښتو ژبې او ادب محترمو څېړونکو، لیکوالو او اديبانو ته وړاندیز کېږي چې، د طاهر کلاچوي د شاعري په بېلابېلو برخو څېړنې او لیکنې وکړي او د پښتو معاصر ادب د یو ستر عرفاني شاعر د شاعري نایابه اړخونه لوستونکو ته روښانه کړي.

اخځلیکونه

اکاډمي، ع. (۱۳۹۲). آريانا دایرة المعارف. ج. ۵. چ. ۲. کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي - نبراسکا مطبعه.

الف ثاني، ا. (۲۰۰۰). مکتوبات. ج. ۱. پېښور: مکتبه علوم اسلاميه.

الهام، م. (۱۳۹۷). پښتو معاصر ادب کې د تصوف څېړنه. ننگرهار: ننگرهار پوهنتون - ماستري تېزس (ناچاپ).

خلیل، ح. (۲۰۰۱). اښې. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.

رفيع، ح. (۱۳۸۸). رحمانی خم. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.

رفیقي، ع. (۱۳۹۵). ویاړلي. ج. ۶. کابل: د افغانستان ملي تحریک.

سلیماني، م. (۱۳۹۱). اصطلاحات صوفیان. تهران - ایران: کتبه علمي او فرهنگي ټولنه (فیفا).

صابر، م. (?). شخصیات سرحد. پېښور: یونیورسټي بک ایجنسي.

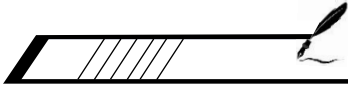
قادري، م. (۱۳۹۳). تصوف. کندهار: صدیقي خپرندويه ټولنه.

کلاچوي، ط. (۲۰۱۴). د طاهر کلیات. پېښور: دانش خپرندويه ټولنه.

کلاچوي، غ. (۱۹۹۷). د مینې غیر. ج. ۸. اتم چاپ. بنو: قاري حضرت گل شاکر.

ناگار، ف. (۱۳۹۳). عرفان او د پښتو ادب په لرغونې دوره کې یې څرکونه. ننگرهار: ناگار خپرندويه ټولنه.

ناگار، ف. (۱۳۹۵). د حمزه بابا عرفان او غزل. ننگرهار: ناگار خپرندويه ټولنه.

ناگار، ف. (۱۳۹۳). حمزه بابا او تصوف. پوهه مجله. دويمه، درېيمه او څلورمه گڼه، پرلپسې ۵۱ - ۵۲- ۵۳ گڼه. پاڼه: ۳۱.

مغموم خټک، ی. (۲۰۰۹). د حمزه شينواري صوفيانه شاعري. پښتو مجله. جنوري او مارچ گڼه. مسلسل گڼه: ۶۳۹، ج ۳۹. پاڼه: ۷۱.

هيله من، ع. (۱۳۸۶). فرهنگ عرفانی. کابل: خاور خپرندويه ټولنه.

An analytical review of Ghulam Sarwar's mystical poetry

Mohammad Wali Elham

Department of Pashto Language and Literature, Faculty of Education,
Paktika Institute of Higher Education

786walielham@gmail.com

Abstract

Ghulam Sarwar Tahir Kalachvi is a great mystical poet of contemporary Pashto literature, he was a Greek physician of the time, he also wrote poetry in Urdu language, he was influenced by Rahman Baba and Hamza Baba, and he is the pioneer poet of the mystical and philosophical theory of Wahdat-ul-Wujud based on the existential and intuitive theory of mystical poetry. In this article, on the basis of the analytical-descriptive method, the mystical and Sufism names, existential and intuitive theories of Tahir Kalachvi are analyzed and it is clarified that Kalachvi is called one of the great mystical poets and leaders of contemporary literature and both mystical theories with examples are provided. Since there has been no talk about the mystical poetry of Kalachvi, this study will provide raw material to the observers and researchers of Pashto literature and will open the door to more researches in this regard.

Keywords: Existing, Kalachowi, Mystical Terms, Unity of Existence, Unity of Witnessing.

دافغاني ټولنې په پرمختگ کې د پرمختيايي ژورناليزم رول

محمد اياز ذکي

ژورناليزم او ټوليزو اړيکو څانگه، د ژبو او ادبياتو پوهنځی، پکتيا پوهنتون

Mohammadayaz416@gmail.com

لنډيز

د افغاني ټولنې په پرمختگ کې د پرمختيايي ژورناليزم رول څېړنيزه لېکنه، چې اصلي تمرکز يې د افغان ټولنې مثبتو بدلونونو او پرمختگونو ته د پرمختيايي ژورناليزم بحث رامنځ ته کول او د رسنيو له لارې ددې ټولنې په ابادۍ کې د ژورناليزم رول جوت کول دي. ښي، چې پرمختيايي ژورناليزم، د افغاني ټولنې عامه ذهنيت د پرمختگ په فکتورونو کې (تعليم، صحت او ټولنيزه پوهه) لوړوی شي. د پرمختگ ژورناليزم موضوع له دوهمې نړيوالې جگړې وروسته رامنځته شوې. ددې موضوع رامنځته کيدل هم يوه اړتيا وه، چې مهم هدف يې دا و، چې څرنگه ټولنې او هېوادونه کولی شي، د پرمختيايي اړيکو په واسطه خپل غربت په اقتصادي محرک بدل، ټولنيز مساوات او عدالت تامين او په ټوله کې په لوی تعداد باندې انسانان له خپلې انرژۍ گټه واخلي. په څېړنه کې موندل شوې، چې د ټوليزو اړيکو وسايلو له ډلې راډيو تر ټولو بهترينه وسيله ده، چې هم يې د نورو ټولنو په پرمختگ کې رغنده رول لوبولی او هم به اغېزمنه تمامه شي. تحقيق تر ډېره پر کتابتوني څېړنه ولاړ دی، چې د قران مجيد، احاديثو او د نړۍ له معتبرو مقالو او کتابونو څخه پکې استفاده شوې ده. د څېړنې اصلي موخې د پرمختگ په ونډه کې د پرمختيايي ژورناليزم رول جوت کول، اساسي موخه يې د افغاني ټولنې پرمختگ ته د رسنيو متوجې کول دي، په پرمختگ کې د رسنيو ونډې ته د حکومت پام اړول او په افغاني ټولنه کې د پرمختيايي ژورناليزم بحث رامنځ ته کول دي.

کلیدي کلمې: پرمختگ، پرمختيايي ژورناليزم، د پرمختيايي ژورناليزم رول.

سريزه

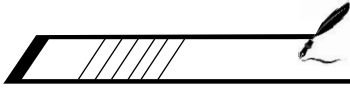
بسم الله الرحمن الرحيم.

ثنا او صفت هغه ذات لره، چې پالونکي د ټولو عالميانو دی. دنيا او څه چې په دنيا کې دي، ټول يې د انسان د ښيگڼې لپاره مسخر کړي، هغه که علوم دي، که فزيکي او طبعي منابع دي. الله ج انسانانو ته د انساني ژوند د هوساينې او د همغه رب د عبادت ښه ترسراوي په موخه عقل ورکړی، تر څو د سالم عقل نه په گټه اخيستنې سره هم د ځان او هم د ټولنې خدمت وکړي. د ټولنې خدمت او خلکو ته د گټې رسونې يو بنيادي فورمول د ټولنې پرمختگ ته کار کول دي. پرمختگونه د انسان ژوند هوسا کوي او انسانان د يو بل په ښمر او ښيگڼه کې لگيا کوي. الله جل جلاله په قران مجيد کې وايي: هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ (۱۵. الملک) ژباړه: او کسی است که زمین را برای شما رام کرد، بر پشت آن راه بروید و از روزی خداوند بخورید؛ و [بازگشت و] اجتماع همه تنها به سوی اوست. ددې پورته ايات مفهوم او مانا انساني خدمت او پرمختگ ته ورگرځي. د پرمختگ راز په خدماتو کې نغښتی، څوک چې ټولنې ته خدمت کوي، دا په دې مانا چې هغه د ټولنې پرمختگ ته کار کوي، چې لاندې حديث شريف يې په تشويق کې راغلی.

د حديث شريف ژباړه ده، چې بهترين د خلکو نه هغه څوک دي، چې خلکو ته يې خير رسيري يا رسوي. (مسند احمد)

موږ خلکو ته خير رسونې په برخه کې د افغاني ټولنه په پرمختگ کې د پرمختيايي ژورناليزم رول تر څېړنيز بحث لاندې نيسو، چې په دې څېړنيزې مقاله کې به وڅېړل شي.

د افغانستان په څېر ټولنه کې، چې د رسنيو بازار د نورې نړۍ په کچه کم رنگه دی، د ټولنې د ابادۍ په برخه کې د رسنيو، په ځانگړي ډول پرمختيايي ژورناليزم ته د عامو او خواصو هېڅ پام نه اوږي. حاکم فکر دا دی، چې ژورناليزم يوازې د ورځني يادابنتونو د رسولو مسلک دی، اما د پرمختگ په برخه کې يې خلکو ته اغېز ډېر جوت نه ښکاري، چې د نه ښکارېدو علت يې، د پرمختيايي ژورناليزم بحث نه ايجادول او نه هم دې اساسي موضوع ته د اکاډميکو اشخاصو، حکومتونو او رسنۍ والو پام راټول دي. تر اوسه پورې موږ په مسلکي مرکزونو او د ژورناليزم په

پوهنځيو کې د پرمختيايي ژورناليزم بحث نه درلوده، چې خوشبختانه په وروستيو کې د هېواد په کچه د درسي نصاب په تغيراتو کې د موضوع هم ورافافه شوې.

د څېړنې ارزښت

د پرمختيايي ژورناليزم بحث په درېيمه درجه يا وروسته پاتې هېوادونو کې نوی بحث دی، چې دا به د ژورناليزم مسلک اغېز په افغاني ټولنه کې ښکاره او د مسلکيانو لاسيات پام اړونې سبب شي.

۱- ډېر وخت د پرمختګ مسايلو په اړه رسنيز انعکاس د حکومت او رسنيو کارکوونکو ترمنځ سوء تفاهم رامنځ ته کوي، دا څېړنه به د غلط فهميو کچه راټيټه کړي.

۲- د اوسني عصر غوښتنه ده، چې ټوليزې اړيکې بايد د ټولنې د هر درد په انعکاس او بهبود کې وکارول شي، چې رسنۍ د ټوليز ارتباط تر ټولو ښې وسيلې دي.

۳- موږ تر اوسه په درسي نصاب کې د پرمختيايي ژورناليزم بحث نه درلوده، دا کنفرانس به د علمي او اکاډميکو خلکو او مسئولينو توجه راجلب او دې مسلکي موضوع ته به مسلکي لاسرسی وشي.

۴- دلته د يو نوي بحث په توګه به ډېرو څېړونکو ته د ټولنې د ابادۍ لپاره بهترينې سوږې په لاس ورکړي.

د څېړنې موخې

۱- د پرمختګ په ونډه کې د پرمختيايي ژورناليزم رول جوت کول

۲- اساسي موخه مو د افغاني ټولنې پرمختګ ته د رسنيو متوجې کول.

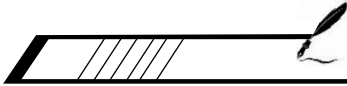
۳- په پرمختګ کې د رسنيو ونډې ته حکومت پام اړول.

۴- په افغاني ټولنه کې د پرمختيايي ژورناليزم بحث رامنځ ته کول

د څېړنې پوښتنې

۱- د پرمختيايي ژورناليزم بحث څومره ايجاد شوی؟

۲- د افغاني ټولنه په پرمختګ کې رسنۍ او پرمختيايي ژورناليزم څه کولی شي؟

تېرو څېړنو ته کتنه

د پرمختيايي ژورناليزم رول د افغانستان په پرمختگ کې، تر دې عنوان لاندې ځانگړې کومه څېړنه ونه موندل شوه، خو ځينې څېړنيزې ليکنې شته، چې د رسنيو رول او پرمختيايي ژورناليزم ارزښت باندې يې تمرکز کړی.

په افغانستان کې، پرمختيايي ژورناليزم د ټولنيز بدلون لپاره يو مهم عامل دی. د افغاني رسنيو د فعاليتونو تحليل ښيي، چې دوی د خلکو د پوهاوي لوړولو، د ټولنيز عدالت د پياوړتيا او د حکومت د څارنې لپاره کار کوي. خو، د امنيتي ننگونو، اقتصادي ستونزو او د مسلکي روزنې د کمښت له امله، د دوی فعاليتونه ډېر محدود دي (احمد، ۲۰۲۱: ۱۹۸).

يوه بله څېړنيزه مقاله چې د رسنيو رول په افغاني ټولنه کې د پرمختيايي ژورناليزم رول په ډاگه کوي، چې د دې مقالې په وينا، په افغانستان کې د پرمختيايي ژورناليزم رول د ټولنيز بدلون لپاره ډېر مهم دی (خان، ۲۰۱۹: ۴۵-۶۰).

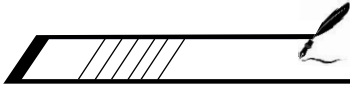
په افغانستان کې پرمختيايي ژورناليزم تر عنوان لاندې کتاب ليکوال ليکي، پرمختيايي ژورناليزم د خلکو د پوهاوي د لوړولو او د ټولنيز عدالت د پياوړتيا لپاره کار کوي (سميت، ۲۰۲۰: ۳).

په نړۍ واله کچه د پرمختيايي ژورناليزم يو بحث چې رسنۍ او ټولنيز بدلون تر عنوان لاندې ليکل شوی، وايي: پرمختيايي ژورناليزم د اقتصادي ودې لپاره کار کوي (جانسن، ۲۰۱۸: ۱۹).

يو بل څېړونکي چې د افغاني رسنيو پر وړاندې ننگونې يې عنوان دی، په خپل کتاب کې د افغاني ټولنې په بهبود کې د پرمختيايي ژورناليزم رول پر وړاندې خنډونه، اقتصادي او امنيتي ننگونې يادوي (احمد، ۲۰۲۰: ۲).

څېړنې ښيي چې پرمختيايي ژورناليزم د حکومتولۍ په شفافيت او حساب ورکولو کې يوه مهمه وسيله ده (ميلکوټي، سټويژ، ۲۰۰۱: ۱۵).

پوهان استدلال کوي چې رسنۍ کولی شي له حاشيې بهر ټولنو ته ځواک ورکړي او هغوی ته غږ ورکړي (سرپواس، ۲۰۰۸: ۱۹-۳۴).

په افغانستان کې، مطالعات ښيي چې مؤثره ژورناليزم کولی شي د تعليم، او روغتيا په څېر مهمو مسایلو ته رسيدګي وکړي (خان، ۲۰۱۹: ۴۵-۶۰).

موږ ددې تر څنګ څو مستندې کيسې هم راخيستې چې د ټولنو په ابادۍ کې پرمختيايي ژورناليزم رغنده رول لوبولی او تياره ټولنې يې رڼا ته ايستلې. ددې لپاره موږ د څو کېس ستودويو نمونې وړاندې کوو.

د زده کړې په برخه کې بدلون: افريقا

په افريقا کې د Edu Net په نوم يوه پروژه د پرمختيايي ژورناليزم په مرسته د زده کړې د اهميت په اړه د خلکو پوهاوي کچه يې لوړه کړه. د رسنيو په مرسته د زده کړې ګټو او د ماشومانو د ښوونې او روزنې اړتيا په اړه معلومات وړاندې شول. په ځانګړې توګه د ښځو او نجونو د زده کړې په برخه کې د پام وړ بدلون راغی، چې په پايله کې يې د نجونو د ښوونې کچه لوړه شوه (موينګي، ۲۰۱۷: ۱۱۲-۱۲۵).

د چاپېريال ساتنه: برازيل

په برازيل کې "Amazon Watch" په نوم يو پروژه د پرمختيايي ژورناليزم په مرسته د ځنګلونو د ساتنې په اړه يې د خلکو پوهاوی لوړ کړ. د رسنيو په مرسته د ځنګلونو د قطع کېدو خطرونو او د چاپېريال ساتنې اړتيا په اړه معلومات وړاندې شول. دا کمپاين د حکومت او عامه خلکو تر منځ د همکارۍ لامل شو، چې په پايله کې يې د ځنګلونو د قطع کېدو کچه کمه شوه (سېلوا، کوستا، ۲۰۲۰: ۵۸۰-۵۶۷).

د کرنې په برخه کې بدلون: بنگله ديش

په بنگله ديش کې د "Krishi Radio" په نوم يو پروژه د پرمختيايي ژورناليزم په مرسته د کرنې په برخه کې يې د خلکو پوهاوی لوړ کړ. د راډيو په مرسته د کرنې د نوي تخنيکونو او حاصل زياتوالي په اړه معلومات وړاندې کيدل، چې په پايله کې يې د کرنې حاصلونه زيات شول او د کروندګرو ژوند ښه شو (رحمان، ۲۰۱۸: ۴۵-۵۸).

د څېړنې مېتودولوژي

خپلو امکاناتو او محدودیتونو ته په کتو څېړنه پر کتابتونې او مشاهدوي مېتود ترسره شوې. په دې برخه کې د نړۍ له معتبرو کتابونو، مقالو او څېړنو څخه گټه اخیستل شوې. ددې ترڅنگ د خپلې مسلکي تجربې او مسلکي عینکو نه پر استفادې، معقوله او مسلکي مشاهده او تحلیل هم کاریدلی.

پرمختګ یانې څه؟

په عمومي توګه د یوې ټولنې، هېواد، یا سیستم د ودې، پرمختګ، او ښه والي په اړه اقدامات د پرمختګ څخه عبارت دي. د ټولنې په منځ کې یوه غلط فهمي دا ده، چې پرمختګ خلک یوازې مادي او فزیکي ابادۍ پورې محدودوي، خو اصلاً د پرمختګ مفهوم خورا پراخ دی او د ژوند ټولو مثبتو او ټولنیزو بدلونونو ته پرمختګ ویلی شو. د پرمختګ په اړه د یو څو عالمانو نظرونه راځلو.

امارتیا سن: Development as Freedom کتاب کې پرمختګ د اقتصادي ودې او د خلکو د ژوند د کیفیت په لوړولو کې د ټولنیزو بدلونونو په رڼا کې تعریفوي (سن، ۱۹۹۹: ۱۵-۲۱).

ساکس د پرمختګ مفهوم پراخوي، چې مادي او غیر مادي ټولنیز بدلونونه دواړه په کې شامل دي (ساکس، ۲۰۰۵: ۳).

پرمختګ د ژوند د مختلفو اړخونو او ټولنیزو بدلونونو په اړه بحث کوي (کانوې، ۲۰۰۵: ۴).

د پورته ذکر شوو مأخذونو پر اساس، پرمختګ یوازې مادي بدلون نه دی، بلکې ټولو مثبتو ټولنیزو بدلونونو ته پرمختګ ویل کېږي.

د پرمختګ مفهوم په بېلابېلو برخو کې کارول کېږي، لکه: اقتصادي پرمختګ، ټولنیز پرمختګ، تخنیکي پرمختګ، او شخصي پرمختګ. په دې کې د شرایطو د ښه والي، نوي سیستمونو د رامنځته کولو، او موجودو سیستمونو د پیاوړتیا هڅې هم شاملې دي.

اقتصادي پرمختګ: د یو هېواد د اقتصادي ودې او پراختیا په اړه دی، چې په عاید، صنعت، او زیربناوو کې د پرمختګ په موخه ترسره کېږي (روستو، ۱۹۶۰: ۴۵).

ټولنیز پرمختګ: د ټولنې د ژوندانه د کیفیت د ښه والي په اړه بحث دی، چې په روغتیا، زده کړو، او عدالت کې د پرمختګ او بهېود په موخه کار کوي (سن، ۱۹۹۹: ۱۱۰).

تخنيکي پرمختګ: د ټکنالوژۍ د پرمختګ او نوښتونو په اړه بحث دی، چې د سافټویر، اپليکيشنونو، او سيستمونو د رامنځته کولو او ښه والي لپاره کارول کېږي (شمېتر، ۱۹۳۴: ۲۲۴-۲۲۱).

د پرمختګ له هر اړخيز تعريف وروسته، د افغاني ټولنې تعريف هم د پرمختګ له لحاظه ډېر وروسته پاتې دی، چې هر مسلک او مسلکيان يې بايد په ابادۍ کې رغنده رول ولوبوي. د نورو مسلکونو په څير ژورناليزم هم خپل پام د ټولنې له پرمختګ څخه نه دې اړولی، چې د پرمختيايي ژورناليزم ځانګړی بحث يې په علمي او مسلکي شکل رامنځ ته کړی. ددې لپاره اړيو چې پر پرمختيايي ژورناليزم پيژندنه لږ تم شو.

پرمختيايي ژورناليزم: د دوهم نړيوال جنگ وروسته، د اسيا، افريقا او لاتيني امريکا زياتره هېوادونه خپلواک شول او د خپل پرمختګ پاليسۍ جوړونې يې پيل کړې. کله چې دا پاليسۍ په دې هېوادونو کې جوړېدلې، نو وموندل شو چې ټوليزې رسنۍ کولای شي، د ملي پرمختګ په برخه کې مهم رول ولوبوي. په دې توګه، هغه اړيکه يا خبر رسونه، چې د پرمختګ د پياوړتيا لپاره کارول کېده، د پرمختګ ژورناليزم يا د پرمختګ اړيکه بلل کېده (لېنټ، ۱۹۷۹: ۱۸-۲۴).

دا مفهوم يوازې تر رسونې پورې محدود نه و، بلکې ټولې اړيکې، هغه که د اړيکو په هر ډول کې راځي (خپلمنځي، ګروپي، ټوليزې) چې د پرمختګ لپاره کارول کېږي، د پرمختيايي اړيکو او يا د پرمختيايي ژورناليزم بحث ترې راوځي (سينګال، روګارز، ۱۹۸۹: ۱۱۹).

دلته يو وضاحت د پرمختيايي اړيکو او پرمختيايي ژورناليزم بايد وشي، چې د اړيکو يو ډول ټوليزو اړيکو بحث دی، او د ټوليزو اړيکو لپاره موږ له ټوليزو اړيکو وسايلو لکه راډيو، ټلويزيون، چاپي ورځپاڼې او اوسني دور کې د ټولنيزو رسنيو څخه کار اخلو، چې بيا ددې څخه کار اخيسته د پرمختيايي ژورناليزم اړوند بحث مطرح کېږي.

د پرمختګ ژورناليزم موضوع له دوهمې نړيوالې جګړې وروسته رامنځته کېږي. ددې موضوع رامنځته کيدل هم يوه اړتيا وه، چې مهم هدف يې دا و، چې څرنگه ټولنې او هېوادونه کولی شي، د پرمختيايي اړيکو په واسطه خپل غربت په اقتصادي محرک بدل، ټولنيز مساوات او عدالت تامين او په ټوله کې په لوی تعداد باندې انسانان له خپلې انرژي ګټه واخلي (کيوېرل، ۱۹۷۵: ۱۹۷-۲۰۲).

له هغې وروسته د ډېرو هېوادونو باور دا و، چې که په پرمختيايي برخه کې خبريالان وروزل شي، او بيا ملي پرمختگ په برخه کې دوی خپل رسالت (رسنيز انعکاس) ته دوام ورکړي، لږې نه ده، چې د ټولنې په بهبود کې به رغنده رول ولري (مورتي، ۲۰۱۰: ۱۰-۱۲).

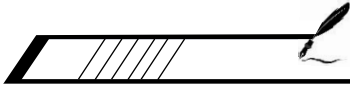
اوس بحث دا دی، چې پرمختيايي ژورناليزم د ټولنې په پرمختگ کې څه ډول رول لرلی شي؟

د پرمختيايي ژورناليزم رول

د پرمختيايي ژورناليزم رول په ټولنه کې د پرمختگ او مثبتو بدلونونو د رامنځته کولو لپاره د معلوماتو د خپرولو او عامه پوهاوي د لوړولو له لارې مهم دی. دا ډول ژورناليزم د هغو ستونزو او نابرابريو په اړه د خلکو د خبرتيا د راپارولو هڅه کوي، چې د ټولنې د مختلفو برخو په وړاندې شتون لري. د پرمختيايي ژورناليزم موخه دا ده چې د ټولنې د پرمختگ لپاره د پاليسيو او اقداماتو د پلي کېدو لپاره فشار راوړي او د خلکو د ژوند کيفيت ښه کړي. هغو کسانو چې د پرمختگ ژورناليزم په پيل کې يې تصور کړی و، باور درلود، چې ملي پرمختگ په پراخه کچه د اقتصادي پرمختگ پورې تړلی دی او احساس يې کاوه چې هغه ژورناليستان چې په اقتصاد کې روزل شوي وي، کولی شي د پرمختللي هېوادونو سره تړلي مسايلو په اړه په وړتيا سره راپور ورکړي. د ۱۹۷۰ کلونو په ترڅ کې، پرمختگ ژورناليزم د "ژمنې ژورناليزم" په نوم ياد شو، ځکه چې ځينو درېيمې نړۍ هېوادونو پوه شول چې ژورناليزم کولی شي د دولت د ايډيالوژيو او کمپاينونو د ترويج لپاره مؤثره وسيله وي (فورسيت، ۱۹۹۰: ۲۳۳-۲۳۱).

د پرمختيايي ژورناليزم په مرسته، د ټولنې د مختلفو برخو په اړه د معلوماتو د خپرولو له لارې د خلکو د پوهاوي کچه لوړېږي او دوی د خپلو حقونو او مسئوليتونو په اړه په ښه توگه پوهېږي. دا ډول ژورناليزم د حکومتي او غيرحکومتي سازمانونو ته د هغو ستونزو په اړه د معلوماتو چمتو کولو لپاره هم کارول کېږي چې د ټولنې د پرمختگ لپاره د حل لارې وړاندې کوي.

د بېلگې په توگه، د پرمختيايي ژورناليزم په مرسته کېدای شي د زده کړې، روغتيا، اقتصاد، او نورو ټولنيزو برخو په اړه د معلوماتو د خپرولو له لارې د خلکو د ژوند کيفيت ښه شي. دا ډول ژورناليزم د ټولنې د پرمختگ لپاره د يوې مهمې وسيلې په توگه کارول کېږي (سميت، ۲۰۲۳: ۸۹).

دا ډول ژورناليزم د هېوادونو د اقتصادي، ټولنيز، او تخنیکي پرمختګ په برخه کې د رسنيو د رول په اړه بحث کوي او د پرمختګ پروسې ته د ودې او پراختيا لپاره مرسته کوي. دلته د پرمختيايي ژورناليزم رول په ځينو مهمو برخو کې تشرېح کوو.

۱- د حکومت او خلکو تر منځ د اړيکو ښه والی

پرمختيايي ژورناليزم د حکومت او خلکو تر منځ د اړيکو د ښه والي لپاره مرسته کوي. دا ډول ژورناليزم د حکومت د پالیسيو او پروگرامونو په اړه معلومات وړاندې کوي او د خلکو غوښتنې او نظریات حکومت ته رسوي.

۲- د ټولنیز بدلون لپاره مرسته

پرمختيايي ژورناليزم د ټولنیز بدلون لپاره مرسته کوي. دا ډول ژورناليزم د ټولنې د نارواوو او ستونزو په اړه راپورونه وړاندې کوي او دې ستونزو د حل لپاره د خلکو او حکومت تر منځ د همکارۍ لپاره هڅه کوي.

۳- د پرمختګ په اړه انتقادي فکر ته هڅول

پرمختيايي ژورناليزم د پرمختګ پروسې په اړه انتقادي فکر ته خلک هڅوي. دا ډول ژورناليزم د پرمختګ پروژو او پروگرامونو په اړه تحلیلونه وړاندې کوي، ترڅو د دې پروسې کمزورې او ښې برخې وڅېړل شي او د دې پروسې د ښه والي لپاره وړاندیزونه وړاندې شي.

۴- د پرمختګ په اړه د نړۍ والې ټولنې پام راگرځول

پرمختيايي ژورناليزم د هېوادونو د پرمختګ په اړه د نړۍ والې ټولنې پام راگرځوي. دا ډول ژورناليزم د هېوادونو د پرمختګ پروژو او پروگرامونو په اړه نړۍ والو رسنيو ته معلومات وړاندې کوي، ترڅو د نړۍ والې مرستو او همکاريو لپاره زمینه برابره کړي (شرام، ۱۹۶۴: ۱۹).

موندنې

موږ په دې څېړنه کې د نړۍ له معتبرو کتابونو او مقالو له تحلیل او ارزونې وروسته وموندله چې ، پرمختيايي ژورناليزم د افغاني ټولنې په بهبود او پرمختګ کې پراخ او رغنده رول لرلی شي. د

پرمختګ هر اړخيز تعريف ته په کتو، افغاني ټولنه اوس هم په ډېرو مواردو کې وروسته پاتې ده، چې رسنۍ کولی شي، د تعليم، صحت، پانگونې، اقتصادي روزنې، ټولنيزو مثبتو بدلونونو په برخه کې برنامې تنظيم او د عامه افکارو مثبت بدلون ته کار وکړي، چې دا مثبت بدلون خود به خود له ځان سره پرمختګونه راوړي. د پرمختيايي ژورناليزم بې کچې اغېزې په برکت، چې د حکومت او ولس تر منځ د همغږۍ سبب کېږي، عامه پوهاوی په ښه شکل رامنځته کوي، نړۍ والو او داخلي رسنيو پام پرمختيايي انعکاس ته راوړي، دا ټولې هغه د پرمختګ تشې دي، چې پرمختيايي ژورناليزم يې په افغاني ټولنه کې ډکولی شي. ددې ټولو کارونو لپاره موندنې ښايي چې د رسنيو پر وړاندې سياسي او اقتصادي خنډونه کم شي، رسنۍ والو او حکومتي چارواکو ته د پرمختيايي ژورناليزم اهميت واضح اوجوت شي، پر رسنيو باور کچه لوړه شي، نو لري نه ده، چې پرمختيايي ژورناليزم به هم د پرمختګ نورو سکتورونو په شان د افغاني ټولنې په بهبود کې اغېزناک رول ولري.

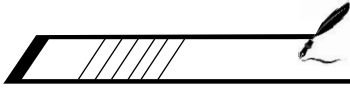
مناقشه

د نورې نړۍ او د افغاني ټولنې بحث په پرمختيايي ژورناليزم کې ډېر توپيرونه لري، خو ځينې مشترکات هم لري، چې لنډ بحث پرې کوو.

د پرمختيايي ژورناليزم بحث په نورې نړۍ کې ډېر پخوانی دی، خلک، حکومت او رسنۍ وال يې له ډېر وخته اهميت او ارزښت سره اشنا دي، چې دوی په اوسني عصر کې يې له مؤثرې گټې اخيستنې روشونو او وسايلو بحث مطرح کوي، خو دلته بيا افغاني ټولنه کې لا ډېر کار ته اړتيا شته، اول دا بحث په مسلکي او رسمي شکل ايجادول، بيا له دې څخه د ټولنې بهبود لپاره کار اخيستل دي.

دلته د رسنيو پر وړاندې اقتصادي خنډونه هغه څه دي، چې پرمختيايي ژورناليزم په دې ټولنه کې پوره ونډه نه شي اخيستی، خو نورو ټولنو کې بيا دا ستونزه هواره ده.

نوره نړۍ رسنيو ته د لاسرسي په برخه کې مشکل نه لري، موږ اوس هم په ډېرو سيمو کې رسنيو ته لاسرسي نه لرو، چې دا کار د پرمختيايي ژورناليزم پلي کول په افغاني ټولنه کې له ستونزو سره مخ کوي.

ځينې مشترکات هم شته، د بېلګې په توګه د بنگله دېش د کرنې په محصولاتو کې د زياتوالي يو لوی لامل د راډيو له لارې د خلکو عامه پوهاوي لوړول و. راډيو دلته هم د يوې مؤثرې وسيلې په توګه چې موږ ورسره کلتوري او تر ډېره د لاسرسي ستونزه هم نه لرو، نو کولی شو په صحې، تعليمي او ټولنيزو بدلونونو او عامه پوهاوي په برخه کې چې د پرمختګ اساسي لارې دي، ګټه واخلو.

پایله اخیستنه

د څېړنې په پایله کې جوته شوه، چې د نورو ټولنو په څیر په افغاني ټولنه کې هم د پرمختيايي ژورناليزم هم د افغاني ټولنې په پرمختګ کې رغنده رول درلودلی شي. ددې موندې تفسیر دا دی، چې افغانستان په اقتصادي لحاظ درېیمه درجه هېوادونو او یا هم غریبو هېوادونو په قطار کې راځي، دا ډول هېوادونو خپل ټول تمرکز د ټولنیز بدلون پر فکتورونو وي، ځکه ټولنیز بدلون د پرمختګ اساسي تګلاره ده او دا تګلاره یوازې او یوازې د پرمختيايي ژورناليزم په پلي کیدو سره لاسته راټلی شي. پرمختيايي ژورناليزم چې د عامه پوهاوي په برخه کې حیاتي رول لري، نو افغاني ټولنه چې د سواد کچه یې ټیټه ده، پرمختيايي ژورناليزم به د مثبت بدلون په برخه کې خورا اغېزمن تمام شي.

پرمختيايي ژورناليزم به ددې تر څنګ د افغان ولس او د حاکم حکومت ترمنځ د همغږۍ په رامنځته کولو سره د انرژيو په توحید د ټولنې په هر اړخیز شکل پرمختګ کې رول ولري. ولس به خپل ځان په حکومت کې دخپل بولي او حکومت به هم د پرمختيايي پروژو د تطبیق په اړخ کې به د پرمختيايي ژورناليزم په مرسته لا وړاندې د خلکو رضایت او عامه پوهاوی ترلاسه کړی وي او په اسانه به خپلو پرمختيايي موخو ته ورسېږي.

پرمختيايي ژورناليزم کولی شي د پرمختيايي مسایلو په انعکاس د هیواد دننه او بهر د پانګوالو او سوداګرو او نړۍ والو نهادونو توجو راجلب کړي، ترڅو د هېواد په ابادۍ کې په مختلفو شکلونو برخه واخلي.

نورو څېړونکو ته مې سپارښتنه دا ده، چې د پرمختيايي ژورناليزم د بحث په ایجاد او د رسنیو او حکومت د لا ښې توجو په پار د رسنیو پر پرمختيايي خبرونو پر انعکاس څېړنې ترسره کړي او دا

کچه مالومه کړي، چې افغاني رسنيو توجو پرمختيايي مسايلو ته څومره ده او په دې گراف مالومو سره به د پرمختيايي ژورناليزم تطبيق او رول لپاره لازمي پاليسي جوړې شي.

د څېړنې محدوديتونه

په افغاني ټولنه کې د پرمختيايي ژورناليزم په تړاو ډېر کم معلومات وو. د موضوع اړوند په ملي ژبو هېڅ مالومات نه پيدا کېدل. نړۍ والو مقالو او کتابونو ته هم لاسرسی کم او سخت و.

ماخذونه

القران الکريم

احاديث شريف

Ahmed, S. (2020). *Challenges facing Afghan media*. Kabul: Afghan Research Institute.

Brown, L. (2021). The impact of developmental journalism. [Unpublished manuscript].

Conway, G. (2005). *Poverty and development in the twenty-first century*. Oxford University Press.

Forsythe, V. (1990, December). Perspectives on a development concept of news. In *Reference material for NIRD – Press Institute of India workshop on reporting rural development*, Hyderabad.

Johnson, R. (2018). *Media and social change: A global perspective*. New York: Routledge.

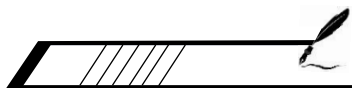
Khan, A. (2019). The role of journalism in Afghan society. *Afghan Journal of Media Studies*, 15(3), 45-60.

Khan, A. (2019). The role of media in Afghanistan's development. *Journal of Media Studies*, 34(2), 45-67.

Lent, J. A. (1979). *Use of development news: A case study of India, Malaysia, Thailand, and Ghana*. Singapore: AMIC.

- Lent, J. A. (1986). The evolution of development communication: A brief history. *Indian Journal of Communication*, 3(2), 18-24.
- Melkote, S. R. (1991). *Communication for development in the Third World: Theory and practices*. New Delhi: Sage.
- Melkote, S. R., & Steeves, H. L. (2001). *Communication for development in the Third World: Theory and practice for empowerment*. Sage Publications.
- Mwangi, S. (2017). The impact of developmental journalism on education in Africa. *African Media Review*, 25(2), 112-125. <https://doi.org/10.1163/15700658-12345678>
- Quebral, N. C. (1975). Development communication: Where does it stand today? *Media Asia*, 2(4), 197-202.
- Rahman, M. (2018). Agricultural development through radio in Bangladesh. *Journal of Development Communication*, 29(2), 45-58. <https://doi.org/10.1177/0973247018765432>
- Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schramm, W. (1964). *Mass media and national development*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
- Servaes, J. (2008). Communication for development: One world, multiple cultures. *Journal of International Communication*, 14(1), 19-34.
- Silva, R., & Costa, M. (2020). Environmental journalism and the protection of the Amazon rainforest. *Journal of Environmental Studies*, 45(4), 567-580. <https://doi.org/10.1016/j.jenv.2020.123456>
- Singhal, A., & Rogers, E. M. (1989). *India's information revolution*. New Delhi: Sage.

- Smith, J. (2020). *Developmental journalism in Afghanistan*. Kabul: Afghan Press.
- Smith, J. (2023). The role of developmental journalism in society. *Journal of Social Progress*. Retrieved October 15, 2023, from [URL]
- Yadav, P., & Srivastava, A. (2019). Role of media in polio eradication in India. *Journal of Health Communication*, 24(3), 245-252. <https://doi.org/10.1080/10810730.2019.1597954>

The Role of Development Journalism in Developing of Afghan Society

Mohammad Ayaz Zaki

Department of Journalism and Mass Communication, Faculty of Literature,

Paktia University

Mohammadayaz416@gmail.com

Abstract

This research paper explores the role of developmental journalism in the progress of Afghan society, with a primary focus on discussing how developmental journalism can highlight the positive changes and advancements in Afghan society and substantiate the role of journalism in the development of this society through media. The study found that developmental journalism can elevate public awareness in Afghan society regarding factors of development, such as education, health, and social awareness. The concept of developmental journalism emerged after the Second World War as a necessity, with the key objective of understanding how societies and nations can transform poverty into economic stimulus, ensure social equality and justice, and harness human energy for the benefit of the majority. The research revealed that among mass communication tools, radio is the most effective medium, having played a constructive role in the development of other societies and is expected to be impactful here as well. The research is primarily based on library research, utilizing the Holy Quran, Hadiths, and credible global articles and books. The main objectives of the study are to substantiate the role of developmental journalism in the process of development, to direct media attention toward the progress of Afghan society, to urge the government to focus on the role of media in development, and to initiate a discussion on developmental journalism in Afghan society.

Keywords: Development, Developmental Journalism, Role of Development Journalism.

ځوانان او د اسلامي ټولنې په اصلاح کې يې رول

سعیداحمد فوزان

اسلامي ثقافت خانگه، جيولوجي او معدن پوهنځی، غزني تخنیکي پوهنتون

saeedahmadfawzan@gmail.com

لنډيز

ځوانان د ټولنې تر ټولو ځواکمن رکن دی، د ټولنې په اصلاح کې رغنده رول لري، او اسلام يې هم اهميت په څرگند ډول روښانه کړی، خو له بده مرغه په اوسني عصر کې دوی له خپل اهميت او په ټولنه يې له اغېزو په تمامه معنا غافل دي، چې د دوی له همدې بې پروايي څخه ټولنه هم اغېزمنه کېږي، له همدې کبله ځوانان خپلو اهدافو او مسئوليتونو ته د متوجه کولو، او د ټولنې په اصلاح کې يې له رول څخه د خبرولو په موخه؛ په توصيفي بڼه او تحليلي مېتود په اسلام کې د ځوان اهميت ته لنډه کتنه شوې، او په دې اړه د قران کریم او نبوي احاديثو، له ځينې نصوصو، او د اسلامي تاريخ له واقعاتو استدلال شوی. له هغه وروسته، د دعوت او جهاد په ډگر کې د دوی د ځلانده رول ځينې بېلگې وړاندې شوې، بيا په ټولنه د دوی د اغېزو دليل او وجه بيان شوې، وروسته د ځوان دندو او مسئوليتونو ته لنډه کتنه شوې، ترڅو ځوانان له خپل اهميته خبر، او دا ورته جوته شي چې د دوی هر ډول کردار په ټولنه مستقيم اغېز لري، همدا راز به دا ورته څرگنده شي چې د اسلام دښمنان هم د اسلامي ټولنې د نورو اقسارو په پرتله د دوی د بې لارې کولو زيات کوښښ کوي، نو څومره چې د اسلام له نظره دوی مهم دي، همدومره يې مسئوليت هم دروند دی.

کلیدي کليمې: اصلاح، ټولنه، ځوان، دعوت، مسئوليتونه.

سريزه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العلمين و الصلوة و السلام الأتمان الأكملان على سيدنا محمد المبعوث رحمة
للعلمين و على جميع الأنبياء و المرسلين و على آل كل و صاحب كل اجمعين.

څرنگه چې ځوانان د ټولنې تر ټولو قوي او بنسټيز عنصر دی، چې د ټولنې لپاره د ملا د تير حيثيت لري، او هم د ټولنې په اصلاح کې حياتي رول لري، چې د ټولنې اصلاح او فساد د دوی له اصلاح او فساد سره تړلي. همداراز اسلام هم د ټولنې همدې بنيادي عنصر ته په تمامه معنی ارزښت ورکړی، چې د قران کریم زيات آيتونه، نبي احاديث او د اسلامي تاريخ بې شمېره واقعات د دې شاهدان دي.

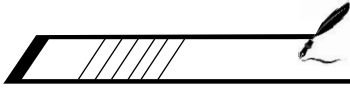
دا رنگه ځواني د الهي نعمتونو په هغې کتگورۍ کې راځي چې اسلام يې د نورو نعمتونو په پرتله په زيات تاکيد د حق د ادا کولو، او قدر پېژندلو سپارښتنه کوي، رسول الله - صلی الله عليه و سلم - ځواني يو له هغو نعمتونو بللې چې د قيامت په ورځ به يې تر ټولو لومړی پوښتنه کېږي، او داسې يې فرمايلي: "لا تزول قدما ابن آدم يوم القيامة من عند ربه حتى يسأل عن خمس: عن عمره فيما أفناه، و عن شبابه فيما أبلاه. الحديث" (ترمذي: (_____) ۶۷/۲). ژباړه: د قيامت په ورځ به د انسان قدمونه د خپل رب د محاسبې له ډگره تر هغو د جنت يا دوزخ په لور يون ونه کړي، څو د پنځو شيانو پوښتنه نه وي ترې شوي: د عمر يې، چې په څه کې يې تېر کړ، او د ځوانۍ يې، چې په څه کې يې زړه کړه....

له بلې خوا د اسلام دښمنان هم د ټولنې د نورو اقدارو په پرتله ځوانانو ته زيات متوجه دي، او په خپل ټول توان سره کوشښ کوي چې د بېلابېلو وسايلو په مټ يې د فکري او اخلاقي انحراف په لومه کې را ګير کړي؛ ځکه چې دوی د ځوانانو اهميت ته په کتو دا درک کړې چې که دوی له لارې کاره شي، د ټولنې پاتې وګړي به اسانۍ سره په همدې برخليک اخته کېدای شي.

ځکه مې نو وپتېيله چې په همدې موضوع څو کرښې وليکم، تر څو ځوانان له خپل اهميت، دندو او په ټولنه يې له اغېزو خبر شي، او د ټولنې د اصلاح لپاره لاس په کار شي. الله تعالی ته د دعا لاس لپه کوم چې دا عمل په خپل دربار کې قبول، او د امت د ځوانانو لپاره يې نافع وګرځوي.

د څېړنې ارزښت

- ۱- دا څېړنه د اسلامي امت ځوانان د دوی له اهميته خبروي.
- ۲- د اسلامي ټولنې په اصلاح کې يې د دوی له رول څخه خبروي.
- ۳- دا څېړنه ځوانان د اسلامي ټولنې په وړاندې خپلو مسئوليتونو ته متوجه کوي.

۴- دا څېړنه ځوانانو ته د دعوت اهميت په ډاگه کوي، او په دې سربېره په لنډو کې د دعوت ځينې طريقې او کړنلارې هم ورته په گوته کوي.

۵- دا رنگه دا څېړنه ځوانانو ته دا هم ښيي چې د فکري جگړې په ډگر کې د اسلام د دښمنانو تر ټولو لومړی هدف دوی دي، ځکه نو بايد د دې خطر د مخنيوي لپاره هم تر ټولو لومړی دوی مټې را بله وهي.

د څېړنې موخې

- ۱- د ټولنې په اصلاح کې د ځوانانو اهميت په ډاگه کول.
- ۲- ځوانان خپلو اهدافو او مسئوليتونو ته متوجه کول.
- ۳- ځوانانو ته د فکري او فرهنگي جگړې په ډگر کې د دښمن له لوري متوجه خطرونه په گوته کول.

د څېړنې پوښتنې

۱- اصلي پوښتنې:

- ۱- آیا ځوانان د اسلام له نظره مهم دي؟
- ۲- آیا ځوانان د ټولنې په اصلاح کې رول لري؟
- ۳- ځوانان د ځان په وړاندې کوم مسئوليتونه لري؟

۲- فرعي پوښتنې:

- ۱- آیا ځوانان د اسلامي ټولنې په وړاندې کوم مسئوليت لري؟
- ۲- آیا په اسلامي تاريخ کې د ځوانانو د اهميت بېلگې شته؟
- ۳- ولې ځوانان د ټولنې په اصلاح کې بارز رول لري؟

د څېړنې مخبڼه

د ټولنې په اصلاح کې د ځوانانو د رول په موضوع له دې مخکې په عجمي نړۍ کې کوم ځانگړی کتاب يا تحقيق نه تر سترگو کېده، البته په عربو کې ځينې علماوو او محققينو د ځوانانو په اهميت او رول ځينې کتابونه او مقالې ليکلې وې، لکه: د دکتور عبدالله ناصح علوان کتاب (دورالشباب في حمل رسالة الاسلام) چې د ځوانانو د ارزښت او مسئوليتونو اړوند يې ښه تحقيق کړی، همداراز نامتو دعوتگر استاذ فحجي يکن هم د (الشباب و التغيير) په نوم گټور کتاب ليکلی. دا رنگه دکتور يوسف القرضاوي - رحمه الله - هم د (واجب الشباب المسلم اليوم) په نوم ارزښتناک تحقيق کړی. په دوی سرېره نور علماء هم په دې اړوند تحقيقات او ليکنې لري، مگر دا ټول په عربي ژبه ليکل شوي وو، په پښتو کې د دې موضوع په اړه د کوم کتاب يا مقالې څرک نه لگېده.

د څېړنې مواد او کړنلاره

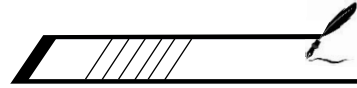
دا څېړنه توصيفي بڼه لري، چې له بېلابېلو علمي سرچينو څخه گټه پکې اخيستل شوې، او هر عالم ته يې قول له کمي او زياتي پرته منسوب شوی. او مېتود يې تحليلي دی.

د ځوان تعريف

ځوان هغه چا ته ويل کېږي چې د عمر د ځوانۍ په مرحله کې وي. او د ځوانۍ د مرحلې په اړه بېلابېل نظريات شتون لري: د ځينو په آند له بلوغه تر دېرش کلنۍ پورې د ځوانۍ عمر بلل کېږي، د ځينو په آند بيا له ۱۵ تر ۲۴ کالو پورې د ځوانۍ مرحله ده، ځينې نور يې بيا له ۱۵ تر ۳۵ کالو بولي، خو ښه خبره دا ده چې له بلوغه تر څلوېښت کلنۍ پورې، چې د جسم، عقل، او حواسو د تکامل مرحله ده؛ د ځوانۍ عمر بلل کېږي (خاطر، ۲۰۱۴: ۱۵؛ عثمانی، ۱۴۳۲: ۳ / ۶۳، ۵۵، ۵۴؛ علوان، ۱۴۰۷: ۱۵).

په اسلام کې د ځوان اهميت

غواړم د بحث په همدې برخه لير تم شم او د قران کريم او احاديثو ځينې هغه نصوص د لوستونکو خدمت ته وړاندې کړم چې د ځوان او ځوانۍ اهميت، او د جامعي په اصلاح کې د ځوانانو مهم رول ته نغوته پکې شوې.

په قران کریم کې د **خوانانو اهمیت**: قران کریم په مختلفو ځایونو کې د خوانانو اهمیت، او د دعوت، او ټولنې په اصلاح کې د هغوی مهم رول ته اشاره کړې، مثلاً: ۱- د اصحاب الکهف کیسه یې په خورا تفصیل سره کړې، او هغوی یې موږ ته د قدوې په ډول راپېژندلي، او بیا یې خپله د خوانانو په نوم یاد کړي، او داسې فرمایي: ﴿إِنَّهُمْ فَتِيَّةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾ (سورة الکهف: ۱۳). ژباړه: "هغوی څو تنه خوانان وو چې په خپل رب یې ایمان راوړی و، او موږ د دوی پوهه زیاته کړه" (عثماني، ۱۴۳۲: ۱۲۵/۵).

۲- همدا راز د سیدنا ابراهیم (علیه السلام) له لوري د ټولنې د اصلاح، او له شرک څخه یې د توحید لارې ته د را گرځولو په پار د بتانو د ماتولو کیسه یې هم په پوره تفصیل سره کړې، او بیا یې له هغه څخه هم د خوان په لفظ سره تعبیر کړی، او داسې فرمایي: ﴿قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ﴾ (الانبیاء: ۶۰). ژباړه: (ځینې خلکو) وویل: "موږ له یوه خوان څخه د هغو یادونه اورېدلې وه، د هغه نوم ابراهیم دی".

۳- دا رنگه الله - سبحانه و تعالی - د خوان پیغمبر یوسف (علیه السلام) د عفت او پاک لمنی، او د خپل مولی (جل جلاله) حکم ته د غاړې اېښودلو کیسه په پوره تفصیل سره کړې، او خوانانو ته یې دا په ډاگه کړې چې څنگه یوسف - علیه السلام - سره له دې چې د نفسي شهوت د پوره کولو، او جنسي غریزې د اشباع ټول اسباب ورته چمتو وو، بیا هم عفت او پاکي غوره کړه، او آن تر دې چې په دې لار کې یې د زندان کړاوونه هم په ځان ومنل (قضاوي، (____): ۳).

۴- دا رنگه قران کریم موږ ته د یوه بل خوان - اسماعیل (علیه السلام) - کیسه کوي، او دا چې څنگه یې د الله تعالی له لوري د ده د ذبحې حکم په ورین تندې او پوره مېړانه ومانه، او بې له هر ډول تردد او اضطرابه د الله په لار کې قربانۍ ته چمتو شو، او په دې سربېره یې ابراهیم (علیه السلام) هم د الله تعالی د همدې حکم تنفیذ ته وهڅاوه، او داسې یې ورته وویل: ﴿يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ﴾ (الصافات: ۱۰۲). ژباړه: "پلار جان! څه چې تا ته حکم کېږي، هغه وکړه، ته به ان شاء الله ما له صابرانو څخه ومومي". دې ته ورته بې شمېره داسې آیتونه شته چې له هغو څخه د خوانانو اهمیت څرگندېږي، چې دلته یې همدومره بسنه کوي. په قران کریم کې دا ټول د دې لپاره بیان شوي چې خوانان له خپل اهمیت څخه خبر، او خپلو مسئولیتونو ته یې متوجه کړي.

د نبوي سیرت په رڼا کې: لکه څرنگه چې د قران کریم له پورتنیو آیتونو څخه د ځوانانو اهمیت معلومېده، دا رنگه د نبی کریم (صلی الله علیه و سلم) له یو شمېر احادیثو څخه هم د ځوان او ځوانۍ اهمیت په څرگند ډول جوتیږي، او ضمناً ځوانانو ته دا سپارښتنه هم ده پکې چې له همدې فرصت څخه گټه پورته کړي.

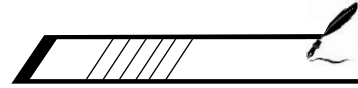
د بېلگې په ډول: ۱- رسول الله (صلی الله علیه و سلم) د الله تعالی د هغو پنځو لویو نعمتونو په کټگورۍ کې چې باید قدر یې وشي او سمه گټه ترې پورته شي، یو هم ځوانۍ یادوي، او داسې فرمایي: "اغتم خمسا قبل خمس: شابک قبل هرمک..." (ابن رجب، ۱۴۲۲: ۳۸۸/۲). ژباړه: پنځه شیان له پنځو مخکې غنیمت وې: ځوانی له بوډاتوبه مخکې....

۲- همداراز امام احمد- رحمه الله - په خپل مسند کې روایت کوي چې رسول الله (صلی الله علیه و سلم) فرمایي: "ان الله ليعجب من الشاب ليست له صوبة" (ابن حنبل، ۱۳۸۴: ۳۶۳/۸). یعنې الله تعالی ته هغه ځوان ډېر گران دی چې له هر ډول انحراف څخه پاک وي.

۳- دا رنگه یې د هغو کسانو له جملې څخه چې د قیامت په ورځ به د عرش سیوري ته ناست وي؛ یو هغه ځوان ښودلی چې د الله تعالی په عبادت کې لوی شوی وي، او داسې فرمایي: "سبعة يظلهم الله في ظله يوم لا ظل الا ظله امام عادل، و شاب نشأ في عبادة الله" (الحديث. بخاري، (—): ۱۹/۱). ژباړه: اووه ډوله کسان به الله تعالی په داسې ورځ د خپل عرش په سیوري کې کښنوي چې بل هېڅ سیوری به نه وي: عادل پاچا، او هغه ځوان چې د الله په عبادت کې لوی شوی وي....

۴- دا رنگه سیدالکاینات (صلی الله علیه و سلم) د نفس د پاکي په برخه کې ځوانانو ته ځانگړې توجه کړې، په ځانگړي ډول یې مخاطب کوي او ورته فرمایي چې: په تاسې کې چې څوک د نکاح وس لري، هغه دي نکاح وکړي؛ ځکه چې نکاح سترگې او فرج دواړه ساتي، او څوک چې د نکاح وس نه لري، هغه دي روژې نیسي؛ ځکه چې روژه شهوت کنترولوي (بخاري، (—): ۷۵۸/۲). دا ټول هغه احادیث دي چې په اسلام کې د ځوانانو اهمیت او په ټولنه کې یې مؤثریت په گوته کوي.

۵- په دې سربېره رسول الله (صلی الله علیه و سلم) د دعوت او جهاد په ډگر کې په مختلفو ځایونو کې د ځوانانو د رول او مؤثریت عملي بېلگې هم وړاندې کړې دي، د مثال په ډول: کله چې یې د

روميانو د جنگ لپاره په خپل ژوند کې تر ټولو لوی او ځواکمن لښکر تيار کړ، نو د هغه مشر يې ځوان صحابي اسامه بن زيد - رضي الله عنه - چې عمر يې تر شلو کالو کښته و؛ وټاکه، سره له دې چې په ياد لښکر کې د ابوبکر صديق او عمر فاروق - رضي الله عنهما - په شمول لويو صحابه وو شتون درلود، خو بيا هم رسول الله (صلى الله عليه و سلم) دا امتياز اسامه بن زيد (رضي الله عنه) ته ورکړ، تر څو خلکو ته وښيي چې ځوانان د ژوند د نورو ډگرونو تر څنگ د حرب او سلم په ډگر کې هم د قيادت وړتيا لري. او بيا د رسول الله (صلى الله عليه و سلم) له رحلت وروسته ابوبکر صديق - رضي الله عنه - د د ه (صلى الله عليه و سلم) همدا نقشه پلې، او همدا لښکر يې د اسامه بن زيد (رضي الله عنه) په مشرۍ ولېږه، چې بيا بريالۍ هم راستون شو (صلاحي، ۱۴۳۰: ۱۶۶).

۶- دا رنگه، کله چې رسول الله ص د مؤته د جنگ لپاره لښکر لېږه، نو د لښکر د قيادت لپاره يې درې داسې صحابه انتخاب کړل چې درې واړه تاند ځوانان وو، چې هغه: زيد بن حارثه، جعفر بن ابي طالب، او عبدالله بن رواحه (رضي الله عنهم) وو، او دا د اسلام په تاريخ کې يوه له هغو سختو او مهمو غزاوو څخه وه، او د مسلمانانو او روميانو تر منځ لومړۍ جگړه وه (درفيلي، (—): ۶).

۷- همداراز د احد په غزا کې د ډېرو مشرانو صحابه وو رايه دا وه چې بايد د مشرکانو د لښکر مخې ته ور و نه وزي، بلکې په مدينه کې پاتې شي، او کله چې د هغوی لښکر را ورسېږي، نو د مدينې په داخل کې جنگ ورسره وشي، خو د ځوانو صحابه وو رايه بيا دا وه چې بايد هرو مرو د لښکر مخې ته ور ووزي، او له مدينې د باندې جنگ ورسره وکړي، رسول الله - ص - د همدې ځوانانو رايه خوښه کړه، او د مشرکانو د لښکر مخې ته ور ووتل (زحيلي، ۱۴۳۰: ۵۴۱/۶).

د رسول الله - صلى الله عليه - په څېر، راشدينو خلفاوو هم ځوانانو ته خورا په درنه سترگه کتل، او په ډېرو مواردو کې يې هغوی ته لومړيتوب ورکاوه، د دې لپاره چې بحث مو ډېر اوږد نه شي، نو د بېلگې په ډول يواځې اميرالمومنين عمر - رضي الله عنه - يادوو، چې د کشر صحابي عبدالله بن عباس - رضي الله عنهما - به يې زيات قدر کاوه، او تل به يې د مشرانو بدري صحابه وو تر څنگ په خپل مجلس کې کېناوه (بخاري، (—): ۶۱۵/۲).

ولې ځوانان د ټولنې په اصلاح کې دومره مؤثر دي؟

دلته دا پوښتنه پيدا کېږي چې ولې د ټولنې په اصلاح کې ځوانان تر نورو زيات اغېزناک دي؟ د دې ځواب دا دی چې د انسان د ژوند په مراحلو کې دا هغه تر ټولو د قوت مرحله ده؛ ځکه دا د عمر منځنۍ برخه ده، او هر شی په منځني حالت کې ډېر قوي وي، د دې نغد مثال لمر دی، لمر چې کله د ورځې په نيمايي کې د اسمان په منځنۍ برخه کې وي، نو ډېر قوي او گرم وي. ځوان هم همداسې دی، د ځوانۍ په وخت کې يې بدن ځواکمن، زړه يې قوي، او حواس يې فعال وي، د عواطفو او احساساتو کچه يې خورا لوړه وي، نو د دعوت او اصلاح د چارو د مخته وړلو، او په دې لار کې د ورپېښېدونکو کړاوونو او ناخوالو د گاللو وړتيا د نورو په پرتله پکې زياته وي.

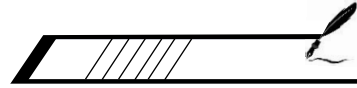
دارنگه دوی د ټولنې د هرې برخې په نبض او مزاج، د عصر په حالاتو، او اسلامي ټولنې ته د دښمن له لوري په ديني، سياسي، او فکري ډگرونو کې په اېښودل شويو لومو تر نورو ښه پوهيږي. په دې سربېره د دعوت په ډگر کې د دعوت په وړاندې د را پارېدونکو احتمالي حساسيتونو درک هم په ښه توگه کولای شي. ځکه نو ويلاى شو چې ځوان د ټولنې په اصلاح کې د نورو په پرتله ډېر اغېزناک دی.

د ځوان دندې او مسؤليتونه

کله چې د ځوانانو اهميت او مؤثريت په ډاگه شو، نو اوس دا پوښتنه را پورته کېږي چې آیا ځوانان د ځان او ټولنې په وړاندې کوم مسؤليت هم لري، او که نه؟ د دې په ځواب کې بايد ووايو چې: څومره د اسلام له نظره ځوان مهم او د قدر وړ دی، په هماغه کچه يې دندې او مسؤليتونه هم درانه دي، چې له هغو څخه يو څو يې د بېلگې په ډول يادوو:

۱- په صحيح ډول د دين فهم او زده کړه: دا د ځوان تر ټولو اساسي او محوري مسؤليت دی؛ ځکه چې علم د هر عمل لپاره بنسټ او اساس دی، که يو انسان علم و نه لري، هغه نه خپلې چارې د اسلام له لارښوونو سره سم مخته وړای شي، او نه هم نور د گمراهيو له کندې د هدايت لور ته سوق کولی شي.

په روانو حالاتو کې بيا د بل هر وخت په پرتله دا چاره ځکه ډېره اړينه ده چې د اسلام د دښمنانو له لوري، هغه که په هر رنگ او لباس کې وي؛ د دين د تحريف او مسخ کولو، او خلکو ته يې د

غلط انځور د وړاندې کولو هڅې په زور او شور سره روانې دي، دوی اسلام غواړي، خو چې جهاد نه وي پکې، اسلام غواړي، خو د حاکمیت او سلطې په ډگر کې نه، بلکې په کور او مسجد کې، اسلام غواړي، خو حدود به نه وي پکې، اسلام غواړي، خو طلاق او تعدد الزوجات نه پکې مني، لنډه دا چې دوی هغه له هرې خوا قیچي شوی غربي اسلام غواړي چې د امریکا د (رانډکارپورېشن) له خوا طرحه شوی، او هغوی ورته "نوی متمدن دیموکراتیک اسلام" وایي.

نو په داسې حالاتو کې د فکري او عقیدوي انحراف له طوفاني څپو څخه ځان ساتنه تر هغو شونې نه ده څو چې انسان له خپل دینه په واقعي ډول واقف نه شي. البته کله چې د دین د زده کړې خبره کېږي، نو له هغې څخه هدف کله هم دا نه وي چې د طب، انجینري، او نورو عصري علومو زده کوونکي دي خپلې زده کړې پرېږدي او د دیني علومو د زده کړې په موخه دي په مدرسو کې هستوگنه پیل کړي؛ ځکه چې اسلامي ټولنه د ژوند په هره برخه کې متخصصینو او ماهرینو ته اړتیا لري، څنگه چې ټولنه عالم ته اړتیا لري، همداسې ډاکتر، انجینر، او د نورو اړینو فنونو مسلکي کادرونه هم د ټولنې مېرمه اړتیا ده، بلکې مطلب دا وي چې د عقیدې، عباداتو، او معاملاتو په برخه کې د دین د ضروري احکامو زده کړه په هر مسلمان فرض عین ده، له دې هاخوا د تدریس او فتوی تر بریده مهارت، کفایي فرض دی، چې په ټولنه کې د څو همداسې کسانو په شتون سره د نورو ذمه فارغیږي.

۲- د ځان او اعمالو اصلاح: د ځوان له مسئولیتونو څخه بل دا دی چې د نورو تر اصلاح وړاندې د خپل ځان اصلاح ته پاملرنه وکړي؛ ځکه چې یو انسان تر څو خپل اعمال اصلاح نه کړي، تر هغو د نورو په اصلاح نه شي توانېدلی، د یو داعي دعوت هغه مهال اغېزناک تمامېدای شي چې خپله یې هم، هم فردي اعمال اصلاح وي، او هم یې له نورو سره تعامل د دیني لارښوونو په رڼا کې وي، او که خدای مه کړه یو ځوان په معصیت او مخالفت کې لټار وي، یا یې د ټولنې له وگړو سره گذاره د اسلامي ارشاداتو خلاف وي، نو نه تنها دا چې د حق لور ته د نورو په جلب کې به پاتې راشي، بلکې د ده شخصیت او کړه وړه به نور هم له دین څخه د خلکو د کرکې لامل شي.

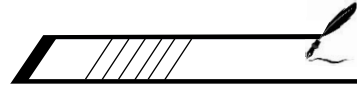
دکتور یوسف قرضاوي (رحمه الله) د یوه غربي کیسه کوي چې په اسلام کې د زیاتو تحقیقاتو او مطالعې په پایله کې مسلمان شوی و، د اسلام له منلو وروسته یې دې ته تلوسه زیاته شوه چې یو

ځل اسلام د اسلام په ديار کې عملاً وويني، نو د حج په موسم کې حج ته ولاړ، هلته چې يې د حج د فريضې د ادا په مهال د ځينو مسلمانانو بې نظامي، اخلاقي کمزورتيا، يو له بل سره خشن تعامل، او نورې نا وړه کړنې وليدې، حال دا چې الله تعالی فرمايي: ﴿فمن فرض فيهن الحج فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج﴾ (البقرة: ۱۹۷). ژباړه: "څوک چې په دې ټاکلو مياشتو کې د حج نيت وکړي، نو د حج په وخت کې له هغه څخه بايد څه شهواني عمل، څه ناوړه کار، او څه جنگ جگړه پېښه نه شي." نو و يې ويل چې: "الحمد لله چې د مسلمانانو تر پېژندنې وړاندې مې اسلام پېژندلی و" (قرضاوي، (—): ۱۷).

نو مسلمان، په تېره بيا ځوان بايد د اسلام عملي نمونه وي، او داسې ژوند غوره کړي چې هره کړنه يې د حق لور ته عملي دعوت وي، نه دا چې کړنې يې له حق څخه د خلکو د لريوالي او نفرت سبب شي؛ ځکه چې دا د بشري طبيعت فطري خاصه ده چې د يو چا د خبرو په پرتله يې د هغه له عمله تاثر ډېر گړندی وي، په همدې بناء ويلاى شو چې ځوان ته بويه چې لومړی خپل ځان اصلاح، او بيا د نورو د اصلاح لپاره متې را بله وهي، هلته به د ټولنې باور خپل، او دعوت به يې ملموسې پايلې ولري.

۳- د ټولنې اصلاح او د حق لور ته يې دعوت: د ځوان له خورا مهمو مسئوليتونو څخه بل مسئوليت د ټولنې اصلاح او د حق لور ته يې دعوت دی، ځکه نو الله - جل جلاله - له تاوانه د نجات لپاره په فردي مسئوليت سربېره، چې صالح عمل دی؛ نورو ته په حق باندې امر او توصيه هم د اساسي شرط په توگه يادوي، چې دا يې ټولنيز مسئوليت دی، او داسې فرمايي: ﴿والعصر إن الإنسان لفي خسر إلا الذين آمنوا وعملوا الصلح و تواصوا بالحق و تواصوا بالصبر﴾ ژباړه: "بې شکه، انسان په لوی تاوان کې دی، پرته له هغو خلکو چې ايمان يې راوړی او ښه عملونه کوي، او يو بل ته د حق نصيحت او د صبر ښوونه کوي".

د دعوت د فضيلت اړوند به په لنډو کې دومره ووايو چې دا د انبياوو - عليهم السلام - ميراث دی، نو د دعوتگر همدا شرف بس دی چې د انبياوو د ميراث ساتنه کوي. همدا راز، الله - جل جلاله - داعي تر ټولو د غوره وينا خاوند بللی، او داسې يې فرمايلي: ﴿و من أحسن قولاً ممن دعا الى الله و عمل صالحاً﴾ (فصلت: ۳۳). ژباړه: "او له هغه چا څخه به ښه خبره د بل چا وي چې هغه د الله خوا ته بلنه ورکړه او ښک عمل يې وکړ". دا ځکه چې د داعي وينا د انسانانو د هدايت سبب

گرځي، او تر دې عظيم شرف به څه وي چې د چا په لاس يو انسان له اوره نجات، او د هدايت لار ومومي؟ رسول الله - صلى الله عليه وسلم - علي (كرم الله وجهه) ته فرمايي: "فوالله! لأن يهدي الله بك رجلاً واحداً خير لك من أن يكون لك حمر النعم" (بخاري، (—): ٦٠٦/٢). ژباړه: په الله قسم كه الله تعالى ستا په سبب يوه انسان ته هم هدايت وكړي، دا تا ته تر سرو او بڼانو غوره دى. نو ځوان ته بويه چې دعوت د ځان اساسي دنده وبولي، او له عقيدوي، فكري او اخلاقي انحراف څخه د امت ژغورنې ته هميشه تلوسى او هڅاند واوسي.

په دې برخه کې مصعب بن عمير - رضي الله عنه - د ځوانانو لپاره د بهرنيې الگو په توگه يادولى شو، هر ځوان بايد په دې لار کې د هغه (رض) په پلو، پل کېږدي، او د ټولنې د اصلاح، او د بنده گانو له عبادته يې د الله (جل جلاله) عبادت ته د را ايستلو په پار شپه او ورځ په ځان يوه کړي.

دا هغه هدف دى چې نامتو صحابي ربعي بن عامر (رضي الله عنه) د رستم د دې پوښتنې په ځواب کې برملا کړ، چې: "ولې تاسې له خپلو ملکونو راځئ او زموږ په ملکونو کې راسره جنگيږئ؟"، او داسې يې ورته وفرمايل: "لقد ابتعثنا الله لنخرج الناس من عبادة العباد الى عبادة الله، و من ضيق الدنيا الى سعتها، و من جور الأديان الى عدل الاسلام" (عنوان، (—): ١٠). ژباړه: "موږ الله تعالى د دې لپاره را ليرلي يو چې خلک د بندگانو له عبادته د الله عبادت ته، او د دنيا له تنگي څخه د هغې پراخي او راحت ته، او د نورو اديانو له ظلم او زياتي څخه د اسلام عدل ته را وباسو".

البته د داعي دعوت هلته اغېزناک تمامېدای شي چې د دعوت اساليب په تمامه معنا رعايت شي؛ ځکه كه د دعوت اساليب په نظر کې ونه نيول شي، نو دعوت به ډېر ځله له دين څخه د خلكو د لريوالي او نفرت، او په دين باندې د اعتراضونو د دروازې د پرانستې لامل شي.

٤- د وخت ارزښت پېژندل: ځوان ته په کار ده چې د نورو نعمتونو تر څنگ د الله تعالى د دې ستر نعمت قدر وپېژني، بې ځايه ترې ضايع نه شي، او سمه گټه ترې پورته کړي. انسان د څو ورځو يوه ټولگه ده، چې د هرې ورځې په تېرېدو سره د ده هم يوه حصه کميږي، نو د دې په ځاى چې ځوان دا ستره هستې په داسې چارو لگوي چې نه ده، او نه هم د ټولنې په گټه وي؛ بايد د خپلو سپېڅلو اهدافو او عليا مقاصدو د لاس ته راوړلو ذريعه يې وگرځوي.

د وخت اهميت له دې څخه هم څرگنديږي چې الله - جل جلاله - قسم پرې کوي او داسې فرمايي: ﴿و العصر﴾. ژباړه: «قسم دی په وخت»، ځکه الله تعالی چې په کوم شي باندې قسم کوي، په هغه کې د هغه شي اهميت ته اشاره وي.

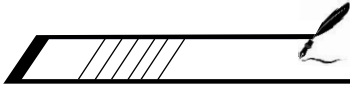
۵- د فکري جگړې په ډگر کې امت ته د متوجې خطرونو درک او مخنيوی: گرانو ځوانانو! تاسې بايد د فکري جگړې په ډگر کې د اسلام د دښمنانو له لوري امت ته متوجه خطرونه، او د هغوی له لوري د مسلمانانو د بې لاري کولو په موخه په کار اچول شوي شوم پلانونه هم درک کړئ، او د هغو د مخنيوي په پار په پوره متانت او کلک هوډ لاس په کار شئ؛ ځکه چې فکري جگړه د عسکري هغې په پرتله ډېره پېچلې او خطرناکه ده، په عسکري جگړه کې ابادي او ودانۍ وړانيږي، خو په فکري جگړه کې عقيدې، فکرونه، او اخلاق ويجاړيږي.

دارنگه د عسکري جگړې پاتې آثار زيات اوږدمهاله نه وي؛ ځکه هلته مادي خرابي رامنځته کېږي، چې بيا رغونه يې نسبتاً کم وخت ته اړتيا لري، اما د فکري جگړې آثار ځکه خورا اوږدمهاله وي، چې هلته فکري، اخلاقي، او فرهنگي ويجاړۍ رامنځته کېږي، او د هغو بېرته رغونه پېړيو ته اړتيا لري.

د اسلام د دښمنانو، په تېره بيا د غربي نړۍ چې څومره تمرکز په عسکري جگړه دی، د هغه څو برابره يې په فکري جگړه دی، دا ځکه چې دوی اسلام او د هغه لارښوونې خپلو اهدافو ته د رسېدو په مخ کې ستر خنډ بولي، له همدې کبله يې تل د عقيدې، اخلاقو، سياست، اقتصاد، بلکې د ژوند په ټولو ډگرونو کې له اسلام، او د اسلام له لارښوونو څخه د اسلامي امت لريوالی او بې خبره ساتل خپل لومړيتوب گڼلی، ځکه نو هيڅ ځوان بايد ځان بې مسئوليتنه ونه گڼي، او تل کوشنښ وکړي چې د همدې جگړې په ډگر کې اهدافو ته د دښمن د رسېدو مخه ډب کړي.

د څېړنې موندنې

۱- دا چې ځوانان د ټولنې د ملا د تير حيثيت لري، نو علماوو ته بويه چې اصلاح ته يې جدي پاملرنه وکړي، هغوی ځان ته نږدې کړي، مينه ورکړي، او د بېلابېلو اصلاحي برنامو له لارې د هغوی اصلاح او فکر جوړوونې ته متې را بله وهي، له دې چارې څخه د غفلت په صورت کې به

خدای مه کړه د ټولنې د دې لوی او قوي عنصر په انحراف سره درسته ټولنه له همدې برخليک سره مخ شي.

۲- هر اسلامي حکومت دنده لري چې د ځوانانو د اصلاح، او دهغوی لپاره له خپلو استعدادونو څخه د سالمې استفادې په برخه کې فرصتونه را منځته کړي؛ ځکه چې حکومت په لاس کې د شته مادي او معنوي امکاناتو په مټ په اسانۍ سره کولای شي چې د ټولنې، په تېره بیا د هغې د ځوان قشر د اصلاح او پرمختګ په برخه کې اړين اقدامات ترسره کړي. ځوانانو ته د ژوند د نورو ډګرونو تر څنګ په لاندې دوو ډګرونو کې د فرصتونو ايجاد اړين دی:

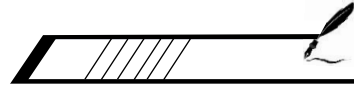
۱- د زده کړې فرصت: ځوانانو ته د زده کړې د فرصت ايجاد ځکه اړين دی چې د هغې په مټ ښه او بد، حلال او حرام پېژندل کيږي، زده کړه هغه څه ده چې په رڼا کې يې له نورو سره د تعامل او اړيکو معيارونه پېژندل کيږي.

همداراز د يو انسان په لاس د نورو اصلاح هغه مهال شونې ده چې په علم سمبال وي. ځکه نو حکومتونه دنده لري چې ځوانانو ته د زده کړې فرصتونه برابر کړي، تر څو هم خپله اصلاح، او هم د نورو د اصلاح جوګه شي.

۲- د کار فرصت: ځوانانو ته د کاري فرصتونو رامنځته کول ځکه اړين دي، چې زده کړه، دعوت او د ټولنې اصلاح هلته شوني دي چې انسان د ژوند په اقتصادي برخه کې په ځان بسيا وي، که نه، نو نه تنها دا چې يادې چارې به ترې پاتې وي، بلکې په دې سربېره به د ټولنې په اوږو دروند بار وي.

همداراز، ډېر ځله بې کاري په ژوند کې د بې شمېره ستونزو او کړاوونو، او اخلاقي انحطاط لامل کيږي؛ ځکه چې ډېر ځله انسان د بوختيا د نشتوالي له امله نا وړه کارونو ته مخه کوي، چې بيا يې ناوړه پايلې درسته ټولنه ورسره ګالي. ځکه نو حکومتونه بايد په دې برخه کې له خپل مسئوليت څخه غافل پاتې نه شي.

۳- دا چې د اسلام دښمنانو، په تېره بيا يهودو او نصاراوو د اسلامي امت ځوانان په ځانګړي ډول هدف ګرځولي او تر هر څه زياته پاملرنه يې د هغوی اغواء او بې لارې کولو ته ده، چې له بده

مرغه تر ډېره بريده په دې چاره کې بريالي شوي هم دي؛ نو ځوانانو ته بايد د هغوی په وړاندې د کرکې او نفرت فکر ورکړل شي، د اسلام د دښمنانو پلانونه او اهداف ورته په گوته شي، او په دې قانع کړل شي چې کافران، په تېره بيا يهود او عيسويان کله هم د مسلمانانو دوستان کېدای نه شي، تر څو يې اسلام شعوري، او د دښمن له لومو خوندي پاتې شي.

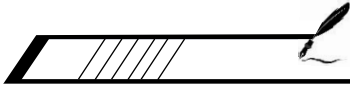
پايله

د پورتنۍ بحث پايله دا شوه:

- ۱- د ټولنې د نورو اقشارو په پرتله ځوان د اسلام له نظره له زيات اهميت څخه برخمن دی، دا خبره د قران کریم او احاديثو له بې شمېره نصوصو څخه په څرگند ډول معلومېږي.
- ۲- له فکري او اخلاقي پلوه ځوانان په ټولنه مستقيم اغېز لري، که دوی اصلاح وي، نو ټولنه به هم اصلاح وي، او که دوی له لارې کاره شي، نو ټولنه هم په همغه برخليک اخته کېږي.
- ۳- دا چې ځوانان د ټولنې محوري برخه ده، د اسلام دښمنان هم تر ټولو لومړی د دوی د بې لارې کولو کوښښ کوي.
- ۴- څومره چې ځوان مهم دی، همدوره يې مسؤليتونه هم درانه دي، چې له هغو يې تر ټولو مهمه، دعوت او د ټولنې اصلاح، او د فکري جگړې په ډگر کې له امت څخه دفاع ده، نو بايد د مسؤليت په ادا کولو کې کله هم غفلت ونه کړي.

اخځليکونه

- ابن حنبل، ا، (۱۴۳۸)، مسند الامام احمد، کويته، مکتبه الطارق.
- ابن رجب، ع، (۱۴۲۲)، جامع العلوم و الحكم، بيروت، مؤسسة الرسالة.
- ابن هشام، ع، (۱۴۴۵)، سيرة ابن هشام، اردن، عمان، دارالفاروق.
- بخاري، م، (—)، صحيح البخاري. کندهار، مکتبه حنفيه.
- ترمذي، م، (—)، جامع الترمذي، کويته، دارالاحسان مکتبه.
- جلال العالم، (—)، قادة الغرب يقولون دمروا الاسلام ابيدوا أهله، (—).

- خاطر، م، (٢٠١٤)، الشباب و دورهم في التغيير و الاصلاح، اسكندرية، دارالوفاء.
- درفيلي، ع، (—)، دورالشباب في رقى الامم و ازدهارها الحضاري، (—).
- زحيلي، م، (١٤٣٠)، موسوعة قضايا اسلامية معاصرة، دمشق، دارالمكتبي.
- صلاحي، ع، (١٤٣٠)، عثمان بن عفان، دمشق، دار ابن كثير.
- علوان، ع، (١٤٠٧)، الشباب المسلم في مواجهة التحديات، دمشق، دارالقلم. دارالسلام.
- عثماني، م، (١٤٣٢)، تفسير معارف القرآن، كويته، مكتبه رشديه.
- علمي، ع، (١٣٩٢)، د سرور كائنات ژوند، كويته، مكتبه غفاريه.
- علوان، ع، (—)، دور الشباب في حمل رسالة الاسلام، جده.
- قرضاوي، ي، (—)، واجب الشباب المسلم اليوم، (—).
- كاندهلوي، م، (—)، سيرة المصطفى، پېښور، مكتبه هاشميه.
- ميداني، ع، (١٤١٧)، فقه الدعوة الى الله، دمشق، دارالقلم.
- نملة، ع، (١٤١٩)، التنصير، رياض، مكتبة التوبة،

الشباب و دورهم في اصلاح المجتمع الاسلامي

سعيد احمد فوزان

قسم الثقافة الاسلامية، كلية الجيولوجيا والتعدين، جامعة غزني التقنية

saeedahmadfawzan@gmail.com

الملخص

الشباب هم اقوى عناصر المجتمع و اصحاب دور فعال في اصلاحه، و لقد اهتم بهم الاسلام ايما اهتمام. و لكنهم اليوم للأسف قد غفلوا كل الغفلة عن اهميتهم و تاثيرهم على المجتمع، و لا شك ان غفلتهم هذه يتضرر بها كل المجتمع لامحالة، لذلك يتحدث هذا البحث قصدا الى توجيه الشباب نحو اهدافهم؛ عن مدى اهميتهم من منظور الاسلام، بأسلوب تحليلي، مستندا الى نصوص من الكتاب و السنة، و الى وقائع من تاريخنا الاسلامي الأغر، ثم ذكر بعض الأمثلة لدورهم النير في ميدان الدعوة و الجهاد، و بالتالي بين علة تاثيرهم السريع على المجتمع، ثم ألقى الضوء على مسئولياتهم و واجباتهم، حتى يعرفوا مدى اهميتهم و انهم هم رواد في اصلاح المجتمع، و يعرف الشباب ايضاً أن حرص أعداء الاسلام على تضليلهم اشد و أكثر منه على تضليل غيرهم، علما منهم بانهم هم حاملو راية الدفاع عن عقيدة المجتمع و قيمهم في كل زمان. فبقدر ما يكون الشباب مهمين في نظر الاسلام، تكون واجباتهم عظيمة.

الكلمات المفتاحية: الشباب، المجتمع، الإصلاح، الدعوة، الواجبات.

د بدر غزا د پېښېدو لاملونو ته کتنه

عزیزالله امین^۱ او وفي الله امین زی^۲

تاریخ خانګه، ښوونې او روزنې پوهنځی، پکتیا پوهنتون^۱، ننگرهار پوهنتون^۲

azizullahamen@gail.com

لنډيز

بدر غزا، چې د اسلام د تاريخ يوه مهمه پېښه وه، د هجرت په دوهم کال (۶۲۴ ميلادي) کې د مسلمانانو او قریشو ترمنځ رامنځته شوه. دا غزا د اسلامي امت د بقا او پرمختګ لپاره يوه مهمه مسئله ګڼل کېږي، ځکه چې د دې جګړې پايلې د مسلمانانو سياسي، ټولنيز او مذهبي موقف ته جدي بدلون ورکړ. د دې موضوع ارزښت له دې امله مهم دی چې دا پېښه نه يوازې د لومړنيو مسلمانانو لپاره د قوي عقيدې او استقامت نښه وه، بلکې د اسلام پراختيا ته يې ستراتيژيکه بڼه هم ورکړه. د دې څېړنې هدف دا دی چې د بدر غزا د پېښېدو اساسي عوامل وڅېړي، لکه اقتصادي، سياسي، مذهبي او ټولنيز لاملونه، او دا وښيي چې دا جګړه څنګه د اسلامي تاريخ د بهير بدلون لامل شوه. په دې څېړنه کې د تاريخي اسنادو، اسلامي منابعو او معتبرو روايتونو پر بنسټ تحليلي او توصيفي مېتود کارول شوی. د مېتودلوژۍ له مخې، د لومړنيو اسلامي سرچينو څېړنه، د تاريخي متونو تحليل او د معاصرې تاريخ ليکنې پر بنسټ تحليل شوې. د څېړنې پايلې ښيي چې د بدر غزا د پېښېدو اساسي عوامل د مکې مشرکانو له لوري د مسلمانانو اقتصادي تحریم، د هجرت وروسته د قریشو د تجارتي لارو کنټرول، د قریشو نظامي فشارونه او د اسلام د خپرېدو مخنيوي هڅې وې. همداراز، دا جګړه د اسلامي امت لپاره يوه ستراتيژيکه بریا وه، چې د مسلمانانو سياسي، نظامي او ټولنيز حيثيت ته يې وده ورکړه او د مکې مشرکانو پر وړاندې يې يو نوی قوت تثبیت کړ. بدر غزا نه يوازې د اسلام د نظامي برياوو يوه تاريخي نقطه وه، بلکې د اسلام د قوي بنسټ ايښودو لپاره يې مهمه ونډه لرله. د دې پېښې لاملونه او پايلې ښيي چې دا غزا د اسلامي امت د ځان بساینې، متحد کېدو او سياسي خپلواکۍ ته لاره هواره کړه.

کلیدي کليمې: انتقام، اسلام، اقتصادي فشار، قریشو تجارتي لاره.

سريزه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: "كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَاذِبُونَ" (الأنفال: ۵).

اسلامي تاريخ گڼې مهمې پېښې لري چې د امت راتلونکي يې ټاکلي دي. د بدر غزا له هغو تاريخي پېښو څخه ده چې د اسلام د ابتدايي دورې په سياسي، ټولنيز، او نظامي جوړښت کې ستره ونډه لرله. دا جگړه د هجرت په دوهم کال، د رمضان المبارک په ۱۷مه، د مسلمانانو او قريشو ترمنځ وشوه، چې اسلامي تاريخ يې نوې مرحلې ته داخل کړ.

د بدر غزا د حق او باطل ترمنځ د تفکيک يوه مهمه معرکه وه، او د هغې پايلې د اسلام د سياسي، نظامي، او اقتصادي ودې لپاره پراخي اغېزې درلودې (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۶۰۹). ستونزه داده چې د دې غزا د لاملونو په اړه گڼ تاريخي روايتونه او نظريات شته. ځينې ختيځپوهان او د هغوی پلوي اسلامي تاريخ ليکونکي استدلال کوي چې دا جگړه د لاندې عواملو له امله رامنځته شوه:

۱- د مسلمانانو د ژوند د پرمختگ، د فقر له منځه وړلو او د غنيمت د لاسته راوړلو لپاره (داوړی، ۱۳۸۲: ۵۱).

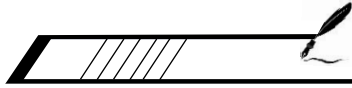
۲- په مسلمانانو کې د جنگ جذبه وه، ځکه يې پر غزا باندې پيل وکړ (ارمسترانگ، ۱۳۷۴: ۳).

۳- رسول الله ﷺ او مسلمانانو غوښتل چې د تورې په زور د اسلام مبارک دين ته پرمختگ ورکړي او د نورو دينونو د پرمختگ مخه ونيسي (انصاري، ۱۳۷۸: ۵۷).

۴- رسول الله ﷺ او مسلمانانو غوښتل چې خپل ټول مخالفان قتل عام کړي (انصاري، ۱۳۷۸: ۵۷).

۵- رسول الله ﷺ او مسلمانانو د عربو د ځېنو رواجونو له منځه وړلو لپاره پر غزاگانو باندې پيل وکړ (ارمسترانگ، ۱۳۷۴: ۳).

له دغو نظرونو څخه پرته نور تاويلات هم شته چې تاريخ ليکونکو د رسول الله ﷺ د غزاگانو د لاملونو په اړه کړي او مسلمانانو ته يې شکونه پيدا کړي. د همدغو ستونزو په نظر کې نېولو سره پر دې موضوع باندې څېړنه شوې چې د رسول الله ﷺ د غزاگانو اصلي لامل په گوته شي.

دا څېړنه هڅه کوي چې د بدر غزا مختلف لاملونه تشرېح کړي. سره له دې چې د بدر غزا ته د تاريخي اهميت له مخې کتل کېږي، خو د يادې غزا اصلي لاملونه تر اوسه پورې په پراخه توگه تحليل شوي نه دي. د دې لاملونو دقيق تحليل د دې څېړنې يو اساسي هدف دی. دا څېړنه به د بدر غزا د پېښېدو اساسي لاملونه د اقتصادي، سياسي او مذهبي اړخونو له نظره تحليلوي، چې نه يوازې د اسلامي تاريخ زده کړې ته اهميت لري، بلکې د مسلمانانو سياسي او اقتصادي شرايطو ته هم ژوره کتنه کوي.

د څېړنې موخې

اصلي موخه: د بدر غزا د پېښېدو اصلي لاملونه تشخيص، تحليل او ارزونه، تر څو معلومه شي چې دا غزا د کومو عواملو پر بنسټ رامنځته شوې وه.

فري موخې:

۱- د دې تحليل چې ايا بدر غزا يوازې د قريشو د تجارتي قافلې د نېولو لپاره تر سره شوې، که نور عوامل يې هم درلودل.

۲- د قريشو د تجارتي لارې د خلاصون اړتيا او اهميت څېړل او دا معلومول چې ولې قريشو د مسلمانانو له کنټرول څخه د لارې خلاصول مهم گڼل.

۳- د خضرمي د وژنې د انتقام ارزونه، ترڅو معلومه شي چې دا عامل د جگړې د رامنځته کېدو په لاملونو کې څومره مهم رول درلود.

۴- د قريشو له نظره د مسلمانانو د ځپلو او ادب ورکولو ستراتيژي تحليل او دا ارزونه چې ايا دا ستراتيژي، منطقي وه او د هغوی د اوږد مهاله اهدافو سره برابره وه.

د پورتنۍ موخو پر مټ، څېړنه کې به هڅه وشي، چې د بدر غزا د عواملو يو جامع انځور وړاندې او د پخوانيو نظريو پر بنسټ نوې ارزونې وکړي.

د څېړنې پوښتنې

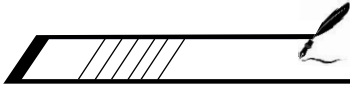
اصلي پوښتنه: د بدر غزا د پېښېدو اصلي لاملونه څه وو؟

فروعي پوښتنې

- ۱- ايا دا جگړه يوازې د قريشو د تجارتي قافلې د نېولو لپاره شوې وه؟
- ۲- قريشو ولې تجارتي لارې د مسلمانانو له کنټرول خلاصولې؟
- ۳- د خضرمي د وژنې انتقام څومره مهم و؟
- ۴- د قريشو له نظره مسلمانانو ته ادب ورکولو ستراتيژي څومره منطقي وه؟

د څېړنې مېتود او مېتودولوژي

د دې څېړنې د لا دقيق او ارزښت لپاره، د تاريخي او تحليلي مېتودونو تركيب کارول شوی، ترڅو د بدر غزا د پېښېدو اساسي لاملونه په کره او مستند ډول وڅېړل شي. په دې څېړنه کې توصيفي (Descriptive) او تحليلي (Analytical) مېتودونه کارول شوي دي. توصيفي مېتود د پېښې تفصيلي بيان ته ځانگړی شوی، چې پکې د اسلامي او تاريخي منابعو له مخې د بدر غزا د پېښېدو اساسي لاملونه توضيح شوي دي. تحليلي مېتود بيا د دې لاملونو ژور تحليل ته زمينه برابروي، ترڅو د جگړې تر شا شته سياسي، اقتصادي، مذهبي او ټولنيز عوامل وڅېړل شي. د دې څېړنې مېتودولوژي د تاريخي اسنادو، لومړنيو او دويمه درجه منابعو، او د معاصرې تاريخ ليکنې پر بنسټ ولاړه ده. د تاريخي تحليل (Historical Analysis) له مخې، د اسلامي تاريخ د معتبرو کتابونو، حديثي روايتونو او معتبرو منابعو مطالعه شوې، ترڅو د بدر غزا د پېښې کره اسناد راټول شي. د لومړنيو سرچينو (Primary Sources) په کارولو سره د قرآن کریم، احاديثو، او د صحابه کرامو ويناوو ته مراجعه شوې، چې د غزا د اصلي لاملونو په پېژندلو کې مرسته کوي. همداراز، د ثانوي سرچينو (Secondary Sources) له لارې د معاصر اسلامي مؤرخينو، څېړنيزو مقالو او د اسلامي تاريخ په اړه د مستندو کتابونو تحليل ترسره شوی. د مقاييسوي تحليل (Comparative Analysis) په مټ مختلف روايتونه او نظريات پرتله شوي، ترڅو د پېښې واقعي انځور لا روښانه شي. اسنادي څېړنه (Documentary Research) هم کارول شوې، چې پکې د اسلامي تاريخ د معتبرو منابعو، خطي نسخو او د تاريخپوهانو د آثارو مطالعه شوې، ترڅو د بدر غزا د پېښېدو لاملونه له مستندو سرچينو تثبيت شي. د دې څېړنې مېتود او مېتودولوژي د دې لامل شوه چې د بدر غزا د پېښېدو د مختلفو عواملو کره ارزونه وشي. د توصيفي او تحليلي مېتودونو تركيب، د تاريخي تحليل او د

اصلي او ثانوي سرچينو پراخې مطالعې، د دې موضوع د لاسنه درک او مستندوالي لپاره زمينه برابره کړې.

د بدر غزا د پېښېدو لاملونه

۱. د قریشو د قافلي مخه نیول (اقتصادي لامل)

کله چې مسلمانانو د مکې مکرمې څخه مدینې منورې ته هجرت وکړ، نو د هغوی ټول مالونه، ځمکې او کورونه د مشرکانو له خوا غصب شول. مشرکانو د هغوی کورونه وران کړل، جايدادونه یې خرڅ کړل او تجارت یې پرې پیل کړ. دا چاره مسلمانانو ته یوه لویه مسئله ګرځېدلې وه چې خپل مالونه بېرته له مشرکانو څخه واخلي. د دې لپاره د قریشو د تجارتي کاروانونو نېول یو غوره چانس و (طبری، ۱۳۸۷: ۷۲۱).

د قریشو یوه قافله د مکې مکرمې څخه شام ته روانه وه، خو د رسول الله ﷺ له گوتو څخه ووت. خو کله چې قافله له شام څخه بېرته د مکې مکرمې پر لور روانه شوه، رسول الله ﷺ دوه تنه صحابه کرام، حضرت طلحه بن عبیدالله او حضرت سعد بن زید (رضي الله عنهما)، شمال لورې ته ولېږل تر څو د قافلې په اړه معلومات راوړي. دواړه صحابه کرام حوراء نومي ځای ته ورسېدل او هلته یې مرکز ونېو، تر څو ابوسفیان له خپلې قافلې سره له دې لارې تېر شي. دواړه صحابه کرام په ډېر تېزۍ سره مدینې منورې ته راغلل او رسول الله ﷺ یې خبر کړ (مبارکپوري، ۱۳۹۶: ۶۲۴).

کاروان د مکې مکرمې د مشرکانو له ډېرو مالونو ډک و، او د زرو اوبیانو پر سر یې قیمتي مالونه بار کړي و، چې تقریباً د ټول مال قیمت دوه سوه او دوه شپېته نیم کیلو سره زر کېده (۲۶۲،۵) خو د قافلې د ساتونکو شمېر یوازې څلویښت (۴۰) کسان و. دا یو طلايي چانس و، که چېرې د مکې مشرکان دا بې شمېره مالونه له لاسه ورکړي، نو دا به د دوی لپاره یو ستر نظامي، سیاسي او مالي ماتې وای. رسول الله ﷺ مسلمانانو ته اعلان وکړ:

"هذه غیر قریش فیها أموالهم فاخرجوا إليها لعل الله ينفلکموها. (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۶۱۰). ژباړه: دا د قریشو قافله ده چې په مالونو ډکه روانه ده، ورپسې منډه وکړئ! کېدای شي چې الله جل جلاله یې په لاس درکړي. له دې امله، که څه هم قافلې سره د مخامخ کېدو ځای بدل شو، له مکې څخه د

مشرکانو لښکر سره د بدر جگړه را منځ ته شوه. هر کس خپلې خوښې ته پرېښودل شوی و، او صحابه کرامو په دې سفر کې د گډون لپاره هېڅ ځانگړې هلې ځلې ونه کړې. ځکه چې هر چا فکر کاوه چې دا به هم د رسول الله ﷺ د نورو نظامي حرکتونو په څېر یوه عادي حرکت وي. د دې له امله، ډېرو صحابه کرامو په مدینې منوره کې پاتې شول، او رسول الله ﷺ د (۳۱۳-۳۱۴) صحابه کرامو سره ووت (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۶۱۱).

مسلمانانو دې غزا لپاره کوم ځانگړي تیاری نه درلود، په ټوله لښکر کې یوازې دوه اسونه، یو د زبیر بن عوام او بل د مقداد (رضي الله عنهما) و. ټول ۷۰ اوښان و، چې دوه یا درې کسان په نوبت سره پرې کیناستل. رسول الله ﷺ له دې نیمگړي لښکر سره روان شو او د مدینې منورې له سیمې څخه بهر و. هغه د مکې مکرمې پر لور حرکت وکړ او د روحا څاه ته ورسېد. له هغه وروسته، د مکې لاره یې په ښي اړخ بدله کړه او د نازیه څنډې ته ورسېد. د نازیه پر څنډه یې مخکې قدم واخېست او د بدر پر لور یې دوه صحابه، بسبس بن عمرو الجهني او عدي بن ابي الزغباء رضي الله عنهما، ولېږل چې د ابوسفیان د قافلې په اړه معلومات راوړي (صحیح مسلم: ۱۵۰۹). کله چې د مکې مکرمې قافلې مشر ابوسفیان د مسلمانانو د حرکت څخه خبر شو، خپل کاروان یې په بله لاره بوتله او ضمضم بن عمرو غفاري ته یې دنده ورکړه چې مکې مکرمې ته لاړ شي او د مکې مشرکان د مسلمانانو له پلان څخه خبر کړي. ضمضم په بېړه مکې ته لاړ، د عربي رواجونو سره سم یې خپل اوښ زخمي کړ، کمیس یې وشکاوه او په اوښ سپور شو. هغه په غږ لوړ کړ، "ای قریشو! ستاسې مال چې ابوسفیان سره دی، محمد ﷺ او ملگري یې پرې یرغل کوي، زه باور نه لرم چې بیا به خپل مالونه وگورئ." دې غږ ته په چټکۍ سره ځواب ورکړل شو. قریشو منډه وکړه، او ټول مشرکان جنگ ته تیاری ونيوه (رحمة، ۲۰۱۲: ۱۱۰). په دې توگه قریشو تقریباً ۱۰۰۰ تنه تکړه پوځ روان کړ، چې (۷۰۰) اوښان او درې سوه اسونه یې درلودل.

دالښکر د هر ډول وسایلو سره سمبال و، او ټول سپاهیان یې زغره لرونکي وو. کله چې مسلمانانو د ابوسفیان د تلو خبر واورېد، بېرته د مدینې منورې پر لور روان شول، خو ابو جهل خپل غلط نظر ته دوام ورکړ او په پایله کې د مسلمانانو او مشرکانو ترمنځ د بدر جگړه را منځ ته شوه (ابادي، ۱۴۲۵: ۱۳۱).

۲. د حق او باطل معلومول (دیني لامل)

که چېرې په مکه مکرمه کې موږ د مسلمانانو ژوند ته وگورو، نو دا به څرگنده شي چې د مکې مشرکانو پر هغوی باندې زیات ظلمونه کول، مسلمانان له ډېرو مجبوریتونو څخه خپل کورونه او مالونه پرېښودل او مدینې منورې ته یې هجرت وکړل، په مدینه کې هم د مشرکانو له لورې په ارامه توگه ژوند ونه کړ او هغوی ته به یې وخت ناوخت اخطارونه لېږل او هغوی سره به یې د جگړې پلانونه نیول؛ نو په دې توگه الله جل جلاله مسلمانانو ته امر وکړ، چې د هغو پر وړاندې دې جگړه وکړي چې د مسلمانانو پر وړاندې جنگيږي او مسلمانان یې له خپلو کورونو څخه په زوره او ناحقه توگه وېستلي دي. الله (جل جلاله) په دې اړه فرمایي: (أَذِّنْ لِلَّذِينَ يِقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ) [الحج: ۲۹]. د الله جل جلاله له دې امر څخه وروسته مسلمانانو د مشرکانو پر وړاندې جنگ لپاره آماده شول، تر څو د الله جل جلاله حکم عملي کړي، په دې توگه د مسلمانانو او مشرکانو ترمنځ جگړه پیل شوه.

له بلې خوا کله چې مشرکانو د بدر غزا لپاره د مکې مکرمې څخه حرکت وکړ، نو د کعبې غلاف یې ونیوه او له الله (ج) څخه یې داسې غوښتنه وکړه: "ای الله (ج)! په دواړو ډلو کې (مسلمانانو او مشرکانو) کې چې کومه ډله تاته نږدې او غوره وي، او د چا قبله چې غوره وي، هغوی سره مرسته وکړه" (ابن کثیر، ۱۹۸۸: ۵۴۱).

په تفسیر "معارف القرآن" کې په دې اړه لیکل شوي: کله چې د قریشو لښکر د مسلمانانو د مقابلې لپاره د مکې مکرمې څخه ووت، مخکې له دې چې وتلو، د قریشو مشرکانو سردار (ابو جهل) او نور سردارانو یې د بیت الله شریف غلاف ونېو او دعاگانې یې وکړې. هغوی د خپلې فتحې د دعا کولو پر ځای په عامو الفاظو کې داسې دعا وغوښتله: "یا الله (ج)! په دواړو لښکرو کې چې کوم یو اعلیٰ او افضل وي، او په دواړو ډلو کې چې کوم یو زیات پر هدایت ولاړ وي، او په دواړو ډلو کې کومه یوه زیاته شریفه او کریمه وي، هغوی بریالی کړه" (شفیع، ۱۳۹۴: ۳۱۲).

قریشو داسې فکر کاوه چې د مسلمانانو په پرتله موږ اعلیٰ او افضل او پر زیات هدایت ولاړ یو، په دې اساس دوی غوښتل چې د حق او باطل تر منځ پرېکړه وکړي. قریشو به ویل: کله چې موږ په بدر کې بریالي شو، نو دا بریالیتوب به د الله (ج) له طرف څخه یوه پرېکړه وي چې موږ په حقه

يو. مگر هغوی له دې نه خبر نه و، چې دا دعا په حقيقت کې هغوی ته بدبختي او مسلمانانو ته برکت وه. د بدر له غزا وروسته، د قريشو د غوښتنې په اساس، الله جل جلاله لاندې آيت شريف نازل کړ: ﴿إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ ۖ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِنْ تَعُدُّوا نَعْدُ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [الأنفال، ۱۹]. ژباړه: که تاسې پرېکړه غواړئ نو پرېکړه راغله، او که تاسې لاس واخلئ نو دا درته غوره ده، او که تاسې بېرته وگرځئ، تاسې ته به سزا درکړل شي. ستاسې زياتوالی به تاسې ته هېڅ گټه ونه لري، ځکه چې بې له شکه الله پاک (ج) له مومنانو سره دی. الله جل جلاله دغه جنگ د حق او باطل د معلومولو لپاره رامنځته کړ، ځکه چې قريشو ځان ته په حقه ويل. الله (ج) فرمايي: ﴿وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَه تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ﴾ [الأنفال، ۸]. ژباړه: او ياد کړئ هغه وخت چې الله جل جلاله له تاسې سره وعده کوله چې يو د دوو طائفو (قافله يا د قريشو لښکر) بې شک ستاسې لره ده. ستاسې خوښه وه چې بې وسلې او بې زحمته ډله (بې اغزي) وي، او الله جل جلاله غواړي چې د حق کلمې په څرگند ډول ثابتې کړي او د کافرانو اساس قطع کړي. مسلمانانو غوښتل چې په تجارتي قافلې باندې حمله وکړي، نه دا چې د قريشو مشرکانو سره جگړه وکړي، ځکه رسول الله صلى الله عليه وسلم هغوی ته د جگړې يادونه نه وه کړې. بلکې هغوی ته ويلي وو: "هذه غير قريش فيها أموالهم فاخرجوا إليها لعل الله ينفلكموها" الواقدي. ۱۹۹۱: ۷۲۵). ژباړه: دا د قريشو د مال او سامان بار کاروان دی، ورشئ، کېدای شي الله جل جلاله هغه تاسې ته د غنيمت په ډول درکړي. نو ځکه مسلمانانو غوښتل پرته له کوم تکليف او له دې پرته چې يو اغزی هم د دوی په پښه کې لاړ شي، په دې کاروان باندې حمله وکړي. مگر د الله جل جلاله رضا داسې وه چې دغه کمزوري او بې وسلې ټولي ته پر يو ځواکمن، منظم او له شوق ډک لښکر باندې فتحه ورکړي، او خپلې کليمې په دې وسيله په يوه حيرانونکي ډول ثابتې کړي. په بدر کې د قريشو ۷۰ تنه لوی لوی سرداران او مشران ووژل شول، او ۷۰ تنه نور مشران او سرداران يې بنديان شول. په دې توگه د کافرانو ملاوې ماتې شوې او د مکې د کافرانو اساس ولړزېده (مبارکپوري، ۱۳۹۶: ۳۲۱).

۳. د حضرمي بدل اخېستل (سياسي لامل)

د هجرت دويم کال د رجب مياشتې په لومړۍ برخه کې چې ۶۲۴م کال د جنوري مياشتې سره سمون خوري، رسول الله ﷺ يو تکړه او ژمنه ډله چې شمېر يې دولس (۱۲) تنه و، د حضرت عبدالله بن جحش (رضي الله عنه) په مشرۍ د نخله لورې ته ولېږله تر څو د قريشو د قافلو په اړه معلومات ترلاسه کړي، ځکه چې کاروانونه به له شامه په دې لاره تېرېدل. کله چې صحابه کرام سيمې ته ورسېدل، پېښه دا شوه چې هغوی له لاسه د قريشو يو مشر، عمرو بن حضرمي، په غشي وويشتل شو او مړ شو. کله چې حضرت عبدالله بن جحش خپلو ملگرو سره بېرته مدينې منورې ته راستون شو او له دې پېښې څخه رسول الله ﷺ خبر شو، د نوموړو صحابه کرامو څخه زيات گيله من شو او هغوی ته يې وويل: «ما تاسې دې لپاره نه وی لېږلي چې جگړه وکړئ، بلکې يوازې د حالاتو د معلومولو په موخه لېږلي وی.» په دې توگه، رسول الله ﷺ د عمر بن حضرمي کورنۍ ته ديت ورکړ. (ابن اسحاق، ۱۹۷۹: ۲۲۰).

که چېرې له دې پېښې مخکې وگورو، لومړۍ حمله د کافرانو له خوا پر مسلمانانو شوې وه، ځکه چې په دويم هجري کال د ربيع الاول مياشتې چې ۶۲۳م کال د دسمبر مياشتې سره سمون خوري، د کرز بن جابر فخري په مشرۍ څو تنه کافرانو د مدينې منورې پر څړځايونو حمله وکړه او د مسلمانانو څاروي يې له ځانه سره يوړل. په دې توگه، رسول الله ﷺ د اوياء (۷۰) تنو صحابه کرامو سره يو ځای د سفوان تر سيمې پورې هغوی پسې لاړل، خو کافران له ساحې څخه وتلي وو، او مسلمانان بېرته له جگړې پرته مدينې ته راغلل. په دې توگه، قريش د عمرو بن حضرمي پر وژنې باندې هم ډېر زيات غوسه شول او غوښتل چې له مسلمانانو څخه د هغه غچ واخلي.

کله چې ابوسفیان د مسلمانانو د حملې له خطر څخه بچ شو او مکې ته ورسېده، نو ابو جهل ته يې خبر ولېږه چې موږ په سلامتۍ سره مکې ته رسېدلي يو، تاسې بېرته مکې ته راشئ. ابو جهل په حقيقت کې يوازې د کاروان د ساتنې لپاره لښکر ايستلی نه و، بلکې د حضرمي د غچ اخېستلو په موخه يې هم روان کړی و (الطبري، ۱۳۸۷: ۲۴۵).

د ابوسفیان ليک را رسېدو سره د مکې لښکر خوښه وه چې له جگړې پرته بېرته مکې ته لاړ شي؛ خو د قريشو سرکښه ابو جهل د کبر او غرور په ډول وويل: «سوگند په الله جل جلاله، يو ځل

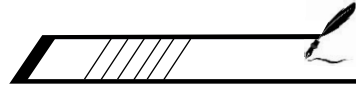

به بدر ته هرو مرو څو، هلته به درې ورځې تېروو، اوسنان به حاللو، غوښې به يې خورو، شراب به څښو او د سندرې او رقص مجلس به جوړوو، تر څو ټول عرب زموږ له شان او دېدې څخه خبر شي او د تل لپاره زموږ د وړانگو لاندې راشي» (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۶۱۳).

که څه هم اخنس بن شريق د ابو جهل په مخ کې پورته او په بېرته تگ يې ټينگار وکړ، خو هيچا يې خبره وانه ورېده. هغه د خپل ملاتړو جنگياليو (بني زهره) له ځوانانو سره چې د جنگ مشري يې دده په غاړه وه، بېرته ستون شو؛ ځکه هغوی ويل، موږ يوازې د قافلې د ژغورلو په موخه راغلي وو، اوس چې قافله ژغورل شوې بايد بېرته مکې ته لاړ شو. بنوهاشم هم د بنو زهره په شان د بېرته تگ هيله څرگنده کړه خو ابو جهل پرې نه ښودل او ورته يې وويل: «بايد تر هغه پورې له موږ سره پاتې شئ چې يوځای بېرته لاړ شو.» (طبري، ۱۳۸۷: ۲۳۷). مکي لښکر له بنو زهره پرته د ۱۰۰۰ جنگياليو په شمول د بدر پر لور مخ پر وړاندې روان وو. کله چې بدر ته نږدې شول، هلته د بدر کنډې په جنوبي برخه کې د يوې غونډۍ تر شا تم ځای جوړ کړ او عمير بن وهب الجمحي يې ولېږه تر څو د مسلمانانو په اړه معلومات راوړي (الذهبي، ۱۹۹۹: ۷۲۱).

عمير پر اس سپور او د مسلمانانو د لښکر په شاوخوا کې يې ځغلنده چکر ووهه او بېرته ولاړ او مشرکانو ته يې وويل: «د مسلمانانو شمېر څه کم يا زيات درې سوه کسان به وي، خو څه وخت نور هم راکړئ، پوره معلومات به وکړم چې نور کومکي کسان يې چېرته پټ نه وي.» مشرکانو ورته وويل: «ښه خبره ده، دقيق معلومات يې وکړه.» په دې توگه يو ځل بيا په دښته کې ښه وړاندې ولاړ خو هيڅ يې په سترگو رانه غلل، بېرته راغی او خلکو ته يې وويل: «هيڅ مې ونه ليدل، خوای قريشو! ما بلاگانې وليدې چې مرگونه يې په خوله کې نيولي وي. د يثرب اوسنانو مرگ په ځان بار کړی راوړی دی، داسې قوم مې وليد چې د ځان ساتنې لپاره يې له تورو بل څه ورسره نه وې. سوگند په الله (ج)، که تاسې يې يو تن ووژنئ، په بدل کې به يې هرو مرو در څخه سپري وژني.» (مبارکپوري، ۱۳۹۶: ۳۲۳).

حکيم بن حزام عتبه بن ربيعه ته ورغی او ورته يې وويل: «ابوالحکمه! ته د قريشو مشر او مخور سپری يې، ستا خبرې ته غوږ اېښودل کېږي، نه غواړې داسې يو کار وکړې چې د تل لپاره دې ورباندې ستاينه وشي؟» عتبه بن ربيعه ورته وويل: «ولې نه، ووايه چې څه وکړم؟» (الواقدي، ۱۹۸۹: ۷۲۷). حکيم بن حزام ورته وويل: «خلک له جنگ څخه وژغوره او مکې ته يې روغ يوسه! خپل د ملگري

عمرو بن خضرمي چې په نخله کې د مسلمانانو له خوا وژل شوی و، د ديت موضوع پر خپله غاړه واخله. «عتبه ورته وويل: «دا مې ومنله، ته زما لخوا د خضرمي کورنۍ ته ضامن شه چې ديت او ورک شوی مال به يې ټول ورکوم، خو ته لاړشه ابو جهل ته، ځکه زه ډارېږم بې له ده څخه به بل څوک مخالفت ونه کړي.» بيا عتبه بن ربيعه د خلکو په منځ کې را پورته او وېي ويل: «ای قريشو! سوگند په الله (ج)، له محمد ﷺ سره د جنگ څخه به څه تر لاسه نه شي کړای، سوگند په الله (ج)، که ورسره په جنگ شوی، نو داسې څه به وگورئ چې زړونه به مو پرې ودرېږي. گورئ به چې د کاکا زوی مو وژل شوی، د ماما زوی او يا د کورنۍ کوم بل غړی. خپلو کورونو ته ولاړ شئ! محمد ﷺ او نور عربان پرېږدئ چې سره يې معلوم کړي، که محمد ﷺ يې له منځه يوړو نو ستاسې د خوښۍ او زړه کار به شوی وي، او که محمد ﷺ بريالی شو نو هغه به له تاسې سره په داسې حال کې مخ کېږي چې تاسې به ورته بد نه وي رسولی» (ابن کثير ۱۹۸۸: ۵۴۲). له بلې خوا حکيم بن حزام ابو جهل ته په داسې حال کې ورغی چې زغرې تيارولو کې بوخت و، ورته يې وويل: «ابو الحکمه! عتبه لېږلی يم، که چېرې ته ومنې له جگړې پرته مکې ته ځو.» ابو جهل ورته وويل: «د محمد ﷺ او د هغه د ملگري په ليدو سره د عتبه پښتورگي پرسېدلې» (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۶۱۱).

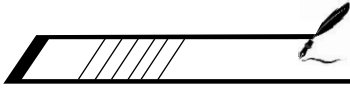
ابو جهل له دې ويرې چې د جنگ مخالفت زيات نه شي، د نخلې په چريکي جنگ کې د وژل شوي عمرو بن خضرمي ورور، عامر بن خضرمي ته يې ځواب ولېږه چې «ستاسې پخوانی دوست عتبه غواړي خلک له جنگ پرته بېرته مکې ته بوزي، او ته خو په خپلو سترگو گورې چې په دې جنگ کې به ستاسې انتقام واخېستل شي، نو ژر شه، خلکو ته خپل مظلوميت او د ورور وژل وړاندې کړه.» عامر پورته شو، د عربو د رواج مطابق خپل کوناتي يې لوڅ او جغه يې کړه چې «ای زما عمرو وروره! ای زما عمرو وروره!» په دې توگه خلک جنگ ته تيار شول او د بدر تاريخي جگړه رامنځ ته شوه. (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۶۱۲).

۴. تجارتي لاره د مسلمانانو له کنټرول څخه خلاصول

د مکې مکرمې د خلکو اصلي عايدات د تجارت له لارې ترلاسه کېدل، او ډېره برخه يې د شام پر لاره تگ راتگ کاوو. خو د شام لاره د اسلامي حکومت تر اغېز او کنټرول لاندې وه، چې دا مسئله د مکې د خلکو لپاره يوه ستره اقتصادي ستونزه بلل کېده. په دې توگه، د مکې خلکو هڅه وکړه چې د دې مهمې تجارتي لارې کنټرول د مدينې منورې حکومت نه بېل کړي او له نوي اسلامي حکومت څخه يې آزادي کړي. د دې موخې لپاره، هغوی د جگړې له لارې خپل هدفونه تعقيب کړل. په همدې اساس، د تورې ته لاس او جگړې پيل کول د مکې خلکو لپاره يوه لاره وه چې د خپلو اقتصادي گټو دفاع وکړي او په سيمه کې د تجارت آزادي ته وده ورکړي. (العمری، ۱۹۹۴: ۳۵۷). دا جگړه نه يوازې د اقتصادي گټو لپاره وه، بلکې د مکې خلکو لپاره د خپل ځان ساتنې او د مدينې منورې د حکومت له سياسي او اقتصادي اغېزو څخه د ځان ازادولو يوه هڅه هم وه. د دې جگړې نتيجه د هغو اوږدو سياسي او نظامي تنازعو لامل شوه چې د مسلمانانو او د هغوی د دښمنانو ترمنځ يې په پايله کې پراخې جگړې او تحولات رامنځته کړل.

۵. مسلمانانو ته ادب ورکول

د بدر غزا په منځ کې د قریشو له ستراتيژيکو اهدافو څخه يو هدف مسلمانانو ته ادب ورکول و. قریشو غوښتل چې مسلمانانو ته د يوې کلکې ضربې له لارې د هغوی پرمختگ او ځواک ته يو ځل بيا ټکان ورکړي، ترڅو هغوی د مدينې منورې څخه بل لورته حرکت و نه کړي (الحاکم، ۲۰۰۲: ۱۱۱). د دې هدف سره يوځای، قریشو غوښتل چې د جزيرة العرب ټولو قبایلو ته خپل ځواک او نفوذ وښيي، څو مسلمانانو ته دا خبره روښانه کړي چې هغوی نه يوازې مذهبي بلکې نظامي او سياسي زور هم لري. دغه ستراتيژي د بدر جگړې د تحليل يوه مهمه برخه ده، ځکه چې د قریشو يو له اصلي نيتونو څخه دا وه چې د مسلمانانو پرمختگ په سيمه کې ودروي او د نورو قبایلو ترمنځ خپل مقام لا نور مستحکم کړي. (العمری، ۱۹۹۴: ۳۵۷).

موندنې

د څېړنې موندنې دا وښودله چې د بدر غزا اصلي لامل د قریشو د قافلې مخه نیول و، ځکه رسول الله ص غوښتل چې د هغوی د قافلې مخه ونیسي تر څو قریش پوه شي چې مسلمانانو سره مخالف د هغوی اقتصاد ته زیان رسوي.

دویم لامل یې د حق او باطل معلومول و، ځکه ابوجهل له الله تعالی څخه دعا غوښتې و چې یا الله ته حق بریالی او ښکاره کړي، د دې غزا په نتیجه کې حق معلوم شو او د الله ج اوامر عملي کول و، چې مسلمانانو ته یې د جنگ اجازه کړې وه، همدارنګه د صحابه کرامو د یوې حملې په اساس د قریشو یو تن مشر حضرمي وژل شوی و، هغوی غوښتل چې د هغه بدله له مسلمانانو څخه واخلي؛ نو ځکه یې په جنگ باندې پیل وکړ او ترڅنګ یې غوښتل چې تجارتی لاره د مسلمانانو له کنټرول څخه خلاص کړي او مسلمانانو ته خپل زور وښايي.

مناقشه (بحث او تحلیل)

د بدر غزا د پېښېدو لاملونو په اړه د پخوانیو لیکوالانو نظریات متفاوت دي. ځینې محققین، لکه داوري (۱۳۸۲) او ارمسترانګ (۱۳۷۴)، باور لري چې دا غزا د مسلمانانو د پرمختګ، د فقر له منځه وړلو، او د غنیمت لاسته راوړلو لپاره وه. نور بیا استدلال کوي چې دا جنگ د مسلمانانو د جنگي جذبې یا د نورو دینونو د مخنیوي لپاره ترسره شو (انصاري، ۱۳۷۸). ځینې نورې نظریې بیا دا جګړه د عربو د پخوانیو رواجونو له منځه وړلو یا د مخالفینو د قتل عام هڅه بولي (ارمسترانګ، ۱۳۷۴).

د پورتنیو نظرونو تحلیل ښايي چې هر یو یې د غزا د لاملونو یوه ځانګړې زاویې ته اشاره کړې، خو په عمومي ډول، دا نظریات د غزا د اصلي عوامل ټولنیز انځور نه وړاندې کوي، د بېلګې په توګه د اسلام د پرمختګ لپاره د زور کارولو ادعا د تاریخي شواهدو پر بنسټ د منلو وړ نه ده، ځکه چې اسلامي غزاګانې یوازې د دیني او فاعلي اهدافو لپاره ترسره شوي، که څه هم اقتصادي وضعیت د مسلمانانو لپاره یو مهم فکتور و، خو دا غزا یوازېنې یا اصلي لامل نه ګڼل کېږي.

خو زموږ د څېړنې موندنې څرګندوي چې د بدر غزا یو شمېر ژورې اقتصادي، سیاسي، او دیني عوامل لرل. مهم دلیل د قریشو د تجارتی کاروان مخنیوی و، ځکه چې مشرکینو د مسلمانانو مالونه غصب کړي وو،

او مسلمانانو دا د خپل حق د بېرته اخیستلو یوه لاره بلله (طبري، ۲:۲۶۵). دویم، دا جگړه د حق او باطل د معلومولو لپاره وه، ځکه چې الله تعالی مسلمانانو ته د دفاع اجازه ورکړې وه، لکه څنګه چې د قرآن کریم په "اَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَانَهُمْ ظُلُمًا" (الحج: ۳۹) آیت کې ذکر شوی. درېیم، مشرکین د خپل مقتول مشر، خضرمي، د انتقام اخیستلو ته لېوال وو (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۶۱۳). څلورم، دوی غوښتل چې تجارتي لارې بېرته د مسلمانانو له واکه وباسي، او پنځم، قريشو ته دا موقع ورکړل شوه چې خپل ځواک مسلمانانو ته وښيي. (واقدي، ۱:۷۵).

په دې اساس، د پخوانیو نظریاتو او د دې څېړنې موندنو ترمنځ څرګند توپیر شته. پخواني نظریات اکثراً عمومي دي، خو دا څېړنه هڅه کوي چې د غزا اصلي سیاسي، اقتصادي، او دیني عوامل له مستندو دلایلو سره وڅېړي. له دې امله، د بدر غزا یوازې د فقر له منځه وړلو یا د اسلام د خپراوي لپاره نه وه، بلکې یو پراخ تاریخي، سیاسي، او اقتصادي پس منظر یې درلود چې د اسلامي امت په راتلونکي سیاسي مسیر کې مهم رول ولوباوه.

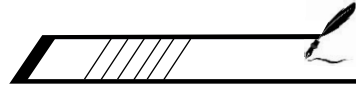
سپارښتنې: د دې څېړنې پایلې د اسلامي تاریخ د درک لپاره ارزښت لري، خو لا هم اړتیا شته ده چې د موضوع نور اړخونه وڅېړل شي، لکه: غزا د پوځي تکتیکونو تحلیل، د قريشو داخلي سیاستونه او د غزا د پایلو اوږدمهاله اغېزې.

راتلونکو څېړنو ته سپارښتنه کېږي چې د موضوع د لاسنه تحلیل لپاره د معاصرو تاریخ لیکونکو مېتودونه او د لومړنیو سرچینو دقیق تحلیل ته پاملرنه وکړي.

پایله اخیستنه

د دې څېړنې موندنې ښيي چې د بدر غزا د پېښېدو اصلي لامل د قريشو د تجارتي قافلې د نیولو ترڅنګ یو لړ سیاسي، اقتصادي او دیني عوامل هم درلود. که څه هم ځینې لیکوالان دا غزا د غنیمت، انتقام یا د اسلام د خپرولو لپاره د زور کارونې په توګه تحلیلوي، خو د شواهدو تحلیل څرګندوي چې دا غزا له څو اړخونو څخه مهمه وه.

لومړۍ: د قريشو د قافلې د مخنیوي هڅه د مسلمانانو لخوا یو مهم اقدام و، خو دا یوازې اقتصادي موخه نه وه، بلکې دهغوی له لورې په مسلمانانو باندې د ظلمونو او د هغوی د مالونو دغصب د ځواب یوه بڼه هم وه.

دویم: قریشو هڅه کوله چې د خپلو تجارتي لارو امنیت وساتي، ځکه دا لاره د مکې اقتصادي ودې او سیاسي ثبات ته حیاتي ارزښت درلود.

درېیم: د خضرمي د وژنې انتقام د قریشو لپاره یو مهم دلیل و، خو دا یوازې یوه بهانه وه، نه د جگړې اصلي لامل. څلورم: قریش پر مسلمانان د خپل قدرت لپاره یو ستر ګواښ باله او غوښتل یې چې د هغوی د پرمختګ مخه ونیسي، په دې توګه د بدر غزا یې د مسلمانانو د خپلو لپاره یو مناسب فرصت ګاڼه.

په پای کې د دې څېړنې پایلې رښايي چې د بدر غزا یوه تصادفي یا یوازې اقتصادي جگړه نه وه، بلکې د قریشو او مسلمانانو ترمنځ د اوږدمهاله سیالۍ، د قدرت د توازن او د دیني ازادۍ د ترلاسه کولو لپاره یوه مهمه شېبه وه. دې جگړې نه یوازې د اسلامي امت لپاره یو تاریخي بدلون رامنځته کړ، بلکې د عربو د سیاسي معادلاتو بدلون کې یې هم مهم نقش درلود.

ماخذونه

قران الکریم

آرمسترانګ، ک. (۱۳۷۴ل). زندگی نامه پیامبر اسلام. تهران: حکمت.

ابن اسحاق، م. (۱۹۷۸م). سيرة ابن اسحاق (کتاب السيرة المغازی). بیروت: دارالفکر.

ابن کثیر، ا. ابن ع. (۱۹۸۸م). البداية والنهاية. داراحیاء التراث العربي.

ابن هشام، ع. (۱۹۵۵م). السيرة النبوية لابن هشام. مصر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البانی الحلبي و اولاده.

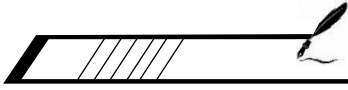
انصاری، م. (۱۳۷۸ل). بازشناسی قرآن. تهران.

الحاکم، ا. (۲۰۰۲). المستدرک علی الصحیحین. بیروت: دار الکتب العلمیة.

الذهبي، ش. (۱۹۹۹). سير أعلام. بیروت: مؤسسة الرسالة.

داوری، م. (۱۳۸۲ل). تصویر شیعه در دائره المعارف آمریکانا. تهران: امیر کبیر.

الرحمة، ا. (۲۰۱۲). "د تېوک غزا: د اسلامي دفاع یوه ستراتیژي." په مجله تاریخ اسلام.

الطبري، م بن ج. (١٣٨٧ل). تاريخ الطبري = تاريخ الرسل والملوك وصلة تاريخ الطبري. بيروت: دار التراث.

العمري، ا. (١٩٩٤م). السيرة النبوية الصحيحة. الرياض: مركز الملك فيصل.

شفيع. (١٣٩٤ل). معارف القرآن. پېښور.

مباركپوري، ص. (١٣٩٦ل). الرحيق المختوم. ژباړن: جانباز سزفراز. جلال اباد: انصاف خپرندويه ټولنه.

النوي، ا. (١٤٠٧). صحيح مسلم بشرح النووي. بيروت: دار الكتب العربي.

النيسابوري، م. (المتوفى: ٢٦١هـ). المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل الى رسول الله ﷺ. بيروت: دار احياء التراث العربي.

الواقدي، م بن ع. (١٩٩١). المغازي. بيروت: دار عالم الكتب.

تحليل أسباب غزوة بدر

عزیزالله امین^۱ و وفي الله امین زی^۲

قسم التاريخ، كلية التربية والتعليم، جامعة بكتيا^۱، جامعة ننغرهار^۲

azizullahamen@gail.com

خلاصة البحث

غزوة بدر، التي تعد من الأحداث المهمة في تاريخ الإسلام، وقعت في السنة الثانية من الهجرة (٦٢٤ ميلادي) بين المسلمين وقريش. تُعتبر هذه الغزوة قضية ذات أهمية كبيرة لبقاء الأمة الإسلامية وتطورها، حيث إن نتائج هذه المعركة أحدثت تغييراً جوهرياً في الوضع السياسي والاجتماعي والديني للمسلمين. تكمن أهمية هذه القضية في أنها لم تكن مجرد علامة على قوة العقيدة والثبات لدى المسلمين الأوائل فحسب، بل أعطت أيضاً انتشار الإسلام بُعداً استراتيجياً. يهدف هذا البحث إلى دراسة العوامل الأساسية التي أدت إلى وقوع غزوة بدر، مثل العوامل الاقتصادية والسياسية والدينية والاجتماعية، وبيان كيف أسهمت هذه المعركة في تغيير مسار التاريخ الإسلامي. في هذه الدراسة، تم استخدام المنهج التحليلي والوصفي بالاعتماد على الوثائق التاريخية والمصادر الإسلامية والروايات الموثوقة. ومن الناحية المنهجية، تم تحليل المصادر الإسلامية الأولية، ودراسة النصوص التاريخية، والاعتماد على الكتابات التاريخية الحديثة في تحليل الأحداث. تشير نتائج البحث إلى أن العوامل الأساسية التي أدت إلى وقوع غزوة بدر تمثلت في الحصار الاقتصادي الذي فرضه مشركو مكة على المسلمين، وسيطرة قريش على الطرق التجارية بعد الهجرة، والضغط العسكري من قريش، ومحاولات منع انتشار الإسلام. علاوة على ذلك، كانت هذه المعركة انتصاراً استراتيجياً للأمة الإسلامية، حيث عززت المكانة السياسية والعسكرية والاجتماعية للمسلمين، وأسست قوة جديدة في مواجهة مشركي مكة. لم تكن غزوة بدر مجرد نقطة تحول في الانتصارات العسكرية للإسلام، بل لعبت دوراً محورياً في ترسيخ أسس الإسلام. وتُظهر أسبابها ونتائجها أنها مهدت الطريق لتحقيق الاكتفاء الذاتي للأمة الإسلامية، وتعزيز وحدتها، وتحقيق استقلالها السياسي.

الكلمات المفتاحية: الانتقام، الإسلام، الضغط الاقتصادي، الطريق التجاري لقريش.

په تېوک غزا کې د اسلامي دولت د پراختیا او دفاع ستراتیژي

عزیز الله امین^۱ او وافي الله امین زی^۲

تاریخ خانګه، ښوونې او روزنې پوهنځی، پکتیا پوهنتون^۱، ننگرهار پوهنتون^۲

azizullahamen@gail.com

لنډيز

دا څېړنه د تېوک غزا په اړه د اسلامي دولت د پراختیا او دفاع ستراتیژیو تحلیل کوي. د دې څېړنې هدف دا دی چې د تېوک غزا په ترڅ کې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په لارښوونې د اسلامي دولت د ځواک لپاره کارېدلې تدابیر وڅېړي. د څېړنې مېتود کې د تاریخي اسنادو تحلیل، د سیرت او تاریخ کتابونو مطالعه او د تېوک غزا د مختلفو اړخونو پرتله کول شامل دي. دا څېړنه هڅه کوي چې د تېوک غزا د ستراتیژیکو پربېګرو او د هغې پایلې په ګوته کړي، چې څنګه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د غزا له لارې د اسلامي دولت امنیت او پراختیا لپاره نوې لارښوونه وکړه. پایله کې، دا څېړنه ښيي چې د تېوک غزا، نه یوازې د روم امپراتورۍ ګواښ ته ځواب وویل شو، بلکه د اسلامي دولت د پراختیا لپاره د ټولنیز یووالي، رواني ځواک او ستراتیژیکو اړیکو جوړولو لپاره یوه بنسټیزه مرحله وه.

کلیدي کلیمې: اسلامي دولت، پراختیا، تېوک غزا، حضرت محمد ﷺ، دفاعي ستراتیژي

سریزه

بسم الله الرحمن الرحيم^ط

الحمد لله الذي جعل الجهاد في سبيله رفعةً للمؤمنين، ونصراً للحق والدين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد، النبي الأمين، القائل في محكم التنزيل: ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾ (الأنفال: ٦٠)

تېوک غزا (۹ هجري) د اسلامي تاریخ یوه مهمه مرحله ده چې نه یوازې د اسلامي دولت دفاع لپاره د ستراتیژیکو تدابیرو پر بنسټ جوړېده، بلکې د پراختیا لپاره یې هم ځانګړی ارزښت درلود. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د دې غزا په ترڅ کې په ستراتیژیک ډول د خپل پوځ مشري

وکړه، چې د اسلامي دولت بقا او پراختيا لپاره يې د جغرافيايي سيمو پراخولو ته هم پام و. د دغې غزا په ترڅ کې د مسلمانانو دفاع د هغه مهال ټولو گواښونو پر وړاندې يوه مهمه ستراتيژي شوه، چې له مخې يې د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د مشرتابه لاندې د اسلامي دولت د دفاعي ځواک پراختيا پيل شوه (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۱۵۲۲). د تبوک غزا، نه يوازې د فزيکي جگړې له لارې د دفاع اهميت درلود، بلکه رواني او معنوي ځواک هم په دې ستراتيژي کې د پام وړ و. حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د اسلامي نړۍ د پراختيا لپاره ستراتيژيک ليد وړاندې کړ، چې د مسلمانانو ټولنې ته د سولې، همغږۍ او يووالي پيغام وړاندې کوي. دا ستراتيژي د اسلامي دولت د پراختيا لپاره د اوږدمهاله همکارۍ او د نړيوالو اړيکو د پراختيا په لاره کې خورا مهمه وه (الطبري، ۱۹۹۷: ۷۲۱).

په دې غزا کې د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم رهبري نه يوازې په نظامي او جغرافيايي لحاظ پراختيا ته وده ورکړه، بلکه د ټولې اسلامي نړۍ لپاره يې د يووالي او همغږۍ پيغام هم ورکړ (ابن کثير، ۱۹۸۶: ۱۱۲۵). د تبوک غزا د اسلامي دولت د پراختيا او دفاع لپاره يوه مهمه مرحله وه چې د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم ستراتيژيکو وړانديزونو او تصميمونو سره مسلمانانو ته د نړيوالو اړيکو د پراختيا لپاره لارښوونه وکړه.

تبوک غزا د اسلامي دولت د پراختيا او دفاع په تاريخ کې يوه مهمه مرحله وه، خو د دې غزا د ستراتيژيکو موخو، پايلو، او اغېزو په اړه لا هم کافي تحليلي څېړنې نه دي ترسره شوې. تر ډېره، موجودې سرچينې يوازې تاريخي روايتونه وړاندې کوي، خو د دې غزا د پوځي، سياسي، اقتصادي، او ټولنيزو اغېزو ژور تحليل ته لږ پام شوی. د دې څېړنې اصلي ستونزه دا ده چې څنگه تبوک غزا د اسلامي دولت د پراختيا لپاره يوه مهمه ستراتيژيکه پریکړه وه، او د هغې پايلې د اسلامي دولت د راتلونکو نظامي او سياسي پاليسو لپاره څه اهميت درلود؟

د څېړنې ارزښت

د دې څېړنې ارزښت په دې کې ده، چې د تبوک غزا د اسلامي دولت د پراختيا لپاره يوه ستراتيژيکه پرېکړه وه چې د اسلامي نړۍ د غښتلتيا او يووالي په لور يې يو مهم گام پورته کړ. د دې غزا تحليل کولی شي زموږ پوهه په دې اړه زياته کړي چې حضرت محمد صلی الله عليه وسلم څنگه د خپلې ټولنې د پراختيا لپاره د ستراتيژيکو تکتیکونو په مرسته نه يوازې دفاعي بلکه پراختيايي اهداف

ترلاسه کړل. د دې غزا مطالعه، زموږ سره د اسلامي تاریخ په دې برخه کې نوي بصیرتونه شریکوي او په دې اړه د اسلامي دولت د پراختیا او دفاعي ستراتیژیو پوهه راکوي، له بلې خوا، د دې څېړنې په ترسره کولو سره، موږ کولی شو چې د ټوک غزا ستراتیژیک اړخونه ښه وپېژنو او د اسلامي دولت د پراختیا په برخه کې د ستراتیژیکو تاثیراتو په اړه نوي تحلیلونه وړاندې کړو.

د څېړنې موخې

اصلي موخه: د ټوک غزا د اسلامي دولت د پراختیا لپاره د ستراتیژیکو موخو او اهدافو تحلیل.

فرعي موخې

۱. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د رهبري تکتیکونو ارزونه، چې د اسلامي دولت د پراختیا په برخه کې یې مرسته وکړه.
۲. د ټوک غزا د دفاعي ستراتیژۍ او هغې ته د رسول الله صلی الله علیه وسلم د نوښتونو تحلیل.
۳. د ټوک غزا د اسلامي نړۍ د یووالي او پراختیا لپاره د ستراتیژیک پیغام ارزونه.
۴. د ټوک غزا اوږدمهاله اغېزې او د هغې له لارې د اسلامي دولت د پراختیا پروسه څېړل.

د څېړنې پوښتنې

اصلي پوښتنه: د ټوک غزا د اسلامي دولت پراختیا لپاره کومې ستراتیژیکې موخې او اهداف لرل؟

فرعي پوښتنې

۱. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په دې غزا کې د رهبري کوم تکتیکونه وکارول چې د پراختیا په برخه کې یې مرسته وکړه؟
۲. د ټوک غزا د اسلامي دولت د دفاع لپاره کومه ستراتیژیک نوښت وړاندې کړ؟
۳. څنګه ټوک غزا د اسلامي نړۍ د پراختیا او یووالي لپاره یو ستراتیژیک پیغام وښود؟
۴. د ټوک غزا اوږدمهاله اغېزې څه وې او د هغې له لارې د اسلامي دولت پراختیا څرنگه پرمخ بېول کېده؟

مېتودولوژي

۱. تاريخي تحليل: دا څېړنه د تاريخي سندونو، روايتونو او لومړنيو اسلامي منابعو پر بنسټ ولاړه ده. د غذا د اصلي شرايطو، لاملونو او پايلو ارزونه د ابن هشام، الطبري، الواقدي، ابن كثير او نورتاريخي کتابونو کې د موندل شوو شواهدو له لارې ترسره شوې.
 ۲. تحليلي-تاريخي مېتود: دا مېتود د غذا سياسي، ستراتيژيک او ټولنيزو اغېزو ته ژوره کتنه کوي. د اسلامي دولت د پراختيا، دفاعي ستراتيژۍ او ټولنيز يووالي ته ځانگړې پاملرنه شوې.
 ۳. مقارنه يي تحليل: د تبوک غذا د ستراتيژيو پرتله د نورو اسلامي غذاوو سره شوې، ترڅو د هغې ځانگړتياوې، توپيرونه او ستراتيژيک اهميت روښانه شي.
 ۴. د لومړنيو او ثانوي منابعو تحليل: په څېړنه کې د اسلامي تاريخ د مهمو لومړنيو منابعو لکه سيرت ابن هشام، تاريخ الطبري، معازي الواقدي او د نورو مؤرخينو اثار کارول شوي. سربېره پر دې، د معاصر اسلامي تاريخپوهانو څېړنې هم ارزول شوې.
 ۵. مفهومي تحليل: د تبوک غذا د دفاعي، ستراتيژيکي او معنوي اړخونو تحليل لپاره مفهومي مېتود کارول شوی، ترڅو د هغې ژور اغېز وښودل شي.
 ۶. د اسلام د نظامي ستراتيژيو ارزونه: د غذا نظامي اړخ د اسلامي نظامي اصولو، د جگړې تاکتيکونو او حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د رهبرۍ له نظره تحليل شوی.
- ۵-۱ پراختيا ستراتيژي: تبوک غذا د اسلامي دولت د پراختيا لپاره يو بنسټيز او ستراتيژيک اقدام گڼل کېږي. حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د دې غذا په ترڅ کې په هوشيارۍ سره روم امپراتورۍ ته دا پيغام ورکړ چې اسلامي دولت نه يوازې د خپل دفاع لپاره، بلکې د پراختيا او د نويو سرحدونو د جوړولو لپاره هم تيار دی (ابن هشام، ۱۹۹۰: ۲۳۱).
- دغه غذا نه يوازې د فزيکي جگړې بڼه درلوده، بلکې دا يوه اوږدمهاله ستراتيژي وه، چې له دې لارې اسلامي دولت د روم امپراتورۍ په وړاندې خپله ځواکمنتيا وښوده (طبري، ۱۹۹۷: ۱۶۲).
- حضرت محمد صلی الله عليه وسلم غوښتل چې د اسلامي دولت سرحدونه پراخ کړي او د دې غذا په ترڅ کې يې د يوې تاريخي واکمنۍ د پراختيا لپاره مهم گامونه پورته کړل (ابن كثير، ۲۰۰۱: ۲۴۷).

د ټوک غزا د اسلامي نړۍ د سیاست او ستراتیژۍ یو نوی پړاو پیل کړ، چې له مخې یې اسلامي دولت په سیمه کې خپل نفوذ پراخ کړ او د نوې سیاسي واکمنۍ تر مشرۍ لاندې راغی (واقدي، ۱۹۸۹: ۳۱۵). د دغې غزا ستراتیژي نه یوازې د پراختیا له پلوه اغېزمنه وه، بلکې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د دې له لارې هڅه وکړه چې مسلمانان د خپل ځواک او حیثیت په اړه پوره پوه کړي (الصلابي، ۲۰۰۷: ۷۲۲).

په دې غزا کې د مسلمانانو ځواک نه یوازې د روم امپراتورۍ او د هغې د متحدینو د گواښونو پر وړاندې یو ځواب و، بلکې دا د یوه پراخ ستراتیژیک پلان برخه وه، چې موخه یې په راتلونکي کې د اسلامي دولت پیاوړتیا، د سرحدونو پراخوالی او د ټول عربستان متحدول و (ابن هشام، ۱۹۹۰: ۸۱۲). د روم امپراتورۍ ته د ځواب ورکولو اړتیا د اسلامي دولت د نړیوالې پراختیا لپاره حیاتي ارزښت درلود او ټوک غزا د دغې پراختیا پیل و (الطبري، ۲۰۰۴: ۱۶۲).

۵-۲ دفاع ستراتیژي: د ټوک غزا د اسلامي دولت د دفاع د ستراتیژۍ یوه غوره بېلگه ګڼل کېږي. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په دې غزا کې ډاډ ترلاسه کړ چې مسلمانان نه یوازې په فزیکي لحاظ سره، بلکې رواني او معنوي لحاظ هم د دفاع لپاره تیار دي (الحاکم، ۲۰۰۲: ۶۲۱).

د غزا په پیل کې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم مسلمانانو د جګړې اصلي هدف وښود او هغوی ته یې باور ورکړ چې د ایمان، شجاعت او استقامت پر اساس دفاع وکړي. دغه ستراتیژي د هغه مهال د اسلامي دولت د دفاعي پلان یوه مهمه نښه وه (ابن سعد، ۲۰۰۵: ۹۵). حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په دې ستراتیژي کې یو داسې پرمخ وړونکی ځواک کاراوه چې نه یوازې یې د مسلمانانو فزیکي ځواک وښود، بلکه هغوی ته یې د دفاع اصول، د سرحدونو ساتنې او د گواښونو پر وړاندې د مقاومت ستراتیژیک اهمیت په اړه ذهني پوهه ورکړه (الطبري، ۱۹۸۷: ۱۶۷).

د دې غزا د دفاعي ستراتیژۍ یوه بله مهمه برخه د مسلمانانو له منځه د هر ډول رواني ضعف لرې کول وو. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په دې غزا کې هڅه وکړه چې د مسلمانانو ذهنیت او روحیه تقویه کړي، تر څو مسلمانان په ځان باور ولري او د هر ډول گواښ سره مقابله وکړي. هغه په دې باور وو چې دفاع یوازې د ځواک په لحاظ نه ده، بلکې معنوي او رواني پیاوړتیا هم اړینه ده.

د دې ستراتيژۍ په مرسته يې د اسلامي ټولنې ذهنيت بدل کړ او مسلمانانو ته يې وښودله چې هغوی بايد نه يوازې فزيکي ځواک، بلکه معنوي ځواک هم ترلاسه کړي (الذهبي، ۱۹۹۹: ۲۴۵).

دا د تبوک غزا د دفاع ستراتيژۍ د برياليتوب يو مهم لامل و، چې وروسته يې د اسلامي دولت د بقا او ځواک لپاره بنسټ جوړ کړ (الواقدي، ۱۹۹۱: ۱۱۰).

۳- د رواني او معنوي دفاع ستراتيژي: د تبوک غزا يوه بله مهمه ځانگړتيا د مسلمانانو د رواني او معنوي ځواک پالل و. حضرت محمد صلی الله عليه وسلم نه يوازې د جگړې په ميدان کې د مسلمانانو فزيکي ځواک ته پام وکړ، بلکې د هغوی روحيې ته يې هم ځانگړې پاملرنه وکړه. هغه مسلمانانو ته په ډاگه کړه چې جگړه يوازې فزيکي مقاومت نه ده، بلکې د عزت نفس، ايمان او باور په پراختيا کې هم مرسته کوي (ابن حجر، ۲۰۰۵: ۲۸۱). د تبوک غزا د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د رواني ځواک جوړولو يوه ستراتيژي وه، چې مسلمانانو ته يې د جگړې ميدان کې د استقامت، شجاعت او باور احساس ورکړ (ابن هشام، ۱۹۵۵: ۱۵۲۲).

دا ستراتيژي د هغو ځانگړتياو په اړه وه چې د اسلامي ټولنې د شخصيتونو او د ايمان پراختيا ته يې ډېر اهميت ورکړ. حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په دې غزا کې د خپلو صحابه وو لپاره په يو هوښيارانه ډول د معنوي ځواک جوړولو تدابير نيولي وو. مسلمانانو ته يې وښودله چې دفاع يوازې فزيکي نيواک نه ده، بلکې د جهاد په لاره کې استقامت او پايداري هم اړينه ده. دې سره يې د مسلمانانو په منځ کې د گډې مبارزې روحيې ته وده ورکړه، کومه چې وروسته د اسلام پراختيا ته اړينه وه (ابن تيميه، ۱۹۹۳: ۳۲۴).

د تبوک په غزا کې د مسلمانانو ذهنيت په داسې توگه وده وکړه چې نه يوازې د دفاع لپاره بلکه د پراختيا لپاره يې هم خپل قوتونه په يوه ځای راټول کړل. دا د غزا معنوي ځواک و چې مسلمانانو ته يې د پرمختگ او د اسلامي ټولنې د ځواک لپاره يوه ډاډمنه لاره وښودله (القرطبي، ۲۰۰۱: ۵۷۵).

۴- د اسلامي ټولنې لپاره د همغږۍ او يووالي بنسټ جوړول: تبوک غزا د اسلامي ټولنې د يووالي او همغږۍ يوه مهمه مرحله وه. حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په دې غزا کې خپل ټولو صحابه وو ته د همغږۍ او همکارۍ په اهميت باندې پوهه ورکړه. د مهاجرينو او انصارو ترمنځ اړيکې د اسلامي ټولنې لپاره د يووالي د پراختيا يوه کليدي برخه و. حضرت محمد صلی الله عليه

وسلم د انصارو او مهاجرینو ترمنځ داسې اړیکه جوړه کړه، چې د دوی ترمنځ د اعتماد او همکارۍ یو بې ساری ډول رامنځته شو. دې یووالي او همغږۍ وروسته د اسلامي دولت پراختیا لپاره بنسټ جوړ کړ (ابن اسحاق، ۱۹۸۳ م. ۶۷۳). په حقیقت کې، ټوک غزا د مسلمانانو ترمنځ د یووالي لپاره یوه مثالي دوره وه، چې له هغې وروسته مسلمانانو په خپلو چارو کې یووالی ته لا زیات اهمیت ورکړ. د ټوک غزا د همغږۍ او یووالي د یوه پراخ مفهوم ښکارندويي کوي، چې د اسلامي ټولنې د پراختیا لپاره اړین و. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم نه یوازې جنګي ځواک ته پراختیا ورکړه، بلکه د ټولنیز ځواک پراختیا لپاره یې هم بې ساری هڅې وکړې. همدغه همغږۍ او یووالي د اسلام د پراخوالي لپاره یوه لاره پرانستله، کومه چې وروسته د مسلمانانو په وسیله د یوې ټولنیزې او سیاسي ځواکمنې ټولنې د جوړولو لامل شوه (الطبري، ۱۹۸۶: ۱۰۵). د ټوک غزا د یووالي لپاره یوه تاریخي ښوونه وه، چې د مسلمانانو د یووالي او همغږۍ له لارې د پراختیا او ځواکمنۍ د تحقق اساس جوړ شو (الطبري، ۱۹۸۷: ۱۰۶).

۵- د مختلفو تګلارو او نظرونو تحلیل: د ټوک غزا په اړه د تاریخي څېړنو د بېلابېلو تحلیلونو او نظرونو پراخه لړۍ شتون لري. ځینې څېړونکي دا غزا یوازې د دفاعي عملیاتو په توګه تحلیلوي، پداسې حال کې چې نور بیا دا د ستراتیژیکې پراختیا په توګه ارزيايي کوي. دې اختلافاتو د غزا اهمیت په اړه بېلابېل اندونه وړاندې کړي. ځینې تاریخي څېړونکي په دې باور دي چې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم مقصد یوازې د روم امپراتورۍ د ګواښونو ځواب ورکول نه و، بلکې دا یوه اوږدمهاله ستراتیژي وه چې هدف یې د اسلامي دولت سرحدونو پراختیا و (ابن اسحاق، ۲۰۰۱: ۶۷۳).

د دې مناقشو له لارې، د ټوک غزا اهمیت په نورو اړخونو کې هم روښانه شو. مختلف نظریات د دې غزا د ستراتیژیکې ارزونې په اړه بېلابېل نظرونه وړاندې کوي، چې دا په نهایت کې د اسلامي دولت د پراختیا په لاره کې یوه مهمه درسي موضوع ګرځېدلې ده. د مختلفو تګلارو تحلیل د اسلامي دولت د راتلونکي لپاره د ستراتیژیکې لارو چارو په انتخاب کې لا زیات اهمیت ورکوي (الطبري، ۱۹۸۶: ۱۰۷). دا نظریات د اسلامي نړۍ د پراختیا په اړه د فکري درک د رامنځته کولو له ټوک

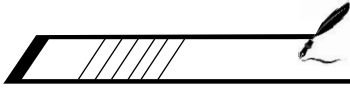
غزا سره تړلي مسایل تحلیل کوي، چې د ستراتیژیکي کړنلارې د ټاکلو لپاره یوه لارښوونه ورکوي (ابن جریر، ۱۳۸۷: ۱۰۳).

۶- د اسلامي دولت د دفاع ستراتیژۍ اغېز: د تبوک غزا د اسلامي دولت د دفاع لپاره د یوه پیاوړي بنسټ جوړولو یوه اساسي ستراتیژي وه. د غزا په ترڅ کې، حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د صحابه وود مشرۍ لپاره بې ساري تدابیر نیولي وو؛ ترڅو د دې ستونزې حل وکړي. دغه غزا د اسلامي دولت د بقا لپاره یوه کلیدي دوره وه چې د مسلمانانو د دفاع او د هغوی د امنیت لپاره یې زیاتې گټې لرلې. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د دې غزا په ترڅ کې د ټولو مسلمانانو د دفاعي ځواکونو جوړښت بشپړ کړ او د جگړې په اړه یې د مسلمانانو پرچم یوځای کړ (ابن حجر، ۱۴۱۵: ۲۱۴).

دې غزا ښودلې چې د مسلمانانو دفاع یوازې د فزیکي جگړې له منځه وړلو پورې محدود نه ده، بلکې د رواني او معنوي ځواک پراختیا هم مهمه ده. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په دې غزا کې ډاډه شو چې د اسلامي دولت دفاع یوه ستراتیژیکه پالیسي ته اړتیا لري، چې نه یوازې د گواښونو سره مبارزه وکړي، بلکه د اسلام د پراختیا لپاره مناسبه زمینه هم چمتو کړي. د دې ستراتیژۍ په پایله کې، اسلامي دولت نه یوازې خپل امنیت خوندي کړ، بلکې د پراختیا لپاره یې هم یو ثابت بنسټ جوړ کړ (الطبري، ۱۹۸۷: ۱۵۲).

۷- د اسلامي نړۍ د پراختیا په اړه یو ستر ستراتیژیک پیغام: د تبوک غزا د اسلامي نړۍ د پراختیا لپاره یوه ستراتیژیک پیغام درلود. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په دې غزا کې نه یوازې د دښمنانو په وړاندې جگړه وکړه، بلکه د خپلې ټولنې د پراختیا لپاره یو ستراتیژیک نظر وړاندې کړ. دا غزا د اسلامي دولت د پراختیا لپاره یوه ستراتیژیکه پرېکړه وه، چې مسلمانان یې د نورو ملتونو سره د اړیکو جوړولو او د پراختیا په لاره کې وده ورکولو ته مخکې له مخکې وهڅول. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په دې غزا کې د پراخې ستراتیژۍ پر بنسټ، نه یوازې د یوې جغرافیایي سیمې پراختیا ته پام وکړ، بلکه د مسلمانانو ټولنې ته د سولې، همغږۍ او یووالي پیغام ورکړ (ابن حجر، ۱۴۱۵: ۲۱۵).

دغه ستراتیژي د اسلامي دولت د پراختیا لپاره د پراخو اړیکو جوړولو او په نړیواله کچه د اسلام په وړاندې یوه روښانه ستراتیژیک لید وړاندې کوي. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د دې غزا

له لارې هڅه وکړه چې مسلمانان د خپلې ټولنې لپاره د نړۍ په کچه یو مثبت او پرمختللی پیغام وړاندې کړي، په داسې حال کې چې د هغوی په عقیدې او هویت کې یووالی او همغږي ټینګه کړي. د ټوک غزا د مسلمانانو لپاره یو مهم فرصت و، چې په خپله ځمکه کې نه یوازې د خپلو سیاسي او نظامي مرستو پراختیا ته پام وکړي، بلکې د نورو ملتونو سره د اړیکو پراختیا ته هم ځانګړی اهمیت ورکړي (الطبري، ۲۰۰۴: ۱۵۴).

دا ستراتیژي نه یوازې د اسلامي دولت د پراختیا لپاره مهمه وه، بلکې د اسلامي نړۍ د عزت، اعتماد او نړیوالو اړیکو جوړولو لپاره هم یوه بېلګه وړاندې کړه. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په دې غزا کې د خپلو ستراتیژیکو وړاندیزونو او فیصلو له لارې مسلمانانو ته د نړیوالو اړیکو د پراختیا لپاره لارښوونه وکړه او د اسلامي نړۍ په کچه یې د سولې، پرمختګ او همغږۍ د اصولو لپاره بنسټونه جوړ کړل (ابن کثیر، ۱۹۸۶: ۱۱۲۲).

موندنې

د ټوک غزا تحلیل ښيي چې دا پېښه د اسلامي دولت د پراختیا، دفاع او ستراتیژیک تفکر لپاره یوه مهمه مرحله وه. د څېړنې موندنې لاندې برخو ته اشاره کوي:

۱. دفاعي ارزښت

- مسلمانانو د احتمالي رومي برید مخه ونیوله، چې دا د اسلامي دولت د امنیت د ټینګښت لپاره یو مهم تدبیر و.

- د مسلمانانو چمتووالی د دې ښکارندويي کوي چې د یوې منظمې او دفاعي تګلارې لرل اړین دي.

۲. ستراتیژیک نفوذ

- ټوک غزا د اسلامي دولت د سیاسي او جغرافیوي پراخوالي لپاره یو مهم ګام و.

- مسلمانانو پرته له جګړې خپله نظامي او سیاسي برلاسي ښکاره کړه، چې د راتلونکو فتوحاتو لپاره یې زمینه برابره کړه.

۳. د مسلمانانو یووالی او عقیدوي قوت

- دا غزا د مسلمانانو ترمنځ د یووالي او عقیدوي ځواک د لا پیاوړتیا سبب شوه.

- د جگړې پرته د بريا ترلاسه کول د دې ښکارندويي کوي چې عقيدوي او ستراتيژيک ځواک د فزيکي ځواک تر څنگ مهم رول لري.

۴. د ډيپلوماتيک اهميت

- د رسول الله صلى الله عليه وسلم مشري يوازې پر جگړې نه، بلکې پر سوله ييزو لارو او مذاکراتو هم تمرکز درلود.
- دې غزا وښوده چې اسلامي دولت د جگړې ترڅنگ د ډيپلوماتيکو اړيکو پراختيا ته هم ژمن و.

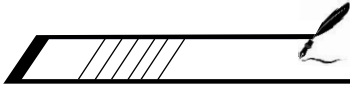
۵. تاريخي او نظامي ارزښت

- د تبوک غزا تجربې د معاصر نظامي تحليل لپاره هم ارزښت لري، ځکه چې دا د جگړې او سولې ترمنځ د توازن يو مهم مثال دی.
- د مشرتابه، تنظيم او نظامي چمتووالي اړوند زده کړې د هرې ستراتيژيکې پرېکړې لپاره ارزښت لري.
- په پايله کې، د تبوک غزا د اسلامي تاريخ يوه ستراتيژيکه پېښه وه، چې د اسلامي دولت د ثبات، پراختيا او دفاع لپاره يې يو مهم بنسټ کېښود.

مناقشه

تبوک غزا د اسلامي دولت لپاره يوه ستراتيژيکه پرېکړه وه، چې د خپلې پراختيا او دفاع لپاره يې د پوځي، سياسي، اقتصادي او ټولنيزو ستراتيژيو ته پام وکړ. که څه هم دا غزا د تاريخ په اوږدو کې د مسلمانانو لپاره يوه مهمه پېښه گڼل کېږي، خو په دې اړه ترسره شوې څېړنې تر ډېره پورې يوازې تاريخي روايتونو پورې محدودې دي او د دې غزا ستراتيژيکې موخې او پايلې په اړه ژور تحليل نه دي شوي. د دې غزا په سياسي، اقتصادي، او ټولنيزو اغېزو باندې لږ يا هېڅ څېړنې نه دي ترسره شوې، چې دا خپله د څېړنې يوه ستره ستونزه گڼل کېږي.

په دې اړه موجودې موندنې څرگندوي چې تبوک غزا نه يوازې د اسلامي دولت د دفاع لپاره يوه غوره بېلگه وه، بلکه د مسلمانانو د رواني او معنوي ځواک د پياوړتيا لپاره هم يو ستراتيژيک اقدام و. حضرت محمد صلى الله عليه وسلم د غزا په ترڅ کې مسلمانانو ته د عزت نفس، ايمان او باور د اهميت يادونه وکړه، چې دا په خپله د جگړې له فزيکي اړخ سره تړلې، بلکې د رواني دفاع د پياوړتيا سره هم تړلې و. د دې غزا د پوځي موخو سره يو ځای د ټولنيز يووالي لپاره هم ډېرې هڅې ترسره شوې، چې په کې د مهاجرينو او انصارو ترمنځ اړيکې د مسلمانانو د يووالي د پراختيا لپاره بنسټ جوړ کړ (الطبري، ۲۰۰۴: ۱۵۴).

که څه هم دا موندنې د غزا ستراتیژیکې موخې څرگندوي، خو د دې غزا د پراختیا د ستراتیژۍ په اړه یوه ژوره څېړنه کول اړینه ده. ټوک غزا د اسلامي دولت د پراختیا او د نویو سرحدونو د جوړولو لپاره یو ستراتیژیک اقدام و، چې د روم امپراتورۍ ته یو جدي پیغام ورکړ. دا ښيي چې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم ستراتیژي نه یوازې دفاعي بڼه درلوده، بلکه د پراختیا او نړیوالو اړیکو ته هم یو روښانه لوری ورکړ. د دې غزا پایلې د اسلامي دولت د راتلونکو نظامي او سیاسي پالیسیو لپاره ډېر اهمیت لري. (ابن حجر، ۱۴۱۵: ۲۱۴).

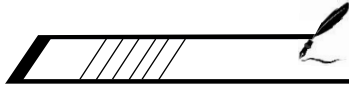
په دې برخه کې مناقشه دا ده، چې څېړنې باید یوازې په تاریخي پېښو پورې محدودې نه وي، بلکه د دې پېښو ژور تحلیلي تحلیل هم اړین دی. د ټوک غزا د اسلامي دولت د پراختیا لپاره یوازې د یوې پوځي ستراتیژۍ نه بلکې د ټولنیزې، اقتصادي او سیاسي یووالي لپاره هم یو ستراتیژیک پیغام درلود، چې له امله یې اسلامي دولت وکولی شو، نه یوازې خپل سرحدونه پراخه کړي، بلکه د مسلمانانو ترمنځ همغږي او همکاري پراخه کړي.

پایله اخیستنه

د څېړنې پایله ښايي چې د ټوک غزا د اسلامي تاریخ یوه مهمه او ستراتیژیکه پېښه وه چې د اسلامي دولت د دفاع، پراختیا، یووالي او دیپلوماتیکو هڅو لپاره یوه حیاتي مرحله ګڼل کېږي. د تحلیل له مخې، دا غزا دوه مهم اړخونه لري:

۱. **دفاعي ستراتیژي:** ټوک ته د مسلمانانو حرکت د روم امپراتورۍ د احتمالي برید مخنیوی وکړ او مسلمانانو ته یې د دفاعي تدبیرونو ارزښت څرګند کړ. دا غزا د اسلامي دولت د امنیت د ټینګښت، د مسلمانانو د دفاعي چمتووالي او د دښمن د احتمالي ګواښونو پر وړاندې د یو واضح پیغام ورکولو لپاره مهمه وه.

۲. **پراختیايي ستراتیژي:** ټوک غزا یوازې دفاعي نه وه، بلکې دا د اسلامي دولت د نفوذ پراخولو لپاره هم یو ستراتیژیک ګام و. مسلمانانو د جګړې پرته خپل ځواک وښود او دا پېښه د اسلامي دولت د ثبات او پراخوالي لپاره یو مهم عنصر شو.

۳. د مسلمانانو يووالی او معنوي ځواک: په دې غزا کې د مسلمانانو ترمنځ يووالی لا زيات شو او هغوی ته دا پيغام ورکړل شو چې د اسلامي دولت بريا يوازې په فزيکي ځواک نه، بلکې په عقيدوي، رواني او ستراتيژيک قوت هم پورې تړلې ده.

۴. د ډيپلوماتيکي هڅې: د رسول الله صلی الله عليه وسلم ستراتيژي نه يوازې پر جگړې متمرکه وه، بلکې د سولې او ډيپلوماسۍ ارزښت يې هم درلود. دې غزا وشوده چې اسلام د جگړې تر څنگ، مذاکراتو او سوله ييزو لارو ته هم اهميت ورکوي.

۵. د تاريخي تجربو ارزښت: د تبوک غزا د نننيو ستراتيژيکو تحليلونو لپاره هم ارزښت لري، ځکه چې دا د جگړې او سولې ترمنځ د توازن، د دفاع او پراختيا ترمنځ د اړيکې او د قوي مشرتابه د ارزښت يوه عملي بېلگه وړاندې کوي.

په پايله کې، تبوک غزا د اسلامي دولت د بقا، ثبات او پراختيا لپاره يو مهم پړاو و، چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم ستراتيژيک تفکر، د مسلمانانو د يووالي اړتيا او د جگړې او ډيپلوماسۍ ترمنځ توازن يې روښانه کړ.

اخځليكونه

- ابن اسحاق، م بن ی (۲۰۰۱). السيرة النبوية. بيروت: دار المعارف.
- ابن تيميه، ابن ع. (۱۹۹۳). مجموع الفتاوى. القاهرة: دار الوفاء.
- ابن جرير، م بن ج. (۱۳۸۷). تاريخ الأمم و الملوك. بيروت: دار الفكر.
- ابن حجر، ابن ع. (۲۰۰۵). فتح الباري بشرح صحيح البخاري. قاهره: دار المعرفة.
- ابن حجر، ابن ع. (۱۴۱۵). الاصابه فى تمييز الصحابه. بيروت: دار الكتب العلمية.
- ابن سعد، م بن س. (۲۰۰۵). الطبقات الكبرى. قاهره: دار إحياء التراث العربي.
- ابن كثير، ابن ع. (۱۹۸۶). البداية و النهاية. بيروت: دار الفكر.
- ابن كثير، ابن ع. (۲۰۰۱). البداية والنهاية. بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- ابن هشام. (۱۹۹۵). السيرة النبوية. قاهره: دار الكتب العلمية.
- الطبري، محمد بن جرير. (۱۹۸۶). تاريخ الطبري. بيروت: دار الفكر.
- الطبري، م بن ج. (۱۹۸۷). تاريخ الرسل و الملوك. دار التراث: دار الكتب العلمية.
- الطبري، م بن ج. (۲۰۰۴). المعجم الكبير. بيروت: دار الكتب العلمية.
- الحاكم، اع. (۲۰۰۲). المستدرك على الصحيحين. بيروت: دار الكتب العلمية.
- الذهبي، ش. (۱۹۹۹). سير أعلام النبلاء. بيروت: مؤسسة الرسالة.
- الرحمة، ا. (۲۰۱۲). "د ټبوك غزا: د اسلامي دفاع يوه ستراتيژي". په مجله تاريخ اسلام.
- الصلابي، ع. ۲۰۰۷. (السيرة النبوية: عرض وقائع وتحليل أحداث. بيروت: دار المعرفة.
- الكيسي، ع. (۲۰۲۰). "فكر و جهاد: د ټبوك غزا له منظري څخه". د اسلامي تاريخ څېړنې.
- الواقدي، م بن ع. (۱۹۸۹). المغازي. بيروت: عالم الكتب.
- الواقدي، م بن ع. (۱۹۹۱). المغازي. بيروت: دار عالم الكتب.

استراتيجية التوسع والدفاع للدولة الإسلامية في غزوة تبوك

عزيزالله امين^١ و وفي الله امين زى^٢

قسم التاريخ، كلية التربية والتعليم، جامعة نغرهار^١، جامعة بكتيا^٢

azizullahamen@gail.com

المخلص

تحلل هذه الدراسة استراتيجيات التوسع والدفاع للدولة الإسلامية في غزوة تبوك. وتهدف إلى دراسة التدابير التي اتُخذت لتعزيز قوة الدولة الإسلامية تحت قيادة النبي محمد ﷺ خلال هذه الغزوة. تتبع المنهجية المستخدمة في البحث تحليل المصادر التاريخية، ودراسة كتب السيرة والتاريخ، ومقارنة الجوانب المختلفة لغزوة تبوك. تسعى هذه الدراسة إلى إبراز القرارات الاستراتيجية لغزوة تبوك ونتائجها، وبيان كيفية توجيه النبي محمد ﷺ لهذه الغزوة لضمان أمن الدولة الإسلامية وتوسعها. وتُظهر النتائج أن غزوة تبوك لم تكن مجرد استجابة لتهديد الإمبراطورية الرومانية، بل شكلت مرحلة أساسية في بناء الوحدة الاجتماعية، وتعزيز القوة النفسية، وإقامة علاقات استراتيجية لصالح توسع الدولة الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: غزوة تبوك، الدولة الإسلامية، الاستراتيجية الدفاعية، التوسع، النبي محمد ﷺ.

د نبوي سنتو په رڼا کې د حقدار پلوی ته کتنه

فضل کریم شرف

اسلامي ثقافت خانګه، شرعياتو پوهنځی، کابل پوهنتون

Fkareem1990@gmail.com

سريزه

اسلام يو بشپړ دين دی او له شک پرته د ټول انسانيت -مسلمان وي که نامسلمان- خير په کې نغښتی دی. دا چې دا دين موږ ته د انسانيت د ستر لارښود حضرت محمد ﷺ له لوري رارسېدلی دی؛ نو د هغه د ژوند لاره د بشريت د ژوندانه د لارې تر ټولو غوره مثال دی. د ژوند د بل هر اړخ په توګه مهربان پېغمبر ﷺ د حقدار د پلوی په برخه کې هم داسې سپارښتنې او عملي ګرځېدلي لري چې په پلي کېدو به يې انسانيت يوازې خير ويني او حق به خپل حقدار ته سپارل کېږي. همدې ته په کتو په دغه مقاله باندې په دوو برخو کې کار شوی او له نبوي سنتو د دواړو برخو اړوند بېلګې رااخيستل شوي او شننه يې شوې ده، چې لومړۍ: په وينا کولو د حقدار پلوي او دويمه: د حقدار په پلوی کې عملي اقدام دی، د څېړنې موخه په نبوي سنتو کې د حقدار د پلوی څرک لګول او ټولنه د حقدار پلوی ته هڅول دي، د څېړنې اهميت په دې کې دی چې د خلکو په حقونو پورې تړاو لري او الله خپل حق ښيي، خو د بنده په حق کې اساني نه کوي، د نبي کریم ﷺ له احاديثو سره سم د شهيد د وينې د لومړي څاڅکي له تويېدو سره د هغه ټول ګناهونه ښل کېږي، خو پور نه! ځکه پور د خلکو حق دی! او کومه غوښه چې له حرامو څرېه شوه، دوزخ يې غوره ځای دی، ځکه نو مسلمان بايد د نورو د حقونو په اړه خورا پام وکړي، د څېړنې ډول کتابتوني او مېتود يې وصفي او تحليلي ديد څېړنې پايلې ښيي، چې د انسانيت ستر لارښود محمد ﷺ هر وخت د حقدار پلوي کړې.

کلیدي کلمې: اسلام، حديث، حق، حقدار، محمد ﷺ.

سريزه

بسم الله الرحمن الرحيم.

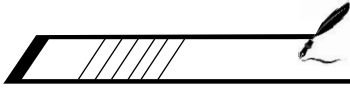
الحمد لله رب العالمين. والصلاة والسلام على أشرف المرسلين، سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.

د ټولنې يوه ستره ستونزه، نن سبا د خلکو ترمنځ د يو بل د حقونو نه پېژندل او د حقدار له پلوی غفلت دی. زيات وخت وينو، چې خلک په خپلو منځو کې د همدې حقونو له امله لاس او گربوان وي او زيات وخت دغه شخړې تر محکمو او قاضيانو رسېږي، دا په داسې حال کې چې زموږ ټولنه د مسلمانۍ په دعوه کې تر بل هر چا پورته ده او کوم دين چې موږ يې پيروان يو، د خلکو ترمنځ د حقونو اړوند ډېرې کره لارښوونې لري. د دې دين رالېږونکي د خپل مبارک استازي په ژوند کې نږدې ټولې هغه پېښې رامنځته کړې دي، چې وروسته يې امت کې پېښېږي او دې مهربان پېغمبر له دې پېښو سره په ډېر حکيمانه ډول هغه چلند کړی؛ د کوم امر چې دين کړی دی. د نن سبا مسلمان هم که په دې برخه کې د خپل حکيم پېغمبر لارښوونې وکاروي او د هغه پيروي وکړي، يقيني ده چې که ښه يې لاس بر هم وي؛ پردی حق به و نه خوري او پايله به دا شي چې هم به په دې فاني دنيا کې هوسا وي او هم به په دې برخه کې د اخرت له حساب کتابه بچ وي.

دا مقاله په همدې اړه ده، چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم خپل امت ته د دې ټينگار کړی چې د يو بل حقونه مه لاندې کوئ، د حقدار پلوي وکړئ او که هغه په تونده ژبه خپل حق غواړي؛ نو له حقه يې مه محروموئ. هغه صلی الله عليه وسلم خپل امت په دې پوهوي چې په کوم امت کې چې له زورور څخه د کمزوري حق نه اخیستل کېږي؛ نو هغه امت به نه برکتې شي او نه به يې الله پاک کړي.

د څېړنې ارزښت او اړتيا

د څېړنې ارزښت په دې کې دی چې د خلکو په حقونو پورې تړاو لري او الله جل جلاله خپل حق ښيي، خو د بنده په حق کې اساني نه کوي، د نبي کریم ﷺ له احاديثو سره سم د شهيد د وينې د لومړي څاڅکي له توييدو سره د هغه ټول گناهونه ښل کېږي، خو پور نه! ځکه پور د خلکو حق دی! او کومه غوښنه چې له حرامو څخه شوه، دوزخ يې غوره ځای دی، ځکه نو مسلمان بايد د نورو

د حقونو په اړه خورا پام وکړي. دا چې مسلماننه ټولنه نن سبا بېخي له دې غافله ده او مسلمانان په شعوري يا غير شعوري ډول يو د بل حقونه تر پښو لاندې کوي، نو اړتيا وه چې په دې موضوع رڼا واچول شي.

د څېړنې موخې

د څېړنې اصلي موخه

۱- په نبوي سنتو کې د حقدار د پلوی څرک لگول او ټولنه د حقدار پلوی ته هڅول.

د څېړنې فرعي موخې

۱- دا ثابتول چې رسول الله ﷺ په وينا او عمل د حقدار پلوي کړې ده او يوه مسلماننه ټولنه نه بايد له دې غافله شي.

۲- دا په اثبات رسول چې د حقدار پلوي د مسلمان يو غوره صفت دی او د دې امت تر ټولو غوره خلکو (اصحاب کرامو) ورته ډېره پاملرنه کوله.

د څېړنې پوښتنه

۱- د څېړنې پوښتنه دا ده چې ايا د انسانيت ستر لارښود محمد مصطفی ﷺ د حقدار پلوي کړې که نه؟

د څېړنې مېتودولوژي

د څېړنې ډول کتابتوني او مېتود يې توصيفي او تحليلي دی، داسې چې له نبوي سیرت او سنتو د موضوع اړوند شواهد رااېستل شوي او په لنډ ډول تحليل شوي دي او د حقدار په پلوی کې د اسلام ستر پیغمبر تگلاره روښانه شوې ده.

د نبوي سنتو په رڼا کې د حقدار پلوي

اسلام يو بشپړ دين دی او له شک پرته د ټول انسانيت، مسلمان وي که نامسلمان، خير په کې نغښتی دی. دا چې دا دين موږ ته د انسانيت د ستر لارښود حضرت محمد مصطفی ﷺ له لوري رارسېدلی دی، نو د هغه د ژوند لاره د بشريت د ژوندانه د لارې تر ټولو غوره مثال دی. د ژوند د بل هر اړخ

په توگه مهربان پيغمبر ﷺ د حقدار د پلوی په برخه کې هم داسې سپارښتنې او عملي کړنې لري چې په پلي کېدو به يې انسانيت يوازې خیر ويني او حق به خپل حقدار ته سپارل کېږي. همدې ته په کتو دغه مقاله په دوو برخو وېشو او ورپسې له نبوي سیرته د دواړو برخو اړوند بېلگې رااخلو او شننه يې کوو:

لومړۍ: په وينا کولو د حقدار پلوي

دويمه: د حقدار په پلوی کې عملي اقدام

په وينا کولو د حقدار د پلوی بېلگې د رسول الله ﷺ په سیرت کې په لاندې ډول دي:

۱- پردی حق د اور ټوټه: دا د اسلام په سپېڅلي دين کې خورا څرگنده مسئله ده او دې دين ډېر ټينگار پرې کړی دی، بخاري او مسلم په خپلو صحيحينو کې له أم سلمة رضي الله عنها نه روايت کړی، چې: **أَنَّ سَمْعَ خُصُومَةَ بَابِ حُجْرَتِهِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ: «إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ الْخَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ، وَأَقْضِيَ لَهُ عَلَى نَحْوِ مَا أَسْمَعُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ شَيْئًا فَلَا يَأْخُذْ، فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ».** (بخاري، ۱۴۲۲: ۲۵؛ النيسابوري، ۱۳۹۲: ۱۳۳۷).

ژباړه: رسول الله ﷺ د خپلې خونې مخې ته د دوو تنو غالمغال واورېد؛ نو ور ووت او ويې ويل: «بې شکه زه انسان یم او تاسو خپلې شخړې ما ته راوړئ، ښايي تاسو کې ځينې له خپل مسلمان ورور نه دليل ښه ووايي او زه د اورېدو له قراره فيصله همده ته وکړم، نو که ما چا ته د هغه د ورور (مسلمان) له حقه څه ورکړل، نه دې يې اخلي، ځکه دا د اور ټوټه ده چې پرې کوم يې ورته!»

مهربان پيغمبر ﷺ په دې حديث کې خپل امت ته دا ښوونه کوي چې زه هم انسان یم او کله ښايي د دوو لوريو ترمنځ پرېکړه کې تېر وځم، نو په دې باندې تاسو ته د بل مسلمان حق نه روا کېږي، بلکې که قاضي د ده په حق کې پرېکړه هم وکړي او دی پوهېږي چې دا زما حق نه کېږي؛ نو په دې ورته پردی حق روا کېږي نه او که چا واخيست نو ځای به يې دوزخ وي.

د مسلم په روايت کې ورسره دا ټکي هم روايت شوي دي، چې **«فَلْيَحْمِلْهَا أَوْ يَدْرِهَا»**، يعنې يا دې يې واخلي او يا دې يې پرېږدي. په دې معنا نه چې دی اختيار لري که اخلي يې او که پرېږدي يې؛ بلکې په دې معنا چې دا وعيد او تهديد دی که حرام مال يې واخيست نو ځای يې جهنم دی.

۲- **شهادت او جهاد هم پردی حق نه ښيي:** سره له دې چې د شهادت مرگ هغه لویه ارزو ده چې خپله د الله رسول ﷺ کړې ده او په یوه حدیث کې یې ویلي چې زه دا خوښه گڼم چې د الله په لار کې ووژل شم، بیا ژوندی شم، بیا ووژل شم او بیا ژوندی شم او بیا ووژل شم. او سره له دې چې په اسلامي شریعت کې د شهادت د مرگ بېخي ډېر فضیلتونه ښودل شوي دي او خپله الله جل جلاله په قرآن کریم کې شهیدان ژوندي بللي دي او د شهید د لومړي څاڅکي وینې له توبیدو سره سم د هغه ټول گناهونه الله ښيي، خو پور بیا هم ورته نه ښنل کېږي، ځکه چې دا پردی حق دی.

د صحیح مسلم په یوه حدیث کې دي، چې عبد الله بن أبي قتادة له خپل پلاره روایت کړی دی، هغه وايي: عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَامَ فِيهِمْ فَذَكَرَ لَهُمْ أَنَّ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَالْإِيمَانَ بِاللَّهِ أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ، فَقَامَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، تُكْفَرُ عَنِّي خَطَايَايَ؟ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ، إِنْ قُتِلْتَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَأَنْتَ صَابِرٌ مُحْتَسِبٌ، مُقْبِلٌ غَيْرُ مُدْبِرٍ»، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَيْفَ قُتِلْتُ؟» قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتُكْفَرُ عَنِّي خَطَايَايَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ، وَأَنْتَ صَابِرٌ مُحْتَسِبٌ، مُقْبِلٌ غَيْرُ مُدْبِرٍ، إِلَّا الدَّيْنَ، فَإِنَّ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِي ذَلِكَ» «النيسابوري، ۱۳۹۲: ۱۵۰۱».

ژباړه: رسول الله ﷺ زموږ په منځ کې ودرېد او ویې ویل چې د الله په لار کې جهاد او په الله ایمان لرل تر ټولو غوره اعمال دي، په دې کې یو سړی پورته شو او ویې ویل: د الله رسول، که زه د الله په لار کې ووژل شم ایا دا به ما له خپلو گناهونو پاک کړي؟ رسول الله ﷺ ورته وویل: «هو، که ته صبرناک او الله ته مخلص وي او دښمن ته دې مخه وه، شانه، خو یوازې پور نه ښنل کېږي درته، ځکه جبرائیل علیه السلام راته دا وویل.

په بل روایت کې ویل شوي چې سړی روان شوی و، چې نبي کریم ﷺ ورپسې غږ وکړ او چې راستون شو ورته ویې ویل چې پور درته نه ښنل کېږي...، امام نووي رحمه الله د دې حدیث په شرحه کې ویلي چې په دې کې د بنیادمو د حقونو اړوند خبرداری دی او دا چې جهاد، شهادت او نور نېک اعمال یوازې د الله د حقونو کفارې کېدی شي، خو د بنیادمو د حقونو کفارې نه شي کېدی. او دا چې سړی یې له ستنېدو وروسته بېرته راغوښتی نو له دې څرگندېږي چې دا خبره ورته

په دستي توگه وحې شوې وه، ځکه حديث کې ويل شوي هم دي چې جبرائيل راته دا وويل «النوي، ۱۳۹۲: ۲۹».

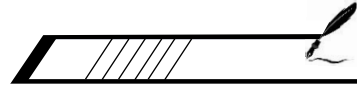
۳- پردی حق د قیامت د ورځې افلاس: نبوي سنتو کې دا خبره واضحه ده، چې یو سړی به د قیامت په ورځ له دې امله له خپلو نېکو اعمالو هم خلاص شي او پردي بد اعمال به هم پرې ورواچول شي، چې ده په دنیا کې د خلکو مادي یا معنوي حقوق په خپل ځان بار کړي دي، لکه څوک بې رتلي او ښکښلي دي او له چا یې مال وغیره اخیستي دي. ابو هریره رضي الله عنه په دې اړه روایت کوي، چې رسول الله صلی الله علیه وسلم یوه ورځ وویل: پوهیږئ مفلس څوک دی؟! هغوی وویل: مفلس موږ هغه چا ته وایو چې پیسې او نور شيان نه لري.

رسول الله ﷺ وویل: زما په امت کې مفلس هغه څوک دی چې د قیامت په ورځ لمونځ، روژه او زکات راوړي او راشي خو دی یې ښکښلی وي، په هغه یې تور پورې کړی وي، د ده مال یې خوړلی وي، د هغه وینه یې تویه کړې وي او دی یې وهلی وي! نو ده ته یې هم نېکی ورکړل شي او هغه ته یې هم نېکی ورکړل شي، بیا یې که نېکی له دې وړاندې ختمې شي، چې دی خپل پور پرې کړي، نو د هغوی گناهونه به راواخیستل شي او په ده به واچول شي او بیا به دوزخ ته وغورځول شي!

د حديث الفاظ داسې دي: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَتَدْرُونَ مَا الْمُفْلِسُ؟» قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ، فَقَالَ: «إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلَاةٍ، وَصِيَامٍ، وَزَكَاةٍ، وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا، وَقَذَفَ هَذَا، وَأَكَلَ مَالَ هَذَا، وَسَفَكَ دَمَ هَذَا، وَضَرَبَ هَذَا، فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ أُخِذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ» (النيسابوري، ۱۳۹۲: ۱۹۹۷؛ الترمذي، ۱۳۹۵: ۶۱۳).

د الله مهربان پیغمبر په دغه ځای کې خپل امت متوجه کوي چې اصلي افلاس دا دی چې سړی د نورو لپاره سترې وي او خپلې نېکۍ د هغوی لپاره جمعه کړي!

چې یو څوک ښه ځان په عبادت سترې کړي؛ لمونځ، روژه، زکات او حج وکړي او پرنېټې یې په عمل نامه کې ښې ډېرې نېکۍ وليکي، خو بالمقابل له دې عبادت سره سره یې له خلکو سره د داړونکو ژوبو په څېر چلن کړی وي؛ یو یې ښکښلی وي، د بل په عزت کې غږېدلی وي او د بل

مال يې غصب کړی وي او...؛ نو چې د قیامت ورځ شي؛ حساب کتاب پیل شي، خلک د الله په وړاندې ودرېږي، عملنامې ووېشل شي، چې هره وړه او غټه يې لیکلې وي او عادل ذات د هر چا حقوق هغه ته سپاري، نو د لمانځه ثواب يې هغه چا ته ورکړي چې په عزت کې يې غږېدلی دی، د روژې ثواب يې هغه ته ورکړي چې مال يې ترې خوړلی، د زکات اجر يې هغه ته ورکړي چې څوړولی يې دی او د خیرات اجر يې هغه ته ورکړي چې په بدو بدرنگو يې خپه کړی دی، بیا يې چې نېکۍ خلاصې شي او لا يې هم د مظلومانو حقونه نه وي ورکړي؛ نو د هغوی بدۍ به په ده ور بار کړل شي، تر دې چې دوزخ ته وغورځول شي!

۴- ان ژوي به د نورو حقونه پرې کوي: دا چې اسلام په عدل ولاړ دین دی؛ نه یوازې دا چې د انسان له لوري يې په نورو انسانانو او ان ژویو ظلم ناروا کړی دی، بلکې د یوه ژوي له لوري به بل ژوي ظلم يې هم بې بدلې نه دی پریښی، په دې اړه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمودات ډېر دي، خو موږ يې د بېلګې په توګه دا حدیث رااخلو: عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاتَيْنِ يَنْتَطِحَانِ فَقَالَ لِي: «يَا أَبَا ذَرٍّ أَتَدْرِي فِيمَا يَنْتَطِحَانِ؟» قُلْتُ: لَا، قَالَ: «وَلَكِنْ رَبُّكَ يَدْرِي وَسَيَقْضِي بَيْنَهُمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (الطیالسي، ۱۴۱۹: ۳۸۶؛ الشیباني، ۱۴۲۱: ۳۴۵).

ابو ذر رضي الله عنه وايي، نبی کریم ﷺ دوه پسونه ولیدل چې خپلو کې يې سره ډغرې وهلې، نو رسول الله ﷺ ما ته وویل: ابو ذره، ته پوهېږې دوی ولې خپلو کې ډغرې وهي؟
ما وویل: نه.

نبی کریم ﷺ وویل: خو ستا پروردگار پوهېږي او د قیامت په ورځ به د دوی په منځ کې پرېکړه کوي!

په دې موقف کې رسول الله ﷺ خپل امت ته دا ورنښيي چې دنیا اخيري تمخای نه دی؛ نو که یو چا له بل چا کوم حق لاندې کړ نه دې ورته خوشحالهېږي، ځکه په اخرت کې به داسې محکمې وي چې د سړي خپل د بدن غړي به پکې گواهي وايي؛ په کوم لاس چې انسان د بل چا پردی حق اخیستی، په کومو سترگو چې يې ناروا ته کتلي، په خوله يې چې حرام خوړلي او په ژبه چې يې خلک څوړولي، د ده خپل غړي به په ده گواهي وايي، نو هر چا ته په کار ده چې خپل گواهان ښه وروزي او بختور هغه دی چې الله ته مظلوم ورشي، ظالم نه!

۵- د ظالم مخنيوی او د مظلوم لاسنيوی: د انسانیت د ستر لارښود سیرت که مطالعه کړو په دې اړوند ډېرې لارښوونې پکې شته، چې هغه ﷺ خپل امت د ظالم مخنيوي او د مظلوم لاسنيوي ته هڅولی دی. د صحيح بخاري په يوه حديث کې براء بن عازب رضي الله عنه ويلي چې رسول الله ﷺ موږ ته په اوو شيانو امر وکړ او له اوو شيانو يې منعه کړو... بيا يې په هغو اوو شيانو کې چې امر يې کړی و دا هم ويلي چې د مظلوم مرسته وکړئ. د حديث الفاظ په لاندې ډول دي: عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "أَمَرَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَبْعٍ، وَنَهَانَا عَنْ سَبْعٍ: أَمَرَنَا بِاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَإِجَابَةِ الدَّاعِي، وَنَصْرِ الْمَظْلُومِ..." «البخاري، ۱۴۲۲: ۷۱».

د مظلوم کلمه اگر که کوچنۍ ده خو معنا يې ډېره پراخه او هغه چا ته شامله ده، چې حقوق يې په يو ډول تلف شوي وي. ظلم د مسلمانو علماوو په اند د الله په حق کې شرک کولو ته وايي، لکه قرآن چې هم صراحت پرې کړی دی، او خپل ځان سره د ظلم مراد دا دی چې انسان په گناهونو ورډوب شي او د الله له حدودو تېر شي، خو ظلم د بل مسلمان په حق کې دا مطلب لري، چې د هغه حقوق، ناموس، وينې او مال ته تاوان پېښ کړي. علامه ابن خلدون هم په خپله مقدمه کې دې ته اشاره کړې، کله يې چې د دولت او تمدن د له منځه تلو لاملونه څېړلي، يو يې په کې ظلم ياد کړی دی او بيا يې ويلي: «که په مالي برخو کې دولت تېری وکړي نو د رعيت اميدونه خاورې کېږي او هغوی مايوسه کېږي...» «ابن خلدون، ۱۴۰۸: ۳۵۳».

دغه راز په يوه بل حديث کې راځي چې رسول الله ﷺ فرمايي: «انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا»، يعنې د خپل مسلمان ورور مرسته وکړه که ظالم وي او که مظلوم. اصحاب کرامو پوښتنه وکړه چې له مظلوم سره خو مرسته معلومه ده، د ظالم مرسته څنگه وکړو؟ هغه ﷺ ورته وويل چې له ظلمه يې منعه کړئ «البخاري، ۱۴۲۲: ۱۲۸».

معاذ رضي الله عنه يې چې کله يمن ته لېږه؛ ورته ويې ويل: «د مظلوم له ښېرا ځان وساته، ځکه د دې ښېرا او الله تر منځ کومه پرده (مانع) نه شته» «البخاري، ۱۴۲۲: ۱۲۹».

د حقدار په پلوی کې د رسول الله ﷺ د عملي اقدام بېلگې

۱- حقدار د خبرو حق لري! امام احمد په خپل مسند کې له عایشې رضي الله عنها نه روایت کړی، چې نبی کریم ﷺ د یو وسق خرما په بدل کې له یوه بانډه چې نه اوښ وپېره، وسق تقریباً د یو څاروي د شا بار اندازې ته وایي، خو چې خرماوو پسې کور ته ولاړ؛ گوري چې د کور خلکو خرما په خوراک، خیرات او ډالیو ختمه کړې ده، نو بېرته راووت او بانډه چې ته یې وویل: ای د الله بنده، موږ د یوه وسق خرما په بدل کې تا نه اوښ پېرلی و، خو خرما مو ونه موندې!

بانډه چې د غدر نسبت ورته وکړ.

اصحاب کرامو وراټه او ویې ویل: د الله دښمنه، نبی کریم ﷺ به غدر کوي؟!

نو نبی ﷺ ورته وویل: پرې یې ردئ، ځکه حقدار د خبرو حق لري!

بیا یې یو صحابي ته وویل چې خوله بنت حکیم ته ورشي او یو وسق خرما ترې په پور راوړي. هغې ورته خرما راوړلې، ده بانډه چې ته ورکړه او هغه په خپله مخه ولاړ!

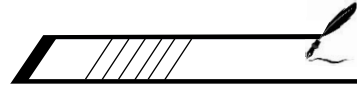
د حدیث الفاظ داسې دي: عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: ابْتَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ رَجُلٍ مِنَ الْأَعْرَابِ جُزُورًا - أَوْ جَزَائِرَ - بَوْسُقٍ مِنْ تَمَرِ الذَّخِيرَةِ، وَتَمَرُ الذَّخِيرَةِ: الْعُجُوَّةُ، فَرَجَعَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى بَيْتِهِ، فَالْتَمَسَ لَهُ التَّمْرَ، فَلَمْ يَجِدْهُ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ: «يَا عَبْدَ اللَّهِ، إِنَّا قَدْ ابْتَعْنَا مِنْكَ جُزُورًا - أَوْ جَزَائِرَ - بَوْسُقٍ مِنْ تَمَرِ الذَّخِيرَةِ، فَالْتَمَسْنَا، فَلَمْ نَجِدْهُ» قَالَ: فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ: وَآ غَدْرَاهُ. قَالَتْ: فَتَنَّهُمُ النَّاسُ، وَقَالُوا: قَاتِلَكَ اللَّهُ، أَيُّغْدِرُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعُوهُ، فَإِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا». ثُمَّ عَادَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ إِنَّا ابْتَعْنَا مِنْكَ جَزَائِرَكَ وَنَحْنُ نَظُنُّ أَنَّ عِنْدَنَا مَا سَمِينَا لَكَ، فَالْتَمَسْنَا، فَلَمْ نَجِدْهُ» فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ: وَآ غَدْرَاهُ، فَتَنَّهُمُ النَّاسُ، وَقَالُوا: قَاتِلَكَ اللَّهُ أَيُّغْدِرُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعُوهُ، فَإِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا» فَرَدَّدَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّتَيْنِ، أَوْ ثَلَاثًا، فَلَمَّا رَأَى لَا يَقْفَهُ عَنْهُ، قَالَ لِرَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ: "اذْهَبْ إِلَى خُوَيْلَةَ بِنْتِ حَكِيمٍ بِنِ أُمَيَّةَ، فَقُلْ لَهَا: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَكَ: إِنْ كَانَ عِنْدَكَ وَسُقٌ مِنْ تَمَرِ الذَّخِيرَةِ، فَأَسْلِفِينَاهُ حَتَّى نُؤَدِيَهُ إِلَيْكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ". فَذَهَبَ إِلَيْهَا الرَّجُلُ، ثُمَّ رَجَعَ

الرَّجُلُ، فَقَالَ: قَالَتْ: نَعَمْ، هُوَ عِنْدِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَأَبْعَثْ مَنْ يَقْبِضُهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلرَّجُلِ: «اذْهَبْ بِهِ، فَأَوْفِهِ الَّذِي لَهُ» قَالَ: فَذَهَبَ بِهِ، فَأَوْفَاهُ الَّذِي لَهُ. قَالَتْ: فَمَرَّ الْأَعْرَابِيُّ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ جَالِسٌ فِي أَصْحَابِهِ، فَقَالَ: جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا، فَقَدْ أَوْفَيْتَ وَأَطَيْبْتَ. قَالَتْ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُولَئِكَ خِيَارُ عِبَادِ اللَّهِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُؤَفُّونَ الْمُطِيبُونَ» [الشيبياني، ۱۴۲۱: ۳۳۷].

نو نبي کریم ﷺ د باندېه چي تونده خبره له دې امله وزغمله چې هغه حقدار دی او اصحاب کرام يې هغه ته له ضرر رسولو ايسار کړل، له دې يې ناوړه گټه و نه کړه، چې دی د اسلامي دولت مشر يا د الله پيغمبر دی، د باندېه چي له حقه منکر نه شو، د هغه د بدې خبرې ځواب يې هم ور نه کړ، بلکې په خپله پورته شو او کور ته ولاړ چې د هغه حق ورته راوړي، بيا چې پوی شو چې کور کې خرما نه شته نو په ډېره نرمۍ هغه له خپل حالته خبر کړ، خو چې هغه ټينگار وکړ نو په پور يې له بل څا خرما راوړې او باندېه چي ته يې وسپارلې.

رسول الله ﷺ د تل په څېر په دې دريځ کې هم خپل امت ته يوه ښودنه وکړه او هغه دا چې په ناسمه توگه د حق غوښتل دا حق له منځه نه وړي، ځينو خلکو نه که څوک په سخت چلن خپل حق وغواړي، هغوی له دې سخت چلن نه ځان ته پلمه جوړه کړي او له حقه انکار کوي، خو دا حديث موږ ته راښيي چې د څا حق په دې نه ساقطېږي.

۲- ابوجهل نه د يوه بېگانه سړي حق غوښتل: سره له دې چې نبي کریم ﷺ د خپل دعوت د پيل پر مهال د مکې له مشرکانو سره خورا نرم چلن کاوه، خو مشرکانو د هغه د هرې ښکې ځواب په بدۍ ورکاوه او سره له دې چې هغوی د مهربان پيغمبر په دښمنۍ کې يو له بله مخکې والی کاوه، خو ابوجهل د دې ټولو سرلاری و. همدې ابوجهل د ارش سيمې له يوه مسافر نه مکه کې اوسنان وپېرل او بيا يې قيمت نه ورکاوه، بيا دا ارشي سړی د قريشو مشرانو ته ورغی او ويې ويل چې ابوجهل نه زما د حق اخيستو کې به ما سره څوک مرسته وکړي؟ ځکه زه بېگانه مسافر يم او دی مې حق نه راکوي. نبي کریم ﷺ هم د بيت الله يو څنگ ته ناست و، د قريشو د مجلس خلکو چې د نبي کریم ﷺ او د ابوجهل ترمنځ دښمنۍ نه خبر وو، په مسخره ورته وويل: هاغه سړی وينې؟ نبي کریم ﷺ يې وروښود او ورته ويې ويل هغه ته ورشه درته به يې ترې واخلي. ارشي نبي کریم ﷺ ته ورغی او ويې ويل: ای د الله بنده! ابو الحکم بن هشام زما حق راځيني نيولی دی او زه

بېگانه مسافر یم، دې خلکو نه مې د یو چا پوښتنه وکړه چې زما حق راته واخلي، هغوی ته راوښودې، نو زما حق له هغه نه راته واخله الله دې په تا ورحمېږي. رسول الله ﷺ ورته وویل: ورځه. او خپله هم ورسره روان شو. مشرکانو دې وخت کې یو سړی ورپسې ولېږه چې ته وگوره څه کېږي. رسول الله ﷺ د ابوجهل کور ته ورسېد او دروازه یې وږېوله. ابوجهل غږ وکړ چې څوک یې؟ ده وویل: محمد یم راوځه. هغه راووت او رنګ یې الوتی و، نبی کریم ﷺ ورته وویل: د دې سړي حق ورکړه. هغه وویل: سمه ده، دستي یې ورته راوړم. بیا کور ته ننوت او بېرته راووت، د سړي حق یې وروسپاره. نبی کریم ﷺ ستون شو او اراشي ته یې وویل: حق دې خپل دی. بیا سړی ولاړ او د مشرکینو همغه مجلس ته ورغی او ویې ویل: الله دې ورسره ښه وکړي زما حق یې ځینې واخیست «الأصبهاني، ۱۴۰۶: ۲۱۰؛ ابن إسحاق، ۱۳۹۸، ۱۹۶؛ ابن هشام، ۱۳۷۵: ۳۸۹».

په دې موقف کې وینو چې نبی کریم ﷺ حقدار ته د حق په سپارلو څومره ټینګار کاوه؛ ځکه سره له دې چې ابوجهل د هغه سرسخت دښمن و او سره له دې چې د دې ډېر احتمال و، چې ابوجهل د ده خبره و نه مني، خو بیا هم کرار نه شو او خپله هڅه یې وکړه. بیا چې د حق له ترلاسه کولو وروسته ستون شو، په لاره کې سړي ته وایي چې حق دې خپل دی، یعنې ما دا کار یې له کومې مادي گټې وتې د الله د رضا له مخې د دې لپاره وکړ چې حق حقدار ته ورسېږي او بس.

۳- د کمزوري حق نه ورته اخیستل د امت د ناپاکۍ لامل: په دې اړه ابن ماجه په خپل سنن کې له جابر رضي الله عنه نه دا روایت کړی دی: لَمَّا رَجَعْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَهْجِرَةُ الْبَحْرِ، قَالَ: «أَلَا تُحَدِّثُونِي بِأَعَاجِبِ مَا رَأَيْتُمْ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ؟» قَالَ فِتْنَةٌ مِنْهُمْ: بَلَى، يَا رَسُولَ اللَّهِ بَيْنَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَرَّتْ بِنَا عَجُوزٌ مِنْ عَجَائِرِ رَهَابِيْنِهِمْ، تَحْمِلُ عَلَى رَأْسِهَا قُلَّةً مِنْ مَاءٍ، فَمَرَّتْ بِفَتَى مِنْهُمْ، فَجَعَلَ إِحْدَى يَدَيْهِ بَيْنَ كَتِفَيْهَا، ثُمَّ دَفَعَهَا فَخَرَّتْ عَلَى رُكْبَتَيْهَا، فَانْكَسَرَتْ قُلَّتُهَا، فَلَمَّا ارْتَفَعَتِ انْتَفَعَتِ إِلَيْهِ، فَقَالَتْ: سَوْفَ تَعْلَمُ يَا غَدْرُ إِذَا وَضَعَ اللَّهُ الْكُرْسِيَّ، وَجَمَعَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، وَتَكَلَّمَتِ الْأَيْدِي وَالْأَرْجُلُ، بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ، فَسَوْفَ تَعْلَمُ كَيْفَ أَمْرِي وَأَمْرُكَ عِنْدَهُ غَدًا، قَالَ يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَدَقْتُ، صَدَقْتُ كَيْفَ يُقَدِّسُ اللَّهُ أُمَّةً لَا يُؤْخَذُ لِضَعْفِهِمْ مِنْ شَدِيدِهِمْ؟» «القزويني، ۱۹۵۲: ۱۳۲۹».

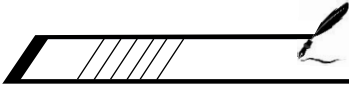
يعنې ڪله ڇي د سمندر مهاجر رسول الله ﷺ ته بېرته راستانه شول، هغه وويل: «د حبشي په زمڪه ڇي تاسو كوم عجيبه شيان ليدلي؛ ما ته يې ڪيسې نه كوي؟» نو يوې ډلې وويل: ولې نه د الله رسوله؛ يوه ورځ مور ناست وو ڇي د دوى د راهبانو يوه بوډى تېره شوه، ڇي د اوبو يو گوډى يې په سر و، نو د دوى په يوه ځوان تېرېده؛ هغه په خپل لاس په اوږو كې ونيوه او ډيکه يې كړه، ڇي په زنگنو ولوېده او گوډى يې مات شو. ڇي راپورته شوه هغه ته يې ور مخ كړ او ويې ويل: ته به هله پوى شې غداره، ڇي الله ڪړسي كېږدي، پخواني او وروستي ټول راټول كړي او لاسونه او پښې په خپلو كړنو گواهي ورکړي؛ هلته به د هغه په وړاندې خپل حال هم ووينې او زما هم. راوي وايي: رسول الله ﷺ وويل: «رښتيا يې ويلي، رښتيا يې ويلي، الله به هغه امت څنگه له چټيلو او گناهونو پاك كړي، په كوم امت كې ڇي له زوروره د كمزوري حق نه اخيستل كېږي».

په دې موقف كې وينو ڇي رسول الله ﷺ د مظلومي ښځې خبره تکراري تاييد كړه او ورپسې يې د خپل امت د ښوونې لپاره دا خبره پسې وکړه ڇي هغه امت نه سپېڅلى كېږي نه، كوم كې ڇي د كمزوري حق له زورور نه، نه اخيستل كېږي. هغه ﷺ مور پوهوي ڇي كه څه هم خپله د هغه بنده زور ونه رسي ڇي حق يې خوړل شوى، خو دا هر شى خو د الله له حساب كتابه بهر نه دى او كه يو امت د ظالم لاس ازاد پرېږدي نو هغوى به ڪله هم پاك نه شي.

۴- د اسلام پېغمبر د مريانو حقوق خوندي كوي!! د صحيح مسلم دا حديث په دې اړه ښه دليل دى ڇي: قَالَ أَبُو مَسْعُودٍ الْبَدْرِيُّ: كُنْتُ أَضْرِبُ غُلَامًا لِي بِالسَّوْطِ، فَسَمِعْتُ صَوْتًا مِنْ خَلْفِي، «اعْلَمْ، أَبَا مَسْعُودٍ»، فَلَمْ أَفْهَمْ الصَّوْتَ مِنَ الْغَضَبِ، قَالَ: فَلَمَّا دَنَا مِنِّي إِذَا هُوَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا هُوَ يَقُولُ: «اعْلَمْ، أَبَا مَسْعُودٍ، اعْلَمْ، أَبَا مَسْعُودٍ»، قَالَ: فَأَلْقَيْتُ السَّوْطَ مِنْ يَدِي، فَقَالَ: «اعْلَمْ، أَبَا مَسْعُودٍ، أَنَّ اللَّهَ أَقْدَرُ عَلَيْكَ مِنْكَ عَلَى هَذَا الْغُلَامِ»، قَالَ: فَقُلْتُ: لَا أَضْرِبُ مَمْلُوكًا بَعْدَهُ أَبَدًا، وَرِيسِي رَوَاتِنُو كې دي، ڇي: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هُوَ حُرٌّ لَوْ جِهَ اللَّهِ، فَقَالَ: «أَمَا لَوْ لَمْ تَفْعَلْ لَلْفَحْتِكَ النَّارَ»، أَوْ «لَمَسْتِكَ النَّارَ» (النيسابوري، ۱۳۹۲: ۱۲۸۰).

ابو مسعود بدري وايي: ما خپل غلام په درو واهه ڇي له شا مې غږ واورېد: «باخبر ابو مسعوده!» خو زه له ډېرې غوسې هيڅ پوى نه شوم!

ڇي رانږدې شو، گورم ڇي رسول الله ﷺ دى او وايي: «باخبر ابو مسعوده، با خبر ابو مسعوده».

صحابي وايي: دُرّه مې له لاسه وغورځوله!

نو نبي کریم صلی الله علیه وسلم راته کړه چې: «خبردار ابو مسعوده، بې شکه الله جل جلاله په تا له دې ډېر توانا دی، څومره چې ته په دې مريي توانا یې».

ما وویل: له دې وروسته به هیڅ مریي ونه وهم، او دی د الله جل جلاله لپاره ازاد دی.

هغه وویل: «که داسې ونه کړې، اور به دې وسپړي»!

دا حدیث موږ ته رابښي، چې څه شیان داسې دي چې نه قانون حساب پرې کوي او نه محاکمو کې د جرم او ظلم په سترګه ورته کتل کېږي، خو الله یې ویني او پېښې یې لیکي، او محکمه یې هله کېږي چې هغه عملنامې وویشل شي، چې نه ترې وړه خبره پاتې ده او نه لویه! نو سړی باید ډېر پام وکړي چې د هېڅ داسې چا حق و نه خوري، څوک چې له الله پرته هېڅوک نه لري.

۵- د بلال او د ابوذر رضي الله عنهما ترمنځ پېښه: بلال بن رباح او ابوذر یوه ورځ په یوه خبره سره واوښتل؛ نو ابوذر ته غوسه ورغله او بلال ته یې کړه: ای د تورې ښځې زویه! بلال نبي کریم ﷺ ته راغی او په کیسه یې خبر کړ، نبي اکرم ﷺ په بیره ابوذر راوغوښت او ورته وېې ویل: «أَسَابَيْتَ فَلَانًا» قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «أَفَنِلْتَ مِنْ أُمِّهِ» قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «إِنَّكَ أَمْرٌ فَيْكَ جَاهِلِيَّةٌ».

یعنې: فلاني ته دې ښکتنځلې کړې؟ ابوذر وايي: ما وویل هو، هغه صلی الله علیه وسلم وویل: د مور پېغور دې ورکړ؟! ما ویل: هو. نبي اکرم صلی الله علیه وسلم وویل: ته داسې سړی یې چې د جاهلیت خوی درکې دی! «البخاري، ۱۴۲۲: ۱۵؛ النیسابوري، ۱۳۹۲: ۱۲۸۲».

د نبي کریم ﷺ له لوري په دې موقف کې په ابوذر رضي الله عنه باندې ملامتي ویل موږ ته دا رابښي، چې موږ به د خپلو خپلوانو ننگه، ملاتړ او مرسته کوو، خو دا هغه وخت چې دوی په حقه وي، په ظلم او زیاتي کې د خپلوانو او ملګرو ملاتړ جاهلیت دی. اسلام موږ ته دا رابښي چې مرسته باید د حق وشي او دې ته و نه کتل شي چې دا د حق والا څوک دی، او دا رابښي چې دښمني باید د باطل وشي؛ که هر څوک او هر لوری وي. الله موږ ته له جاهلیته ډېر غوره شی راکړی، چې له عدل او انصافه ډک دین دی، نو ډېره بده خبره ده چې نومونه راپورې د مسلمانانو وي او اخلاق مو د جاهلیت وي!

٦- د کعب بن مالک له حقه د معاذ دفاع: نبي کریم ﷺ خپل اصحاب کرام هم په همدې تربيه روزلي وو او که کوم صحابي به وليدل چې د بل چا په حق کې زياتی کېږي؛ نو چوپ نه پاتې کېده، بلکې دستي يې د حقدار پلوي کوله. د تېرې پېښې غوندې په يوه بله پېښه کې معاذ بن جبل له کعب بن مالک رضي الله عنهما نه د هغه په غياب کې دفاع وکړه. کيسه داسې وه چې د تبوک د غزا په ورځ نبي کریم ﷺ کعب بن مالک و نه ليد، نو پوښتنه يې وکړه: «مَا فَعَلَ كَعْبٌ».

يعنې: کعب بن مالک څه شو؟ د بني سلمه يوه سړي وويل: ځان خوشونې او خپلو جامو ته غرور له راتلو ايسار کړ.

نو معاذ بن جبل رضي الله عنه پورته شو او ويې ويل: «بُئْسَ مَا قُلْتَ، وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا».

يعنې: ډېره غلطه خبره دې وکړه، په الله سوگند موږ ترې يوازې خیر پېژنو د الله رسوله! «البخاري، ۱۴۲۲: ۳؛ النيسابوري، ۱۳۹۲: ۲۱۲۰».

نو سره له دې چې کعب رضي الله عنه دلته نه و، خو معاذ رضي الله عنه و نه غوښتل چې د هغه په حق کې زياتی وشي، ځکه يې دستي اصلاح راوسته او له نبوي تربيه سره سم يې به له ځنډه د حقدار پلوي وکړه.

موندنې

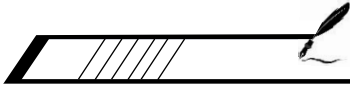
د دې څېړنې په پای کې لاندې پايلې په لاس راغلې:

۱- د انسانيت ستر لارښود محمد ﷺ هر وخت د حقدار پلوي کړې، اگر که دا حق به يې خپله له ده سره و.

۲- د امت غوره نسل (اصحاب کرامو) هم د رسول الله ﷺ په پيروي کې د حقدار پلوي کوله او په دې ډگر کې يې د هيچا باک نه درلود.

۳- که حقدار سړی په توندو خبرو او ناسم چلند خپل حق وغواړي؛ حق يې نه ساقطېږي.

۴- په نبوي سيرت کې پردی حق د اور توتيه بلل شوې، او څرگنده شوې ده چې ان شهيد ته الله هر شی بښي، خو پردی حق نه.

۵- نبي کریم ﷺ هغه امت ښه نه دی گڼلی چې له زورورو څخه په کې د کمزورو حق نه اخیستل کېږي.

پایله اخیستنه

د څېړنې پایله دا ده چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم ټول عمر د حقدار پلوي کړې ده او په دې برخه کې یې په وینا او عمل د امت لپاره یوه روښانه لار پرايښې ده.

وړاندیزونه

۱- څېړونکو ته ښایي چې دغه موضوع چې تر ډېره د اهمال ښکار ده، په راتلونکې کې کار پرې وکړي او مسلمانانو ته د خپل دین دغه اړخ ور په زړه کړي، څو د حقدار پلوي پاتې شي او د حق خوړونکي له پلوی ډډه وکړي.

۲- د نبي کریم صلی الله علیه وسلم د سیرت د دغې برخې په رابرسېره کولو څېړونکي کولی شي، د مسلماني ټولنې اوسېدونکي دې ته متوجه کړي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د ژوند د ټولو برخو په څېر په دې برخه کې هم بېلگه شخصیت دی او بریا یوازې د هغه په پیروي کې ده.

اخځلیکونه

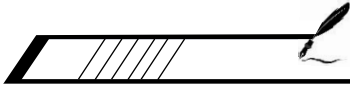
البخاري، م (۱۴۲۲)، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلی الله علیه وسلم وسنه وأيامه = صحيح البخاري، ج ۹، چ ۱ دار طوق النجاة مطبعة.

النيسابوري، م (۱۳۹۲)، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلی الله علیه وسلم، ج ۳، چ ۲، بيروت: دار إحياء التراث العربي مطبعة.

النيسابوري، م (۱۳۹۲)، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلی الله علیه وسلم، ج ۳، چ ۲، بيروت: دار إحياء التراث العربي مطبعة.

النوي، م (۱۳۹۲)، المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، ج ۱۳، چ ۲، بيروت: دار إحياء التراث العربي مطبعة.

- النيسابوري، م (١٣٩٢)، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، ج ٤، ٢، بيروت: دار إحياء التراث العربي مطبعة.
- الترمذي، م (١٣٩٥)، سنن الترمذي، ج ٤، ٢، مصر، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي مطبعة.
- الطيالسي، س (١٤١٩)، المسند، ج ١، ١، مصر، دار هجر مطبعة.
- الشيواني، أ (١٤٢١)، المسند، ج ٣٤، ١، مؤسسة الرسالة مطبعة.
- البخاري، م (١٤٢٢)، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخاري، ج ٢، ١، دار طوق النجاة مطبعة.
- الإشيلي، ع (١٤٠٨)، ديوان المبتدأ والخبر في تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوي الشأن الأكبر، ج ١، ٢، بيروت، دار الفكر مطبعة.
- البخاري، م (١٤٢٢)، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخاري، ج ٣، ١، دار طوق النجاة مطبعة.
- البخاري، م (١٤٢٢)، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخاري، ج ٣، ١، دار طوق النجاة مطبعة.
- الشيواني، أ (١٤٢١)، المسند، ج ٤٣، ١، مؤسسة الرسالة مطبعة.
- الأصبهاني، أ (١٤٠٦)، دلائل النبوة، ج ١، ٢، بيروت، دار النفائس.
- ابن إسحاق، م (١٣٩٨)، السير والمغازي، ج ١، ١، بيروت، دار الفكر.
- ابن هشام، ع (١٣٧٥)، السيرة، ج ١، ٢، مصر، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده مطبعة.
- القزويني، م (١٩٥٢)، سنن ابن ماجه، ج ٢، ١، القاهرة، دار إحياء الكتب العربية مطبعة.
- النيسابوري، م (١٣٩٢)، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، ج ٣، ٢، بيروت: دار إحياء التراث العربي مطبعة.

- البخاري، م (۱۴۲۲)، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم
وسننه وأيامه = صحيح البخاري، ج ۱، ۱، دار طوق النجاة مطبعه.
- النيسابوري، م (۱۳۹۲)، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله
عليه وسلم، ج ۳، ۲، بيروت: دار إحياء التراث العربي مطبعه.
- البخاري، م (۱۴۲۲)، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم
وسننه وأيامه = صحيح البخاري، ج ۶، ۱، دار طوق النجاة مطبعه.
- النيسابوري، م (۱۳۹۲)، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله
عليه وسلم، ج ۴، ۲، بيروت: دار إحياء التراث العربي مطبعه.

نظرة لدعم أصحاب الحقوق في الضوء السنة النبوية

فضل كريم شرف

قسم الثقافة الإسلامية، كلية الشريعة، جامعة كابول

Fkareem1990@gmail.com

خلاصة البحث

لا شك أن الإسلام دين كامل يسعى إلى خير البشرية جمعاء بما في ذلك المسلمون وغير المسلمين. وبما أن هذا الدين جاء به المعلم الأول، النبي محمد (صلى الله عليه وسلم) فإن طريقة حياته صلى الله عليه وسلم هي مثال حقيقي يجب اتباعه. لقد وضع نبي الرحمة (عليه الصلاة والسلام) توصيات عملية لدعم أصحاب الحقوق ولصالح جميع البشر. وبناءً على هذا ركز هذا البحث على جانبين وذكر لكلا الجانبين أمثلة من الأحاديث النبوية: دعم أصحاب الحقوق بالأقوال والتوجيهات، ودعمهم بالأفعال والأعمال، هدف البحث هو معرفة حقوق الآخرين في ضوء السنة النبوية، وتحفيز المجتمع لدعم حقوقهم، أهمية البحث في أنه يتحدث عن حقوق الناس، فالله عز وجل يغفر حقوقه على الناس إن شاء، لكنه لا يغفر حقوق العباد ولا يتساهل فيه، وقد أكد رسول الله صلى الله عليه وسلم في حديثه أن الله يغفر للشهيد كل ذنوبه إلا الدين لأنه حق للغير، لذلك يجب على كل مسلم أن يكون حذرا عن التعدي على حقوق الآخرين، اعتمدت الدراسة على المنهج الوصفي التحليلي، حيث جمع الأمثلة من أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم وتم تحليلها، ووضح منهجه صلى الله عليه وسلم في التعامل مع حقوق الآخرين، وقد أظهر البحث أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان دائما يؤيد صاحب الحق.

الكلمات المفتاحية: الإسلام، الأحاديث، الحق، صاحب الحق، النبي محمد (صلى الله عليه وسلم).

بررسی مقایسی چند حکایت از گلستان سعدی و روضه خلد بر اساس

مختصات شکلی و محتوایی

امام‌الدین ابراهیمی^{۱*} و حبیب‌الله حقیقت^۲

دیپارتمنت زبان و ادبیات فارسی دری، پوهنځی تعلیم و تربیه، پوهنتون پکتیا^{۱-۲}

imamuddinibrahimi222@gmail.com

چکیده

ادبیات پدیده‌بی‌ست پویا و بازتاب دهنده واقعیت‌های زبانی و هنری که در آینه صاف و شفاف متون ادبی منعکس و متجلی گردیده است. آنچه در این مقاله مورد توجه است، نگاه گذرایی به «تحلیل و بررسی مقایسی چند حکایت از گلستان سعدی و روضه خلد مجدالدین خوافی بر اساس مختصات شکلی و محتوایی» می‌باشد؛ با در نظر داشت همین اصل، کتاب گلستان و روضه خلد به حیث کامل‌ترین، فصیح‌ترین و تأثیرگذارترین آثار زبان فارسی دری، در امر انکشاف و ارتقای فکری و زبانی (به لحاظ دینی، فصاحت، بلاغت و گسترده‌گی کاربرد اصطلاحات ادبی، هنری و علمی) در ادبیات فارسی دری است. این دو کتاب در واقع گنجینه بزرگ و ارزشمند قواعد و موضوعات مختلف زبان فارسی دری سرشار از آیات قرآن مجید، احادیث نبوی (ص)، قصه و داستان و مقوله‌های شعراء و دانشمندان بوده که از اهمیت و محتوای عالی برخوردار می‌باشند. این مقاله سعی دارد تا با استفاده از روش کتاب‌خانه‌یی مختصات شکلی و محتوایی هر دو اثر را در برابر هم قرار داده، ویژگی‌های هر کدام را برشمارد.

کلیدواژه‌ها: خوافی، روضه خلد، سعدی، شکل و محتوا، گلستان.

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على نبينا محمد وآله واصحابه اجمعين. شيخ سعدی و خوافی از شاعران برجسته زبان و ادب فارسی دری اند که مانند برخی از شخصیت‌های برجسته دیگر زنده گی ایشان چند بعدی است. زنده گی هر دو، شيخ سعدی و خوافی را هاله‌یی از ابهام پوشانده که بسیاری از پژوهنده گان نتوانسته اند، از این ابهام پرده بردارند. موجب این امر را می‌توان: وجود تجربه، دانش‌ها، سفرهای متعدد، وابسته گی آنها به دربارهای شاهان و امیران و یا هم درک عمیق مسایل اجتماعی عنوان کرد.

گلستان سعدی و روضه خلد خوافی، هر دو کتابی اند ادبی و هنری با محتوای کامل دینی و جنبه‌ها و رویکردهای اجتماعی که در واقع به تربیت اجتماعی افراد توجه خاصی داشته و در قالب نثر ادبی و هنری پیام خویش را بیان داشته اند؛ تا هم دین را فرا گیرند و هم ادب را تعلیم دهند. بازتاب ویژه گی‌های زبانی، بیانی، هنری، چگونه گی ساختار دستوری و نحوه کاربرد آن در ادبیات هر ملت و قوم خیلی طبیعی، زیبا و دلکش به مراتب فصیح‌تر، گیراتر و نزدیک به واقعیت تبلور یافته است که ما آن را از لابلای متون ادبی در می‌یابیم.

شيخ سعدی^(ح) و مجد خوافی دو دانشمند بزرگ و سخنور نکته‌فهم قرن هفتم و هشتم هجری قمری اند که آثار مشابهی در موضوعات مختلف، اجتماعی، دینی، تربیتی، اخلاقی، تاریخی، با شیوه ادبی و هنری تقریباً یکسان دارند، چه کتاب روضه خلد خوافی نیز با تأثیرپذیری از گلستان سعدی نگاشته شده است.

ناگفته نباید گذاشت که باب پنجم گلستان سعدی در عشق و جوانی و از روضه خلد در عهد و پیمان است و لازمه هر دو وصف برای ادامه راه و به هم ماندن، راستی و درستی و بر قول خویش ثابت قدم ماندن، شرط اساسی می‌باشد و عکس آن، از هم پاشیدن روابط زمینی و آسمانی و قطع مسیر زنده گی است. وجه اشتراک این دو موضوع به ظاهر متفاوت و در معنا همین یک امر است. به یقین در جریان مطالعه و تحقیق به نکاتی بر می‌خوریم که ذهنیت‌مان را به خود جلب می‌کند که رابطه دین با ادبیات و چگونه گی به کارگیری نصوص دینی به ویژه آیات قرآن کریم، احادیث نبوی، ضرب‌المثل و مقوله‌های دل‌انگیز، و به هم آمیزی مسایل متعدد ادبی و هنری در این دو کتاب می‌باشد.

هدف از تحقیق در این مورد را می‌توان طوری بیان نمود که در روشنی این مبحث، خواننده‌گان به اهمیت ادبی دو اثر پی برده؛ ذهنیت خویش را نسبت به ادبیات فارسی‌دری و اهل ادب (نویسنده‌گان و سراینده‌گان) تغییر مثبت داده و از چگونگی صورت و درون‌مایه آثار ادبی مشابه نیز آگاهی حاصل خواهند کرد. همچنان مخاطبان این تحقیق، این را بدانند که بدون دانستن و آگاهی ویژه‌گی‌های شکلی آثار نمی‌توان به داشته‌های محتوایی آنها پی برد.

گلستان سعدی و روضه‌ خلد مالا مال از مفاهیم دینی، آیات قرآنی، احادیث نبوی، فنون ادبی، فصاحت و بلاغت اند که به عنوان نمونه، چند حکایت از هر دو اثر انتخاب شده است.

در زمینه گلستان سعدی تا حال بیش از صدها مقاله علمی-پژوهشی در زمینه‌های مختلف نگارش یافته و در مورد روضه‌ خلد نیز تا اکنون، بیش از پنجاه مقاله نوشته شده است که مبین ارزش ادبی و هنری این دو اثر گران سنگ می‌باشد. بیشتر این مقاله‌ها در بخش‌های مختلف ادبی و هنری بوده که از نظر محتوایی نزدیک به این نوشته نیست؛ اما برخی مقاله‌ها در این زمینه نزدیک می‌باشند که از آن‌ها می‌توان چنین نام برد: «زیبایی‌شناسی زبان طنز التفصیل تولگی با تاکید بر گلستان سعدی» از سلیمی، غلامرضا. «تقارن‌ها و تناسب‌ها در گلستان سعدی» نوشته دکتر حسن ذوالفقار. «ویژگی حکایات و شخصیت اجتماعی در گلستان» از دکتر علیرضا نبیلو/استاد ادبیات فارسی پوهنتون قم. «گلستان سعدی تأثیرگذارترین کتاب نثر در ادبیات» نویسندگان رقیه علائی و سارا علائی. «تحلیل فرازبانی گلستان سعدی» نویسنده محسن اکبرزاده/استاد ادبیات فارسی پوهنتون جیرفت. «بررسی و تحلیل محتوایی روضه‌ خلد از نظر ساختار حکایات و عناصر داستانی» نویسنده فرشته ربیع. «بررسی ساختاری حکایت‌های روضه‌ خلد از دیدگاه مینیمالیستی» از امیرپور دریانی «بررسی تطبیقی تأثیر پذیری مجد خوافی از گلستان سعدی»؛ «بررسی تطبیقی عناصر داستانی گلستان سعدی و روضه‌ خلد مجد خوافی» نویسندگان مصطفی خدایاری و زکیه دهنمکی. در این مقاله بیشتر از روش کتابخانه‌یی استفاده شده، زیرا منابع درون‌متنی بوده، هر حکایتی از متن کتاب گلستان سعدی و روضه‌ خلد (از باب پنجم هر دو اثر) به خوانش گرفته شده، سپس از لابلای حکایات مذکور ویژه‌گی‌های شکلی و محتوایی (نکات دستوری، فنون ادبی و ویژه‌گی‌های ادبی و هنری تشخیص) و سپس به تحلیل و تشریح آن پرداخته شده است.

به هر حال، از پدیده‌های بسیار دل‌انگیز و ظریف فرهنگ و ادبیات فارسی‌دری کاربرد آرایه‌ها و تعبیرهای ادبی، با لایه‌های فکری را می‌توان در نظر آورد. اگر چه همه ادیبان به نوعی خود، دارای

این پدیده فکری- ادبی اند و نمی توان ادیبی را یافت که به حالات فکری و درونی نفس افراد جامعه و نیروهای زیبایی شناسی آن بی توجه باشد؛ زیرا ناشناختن علت ها در طبیعت، انسان را به فرانگری وادار می سازد و این فرانگری در طبیعت، زائیده درون گرایی و اندیشیدن ژرف اوست.

ویژه گی های گلستان سعدی و روضه خلد خوafi

از دیدگاه شیوه های نگارش

سعدی (ح) و خوafi در محتوای فوق لفظ و معنا را در ترازوی سنجش هنری و ادبی به هم نزدیک و در تعادل قرار داده اند؛ اما بسا اوقات کلمات ساده و روان را چنان ترکیب آمیزی می کنند که مشکل به نظر می نماید. در واقع ایشان به جای این که به آرایش های لفظی بپردازند به مضمون توجه نموده و معنا را در واژه های لطیف و ظریف در هم آمیخته اند (مینوی، ۱۳۶۷: ۲۲). البته با تفاوت این که سعدی پیام تربیتی را در قالب متکلم و مخاطب آغاز می کند و خوafi با حدیث پیامبر اسلام (ص) به مشکلات بد عهدی اجتماع می پردازد؛ به گونه مثال:

ترکیب آمیزی و نحوه روایت گویی در گلستان سعدی

-حسن میمندی را گفتند: سلطان محمود چندین بنده صاحب جمال دارد که هر یکی بدیع جهانی اند.

-گویند: خواجه بی را بنده بی نادرالحسن بود و با وی به سبیل مؤدت و دیانت نظری داشت.
-ای برادر چو اقرار دوستی کردی، توقع خدمت مدار که چون عاشق و معشوق در میان آمد مالک و مملوک برخاست (سعدی، ۱۳۸۴: ۱۵۴).

ترکیب سازی و شیوه بیان حکایت روضه خلد

-قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: «إن من علامات النفاق نقض الميثاق» (بخاری، ۱۴۳۲: ۴۶۵).
-قوم موسی با وی عهد کردند که چون تو به طور روی ما همه مطابعت هارون کنیم، چون به طور رفت ترک هارون گرفتند و بنده گی خدای نکردند و گوساله پرستیدند (مجدخوafi، ۱۳۴۶: ۹۶).
-آن خران دید که همه گوساله پرست شده بودند، با هارون اعتراض آغاز کرد، از آن که کفیل بود (مجدخوafi، ۱۳۴۶: ۹۷).

از لحاظ ریخت عمومی حکایات

گلستان سعدی

سعدی برخلاف خوافی در کل گلستان به ویژه در این باب و خاصاً در این حکایات، کم‌تر به آوردن استشهد از قرآن و حدیث مبادرت ورزیده است، او به صورت تلویحی به مسایل دینی در ضمن بیان حکایات اشاره می‌کند (فتوحی، ۱۳۹۰: ۱۷۲).

روضه خلد

خوافی با صراحت لهجه به آوردن استشهد از قرآن و حدیث می‌پردازد؛ چنانکه در فوق ملاحظه می‌فرمایید حکایت را با حدیث پیامبر (ص) آغاز کرده و بعد در ضمن هر حکایت و داستان نصوص متعددی را شاهد می‌آورد (آرمند، ۱۳۸۴: ۴۷).

از جهت موضوع حکایات

گلستان سعدی

ازین حیث سعدی حکایت را با روش روایتی در قالب مناظره و مباحثه با توجه به تزکیه، بر مسایل عشقی و عرفانی در سطح بلند فرهنگ انسانی انشا کرده است. اشعار و امثله را برای تفهیم هرچه بیشتر مخاطب و تربیه افراد اجتماع بازگو می‌کند (زریر، ۱۳۹۸: ۱۳۶).

روضه خلد

روضه خلد با جملات ساده روایتی بر مسایل اجتماعی با رویکرد تمثیلی و تشبیهی با آوردن احادیث نبوی، آیات قرآنی، اشعار و امثله در قالب ادب داستانی تکیه بر وضاحت، قوت و ضعف اجتماعی می‌پردازد (نقی، ۱۳۶۸: ۸۷).

از حیث هدف نویسنده‌گی و سبکی

سعدی و خوافی هر دو به جای اطناب و دشوارنویسی، سبک ایجاز و شیوه سهل و ممتنع را در پیش گرفته اند؛ تا باشد که در وضاحت مسایل دست هر سامع به کنه مطالب برسد. با این حال معنا مرسل و مطالب قابل فهم است (دینه سن، ۱۳۸۰: ۶۵).

گلستان سعدی

-دریغ این بنده، با حسن و شمایللی که دارد؛ اگر زبان درازی و بی ادبی نکردی (سعدی، ۱۳۸۴: ۱۵۵).

روضه خلد

-چون موسی دانست که هارون ازين گناه بری بود و این جرم از طرف سامری، حالی به عذر خواستن هارون آمد و هارون از عهد قوم بیرون (مجدخوافی، ۱۳۴۶: ۹۶).

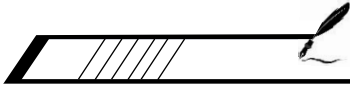
ویژه‌گی‌های دستوری

گلستان سعدی:

- طولانی بودن جمله‌ها (اشراقی، ۱۳۹۹: ۴۹).
- سلطان محمود چندین بنده صاحب جمال دارد که هر یکی بدیع جهانی اند.
- خواجه‌یی را بنده‌یی نادرالحسن بود و با وی به سیل مؤدت و دیانت نظری داشت.
- توقع خدمت مدار که چون عاشق و معشوق در میان آمد مالک و مملوک برخاست (سعدی، ۱۳۸۴: ۱۵۴).
- آوردن /ایای /نسبتی: میمندی، جهانی ... مثال:
- حسن مهمندی را گفتند (سعدی، ۱۳۸۴: ۱۵۴).
- هر یکی بدیع جهانی اند.
- حذف فعل نظر به قرینه؛ چون:
- پارسایی را دیدم به محبت شخصی گرفتار؛ نه طاعت صبر و نه یارای گفتار، چندان که ملامت دیدی و غرامت کشیدی ترک تصابی نگفتی و گفتی ... (سعدی، ۱۳۸۴: ۱۵۶).
- آردن عدد مبهم: چندین. سلطان محمود چندین بنده صاحب جمال دارد (یمین، ۱۳۶۷: ۱۶۵).
- استفاده از واژه‌های عربی: بدیع، حسن، صاحب، جمال، صورت ... (داد، ۱۳۸۲: ۲۰۰).
- آوردن /ایای /نکره: محبتی، حسنی، زیادتی ... (یمین، ۱۳۸۶: ۷۶).
- استفاده از ترکیب‌های اضافی توصیفی: بنده صاحب جمال، بدیع جهانی ...
- استفاده از واژه‌های ترکی: کسش از خیل خانه ... (معین، ۱۳۶۲: ۳۱۸).

روضه خلد

- استفاده از پیشوند استمرار: می‌کوش. چو عهد کردی مردانه در وفا می‌کوش (یمین، ۱۳۸۶: ۷۶).
- استفاده از پسوند جمع دری: مردان. که نقض عهد زمردان دین موافق نیست (یمین، ۱۳۸۶: ۷۶).
- کثرت کاربرد واژه‌های عربی: عهد، وفا، نقض، صدق، منافق و ... (شوالیه، ۱۳۸۸: ۱۲۲).
- مطابقت فعل و فاعل: قوم موسی با وی عهد کردند ... (فعل مفرد فاعل هم مفرد).

- کاربرد /الف مقصوره/ عربی به جای /الف ممدوده/: موسی به جای موسا (آرمند، ۱۸: ۱۳۸۴).
- تحت تأثیر قرار گرفتن نثر عربی (استفاده از /الف و لام/ معرفه و /تای/ مربوطه): المثنوی.
- کاربرد قید مقدار: همه مردم، همه گوساله ...
- حذف فعل نظر به قرینه: اگرچه عقل خلیفه روحست، و روح در مناجات طور فتوح.

مختصات سبکی و فنون ادبی

گلستان سعدی

- طولانی بودن جمله‌ها: سلطان محمود چندین بنده صاحب جمال دارد که هر یکی بدیع جهانی اند ...
- استفاده از انواع فعل ماضی و مستقبل: گفت (ماضی مطلق)، افتاده است (ماضی قریب)، ندارد (فعل حال) ...
- آوردن استشهاد: شعرها را برای تأیید کلام خویش آورده است (فتوحی، ۱۳۹۰: ۹۸).
- استفاده از اختصار: وانگه، پادشه، ایت ...

استفاده از آرایه‌های ادبی

- صاحب جمال (کنایه). بنده صاحب جمال دارد که هر یکی بدیع جهانی اند (ثروت، ۱۳۹۶: ۳۰۲).
- محبتی و زیادتی (سجع). با هیچ یک از ایشان میل و محبتی ندارد چنانکه با ایاز که حسنی زیادتی ندا
- محبت، طاعت، ملامت، غرامت، گرفتار (سجع متوازی).
- پارسایی را دیدم به محبت شخصی گرفتار؛ نه طاعت صبر و نه یارای گفتار، چندان که ملامت دیدی و غرامت کشیدی
- صورت یوسف (تلمیح) ... نشان صورت یوسف دهد به ناخوشی (شمیسا، ۱۳۸۸: ۴۲).

روضه خلد

- کوتاه بودن جمله‌ها: چون به طور رفت ترک هارون گرفتند، و بنده گی خدای نکردند ...
- استفاده از انواع فعل ماضی و مستقبل: کردند، گفتند، کنیم، پرستیدند ... (فتوحی، ۱۳۹۰: ۹۸).
- آوردن استشهاد: آیات قرآن، احادیث و اشعار (فتوحی، ۱۳۹۰: ۹۸).
- ثم اتخذتم العجل من بعده و انتم ظالمون. آیت بقره ۹۲

- إن من علامات النفاق نقض المي (بخاری، ۱۴۱۲: ۲۶۶).

- استفاده از کلمه اعاده: باز آمد.

استفاده از آرایه‌های ادبی

روحست، و روح (جناس تام)، (شمیسا، ۱۳۸۸: ۴۰).

بری و سامری (سجع)،

داستان طور (تلمیح)، (شمیسا، ۱۳۸۸: ۴۲).

مردانه (کنایه از شجاعت) ... (ثروت، ۱۳۹۶: ۳۱۲).

نفس سامری (کنایه از نفس سرکش) اکنون که نفس سامری ره می‌زند ارواح را

طور همت (کنایه از عزت نفس) بر طور همت راز کن دریا روی آغازکن (ثروت، ۱۳۹۶: ۳۱۲).

کابرد قافیه: الواح و اشباح.

در پیش هارون خرد برهم شکن الواح را ره سوی ساحل باز کنقرقه نگر اشباح را

- حذف‌های غیر ملفوظ: بنده‌گی.

- حذف فعل نظر به قرینه: به عذر خواستن هارون آمد و هارون از عهد قوم بیرون.

- استفاده از اختصار: فارغند به جای فارغ اند، دینی به جای دنیا (تاسین، ۱۳۹۴: ۷۱).

یافته‌های تحقیق

هر دو کتاب ذکرشده به آموزش اخلاق و رفتار انسانی می‌پردازند، اما در «گلستان» موضوعات اجتماعی و روابط انسانی بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد، در حالی که «روضه خلد» بیشتر بر جنبه‌های عرفانی و معنوی تأکید دارد.

شخصیت‌های موجود در «گلستان» معمولاً از طبقات مختلف اجتماعی اند و به نوعی به نقد اجتماعی می‌پردازند؛ در مقابل، شخصیت‌های «روضه خلد» بیشتر به جنبه‌های عرفانی و فلسفی نزدیک‌تر اند.

بررسی مقایسی چند حکایت «روضه خلد» و «گلستان» سعدی نشان می‌دهد که این دو اثر باهم مشابهت‌های زیادی دارند؛ اما به دلیل تفاوت‌های شکلی و محتوایی، پیام‌ها و تأثیرات متفاوتی بر خوانندگان نیز وارد می‌کنند. این تفاوت‌ها نه تنها به درک بهتر این دو اثر کمک می‌کند، بلکه نشان‌دهنده تنوع ذهنی و هنری نویسندگان نیز می‌باشد.

مناقشه

در زمینه گلستان سعدی مقاله‌های زیاد علمی-پژوهشی نوشته شده است. در باره روضه خلد نیز مقاله‌های زیادی نوشته شده که مبین ارزش ادبی و هنری این دو اثر گران سنگ می‌باشد. بیشتر این مقاله‌ها در حوزه‌های مختلف هنری و ادبی بوده که از نظر محتوا و ساختار، نزدیک به این نوشته نیست؛ اما یک تعداد مقاله‌ها در این زمینه نزدیک بوده که در پیشینه تذکر داده شد.

ما در این مقاله به بررسی مقایسی این دو اثر برجسته «روضه خلد» خوافی و «گلستان» سعدی، پرداخته ایم. این کار می‌تواند به درک عمیق‌تری از سبک، فرم و محتوای این دو اثر منجر شود. این دو کتاب نه تنها از نظر تاریخی اهمیت دارند، بلکه نگاهی عمیق به جامعه و فرهنگ مردم ارائه می‌دهند.

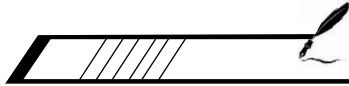
«گلستان» به صورت نثر مسجع و حکایات کوتاه نوشته شده است، در حالی که «روضه خلد» بیشتر به نثر ساده و روان تمایل دارد. این تفاوت در ساختار می‌تواند بر نحوه انتقال پیام و تاثیر آن بر خواننده تأثیر بگذارد. در «گلستان»، سعدی از زبان زیبا و شاعرانه استفاده شده که جذابیت بیشتری دارد؛ اما در «روضه خلد»، زبان ساده‌تر و عامیانه‌تر است که ممکن به فهم بهتر محتوای آن، کمک کند.

با توجه به این نکات، می‌توان نتیجه گرفت که این دو اثر به عنوان دو جنبه متفاوت از یک فرهنگ غنی و چندبعدی، می‌توانند به عنوان ابزارهایی برای یادگیری و تفکر مورد استفاده قرار گیرند.

نتیجه‌گیری

سعدی شیرازی و مجد خوافی از نظر علوم زمان خودشان شخصیت‌های جامع بوده‌اند و «گلستان» و «روضه خلد» این ادعا را گواهی می‌دهد. شیخ سعدی و خوافی^(۲)، همچون مؤدبان دیگر از منظر فکری و دینی به قرآن می‌نگرند و آن را متناسب با حال و احوال خویش و جامعه تفسیر و بیان می‌دارند؛ با مطالعه گلستان و روضه خلد، خوب در می‌یابیم که ایشان احاطه چشم‌گیری بر قرآن، احادیث و علوم دینی دارند.

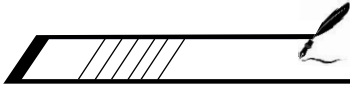
عشق و جوانی را مایه زنده‌گی و هویت فردی می‌داند. سعدی به عشق و جوانی نقش بسزایی قایل است.

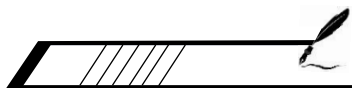
سعدی بر موضوع نظام فردی توجه خاصی نموده است. رویکردهای اجتماعی را با قالب‌های ادبی بیان می‌دارد. خوافی، بر موضوع نظام فردی و اجتماعی چشم داشته، بر تعهد و استحکام میان افراد جامعه اصرار می‌ورزد، عهد و پیمان را زنجیر آهنین توصل می‌پندارد. رویکردهای اجتماعی را با قالب‌های ادبی و با مایه‌گیری‌های دینی بیان کرده است. هر دو نویسنده در اثرهای خویش نمونه‌آوری برای اثبات مطلب در ذهن مخاطب، تلاش بسیاری کرده‌اند و بیشتر به نقل قول پرداخته‌اند؛ اما اظهار نظر خوافی در مقابل نقل قول‌ها رنگ می‌بازد و در ساختار نیکوتر از محتوا عمل کرده است.

منابع

- قرآن کریم.
- آرمند، م. (۱۳۸۴). نگارش در متون درسی، تهران: سمت.
- اشراقی، س. ع. (۱۳۹۹). نشر سجع‌دار پارسی‌دری، کابل: سعید.
- بخاری، ا. (۱۴۱۲). بخاری شریف، سعودی: احیاء التراث.
- ؟، ؟. (۱۴۳۲ ه. ق.). رحمة الباری، ج ۱، ترجمه عبد الرحیم فیروز، ریاض: دارالسلام.
- پورنامداریان، ت. (۱۳۶۸). رمز و داستان‌های رمزی در ادب پارسی‌دری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- تاسین، ل. (۱۳۹۴). نظریه‌های نقد ادبی معاصر، ترجمه ماریا، حسین زاده، تهران: نگاه امروز.
- ثروت، م. (۱۳۹۶). فرهنگ کنایات، تهران: انتشارات آگاه.
- خالد، م. (۱۳۸۸). شرح اربعین نووی، پشاور: انتشارات علم و فرهنگ.
- خوافی، م. (۱۳۴۶). روصه خلد، تهران: زوار.
- داد، س. (۱۳۸۲). فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران: مروارید.
- دینه‌سن، آ. (۱۳۸۰). درآمدی بر نشانه‌شناسی، ترجمه مظفر قهرمان، آبادان: پرسش.
- زریر، ت. (۱۳۹۶). متن نثر مسجع و فنی، کابل: انتشارات نویسا.
- سعدی، م. (۱۳۷۳). کریم، به کوشش انجمن خواجه عبدالله انصار، هرات: انتشارات انصاری.
- ؟، ؟. (۱۳۸۲). بوستان سعدی، به کوشش پروین قایمی، اصفهان: انتشارات پیمان.
- ؟، ؟. (۱۳۸۴). گلستان سعدی، به کوشش حسین ابوترابی، تهران: الهام.
- شمیسا، س. (۱۳۹۸). بدیع و بیان، تهران: میترا.

- شوالیه، ژ. آ. گ. (۱۳۸۸). فرهنگ نمادها، ترجمه و تحقیق سودابه فضایی، تهران: جیحون.
- فتوحی، م. (۱۳۹۰). سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکرد و روش‌ها، تهران: سخن.
- معین، م. (۱۳۶۴). فرهنگ فارسی، ج ۷، تهران: امیرکبیر.
- مینوی، م. (۱۳۶۷). نقد حال، تهران: خوارزم.
- یمین، م. ح. (۱۳۶۷). دستور تاریخی، کابل: میوند.
- ؟، ؟. (۱۳۸۶). دستور معاصر پارسی‌دری، کابل: سعید.

A Comparative Analysis of Several Anecdotes from Gulestan saadi and Rawza khuld based on their structural and content characteristics

^{1*}Imamuddin Ibrahim and ²Habibullah Haqiqat

¹⁻²Department of Persian Dari Language and Literature, Faculty of Education, Paktia University

imamuddinibrahimi222@gmail.com

Abstract

Literature is a dynamic phenomenon that reflects linguistic and artistic realities, presented through a pure and transparent lens of refined literary content. The central focus of this scientific article is the analysis of selected anecdotes of Gulestan saadi and Rawza khuld Majduddin khawafi, based on their structural and content characteristics. These works are regarded as the most comprehensive, eloquent, and impactful contributions to the intellectual and linguistic development of Dari Literature, especially in terms of religious depth and eloquence. Indeed, these two books represent a valuable treasure trove of rules and divers topics within the Dari Language, incorporating verses, Hadiths, stories, novels and the speeches of poets and scholars. Since the content of these two works is highly significant, due to their importance, the content specifications of both books both in terms of form and content have been compared, and their features have been clarified.

Keywords: Based on their structural and content characteristics, Gulestan, Khwafi, Rawza khuld, Saadi.

بررسی کاربرد انواع صنایع بدیعی در نفثةالمصدر و تاریخ

جهان گشای جوینی

امام الدین ابراهیمی^۱ و امرالله نبیل^۲

^۱ دیپارتمنت زبان و ادبیات فارسی دری، پوهنځی تعلیم و تربیه، پوهنتون پکتیا

^۲ دیپارتمنت زبان و ادبیات فارسی دری، پوهنځی زبان و ادبیات، پوهنتون پکتیا

imamuddinibrahimi222@gmail.com

چکیده

نفثةالمصدر نوشته شهاب الدین زیدری نسوی از کتاب‌های برجسته تاریخ و ادب پارسی است؛ نویسنده این کتاب را در باره سرنوشت دردناک و غم‌انگیز سلطان جلال‌الدین خوارزم‌شاه و شرح مشکلات و نابسامانی‌های که برای خودش رخ داده بود، نوشت. نفثةالمصدر یکی از شاه‌کارهای مهم ادبی بوده که به نثر فنی و مصنوع نگارش یافته است. تاریخ جهان‌گشای جوینی نیز یکی از آثار گرانسنگ ادبی است که جنبه تاریخی دارد و از شاه‌کارهای برجسته نثر فنی در گستره ادبیات فارسی دری است. جوینی در این کتاب خود، به شرح وقایع مهم در قرن‌های ششم و هفتم هجری یعنی دوره مغول، رویدادهای سلطنت خوارزم‌شاهیان و اسماعیلیان پرداخته است. کارکرد صنایع لفظی و معنوی در این دو اثر به صورت مقایسی- تطبیقی به بررسی و تحلیل گرفته شده است. با توجه به این که این دو اثر در یک عصر نوشته شده‌اند و از آثار برجسته ادبی-تاریخی بوده که هر دو به نثر فنی و هنری نگارش یافته‌اند، به گونه مقایسه‌ای مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که اکثر صنایع بدیعی لفظی و معنوی در این دو اثر کاربرد داشته است. نتیجه بررسی این است نثر نفثةالمصدر نسبت به تاریخ جهان‌گشای جوینی فنی‌تر، هنری‌تر و متکلف‌تر است و در عین حال، نسبت به تاریخ جهان‌گشا زیبایی، جذابیت و خیال‌انگیزی زیاد دارد. بسامد آرایه‌های لفظی در تاریخ جهان‌گشای جوینی بیشتر بوده و آرایه‌های بدیع معنوی در متن نفثةالمصدر نسبت به تاریخ جهان‌گشا پیشی گرفته است؛ حتی برخی از ترفندهای ادبی که در نفثةالمصدر بسامد دارد، در تاریخ جهان‌گشای جوینی به چشم نخورد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ جهان‌گشا، صنایع بدیعی، صنایع لفظی و معنوی، نفثه‌المصدرور

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله والصلوة والسلام على رسول الله و على آله واصحابه اجمعين.

در این مقاله به بررسی و کارکرد انواع صنایع بدیعی لفظی و معنوی در نفثه‌المصدرور زیدری نسوی و تاریخ جهان‌گشای جوینی پرداخته شده است و تلاش داریم بسامد و کارکرد هریک از آرایه‌ها را شرح داده و مقایسه نماییم که کنش این آرایه‌ها در متون متذکره چگونه بوده است. از اینکه از نگاه کمیت صفحات، در مقابل کتاب ۱۲۵ صفحه‌یی نفثه‌المصدرور سه جلد حجیم تاریخ جهان‌گشای جوینی قرار داشت، به خاطر در نظرگرفتن تساوی در مقایسه‌ی متون از کتاب «گزیده‌ی تاریخ جهان‌گشایی جوینی» انتخاب و توضیح دکتر جعفر شعار استفاده برده‌ایم.

نفثه‌المصدرور زیدری نسوی از کتاب‌های برجسته‌ی تاریخ و ادب پارسی دانسته می‌شود. این اثر یکی از شاه‌کارهای بدیعی نثر فنی و از نمونه‌های برجسته‌ی نثر مصنوع و منشیانه نیمه‌اول قرن هفتم به شمار می‌رود. این کتاب علاوه بر اهمیت تاریخی آن دارای ارزش ادبی و زیبایی‌شناسی است. همچنان تاریخ جهان‌گشای جوینی نیز یکی از امهات کتاب تاریخ و از شاه‌کارهای برجسته‌ی نثر فنی در زبان فارسی محسوب می‌شود. عظاملک جوینی در این کتاب خود به شرح وقایع مهم در قرن‌های ششم و هفتم هجری یعنی دوره‌ی مغولان، رویدادهای سلطنت خوارزم‌شاهیان و اسماعیلیان پرداخته است. این کتاب در عین حالی که یکی از آثار بی‌بدیل در عرصه‌ی تاریخ است، از نظر ادبی به ویژه نثر بدیعی از آثار قابل توجه است.

در این مقاله دو اثر مهم تاریخی را از دیدگاه هنری و کار برد فنون ادبی به مقایسه گرفته شده مشابهت‌ها، مفارقت‌ها و اندازه‌ استفاده از آرایه‌ها ادبی را در هر دو اثر به بررسی می‌گیریم. همان طوری که ذکر گردید این دو کتاب دارای محتوای تاریخی اند، اما از لحاظ کار برد فنون ادبی، و زینت آرایبی با آرایه‌های ادبی مزین گردیده که صنایع مختلف لفظی و معنوی در این دو اثر به چشم می‌خورد.

به باور مصحیح، نفثه‌المصدور یکی از شاه‌کارهای بدیعی نثر فنی و از نمونه‌های عالی نثر مصنوع و مزین و منشیانه‌ی نیمه‌ی اول قرن هفتم است که جای‌جای نشان‌هایی از نثر مرسل و ساده‌ی دوره‌ی سامانی و غزنوی و چاشنی از لغات و ترکیبات دل‌انگیز فارسی قدیم نیز در آن مشهود می‌افتد (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: مقدمه ۵). این کتاب واگویی‌های دل‌دردمند نویسنده یا شاعر شوربخت سیه‌روزی است که در قرن هفتم، زیباترین نثر شاعرانه را، که سرشار از لطافت و نازک‌خیالی است، سروده است، بی‌اینکه قصد گفتن شعر داشته باشد و بداند که پس از هفت قرن کسانی خواهند آمد، همان گونه شعر می‌گویند که وی نثر دل‌انگیز خود را نوشته است (طحان، ۱۳۸۷: ۹۰). به باور آقای صفا، زیدری از نویسندگان متصنعی است که در نثر به ایراد تشبیهات و استعارات و پاره‌ی از صنایع شعری می‌پردازد و در این راه با چنان توانایی پیش می‌رود که گاه قطعات نثر خود را تا آستانه‌ی شعر لطیف می‌رساند (صفا، ۱۳۶۳: ۱۱۸۲). با این وصف وی نثر را به حد اعلای هنرنمای فنی، تصنع و تکلف رسانیده، در عین حالی‌کی زیبایی‌های عبارات فارسی چهره‌نمایی می‌کنند، از صنایع بدیعی لفظی و معنوی استفاده‌ی شایانی نموده است که ترنم واژگان ذوق خوانش متن به خواننده را می‌دهد؛ زیرا متن با زیبایی و لطافت بدیعی همراه است.

نثر تاریخ جهان‌گشایی جوینی نیز پراست از هنرنمایی و مصنوع نگری. آقای جوینی نگرش خاصی به آرایش و زیور کلام داشته است. «جهان‌گشا از نظر ارزش ادبی و هنری حائز اهمیت است. اگر چه انشای کتاب به نثر منشیانه و معقد و تکلف آمیز است، اما همچون برخی از آثار مصنوع همه‌جا خسته‌کننده و ملال‌آور نیست و جای‌جای عبارت‌های سلیس و روان و ساده و بی‌پیرایه دارد (جوینی، ۱۳۷۰: ۱۳). در نثر جهان‌گشا، آرایش کلام در حد توان و ذوق است و این دو، توانایی و ذوق، در این اثر به حد وفور وجود دارد. گویی عطاالملک خطیبی آگاه و متبحر است که اقتضای حال را به نیکی باز می‌شناسد و از تمام ابزارها و امکانات و ظرفیت‌ها و ظرایف زبانی برای آراستن کلام خویش از سویی و انتقال معنا از سوی دیگر، بهره می‌گیرد (عقدایی، ۱۳۹۳: ۱۲۸). توجه به صنایع بدیعی در متن، نویسنده را از دنبال کردن هدف تاریخ‌نگاری دور ساخته است. از آنجای که مبنای نثر فنی و مصنوع بر آرایه‌های سخن‌پردازی و تناسب لفظ و معنا می‌باشد. این دو اثر بر است از آرایه‌های بدیعی لفظی از جمله سجع متوازی، متوازن، مطرف، ترصیع، جناس محرف یا

ناقص، لفظ، قلب بعض، مرکب مفلق، تام، خط، زاید، لاحق یا مزدوج، شبه اشتقاق. و آرایه‌های بدیعی معنوی ایهام، ایهام تناسب، ایهام استخدام، ایهام ترجمه، تشخیص، پارادوکس، مراعات‌النظیر، لف و نشر و تضاد.

نفثة‌المصدور زیدری نسوی و تاریخ جهان‌گشای جوینی از مهم‌ترین کتاب‌های تاریخی و ادبی قرن هفتم هجری به شمار می‌روند. نویسندگان این دو کتاب با ارزش، در عین گزارش رویدادهای زمان خود و تاریخ پرتلاطم این سرزمین، دست به هنرنمایی فوق‌العاده‌ای زده‌اند. در زمینه بیان خصوصیات زبانی، ادبی، سبکی و محتوایی دو اثر ذکر شده بررسی‌ها و تحقیقات فراوان انجام شده صپرداخته باشد، تا اکنون به انجام نرسیده است. بنابراین، شایسته است تا این دو اثر گرانسنگ ادب فارسی دری از این رهگذر مورد مطالعه و بررسی قرار بگیرند.

به یقین خواننده محترم این مقاله می‌داند که این دو اثر مورد بحث کتاب‌های تاریخی و آثار گرانبهای ادبیات فارسی هستند. و لازمه هر دو پرداختن به مسایل تاریخی است. اما بررسی و تحقیق در این موضوع به ظاهر متفاوت به نظر می‌رسد، اما به یقین در جریان مطالعه و تحقیق به نکاتی بر می‌خوریم که ذهنیت‌مان را به خود جلب می‌کند، که همانا مزین بودن شان با صنایع ادبی و چگونگی به کارگیری آن و به هم آمیزی مسایل متعدد ادبی و هنری در این دو کتاب می‌باشد. فنون و صناعات ادبی باعث زیبایی و التذاذ متن برای خواننده می‌شود. با استفاده از شگردهای صنایع بدیعی برای خواننده اثر این امکان مساعد می‌گردد تا آثار هنری برجسته را پدید آورد و سبب رشد و شگوفایی بخشی از پیکره‌ی ادبیات (متن) گردد.

کتاب نفثة‌المصدور و تاریخ جهان‌گشای جوینی با آنکه به منظور شرح وقایع تاریخی نوشته شده‌اند، زینت آرای و کارگیری مسایل فنون ادبی، بخصوص آرایه‌های بدیعی لفظی و معنوی، لازم دانستیم در این زمینه پژوهشی انجام گیرد و این زیبایی‌ها و آرایه‌های ادبی به بررسی گرفته شود تا باشد که بر خواننده گان و ادب‌دوستان از یکطرف ارزش و اهمیت، درجه علمی و هنری این دو اثر واضح و هویدا گردیده و از سوی دیگر به شناخت و کار برد صنایع بدیعی (لفظی و معنوی) آشنایی حاصل نمایند. پس اهمیت نوشتن این مقاله در آن است که با بررسی مقایسه‌وی انواع کاربرد صنایع بدیعی در این دو اثر، ارزش ادبی و زیبایی‌شناسی هنری هریک هویدا خواهد شد؛ بناءً

ضرورت جدی می‌نماید، ضمن پژوهش در عرصه‌های مختلف که در بخش پیشینه تذکر رفت، از دید ادبی و بدیعی نیز مورد مذاقه قرار گیرد.

تحقیق حاضر اهداف ذیل را دنبال می‌کند:

۱. بررسی صنایع بدیع لفظی و معنوی در نفثه‌المصدر و تاریخ جهان‌گشای جوینی

۲. مقایسه صنایع بدیع لفظی و معنوی در نفثه‌المصدر و تاریخ جهان‌گشای جوینی

۳. تثبیت میزان کاربرد صنایع لفظی و معنوی در دو اثر مذکور.

تاکنون هیچ تحقیقی به صورت مستقل به بررسی مقایسه‌ای صنایع بدیع لفظی و معنوی در نفثه‌المصدر و تاریخ جهان‌گشای جوینی نپرداخته است و از این حیث، این تحقیق تازه و نو است؛ اما برخی از ابعاد آثار ذکر شده توسط یک‌عده از پژوهندگان ادبی مورد بررسی قرار گرفته است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- شامیان، حسن (۱۳۹۷) در تحقیق خویش تحت عنوان «تبیین الگوی کاربرد صناعات بدیعی و بیانی در نفثه‌المصدر» به بررسی صناعات ادبی در نفثه‌المصدر پرداخته است.

- محجوب، فرشته (۱۳۹۵) تحقیقی را تحت عنوان «واکاوی ساختاری و زیباشناختی نفثه‌المصدر» به انجام رسانده است و در آن ابعاد ساختاری و زیبایی‌شناختی اثر ذکر شده را تبیین نموده است.

- عقدایی، تورج (۱۳۹۵) در نوشته‌ای با عنوان «پیوند زیبایی و معنا در مقدمه جهان‌گشای جوینی» به بررسی پیوند بین معنا و ابزار زیبایی‌شناسی پرداخته است.

- جمالی، صدیقه (۱۳۹۴) در پژوهش خود تحت عنوان «نگاهی به تصویرپردازی در نفثه‌المصدر» زیبایی‌های بیانی نفثه‌المصدر را مورد کندوکاوی قرار داده است.

- محمدنژاد، معصومه (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان «جناس در نفثه‌المصدر» کاربرد صنعت جناس را در نفثه‌المصدر مطالعه نموده است.

- مهربان، صدیقه (۱۳۹۰) در پژوهش خویش تحت عنوان «نگاهی تازه به ویژگی‌های زبانی و بلاغی نفثه‌المصدر» ویژگی‌های زبان و ادبی نفثه‌المصدر را مورد واکاوی قرار داده است.

- فاضل، احمد (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر سخن‌آرایی و ظرافت‌های معنایی در نفثه‌المصدور زیدری نسوی» به بحث ظرافت‌های معنایی در نفثه‌المصدور پرداخته است.

- طحان، احمد (۱۳۸۷) در بررسی که با عنوان «نقد و بررسی زیباشناختی نفثه‌المصدور» انجام شده است، به مباحث زیبایی‌شناختی نفثه‌المصدور اشاره‌هایی دارد.

این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی است به انجام رسیده است. جمع‌آوری اطلاعات آن از راه کتاب‌خانه‌ای انجام شده است؛ طوری که هر دو اثر نفثه‌المصدور و تاریخ جهان‌گشای جوینی به دقت مورد خوانش و مطالعه قرار گرفته است و آنگاه نمونه‌های از صنایع بدیع لفظی و معنوی از هر دو اثر استخراج و مورد تحلیل و مقایسه قرار گرفته است.

آرایه‌های بدیعی در نفثه‌المصدور و تاریخ جهان‌گشا

بدیع در لغت، به معنی «نو پدید آمده» و «نو پدید آورنده» آمده است و در اصطلاح ادبی، فنی است که در آن از صنعت‌های کلام و زیبایی‌های الفاظ نظم و نثر بحث می‌شود و آن را پس از معانی و بیان، سومین فن، از فنون بلاغت دانسته‌اند (سعادت، ۱۳۸۴: ۷۴۰). ارزش و اهمیت صنایع بدیعی در آن است که هم بر لطف و زیبایی معنای کلام می‌افزاید و هم سخن را آهنگین و گوش‌نواز ساخته و موجب انبساط خاطر شنونده می‌گرداند. گاه سخن منثور را به صورت کلامی موزون و منظوم، جلوه می‌دهد و گاه پیوندهایی معنوی در کلام ایجاد می‌کند و سخن گوینده را به کلام ادبی نزدیک می‌گرداند و رغبت مخاطب را به خواندن اثر بیشتر می‌کند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۶). وقتی نفثه‌المصدور زیدری نسوی و تاریخ جهان‌گشای جوینی مورد توجه قرار بگیرد، ویژگی‌های بدیعی در سراسر این دو اثر تاریخی-ادبی موج می‌زند. بسامد آرایه‌های بدیع لفظی و معنوی در این دو اثر به زیبای هر چه بیشتر متن و موسیقایی و گوش‌نوازی آن در جریان خواندن چهره‌نمایی نموده است و فضای خیالی و التذاذ بیشتر را برای مخاطب ایجاد می‌کند.

تناسب‌های لفظی و آرایش کلام از ویژگی این دو اثر، به ویژه نفثه‌المصدور است. به باور آقای خطیبی «هدف اصلی از نثر فنی، نخست تناسب لفظی و آرایش کلام و سپس وسعت بخشیدن به دایره اغراض و معانی است» (خطیبی، ۱۳۶۶: ۶۰). زیدری نسوی و جوینی از تمام امکانات و ویژگی‌های نثر فنی برای برجسته کردن لفظ و معنای مورد نظر در متن آثارشان استفاده کرده‌اند. به

باور محمد تقی بهار «نفثه‌المصدور اسجاع بارد (ضعیف، بی ذوق و بی لطافت) و پیاپی ندارد و در مراعات صنایع بدیعی نیز خودداری ننموده و در مراعات‌النظیر و جمع بین الاضداد و گاهی تجنیس قلم را جولانی می‌داده است. سجع‌هایش از دو تا سه بیش نیست و چهار سجع به ندرت در آن دیده می‌شود» (بهار، ۱۳۴۹: ۸). صناعات بدیعی و هنرنمایی در سراسر کتاب تقریباً به صورت یک‌سان پیش می‌رود و به یک روال وجود دارد و لطف و زیبایی که مخاطب را در آغاز مجذوب می‌کند، آن‌گیری با دنبال کردن سطرهای کتاب تا آخر پیش می‌رود. محمد تقی بهار می‌افزاید: «جهان‌گشا کتاب یک‌دست نیست... گاهی عبارات سخته و درعین حال سلیس و لطیف دارد، و گاه نیز غرق در تکلفات واستعارات و تلمیحات و مراعات‌النظیر و تجنیس و اشتقاق و اسجاع بارده و دیگر تعسفات (سخن با تکلفی که ناموزون باشد) شده است. چنین به نظر می‌رسد که این کتاب را نوبت به نوبت و در احوال مختلف و به سرعت تحریر کرده است. به طور کلی اطناب و ایراد مترادفات در لفظ و جمله بر ایجاز غلبه دارد» (همان: ۷۰).

در صفحات آغازین وقایع و رویدادها، صناعات لفظی و معنوی بیشتر دیده می‌شود و قتی به میانه و آخر وقایع می‌رسیم متن کتاب رو به سادگی می‌نهد. این روال در همه رویدادها یکسان نیست، گاه فنی و هنری و گاه ساده و بی‌آلایش به پیش می‌رود. جویی از صنایع بدیعی لفظی و معنوی به ویژه سجع و جناس استفاده زیادی نموده است؛ در عین حال که دست به تاریخ‌نگاری زده است، مهارت‌های ادبی و زبانی خود را به نمایش گذاشته است.

آرایه‌های لفظی

در بدیع لفظی به ابزارهای مواجه هستیم که به ما کمک می‌کند تا موسیقی متن را افزایش دهیم. بدیعی لفظی «آن است که از پیکره و ریخت‌واژه برآید؛ به گونه‌ای که اگر معنا بر جای ماند و ریخت و پیکره‌واژه دیگرگون شد، آرایه از میان برود» (کزازی، ۱۳۸۷: ۴۲). زیرا هرگاه واژه‌ها با حفظ معنی، دگرگون شوند لطف و زیبایی آن زایل گردیده و از بین می‌رود.

در نفثه‌المصدور توجه و همت مؤلف بیشتر بر آراستن سخن به صنایع بدیع لفظی کلام معطوف بوده و بیان معنی در نظر وی در درجه دوم ارزش و اهمیت قرار داشته است. از این رو لفظ در نظر وی برجستگی و تعینی خاص دارد (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۱ مقدمه). هنرنمای‌ها و توجه به لفظ در متن

نفته‌المصدور باعث گردیده است تا معنا فدای لفظ شود؛ در حالی که عبارات، امثال و صنایع بسیار، جالب توجه مخاطب قرار می‌گیرد.

در میان آرایه‌های لفظی در نفته‌المصدور و تاریخ جهان‌گشا انواع سجع، جناس تام، ناقص، لفظ، خط، لاحق و مزدوج و زاید و آرایه‌های که بر پایه سجع استوار است؛ همچون، ترصیع بیش از همه مورد توجه زیدری نسوی و جویی بوده و هم‌چنان به سجع متوازی بیشتر علاقه نشان داده‌اند.

سجع

«تسجیع یکی از روش‌های است که با اعمال آن در سطح دو یا چند کلمه (یک جمله) یا در سطح دو یا چند جمله (کلام) موسیقی و هماهنگی به وجود می‌آید» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۳۵). این موسیقی آهنگ خاصی به کلام می‌بخشد و آن را دل‌نشین می‌سازد. سجع را خاص نثر دانسته‌اند که شامل واژه‌های قرینه یا پایانی جمله‌ها از نگاه وزن، حرف آخر و یا وزن و حرف آخر می‌شود.

الف) سجع متوازی

سجع متوازی آن است که واژه‌های مسجوع در وزن و حرف آخر کاملاً همسان باشند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۳۲). مانند «شقیق و شفیق»، «خویش و بیش» و «کمال و جمال».

سجع در نفته‌المصدور قرار زیر است:

- از لذت خورد و شراب به بُلاله‌ای راضی شده، و از راحت خواب و قرار به علاله‌ای قانع گشته (زیدری نسوی، ۱۳۸۱: ۲۱). در اینجا بُلاله و علاله هم از نظر وزن و هم از نظر حرف آخر یک‌سان اند.

- هر آفریده که در دل محبت او آمیزشی و در جان مودّت او آویزشی داشت (همان: ۲۳).

- و راستی از حوالّت آن رسالت که حاصلی جز خجالت نداشت، می‌جوشیدم (همان: ۳۱).

- بیدار باشید که وقت احتیاط و حذر است، در اختلاف روایات تأملی فرمایید که محل نظر است (همان: ۳۹).

- در کمین فرصت خزیده، کمان قصد تا گوش کشیده (همان: ۱۳).

- و الحق من بنده از حُرْقَتِ دوستان و احباب و صُجُرَتِ هجرت یاران و اصحاب چندان بار محنت بر دل نهاده بودم (همان: ۵۷).

مثال‌های سجع در تاریخ جهان‌گشای جوینی:

- سپاس و آفرین خدای راست آنکه اختران رخشان به پرتو روشنی و پاکی اویند تا بنده، و چرخ گردان به خواست و فرمان اوست پاینده (جوینی، ۱۳۷۰: ۳۹). در اینجا تابنده و پاینده هم از نگاه پایان قرینه و هم از نگاه وزن و حرف آخر یک‌سان بوده و سجع متوازی را رقم زده‌اند.

- هستی هر چه نام هستی دارد بدو سست، نیک و بد و سود و زیان ازو سست (همان: ۳۹).

- گره‌گشای هر بندِی، آموزنده هر پندِی، گمراهان را راه‌نماینده، و گناه‌کاران گروه خویش را خواهنده (همان: ۳۹).

- کریم فاضل تافته دام محنت و لئیم جاهل یافته کام نعمت (همان: ۴۲).

- آیت حدیث سیف مُنزل نگشتی و به قصاص که موجب بقا و تناسل و توالد است اشارت نرفتی (همان: ۱۹۷).

- ظلماتِ ظلمی که بعضی‌ها فوق بعضی بود، متراکم گشت و امواج بحار حوادث متلاطم، (همان: ۱۸۳).

علاوه بر نمونه‌های که در فوق آورده شد، در کتاب نفثه‌المصدور و تاریخ جهان‌گشای جوینی سجع متوازی به وفور پیدا می‌شود. زیادت این سجع‌ها در نظام موسیقایی زبان اثر زیاد داشته است و باعث آهنگ و موسیقایی متن شده است که با روند حالت و فضای غم‌انگیز حمله مغول و ماجراهای مربوط به آن در هر دو اثر همخوانی داشته و فضایی ماتم و نوحه‌سرایی را بیش‌تر می‌سازد. قابل یادآوری است که بسامد سجع متوازی در تاریخ جهان‌گشای جوینی نسبت به نفثه‌المصدور به مراتب بیش‌تر است.

ب) سجع متوازن

سجع متوازن، سجعی است که در آن، کلمات پایانی قرینه‌ها تنها در وزن یک‌سان باشند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۳۲). صفوی در این زمینه اظهار می‌دارد که سجع متوازن اگر «شامل تکرار

آوایی نباشد در ایجاد تناسب موسیقایی اضافه بر وزن ناتوان است، ولی اگر به دلیل تکرارهای واجی، توازن آوایی در آن به وجود آمده باشد در چهارچوب توازن‌های آوایی قابل بررسی است» (صفوی، ۱۳۸۳: ۲۷۸). زیدری نسوی به خوبی از این نکته آگاه بوده است؛ موصوف سجع متوازن را به گونه‌ای به کار می‌برد که گذشته از افزودن بار موسیقایی به کلام، جنبه‌های دیگر زیباشناختی آن را هم افزایش می‌دهد.

- هر آفریده‌ای که در دل محبت او آمیزشی، و در جان مودّت او آویزشی داشت (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۲۳). در این جمله سجع متوازی هم وجود دارد، اما در واژه دل و جان که تنها از نظر وزن یک‌سان است، سجع متوازن گفته می‌شود.

- و اگر اندکی در باید، بران مواخذت بلیغ نماید و تأدیب عئیف کند (جوینی، ۱۳۷۰: ۵۷).

- و عرض‌گه و شمار لشکر را وضعی ساخته‌اند که دفتر عرض را بدان منسوخ کرده‌اند و اصحاب و ثواب آن را معزول (همان: ۵۷).

در واژه‌های تقریر / تألیف (همان: ۴۱)، مواضع / جواهر (همان: ۵۰)، سعود / نحوس (همان: ۱۳۲)، رسل / تحف (همان: ۱۱۹).

همان‌گونه که شاهد بسامد زیاد سجع متوازی در تاریخ جهان‌گشا نسبت به نفثه‌المصدور هستیم، سجع متوازن نیز در جهان‌گشا نسبت به نفثه‌المصدور بیش‌تر است.

ج) سجع مطرف

سجع مطرف آن است که الفاظ در حرف روی یکی و در وزن مختلف باشند (همایی، ۱۳۸۶: ۴۲).

- به دست خویش جناح آن شکسته‌اند و قلب آن به انواع تعدی، بی هیچ موجهی که از آن جانب باعث شود، خسته (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۳۳). واژه‌های «شکسته / خسته» با آن که در وزن تفاوت دیده می‌شود، اما در حرف آخر یک‌سان هستند.

- آن خاک ساران آتشی را خاک سوی مکمن می‌داند و آن گورانِ خرطبع را گور سوی مِرابض آسان می‌دواند (همان: ۲۸).

- داد/ نهاد (همان: ۱۴-۱۵) / سپرد/ آورد (همان: ۱۵) / منمای/ فرمای (همان: ۳۵) / گیرد/ گوید (همان: ۲۶) / برداشت/ انگاشت (همان: ۳۱) / رسان/ راند (همان: ۳۲) / نماید/ دهد (همان: ۲۹) / باشید/ فرمایید (همان: ۳۹).

- سکون و فراغت به نهایت انجامیده بود و تمتع و ترفه به غایت کشیده [بود] (جویی، ۱۳۷۰: ۶۹). در دو واژه «نهایت و غایت»، چون از نظر وزن متفاوت و حرف آخر یک‌سان هستند، سجع مطرف را رقم زده‌اند.

- برقرار از مصاحبت غوانی و مداومت شراب اوعوانی، (همان: ۱۲۷).

- أغراق/ آفاق (همان: ۸۸) / بصیرت/ کثرت (همان: ۱۳۳) / شورستان/ بوستان (همان: ۱۴۸) / موحدان/ رمضان (همان: ۱۷۶) / شتاب/ یافت (همان: ۱۸۹) / عنفوا/ ارغوان (همان: ۱۹۰).
بسامد سجع مطرف در هر دو کتاب تقریباً هم‌سان است.

توجه باید داشت که در تمام مثال‌های بالا سجع در سطح قرینه‌های جملات و سطرها بوده و اگر موضوع قرینه را در جمله و سطرها در نظر نگیریم و به تنهایی مسأله «وزن، حرف آخر و یا وزن و حرف آخر» را در نظر بگیریم، بسامد سجع‌ها در این دو اثر به مراتب بیش‌تر جلوه می‌کند.

ترصیع

ترصیع یعنی «گوهرنشان کردن» و در اصطلاح علم بدیع آن است که در دو مصراع بیت یا دو جمله مشابه نثر، واژه‌هایی بیاورند که در وزن و حرف آخر یکسان باشند؛ یا به سخنی دیگر، واژه‌ها هر کدام نسبت به هم، سجع متوازی باشند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۳۹).

- نه در دیارِ مروتِ دیاری، نه در رباعِ قُتوتِ نافخِ ناوی. (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۹۴). در این نمونه، واژه‌ها در دو جمله از نگاه وزن و حرف آخر یک‌سان است که صنعت بدیع لفظی ترصیع را به وجود آورده‌اند.

- از لذتِ خورد و شراب به بلالهای راضی شده و از راحتِ خواب و قرار به علالهای قانع گشته؛ (همان: ۲۱).

- و از خرد و بزرگ و تازیک و ترک، هر آفریده‌ای که در دل محبت او آمیزشی، و در جان مودت او آویزشی داشت (همان: ۲۳).

- ایام، مصابرت، زاده / اعوام، مهاجرت، افتاده (همان: ۶)، اوست، عهدی، شکافت / اوست، طبعی، بافت (همان: ۸).

- شطری از کیفیت آن تقریر می‌دهد و سطری در قید تحریر می‌کشد (جونی، ۱۳۷۰: ۶۹).

- هست کننده‌ای از نیستی و نیست کننده‌ای پس از هستی (همان: ۳۹).

- از ارباب فصاحت و فصانت و اصحاب درایت و کفایت پوشیده نماند (همان: ۴۱).

- بیداد، غایت، کشید- فساد، نهایت، انجامید. (همان: ۱۸۳). حکمت، قدرت / عزلت، جلالت (همان: ۱۸۲).

جناس

واژه جناس به معنی «همجنس بودن» است. در اصطلاح علم بدیع، جناس یا تجنیس آرایه‌ای است که شامل آوردن دو لفظ در کلام که در ظاهر به یک‌دیگر همانند و در معنی مختلف باشند. از آنجا که این آرایه بر آهنگ و موسیقی کلام می‌افزاید و لطفی معنوی نیز با خود دارد، تأثیر سخن را در ذهن‌ها افزون می‌کند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۴۸). این آرایه با خنثای آوایی سخن را سودمند و کارساز می‌سازد. اساس جناس هم‌گونی و هماهنگی هرچه بیش‌تر واج‌ها و ناهم‌گونی معنای واژه‌ها است (کزازی، ۱۳۸۷: ۴۸). کاربرد انواع این آرایه در متن نفثه‌المصدور و تاریخ جهان‌گشا به پیمانه‌ای است که یکی از عوامل آهنگینی و موسیقایی و تلافی در متن این دو اثر به ویژه نفثه‌المصدور گردیده است. بسامد واژه‌های جناس در نفثه‌المصدور خواننده را برآن می‌دارد، تا به خوانش و مطالعه بیش‌تر متن آن اثر گران‌بها ادامه دهد. تکرار جناس و سجع در متن ترنم و موسیقایی شگفت‌انگیز در گوش ایجاد می‌کند و خواننده از آن به خوبی حض و لذت خواهد برد.

الف) جناس تام

جناس تام آن است که دو واژه متجانس از نظر حروف و حرکات و وزن کاملاً همانند و از حیث معنی متفاوت باشند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۴۸).

- رؤوس را رؤوس در پای کوب افتاده، عظام را عظام لگدکوب شده (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۲).

«رؤوس» نخست به معنای بزرگان و سران قبیله و «رؤوس» دوم به معنای سرها آمده است؛ هم-چنان واژه «عظام» بار اول به معنای بزرگان و مردان صاحب‌رِسوخ و «عظام» دوم به معنای استخوان‌ها آمده است. سرهای بزرگان زیر پای افتاده و استخوان‌های بزرگان لگدکوب شده است. در اینجا دیده می‌شود که واژه‌های «رؤوس و عظام» در حروف و حرکات یک‌سان‌اند اما معناهای مختلف را افاده می‌نمایند.

- وصعالیک به طمع آن خواسته، از شاهین، پرواز و از شیر زهره فراخواسته (همان: ۱۱).

«خواسته» اول به معنای مال، ثروت، یک مقدار زر و پول نقد که پیش زیدری بود. «خواسته» دوم به معنای طلب کردن و خواسته‌شده آمده است. دزدان در مسیر راه برای گرفتن مقدار پول که نزد زیدری بود از شاهین پرواز و از شیر شجاعت خواستند.

- و صاعقه‌ای که سیلاب خون بر حزن و سَهیل راند، سَهیل نی (همان: ۱۲). سَهیل: زمین هموار / سَهیل: آسان، ساده.

- ثقت کلی از کدام روی روی نماید؟! (همان: ۲۹). «روی» نخست: جهت؛ «روی» دوم: مشخص شدن.

- و از اِبکار و عون، اِبکار و عون حرب را شناختی؟! (همان: ۱۸-۱۹). اِبکار: دوشیزه / اِبکار: صبح، پگاه.

- نهنگ جان‌شکر در آهنگ و ایشان در نوا و آهنگ؛ (همان: ۴۱). «آهنگ» اول: قصد؛ «آهنگ» دوم: ساز و آواز.

بسامد و تکرار واژه‌های بالا موسیقی خاصی ایجاد کرده است.

ب) جناس محرف یا ناقص

جناس ناقص یا محرف آن است که دو پایه جناس در تعداد حروف و شیوه نگارش یکسان و در حرکت حروف مختلف باشند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۵۴).

- سیلاب جَفای ایام سرهای سروران را جُفای خود گردانیده؛ (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۱). در اینجا دیده می‌شود که «جفا و جُفا» در تعداد حروف یکسان و تنها در حرکت اختلاف دارند.

- در مکامین عِقَاب، چون عِقَابِ گرسنه، دهان گشاده؛ (همان: ۱۱).

- گردونِ دون پرور، هیچ کِسری را بی کسری نگذاشته. جهان جهان، هیچ بُع را بُع نگشته است (همان: ۴۹).

- یحزون منِ ظَلَمِ أَهْلِ الظُّلُمِ مَغْفِرَه (همان: ۲۹)؛ وَالْجِدُّ يُغْنِي عَنْكَ لَا الْجِدُّ؛ (همان: ۳۸)؛ گرد بر گرد او بود (همان: ۵۲).

- یک نفس تنها با قَلَّتْ عَدَدَ و عدم عُدَدِ خروج کرد و گردن‌کشان آفاق را از شرق تا غرب چگونه مقهور و مسخر گردانید (جونی، ۱۳۷۰: ۵۱).

- به حکم سابق وعده‌ی او را قوت بَطَشِ و غلبه‌ی تلسط داد اِنْ بَطَشَ رِبْک لَشَدِید (همان: ۵۲).

- این دَرَد را که دُردی کَأس روزگار است درمان چه، (همان: ۱۰۳).

- کُشی - کُشی (همان: ۱۰۷)؛ جَسْتَه - جُسْتَه (همان: ۱۲۸)؛ رُفَت - رَفَت (همان: ۱۷۶)؛ حَمَل - حَمَل (همان: ۱۸۹)؛ نَفَس - نَفَس (همان: ۵۷)؛ جَهْد - جَهْد (همان: ۷۴).

جناس ناقص در تاریخ جهان‌گشا نسبت به نفثه‌المصدور زیادتر به مشاهده می‌رسد.

ج) جناس لفظ

جناس لفظ یا لفظی صورتی است که دو کلمه متجانس در تلفظ یک‌سان ولی در نوشتن مختلف باشند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۵۹).

- سَحَائِبِ عَذِيبٍ بار نوائِبِ عَضِبِ بار گشته (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۱). در زبان فارسی دو واژه «عذب و غضب» یکسان تلفظ می‌شود در حالی که در نوشتن اختلاف دارند.

- متقاضی اَجَل در شتاب و عَجَل که خُطوتان و قد وصل (همان: ۶).

- اوتار - اوطار (همان: ۱۸)؛ احوال - احوال (همان: ۲۶)؛ ارض - عرض (همان: ۳۰)؛ سحر - سَهَر (همان: ۵۱).

مثالی برای جناس لفظ در تاریخ جهان‌گشای جونی یافت نشد.

د) جناس خط

جناس خط یا مصحّف آن است که واژه‌های متجانس در نوشتن یک‌سان و در نقطه‌گذاری و تلفظ مختلف باشند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۶۰).

- و از وزیر بی‌تدبیر حضرت، و مُشْرِفِ مُسْرِفِ ممالک و خازن خائنِ درگاه درگذشته [است] (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۷۷).

- کتابت که کنایت از آن، در آن سرِ وقت، آهن سرد کوفتن بود (همان: ۵۱).

- و بر صوب شام یازان و در تاریکی ظلام چون برق از غمام یازان (همان: ۴۱).

- خَناجر - خَناجر (همان: ۲)؛ شطری / سطری (همان: ۳)؛ خون / چون (همان: ۵)؛ شقیق / شفیق (همان: ۸)؛

عاقِل / غافل (همان: ۱۷)؛ باز / ناز (همان: ۲۰)؛ یأس / بأس (همان: ۲۲)؛ پراگنده / براگند (همان: ۲۴)؛

زنگ - رنگ (همان: ۲۸)؛ جَناب / جنات (همان: ۳۲)؛ غیث / عیث (همان: ۳۲).

- از استیلای فرهنگ استغاثت کردند و به مدد و معاضدت او استعانت جستند (جوینی، ۱۳۷۰: ۲۱۶).

- چون هر نوبت از راه جوانی جوابی از هدف صدور... (همان: ۲۰۲).

- پادشاه‌زادگان در کار لهو و طرب شروع نمودند و بساط نیشاط انداختند (همان: ۱۹۲).

- هر پند / هر بند (همان: ۳۹)؛ مربع / مرتع (همان: ۴۱)؛ غافل / عاقل (همان: ۴۳)؛ غرض / عرض (همان: ۴۴)؛

عذر / غدر (همان: ۷۴)؛ تا باک / ناپاک (همان: ۷۷)؛ زینتی / رتبی (همان: ۸۱)؛ اسحار / اشجار (همان: ۹۱)؛

پرسان / برسان (همان: ۹۳)؛ فرار / قرار (همان: ۱۱۹)؛ جمله / حمله (همان: ۱۲۹)؛ بنگاه / بیگاه (همان: ۱۶۸)؛

عنان / عیان (همان: ۱۲۲)؛ جنگ / چنگ (همان: ۱۶۸)؛ خال / حال (همان: ۱۹۰)؛ سپاه / سیاه (همان: ۱۹۲).

جناس خط در تاریخ جهان‌گشا نسبت به نفثه‌المصدور بیش‌تر مشاهده می‌شود.

ه) جناس لاحق، مکرّر یا مزدوج

جناس لاحق آن است که دو رکن جناس در حرف اول یا وسط مختلف باشند، در صورتی که مخرج حروف [متفاوت] در کلمه متجانس از هم دور باشد آن را لاحق نامند (همایی، ۱۳۸۶: ۵۶). به

باور شمیسا «این کلمات چه حروف قریب‌المخرج داشته باشند (مضارع) و چه بعید‌المخرج (لاحق) از امثله سجع متوازی محسوب می‌شوند» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۵۸). در صورتی که موضوع قرینه بودن را در سجع متوازی در نظر بگیریم اطلاق این نوع جناس به سجع متوازی نفی می‌شود. در حقیقت کلمات مشابه که در حروف متفاوت باشند یا در یک حرف با هم اختلاف داشته باشند.

جناس مکرر یا مزدوج آن است که کلمات متجانس در پایان سخن در کنار هم قرار گیرند. شرط اصلی در جناس مکرر، این است که دو کلمه متجانس در حرف آخر یک‌سان باشند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۶۲). از این که در جناس لاحق اختلاف در اول و وسط است و در پایان واژه‌ها همسان و جناس مزدوج یا مکرر هم شرط همسانی در پایان واژه‌ها است بنابراین هر دو می‌تواند به یک امر اطلاق شود.

- و خالزونِ خائِن درگاه در گذشته و رای بر آن قرار گرفته (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۷۷). در اینجا هر دو واژه مشابه بوده تنها در یک حرف اختلاف دارند و مخرج‌شان هم مختلف است.

- و تا شجره انتساب بدیشان باز بسته نگشت، از او رسته نیامد (همان: ۶۹).

- ای آنکه بدین آلم که بدل عالم رسید، علم شمات بر افراخته‌ای (همان: ۵۰-۵۱).

- حکایت و شکایت (همان: ۳)؛ وفاق و نفاق (همان: ۵)؛ قصه و غصه (همان: ۵)؛ خربط و بریط (همان: ۱۷)؛ اغانی و مغانی (همان: ۱۸)؛ بلاله و علاله (همان: ۲۱)؛ کأس و یأس (همان: ۳۹)؛ احوال و احوال (همان: ۴۳)؛ تیغ و میغ (همان: ۴۴) و عویل - طویل (همان: ۴۸).

- تا چون نوبت به کورِ کوز رسید به قرار به همان کار منصوب و بدان مصلحت منسوب بود (جوینی، ۱۳۷۰: ۱۷۶). در اینجا نیز دو واژه در یک حرف اختلاف داشته و همچنان از یک ریشه نیستند.

- سبب قدمیت خدمت و اختفا و تواری اصحاب کفایت ... (همان: ۱۷۵).

- وفا و صفا (همان: ۴۰)؛ غضارت و نظارت (همان: ۴۱)؛ صنوف و حروف (همان: ۴۱)؛ کهتر و مهتر (همان: ۹۷)؛ هموم و غموم (همان: ۱۰۳)؛ گوش و هوش (همان: ۱۲۲)؛ نکبا و نکبت (همان: ۱۲۳)؛ جمله و حمله (همان: ۱۲۹) و خلل و زلل (همان: ۱۴۸).

جناس لاحق، مکرر یا مزدوج در هردو اثر تقریباً همسان است.

و) جناس زاید

جناس زاید آن است که در آغاز یا میان یا پایان یکی از دو کلمه متجانس، یک حرف بیش از دیگری باشد (صادقیان، ۱۳۷۹: ۵۶).

- وقتی چون **کِرامِ** **اِکرام** از واجبات مذهب مرّوت شمرد (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۵۹). در اینجا دیده می‌شود که در واژه‌های کرام و اکرام یک حرف اضافه بوده و جناس زاید شمرده می‌شود.

- زمان نیک دراز گشتی، برخاطر نگذشتی و پیرامن ضمیر نگشتی (همان: ۵۸).

- امن و امان (همان: ۲)؛ سرود و رود (همان: ۱۸)؛ جهان و جان (همان: ۴۴)؛ آشفته و آشفت (همان: ۴۷)؛ شفق و شفیق (همان: ۴۸)؛ سعادت و عادت (همان: ۴۹)؛ مسکین و مسکن (همان: ۵۳) و کفات و کفایت (همان: ۷۸).

- و عقل کامل **خانِ خانان**، مادهٔ نعمت **اِمن و اِمان**، منکوقاآن متحلی شده است (جونی، ۱۳۷۰: ۱۷۶).

- و چون بر **مَحْمَلِ حَمَل**، حمل شاهی نهاد لواقع ریاچ به اعتدال مانند نسیم شمال ... (همان: ۱۸۹).

- عقل / عقّال (همان: ۴۳)؛ اخلاف / اختلاف (همان: ۷۱)؛ خوش / خویش (همان: ۷۵)؛ خالق / خلاق (همان: ۸۰) / نیزه / نیز (همان: ۸۹)؛ ربیع و رباع / ربیع (همان: ۹۱)؛ وِیال / بال (همان: ۱۲۲)؛ صُراحی / صراح (همان: ۱۶۸) و حکم / محکم (همان: ۲۰۱).

بسامد جناس زاید در هر دو اثر تقریباً به یک پیمانه قابل درک است.

آرایه‌های معنوی

در آرایه‌های معنوی کلام، لطف و زیبایی آن‌ها مربوط به معنی بوده است؛ هرگاه لفظ در کلام تغییر یابد زیبایی آن‌ها ماندگار باشد. «بدیع معنوی بحث در شگردهایی است که موسیقی معنوی کلام را افزون می‌بخشد و آن بر اثر ایجاد تناسبات و روابط معنایی خاصی بین کلمات است. به طور کلی یکی از وجوه تناسب و ربط معنایی در دو یا چند کلمه برجسته می‌شود» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۲۷). نفثه‌المصدور مملو و سرشار از انواع آرایه‌های ادبی از جمله صنایع معنوی است. نکته‌های ظریف بلاغی و آرایه‌های بدیعی در متن نفثه‌المصدور جولانگاه نازک‌اندیشی، خیال‌پردازی، احساسات و

عواطف که با حزن و غم و اندوه جانکاه دوران مغول آمیزش یافته، به زیبایی متن افزوده است. در متن تاریخ جهان‌گشای جوینی نیز این نازک‌خیالی‌ها و ظرافت‌های ادبی و بدیعی زیاد دیده می‌شود که سبب شده تا یک اثر تاریخی در عین روایت‌گری رویدادهای تاریخی، مورد بحث و تفحص شگردهای ادبی نیز باشد. شگردهای بدیعی معنوی در نفثه‌المصدور زیدری نسبت تاریخ جهان‌گشا به وفور مشاهده می‌رسد.

الف) مراعات النظیر

مراعات النظیر یا تناسب آن است که واژه‌هایی در سخن به کار برده شود که در معنا با یک‌دیگر پیوسته و همبسته باشند؛ واژه‌هایی که می‌توان گفت از یک دودمان و زمینه معنایی‌اند (کرازی، ۱۳۸۷: ۱۰۳).

- که خرمن ارتفاع را که به تعلق مطیّه عمر به دست آمده بود، چون خاک راه به باد ضیاع برداد، و آب رویی که جهت اکتساب آن خویشتن را با آتشی سوزانیدی، مانند آب جوی ریخت (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۷). در اینجا واژه‌های «خرمن، خاک، آب، آب و جوی» با یک‌دیگر و «آتش با سوزانیدن» از یک دودمان و زمینه معنایی هستند.

- نه دست ستیزمانده، نه پای گریز، دست از پای باز داشتند و فراهم آورده‌ی عمر، از خاصه و خرجی و خون دل مسلمانان و (همان: ۴۳).

- تا با آب و نان چه رسد - سیر گشته، که اندیشه خورد و خواب و طعام و شراب، اگر به مدت نیز ... (همان: ۵۷).

- واژه‌های «سر، تن، دل، سر، رخسا، خون، دل و سر» (همان: ۴۸)؛ واژه‌های «آسمان، کبود، زمین، خاک، ستار، ماه، خورشید، کوه، آب و آفتاب» (همان: ۴۸)؛ «صرف، جرّ، رفع، حرکت» (همان: ۱۶)؛ «موضوع، محمول، منطق، از نظر علم منطق» (همان: ۱۵)؛ واژه‌های «آسیا، دوران، سنگین، گردان» (همان: ۹)؛ «نافه، خون، جگر، دم، مسامع» (همان: ۱۲۵)؛ «دهان، دست، خون، رخسار، میان، عین و دموع (اشک چم)» (همان: ۱۲۴)؛ «کعبه، صفا، مروه، خانه» (همان: ۱۱۵) و واژه‌های «صراحی، غرغره، گلو، پیاله، قهقهه، قهوه (شراب)، نوحه، خون دل» (همان: ۱۸). همه صنعت مراعات النظیر را

رقم زده‌اند. قابل یادآوری است که در نفثه‌المصدور مثال‌های صنعت مراعات‌النظیر بیش‌تر از این است که شاهد و نمونه آورده شد.

نمونه‌های کاربرد صنعت مراعات‌النظیر در تاریخ جهان‌گشای جوین به این شرح می‌باشند:
- آب‌غضارت و نصارت با روی عالم آمد، و اغصان گردن‌افراز و سرسبز گشتند و بساتین... شکوفه و نیلوفر با صدهزار شکوه و فر، اِوغوان رنگ رخسار غارت کرده (جوینی، ۱۳۷۰: ۱۹۰).

- واژه‌های «باد، آب، آتش، خاک، گل، شاخ و خار» (همان: ۳۹)؛ «ربیع، سبزه، اغصان، اشجار، بلبلان، فاختگان و قماری» (همان: ۹۱)؛ «شب، روز، آسمان، زمین و ستاره» (همان: ۲۰۲) و واژه‌های «گل، غنچه، یاسمین، چمن، نسرين، نرگس، لاله، گلگون، بلبلان، سوسن، باغ و نسیم» (همان: ۱۹۰) از مثال‌ها و نمونه‌های صنعت مراعات‌النظیر بوده که در تاریخ جهان‌گشای قابل درک و مشاهده است. باید تذکر داد که کاربرد صنعت مراعات‌النظیر در تاریخ جهان‌گشای جوینی به تناسب نفثه‌المصدور بسامد کم‌تر دارد.

ب) تضاد یا طباق

تضاد یا طباق یا مطابقه آن است که گوینده واژه‌های را که ضد یک‌دیگر هستند، در کلام خود بیاورد؛ مانند: شب و روز، نور و ظلمت، دوست و دشمن، غم و شادی، خنده و گریه و نظایر آن‌ها (صادقیان، ۱۳۷۹: ۹۹).

مثال صنعت تضاد در نفثه‌المصدور:

«... و آنکه قالب مسکین که مسکن روح نازنین است، عمری مصاحب جان شیرین بوده و در گرم و سرد و خیر و شر موافقت و مساعدت او نموده [است]» (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۵۳). دیده می‌شود که واژه‌های «گرم و سرد» و «خیر و شر» با هم تضاد دارند.

مثال دیگر: «با آه سرد، اسپ گرم کرده، می‌راندم... نه مرده و نه زنده، فواز و نشیب با هزار بیم و فریب و اندوه و نهیب می‌برید [م]...» (همان: ۵۶).

- «شب و روز» و «تاریک و روشن» (همان: ۳۶)؛ «تاریک و روشن»، «خشک‌سال و سیراب»، «بازخندید و بپژمید» و «مرده و زنده» (همان: ۴۷) و «نشست و برخاست» (همان: ۸۲-۸۳).

نمونه‌های صنعت تضاد یا طباق در تاریخ جهان‌گشای جوینی: «روز چندان که نظر می‌انداختند مرد و علم می‌دیدند و در شب از کثرت آتش زمین را آسمانی می‌پنداشتند...» (جوینی، ۱۳۷۰: ۲۰۲). در این نمونه، واژه‌های روز و شب و زمین و آسمان تضاد دارند. اینک در ذیل به مثال‌های بیش‌تر توجه شود:

- «شرق و غرب» (همان: ۵۱)؛ «تقدیم و تأخیر» (همان: ۵۸)؛ «طول و عرض» (همان: ۶۰)؛ «منتها و مبتدا، مغرب و مشرق» (همان: ۶۹)؛ «علوی، سفلی» (همان: ۱۸۲)؛ عرب، عجم» (همان: ۱۸۳) و «هبوط و اوج» (همان: ۱۸۹). صنعت تضاد در جهان‌گشای جوینی بیشتر از نفثه‌المصدور دیده می‌شود.

ج) ایهام

ایهام، مصدر باب افعال از «وهم» است، به معنی به گمان انداختن آمده است؛ در اصطلاح بدین طریق است که شاعر یا نویسنده در نظم و نثر واژه‌ای را بیاورد که دارای دو معنی باشد، یکی نزدیک به ذهن شنونده و دیگری دور؛ شنونده در آغاز به معنی نزدیک توجه کند، سپس به معنی دور آن راه برد. ایهام یکی از آرایه‌های بسیار زیباست که بزرگان شعر و ادب، از آن سودها جسته و سخن خود را با آن لطیف و رونقی خاص بخشیده‌اند (صادقیان، ۱۳۷۹: ۱۰۹).

مثال‌های صنعت ایهام در نفثه‌المصدور و تاریخ جهان‌گشا: «سربریده است و سخن می‌گوید. آب‌رویش در سیاه‌روی‌ست (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۴). در اینجا اشاره به قلم نی است که تا سرش بریده نشود سخن نمی‌گوید (نوشته نمی‌کند). وقتی نوشته می‌کند که رنگ سیاه داشته باشد. و رنگ داشتن آبروی وی است. بنابراین واژه «آبرویش» در اینجا ایهام دارد. ۱. آب‌رویش سیاه است که سیاه می‌نویسد. ۲. آب‌رویش (آبرو).

نمونه‌های دیگر: «غراب‌البینی‌ست که وقت مهاجرت کاغد. دست‌نشینی است که از صلیور حکایت کند. سخن‌چینی‌ست که ناشنوده روایت کند» (همان: ۳). در این متن دو مورد ایهام به چشم می‌خورد: «صلیور»: ۱. بزرگان؛ ۲. آنچه از سینه باشد

- «سخن‌چینی»: ۱. سخن‌چیننده (کلمات را کنار هم می‌گذارد)؛ ۲. سخن‌چینی‌کننده (حکایت از صاحب قلم می‌کند)

«تیغ به سرباری در بار نهاده، شمشیر که آب‌داری وصف لازم او بودی سرباری پیشه گرفته» (همان: ۱).

- «سرباری»: ۱. تیغی که بر سر بارها نهاده می‌شود؛ ۲. سر برنده (تیغی که برنده‌ی سر است).
- «سرداری»: ۱. سر دار شدن، کشته شدن، کشتن و وظیفه شمشیر است؛ ۲. سرداری، پیشوا و بزرگ که امور مردم بدان باشد. بدین معنا حرف اول را شمشیر می‌زند و حاکمیت مطلق از آن اوست.
«و من بنده خبر عود لشکری مرادی از جانب روم شنیده بودم، و چون آفتاب روشن شده، که تاتار خاک‌سار در این فرصت هرآینه از آب بگذرد» (همان: ۱۰). ۱. صبح شدن و روشن شدن آفتاب؛ ۲. روشن شدن خبر گذشتن تاتار.

«آسمان در این ماتم کبودجامه تمام است. زمین در این مصیبت خاک پر سر بس است» (همان: ۴۸).
«زمین خاک بر سر»: ۱. زمین خاکی. ۲. زمین خاک‌برسر شده و تیره بخت از حمله مغول.
«ورم در حال به رسم استغفار در قدم افتاد و آلم بر سبیل اعتذار برپای ایستاد» (همان: ۹۳). «در قدم افتادن ورم» ۱. عذرخواستن؛ ۲. ورم کردن پا.

قابل یادآوری است که ما در تاریخ جهان‌گشای جوینی به این نوع فنون ادبی روبه‌رو نشدیم، لذا مثال‌های از آن آورده نشده است که در نتیجه گیری تذکر داده شده است.

د) ایهام تناسب

ایهام تناسب عبارت است از اینکه دو معنی غیر متناسب را به دو لفظ تعبیر نمایند که یکی از آن دو لفظ دو معنا داشته باشد و از این دو معنا، معنای که فعلاً مقصود نیست با معنای لفظ دیگر متناسب باشد (رجائی، ۱۳۵۳: ۳۴۳). از این دو معنا یکی نزدیک باشد که مورد نظر شاعر یا نویسنده نیست و دیگری معنای دور آن واژه؛ همین معنای نزدیک واژه با واژه یا واژه‌های دیگری در متن یا شعر باهم تناسب داشته باشد.

مثال‌های آرایه ادبی ایهام تناسب در نفثه‌المصدور و تاریخ جهان‌گشا: «در فصاحت حریری ست و اصلش قصب» (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۳). در این جمله دو مورد از صنعت ادبی «ایهام» به چشم می‌خورد. «حریری ست»: ۱. معنای نزدیک با ارتباط به فصاحت «حریری» صاحب مقامات حریری

است. در اینجا همین معنا در متن با فصاحت قلم نسوی و فصاحت حریری نویسنده معروف مقامات با هم تناسب دارد؛ ۲. معنای دوم حریر، با ارتباط با قصب (کتان) ابریشم معنا می دهد. «قصب» نیز به دو معنا به کار رفته است: ۱. قلم نی؛ ۲. پارچه ظریفی که از کتان بافته می شد.

«جد کارساز، چون پدران دل نواز، ارشاد و هدایت لازم شمرد» (همان: ۲۴). «جد» دو معنا می دهد: ۱. کوشش و تلاش، بخت؛ ۲. پدران

«... و بر لوح شکسته کشتی، تمّی جاریه بهشتی پخته» (همان: ۴۱). واژه «جاریه» به دو معنا کار رفته است: ۱. کنیزک جوان؛ ۲. جریان شونده (کشتی).

«تا پیش از آن که آفتاب تیغ زند، شمشیر کشیده باشند» (همان: ۴۱). «تیغ زدن» دو مفهوم را افاده می کند: ۱. طلوع کردن آفتاب؛ ۲. شمشیر کشیدن.

هـ) مبالغه

مبالغه در لغت به معنی زیاده روی و بسیار کوشیدن است و هرگاه شاعر یا نویسنده در بیان مطلب، از حد معمول بگذرد و شنونده را تحت تأثیر کلام خویش قرار دهد، گویند به مبالغه پرداخته است. با این حال، مبالغه نیز وقتی از حد بگذرد، گاه مذموم و ناپسند است (صادقیان، ۱۳۷۹: ۱۰۹). هنرنمایی و خیال انگیزی در نفثه المصدور گاه از حالت معمول عدول کرده و سخن به مبالغه کشانده شده است و با اغراق و غلو را بیان گردیده است. همین امر نیز موجب تأثیرگذاری برای خواننده شده است.

غلو

غلو، مبالغه ای است که افراط در حدی باشد که نه عقل و قوع آن را واقعی می پندارد و نه به صورت عادت اتفاق می افتد. پاره ای از آن را نیکو و از آرایه های بدیعی به شمار می آورند و پاره ای از آن را مردود ناپسند دانسته اند (همان: ۱۵۵). از این گونه مبالغه ها در در نفثه المصدور بسیارند که از نگاه عقل و عادت اتفاق افتادن آن غیر ممکن است.

«و از سرگشتگی های خویش که کوه پای مقاسات آن ندارد و دود آن چهره خورشید را تاریک کند» (زیدری نسوی، ۱۳۷۰: ۴). در اینجا زیدری از مشکلات خود حکایت می کند که چنان اندوه و درد کشیده و تحمل کرده است که کوه توان تحمل آن را ندارد. هرگاه این مشکلات و نابسامانی را

به آتش تشبیه دهیم، تنها دود آن چهره خورشید را با آن بزرگی که زمین یکی بر چندم حصه آن است را تاریک و مکدر می‌سازد. در این جا غلو صورت گرفته است؛ زیرا در عالم واقعی چگونه ممکن است که شدت و بزرگی اندوه و غم حادثه‌ای که کوه نتواند آن را تحمل کند و تنها دود آن چهره‌ی خورشید را تیره و تاریک کند، اما انسان مانند زیدی نسوی آن را تحمل کرده باشد. چنین تصویر خیال‌انگیز و غلوآمیز جذائیتی خاص به متن بخشیده و خواننده را با خوانش متن، مجذوب خود می‌کند.

«نبدی از وقایع خویش که آسیبی از آن ارکانِ رَضوی و ثهلان را از جای بردارد و نهیبی از آن کره با وقار زمین را بی‌قرار گرداند، بر قلم ران» (همان: ۷).

در اینجا ترنند غلو به کار رفته است؛ زیدری نسوی مصیبت‌ها و وقایع را که بر سر او آمده است بسیار بزرگ جلوه داده و اندکی از آن دشواری را مثال می‌دهد که شدتِ آسیب آن دو کوی معروف در مدینه (رَضوی و ثهلان) را از جای می‌بردارد و آن رنج‌های که او تحمل کرده است، اگر بر بالای زمین می‌آمد زمین را بی‌قرار می‌کرد.

«این تیمار که بردل نهاده‌ای، اگر بر کوه‌ها نهند. «فَأَيُّنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا» (نخواستند که حمل کنند آن‌را) و آن بار که بر جان پیموده‌ای اگر بر آسمان‌ها نهند، «لَا سَتَقْلَنَهَا وَلَكِنْ يَقْبَلْنَهَا» (هرآینه آن‌را گران یا بند و قبول نکنند)» (همان: ۱۱۱-۱۱۲). در مثال ذکر شده، نیز ترنند غلو به کار گرفته شده است. کوه‌ها و آسمان‌ها تحمل‌پذیرتر و مقاوم‌تر از انسان ضعیف در مقابل مشکلات است؛ در حالی که اینجا ادعا کرده است که آنچه تو (زیدری) بر دل تحمل کرده‌ای، کوه‌ها و آسمان‌ها آن را قبول نمی‌کنند یا تحمل نمی‌توانند.

«اما چه کنم که ایام مصابرت در درازی گویی از روز محشر زاده اعوام مهاجرت هم بالای سال قیامت افتاده» (همان: ۶). وقتی ایام زندگی انسان با مشکلات و مشقت سپری شود، برایش روزهای دشوار زندگی دراز و طولانی معلوم می‌شود؛ برعکس وقتی زندگی به کام دل باشد، گذر زمان برایش بسیار کم و زودگذر معلوم می‌شود. روزهای صبر و شکیبای خود را در مقابل مشکلات طاقت‌فرسای زمان به درازی روز محشر تشبیه داده است و این در حالی است که هر روز محشر را با هزار روز دنیال معادل خوانده‌اند.

یافته‌های تحقیق

در کل بسامد آرایه‌های لفظی در تاریخ جهان‌گشا نسبت به نفثه‌المصدرور بیش‌تر دیده می‌شود؛ در حالی کاربرد صنایع لفظی خیال‌انگیزی، جذابیت و التذاذ بیش‌تر در متن نفثه‌المصدرور نسبت به تاریخ جهان‌گشای جوینی ایجاد کرده است. آرایه‌های بدیعی معنوی در متن نفثه‌المصدرور نسبت به تاریخ جهان‌گشای جوینی بیش‌تر بوده است، حتی بعضی از صنایع که در اثر زیدری کثرت داشته، در اثر جوینی به مشاهده نرسیده است.

از جمله آرایه‌های لفظی سجع متوازی، متوازن، جناس ناقص، جناس خط در تاریخ جهان‌گشای جوینی نسبت به نفثه بیش‌تر بسامد داشته است. سجع مطرف، ترصیع، جناس لاحق و زاید در هر دو تقریباً هم‌سان و به یک سطح مورد استفاده قرار می‌گیرد. جناس تام و لفظ که در نفثه‌المصدرور به وفور یافت می‌شود، در تاریخ جهان‌گشا مشهود نیست. طوری که گفته شد، زیدری نسوی در به کارگیری صنایع بدیعی معنوی دست بالا داشته است؛ تنها در یک مورد، آن هم آرایه تضاد، جوینی پیشی گرفته است اما در دیگر موارد بسامد آرایه‌ها در نفثه‌المصدرور بیش‌تر است.

مناقشه

در زمینه ویژگی‌ها و ابعاد گوناگون نفثه‌المصدرور زیدری نسوی تا حال بیش از نود مقاله علمی-پژوهشی مختلف نگارش یافته است؛ هم‌چنان، پیرامون ویژگی‌های ادبی، سبکی و محتوایی تاریخ جهان‌گشای جوینی، بیش از چهل تحقیق و بررسی صورت گرفته است که این نکته، مبین ارزش ادبی و تاریخی این دو اثر گران‌ارج می‌باشد. تعدادی از تحقیقات و مقاله‌ها با موضوع مورد پژوهش ما نزدیک بوده که ذکر آن در پیشینه گذشت. بیش‌تر این مقاله‌ها در بخش‌های مختلف ادبی و تاریخی بوده از نظر محتوایی نزدیک به این نوشته نیست. از سوی دیگر، در تحقیقات ذکرشده، هر اثر به گونه مستقل به برخی از ویژگی‌های لفظی و یا معنوی آن‌ها اشاره شده است، اما در این مقاله، "نفثه‌المصدرور و تاریخ جهان‌گشا" با هم مقایسه شده و به صورت عموم تمام صنایع

لفظی و معنوی باهم به بررسی گرفته شده است که یک کار متمایز از سایر تحقیقات و مقاله‌های نوشته شده است.

در این نوشته به بررسی و کارکرد انواع صنایع بدیعی لفظی و معنوی در نفثه‌المصدر زیدری نسوی و تاریخ جهان‌گشای جوینی پرداخته و تلاش شده است که بسامد و کارکرد هر یک از آرایه‌ها شرح گردیده و مقایسه شده است و میزان و نوعیت صنایع بدیع لفظی و معنوی در متون متذکره توضیح شده است.

نتیجه گیری

با بررسی انواع کاربرد صنایع بدیعی در نفثه‌المصدر و تاریخ جهان‌گشای جوینی دیده شد که این دو اثر افزود بر موضوع و محتوای عالی تاریخی، از نگاه ادبی دارای ماهیت هنری و فنی بوده است. نگرش هنری زیدری و جوینی اهمیت این دو اثر را به گونه‌ای برجسته ساخته است که تا حال مقالات و نوشته‌های متعدد در زمینه بررسی آن‌ها به نگارش رسیده و پژوهندگان ادبی دست به بررسی و مطالعه زده‌اند. لفظ و ابزارهای زبانی میزان توانای آفرینش ادبی و هنری این دو نویسنده شهر قرن هفتم را در متن این آثار به نمایش می‌گذارد.

نفثه‌المصدر از جمله نثر فنی و مصنوع محسوب می‌شود، اما در سراسر کتاب سبک نوشتاری آن یک‌سان نیست؛ هم نثر ساده و شیوا را در آن می‌توان یافت و هم فنی، متکلف و مصنوع بر آن چیرگی دارد. در حالی که هر سه سطح نثر، صناعات بدیعی کاربرد فراوان داشته است. نویسنده در امر هنرنمایی و خیال‌انگیزی به صورت یک‌سان پیش رفته است. در کل نثر تاریخ جهان‌گشای نثر فنی و مصنوع قلم‌داد می‌شود، ولی سبک فنی و مصنوع در همه متن یک‌سان مشهود نیست. در برگه‌های آغازین رویدادها و وقایع، صناعات لفظی و معنوی بیشتر دیده می‌شود. و قتی به میانه و آخر وقایع می‌رسیم رو به سادگی می‌گراید. این روال در همه رویدادها یکسان نیست؛ گاه فنی و هنری و گاه ساده و بی‌آلایش است. به صورت همه‌جانبه اگر بنگریم نثر نفثه‌المصدر فنی‌تر، هنری‌تر و متکلف‌تر از تاریخ جهان‌گشای جوینی بوده و در عین حالی که زیبایی، جذابیت و خیال‌انگیزی خود را برای خواننده نسبت به متن جهان‌گشا حفظ نموده، بیشتر تبلور می‌دهد.

کاربرد انواع آرایه‌های بدیع لفظی و معنوی در متن نفثه‌المصدور و تاریخ جهان‌گشای جوینی به پیمانه‌ای است که می‌توان این امر را یکی از عوامل آهنگینی و موسیقایی و تطف در متن این دو اثر، به ویژه نفثه‌المصدور تلقی کرد. بسامد، تکرار و کاربرد انواع صنایع بدیعی در هر دو اثر گاه به صورت یک‌سان و گاهی هم زیادت و کمی خود را دارا است.

منابع

قرآن کریم.

بهار، ت. (۱۳۴۹). سبک‌شناسی، جلد ۳. تهران: انتشارات امیر کبیر.

جوینی، ع. (۱۳۷۰). گزیده تاریخ جهان‌گشای جوینی، (انتخاب و توضیح دکتر جعفر شعار). تهران: چاپ و نشر بنیاد.

خطیبی، ح. (۱۳۶۶). فن نثر در ادب پارسی، جلد ۱. تهران: انتشارات زوار.

رجائی، خ. (۱۳۵۳). معالم البلاغه در علم معانی و بیان و بدیع. شیراز: انتشارات دانشگاه پهلوی.

زیدری نسوی، ش. (۱۳۸۱). نفثه‌المصدور (تصحیح و توضیح امیرحسین یزدگردی). تهران: انتشارات توس.

سعادت، ا. (۱۳۸۴). دانش‌نامه‌ی زبان و ادب فارسی. جلد اول، تهران: سازمان انتشارات وزارت و فرهنگ و ارشاد اسلامی.

شمیسا، س. (۱۳۸۳). نگاه تازه به بدیع. تهران: نشر فردوس.

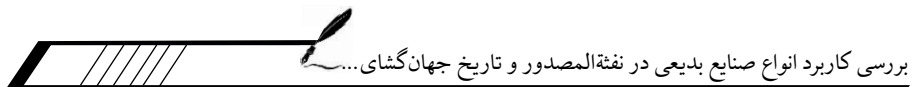
صادقیان، م. (۱۳۷۹). زیور سخن در بدیع فارسی. یزد: انتشارات دانشگاه یزد.

صفا، ذ. (۱۳۶۳). تاریخ ادبیات در ایران، ج ۳. تهران: انتشارات فردوسی.

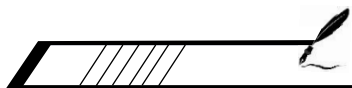
صفوی، ک. (۱۳۸۳). از زبان‌شناسی به ادبیات. تهران: نشر سوره‌ی مهر.

طحان، ا. (۱۳۸۷). نقد و بررسی زیباشناختی نفثه‌المصدور. فصل‌نامه پژوهش‌های ادبی. ۵ (۱۹)، صص ۸۹-۱۱۶.

عقدایی، ت. (۱۳۹۳). پیوند زیبایی و معنا در مقدمه جهان‌گشای جوینی. فصل‌نامه مطالعات زبانی- بلاغی. ۵ (۱۰)، صص ۱۲۷-۱۵۴.

بررسی کاربرد انواع صنایع بدیعی در نفثة المصدور و تاریخ جهان گشای...
کزازی، م. (۱۳۸۷). زیبایی شناسی سخن پارسی (بدیع). تهران: نشر مرکز.
همایی، ج. (۱۳۸۶). فنون بلاغت و صناعات ادبی. تهران: نشر هما.

An Analysis of the Use of Various Rhetorical Devices in Nafthah al-Masdoor and Tarikh-e Jahan-Gusha of Juvayni

^{1*}Imamuddin Ibrahim and ²Amrullah Nabil

¹⁻²Department of Persian Dari Language and Literature, Faculty of Education, Paktia University

imamuddinibrahimi222@gmail.com

Abstract

“Nafthah al-Masdoor” by Zaydari Nasawi is a notable work in Persian history and literature. The author portrays the painful and tragic fate of Sultan Jalal al-Din Khwarazmshah, detailing the challenges and adversities he encountered. This work is acclaimed as a masterpiece of technical and artificial prose. Similarly, the “History of the World Conqueror” by Juvayni is a foundational historical work and a significant example of technical prose in the Persian language. It chronicles important events from the 6th and 7th centuries AH, particularly during the Mongol era, including the reigns of the Khwarazmshahis and the Ismailis. This study conducts a comparative analysis of the verbal and semantic rhetorical devices employed in these two works. Both texts originate from the same era and are considered significant in literary and historical contexts, making their rhetorical analysis essential. The findings of this research reveal that both works extensively utilize verbal and semantic rhetorical devices. When assessed comprehensively, the prose of “Nafthah al-Masdoor” is found to be more technical, artistic, and intricate than that of the “History of the World Conqueror,” offering greater beauty, appeal, and imaginative quality to the reader. The “History of the World Conqueror” exhibits a higher frequency of verbal figures compared to “Nafthah al-Masdoor,” whereas “Nafthah al-Masdoor” surpasses in the use of semantic figures. Some rhetorical devices that are prevalent in

“Nafthah al-Masdoor” do not appear in the “History of the World Conqueror.”

Keywords: Tarikh-e Jahan-Gusha, Nafthatul-Masdur, verbal and Semantic rhetorical devices.